L 91-4
L 82

ŽANIS UNĀMS

ZEM BARBAROSAS ŠĶĒPA

Žanis Unāms

ZEM BARBAROSAS ŠĶĒPA

B,L

Šīs grāmatas 17.drukāšanas tiražam
– ar virsraksta Jēzus Barbarossas Šķēpa,
vai arī ar satura atbilstošu citu
nosaukumu – notatas vēsnīcīgi
grāmatas apgādniecības Gaiļa un Arka.

Vācijā, 1975.gada augustā.

Izdevniecība
AKA

L 91-4 82

dzēst.

L 9

ŽANIS UNĀMS

ZEM BARBAROSAS ŠĶĒPA

KAŖA GADU PIEREDZE, VĒROJUMI, ATMIŅAS

1975.

APGĀDI AKA un GAUJA

122

COPYRIGHT © 1975
by
RAVEN PRINTING, INC.
317 S. BEECHTREE
GRAND HAVEN, MICHIGAN 49417
ISBN 0-89023-010-2

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTĒKA
~~1.945~~
030608092 3

PRINTED IN U.S.A.

Saturs

I

LATVIEŠU PAŠPĀRVALDE MAIŅU DZIRNAVĀS

1. Dankers 13
2. Kviesis nomaina Valdmani 25
3. Zāgars — Leimanis. Skujevics — Miezis. Kontroles šefs 35
4. Dankers vai — Kviesis — Bangerskis — Silgailis? 43

II

KULTŪRAS APLOKOS

1. Kultūras fonds 63
2. Mākslas saloni 75
3. Izstādes 85
4. Mākslas akadēmija un mākslinieku kooperātīvs 99
5. Rīgas teātŗi 107
6. Jelgavas teātris. Sadursme ar Zemgales komisāru 121
7. Mazajos teātŗos 133
8. Rīgas un Liepājas operas 139
9. Latviešu grāmatniecība un grāmatu apgādi 159

10. Staļina gada literārie aktīvisti un vācu cenzūra 171
11. Aspazijas bēres 187
12. Latviešu kultūras darbu pēdējā parāde 193

III

UZ BEIGU PUSI

1. Frontes stāvoklis un tā liecības 215
2. Latviešu leģionāru zaudējumi. Izvairīšanās no iesaukšanas 219
3. Šāviens un pļauka 223
4. Skats uz rietumiem 227
5. Mantas uz Vāciju 231
6. Helmuts Zindermans Rīgā 235
7. Divas vācu ministrijas meklē lektorus ārzemēm 241
8. Latviešu tautas neaizsūtītā vēstule somu tautai 247
9. Saruna ar Vācijas sūtni 255

IV

„LĪDUMNIEKS"

1. „Līdumnieka" nodibināšana 265
2. Kādiem nolūkiem izdeva laikrakstu „Līdums"? 277

3. Provokācija ar Kārli Skalbi 285
4. Traģikomēdija ar „Līdumnieka" nodaļām un kā S.D. uz to reaģēja 289
5. „Līdumnieka" ideoloģija pašpārvaldē 305
6. Kāda neparasta intervija 309

V

STĀVOKLIS LATVIJĀ PĒC KRIEVU VASARAS OFENSĪVAS SĀKUMA

1. 22. jūnijs 1944. gadā 317
2. Latviešu evakuācijas plāni 321
3. Civīlo vāciešu un mantu evakuācija no Rīgas 325
4. Hitlerieši izvāc latviešu kultūras vērtības 329
5. Evakuējamo latviešu kultūras darbinieku slepenie saraksti 331
6. Kādiem latviešiem jūlijā atļāva izbraukt uz Vāciju 343
7. Himlera vietnieks Jekelns: „Ieroči latviešu rokās ir noziegums" 359
8. Kā ministrs Einbergs prasīja Latvijai armiju un kā viņu samala SS dzirnavās 367
9. Pēdējā saruna ar Kārli Skalbi 373
10. 28. jūlijs un izbraukšana no Rīgas 375

VI

PĒDĒJAIS CĒLIENS

1. Liepājā 391
2. Pret krievu tankiem ... baumas 405
3. „Latviešu aizsardzības spēku pavēlnieks“ 409
4. Aizsargu ieroči 415
5. Evakuācijas plāns — atvilknē, propaganda uz galda 419
6. Zviedrijas braucēji 427
7. Pie jūŗas komandanta 433
8. Hitleriešu plāni Latvijā 439
9. Pašpārvaldes iesniegums ziemeļu frontes virspavēlniekam 447
10. Aizbraukšana no Liepājas un apcietināšana 455
11. Arestants 463

IEVADAM

Gadu pirms otra pasaules kaŗa, nokļūdams Latvijas Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa tiešā tuvumā un uzdevumos, es saskāros ar konkrētu un aktīvu politiku. Bija iespēja autentiski ieskatīties Latvijas liktenīgo dienu politiskajos notikumos. Bet tai laikā es biju tikai notikumu vērotājs un izpildītājs. Lielinieku gads mani iedzina bezdarbībā un bēgulībā. Vācu okupācijas laikā biju Latvijas pašpārvaldes divos atbildīgos amatos — valsts bibliotēkas direktors un vēlāk arī kultūras un sabiedrisko lietu direkcijas vadītājs. Šai laikā es biju netikai vērotājs, bet arī notikumu virzītājs un dažkārt, dotajos apstākļos, arī izlēmējs, jo katrs amats slēpj sevī tikdaudz varas un ietekmes, cik šī amata pildītājam oficiālā ietvarā ir iniciātīvas, mērķtiecīgas gribas un izpratnes.

Latvijas republikas norieta, lielinieku un vācu okupācijas gadu pieredzes un atmiņas esmu aprakstījis vairākās grāmatās un atmiņu rakstos. Republikas bojā eja lielās politikas notikumu secībā un to analīze aprakstīta grāmatās „Neatkarības Saulrietā“ (A. Ziemiņa apgāds, 1950.), „Laiku Atspulgā“ (Loga apgāds, 1953.) un dažās nodaļās arī grāmatā „Dzīvā Latvija“ (Pilskalns, 1964.). Lielinieku gada tiešās pieredzes (Aiz nakts un tumsas) aprakstītas kaŗa laika atmiņu pirmajā sējumā „Karogs Vējā“ (Latvju Grāmata, 1969). Galvenokārt tur tomēr skārts vācu okupācijas laiks, no Vācijas kaŗa sākuma ar Krieviju līdz Latvijas 25 gadu

jubilejas svinībām 1943. g. 18. novembrī.

„Zem Barbarosas šķēpa" ir no vienas puses turpinājums grāmatai „Karogs Vējā", bet no otras puses tā tematiski ir noslēgta grāmata, kas lasāma atsevišķi un neatkarīgi no iepriekšējās. Še kā atsevišķs posms latviešu tautas likteņgaitās aprakstītas pieredzes un atmiņas no 1943. g. 18. novembŗa līdz vācu okupācijas laika beigu sākumam. Dažas šī laika epizodes lasāmas arī brošūrā „Melnā Vara" (A. Ozoliņa apgāds, 1955.). Galvenais akcents šajā grāmatā likts uz pēdējās vasaras notikumiem Latvijā, sevišķi kā tie atspoguļojās Latvijas pašpārvaldes darbībā un saskarē ar vācu okupācijas varu. Vielas vienības dēļ tie apstākļi, kuŗu norise atklātībai atklājās tikai 1944. g. vasaras notikumos, bet kuŗiem jau bija agrāki iedīgļi, apskatīti no to cēlonības laika, bet galvenokārt tikai pēc 1943. g. 18. novembŗa. Cik traģisks tolaik dažu brīdi bija latviešu tautas liktenis, to, bez aprakstītiem konkrētiem notikumiem, sevišķi apliecina tāds dokuments kā Latvijas pašpārvaldes iesniegums Vācijas Ziemeļu frontes virspavēlniekam 1944. g. 15. augustā. Latviešu tautai par šiem apstākļiem un viņu politiskajām aizkulisēm tolaik bija tikai vāja un ļoti nepilnīga nojauta. Daži tā laika svarīgi dokumenti, saprotamu iemeslu dēļ, pagaidām paliek vēl nepublicēti.

Tas, kas par manām kaŗa gadu pieredzēm un atmiņām vispār teikts „Karogs Vējā" ievadā, attiecas arī uz grāmatu „Zem Barbarosas šķēpa".

I

LATVIJAS PAŠPĀRVALDE

MAIŅU DZIRNAVĀS

1. DANKERS

Latviešu leģiona nodibināšana piešķīra pašpārvaldei jaunus uzdevumus un daudz lielāku nozīmi un svaru. Bet šos jaunos uzdevumus pašpārvaldei, saprotot ar šo vārdu šinī gadījumā tikai ģenerāldirektoru kopu, paveikt bija grūti un politiskā ziņā pat neiespējami. Vainas lielākā daļa meklējama vispirms pašpārvaldes beztiesiskajā stāvoklī un tad arī pašpārvaldes vadībā. Arī beztiesiskos okupācijas apstākļos var daudz ko panākt un reālizēt, ja nomināli rokās ir zināma vara un ja ir skaidra mērķa apziņa un noteikta griba tam tuvoties. Bet Latvijas pašpārvaldes vadībā šādu īpašību nebija daudz.

Man ir grūti spriest piem. par iekšlietu ģenerāldirektora Dankera spējām ģenerāļa amatā Latvijas armijā, no kuŗas viņu 1940. g. sākumā atvaļināja, bet politikā, pēc manas subjektīvās pārliecības, Dankers nebija ar izcilu vērienu. Kā cilvēks viņš bija diezgan izpalīdzīgs un labsirdīgs, bet viņam patika spēlēt zināmu vadošu lomu un baudīt tās ērtības un priekšrocības, ko šī loma sniedza — braukt automobīlī, reprezentēties un dzirdēt, ka viņu piemin un daudzina un lasīt laikrakstos atzīmētu savu vārdu. Kaut gan ģimeniski ar vācietību saistījies un pēc aizbēgšanas no pirmās lielinieku okupācijas uz Vāciju, ieguvis tur labus sakarus un ar uzdevumu atsūtīts uz Latviju, viņš tomēr bija sirsnīgs latvietis un gribēja latviešu tautai un visiem latviešu centieniem tikai labu. Bet kad

vajadzēja izšķirties un pieņemt kādu lēmumu, Dankeram bieži pietrūka apņēmības. Viņš padevās visādām blakus ietekmēm un citu personu izteiktām domām, kauču tās arī bija gluži pretējas.

Dankera uzdevums bija celt savienotāju tiltu starp hitleriešu politiku un latviešu tautas centieniem, vai arī pašam par šādu tiltu būt.

Bet tās bija divas grūti savienojamas lietas. Ģenerāldirektoru apspriedēs un sarunās ar latviešiem Dankers atzina un solīja aizstāvēt katru nacionālu lietu, bet tikko viņš nokļuva vācu iestādēs, viņam apsīka drosme latviešu nacionālajos jautājumos kautko prasīt, vai arī viņš tūdaļ piekāpās katras vismazākās pretestības gadījumā un tā viņš nevarēja pašpārvaldei panākt labvēlīgākus rezultātus vai prasību apmierinājumu. Kad viņu aicināja hitlerieši un lika kautko priekšā, Dankers bez pārdomāšanas tam piekrita un deva solījumu to pildīt. Bet kad Dankera solījums pašpārvaldei bija jāizpilda vai ar pārējiem ģenerāldirektoriem jāpārrunā, tad bija redzams, ka Dankers savā solījumā ir gājis par tālu un tas grūti savienojams ar latviešu interesēm. Tāpēc radās iebildumi, pretestības un Dankeram vajadzēja no saviem solījumiem atkal atkāpties. Un pretestību redzēdams, viņš atkāpšanos atkal labprāt darīja vai dažreiz ar izrunām centās lietas novilcināt.

Hitlerieši šīs Dankera raksturīpašības pietiekoši labi pazina un prata tās izmantot un radīt tādas situācijas, ka Dankeram atkāpšanās vairs nebija iespējama, vai arī tai nebija vairs nozīmes. Tomēr grūtības aizvien bija, it sevišķi pašā pašpārvaldē. Nebija gandrīz neviena ģenerāldirektora, kas ar

Dankeru būtu varējis kaut cik ilgstoši saprasties.

Lielākā konfliktā un ieskatu kollīzijās ar Dankeru vispirms sanāca tieslietu ģenerāldirektors Valdmanis, kas pavisam akūts kļuva latviešu leģiona dibināšanas jautājumā. Visi Valdmaņa labi domātie mēģinājumi šai laikā pašpārvaldes lomu uzsvērt un tās darbību aktivizēt, cieta neveiksmi. Tāpēc Valdmanis man sākumā noraksturoja Dankeru diezgan paasiem vārdiem. Šais vārdos tomēr bija daļa patiesības. Mazliet saudzīgāki bija citu ģenerāldirektoru izteicieni, kas ar Dankeru jau ilgāku laiku bija strādājuši kopā, bet būtībā arī tie nebija sevišķi cildinoši. Arī man ar šīm Dankera raksturīpašībām nācās nereti un neērti saskarties.

Visi pasākumi pašpārvaldes darbību aktivizēt un nacionālākas cieņas gultnē ievirzīt, prasīja daudz pūļu un veiklības, lai paralizētu negatīvos ietekmējumus un pretdarbības.

Dankera uznākšana kaŗa gadu Latvijas vēstures skatuvē ir pretrunīga un tāpēc arī mazliet dīvaina. Mūža pēdējos gados, jau neredzīgs būdams, Dankers (ar citu palīdzību?) ir uzrakstījis atmiņu grāmatu „Lai vēsture spriež tiesu". Pēc Dankera attēlotiem notikumiem Latvijā, vēsture nekādu tiesu spriest nevarēs. Vēsturei būs jāstreiko. Pazīstot Dankeru un zinot, kādos apstākļos viņš šo grāmatu rakstījis, tas nebūs pārsteigums. Bet pārsteigums ir gan J. Klīdzēja konstatējums grāmatas priekšvārdā, ka Dankers nebaidījies pacelt balsi, sist dūri galdā un prasīt Latvijas tiesu! Cilvēks, kas ar Dankeru pārrunājamā laikmetā nav bijis nekādā personīgā, ne darīšanu saskarsmē, tā var teikt, sevišķi ja tas labi

skan un varonīgi izskatās. Vienīgais, kas Dankera grāmatā rada zināmas simpatijas, ir viņa smago personīgo pārdzīvojuma izjūtas arestējuma laikā. Bet šīs simpatijas drusku atslābst, ja zinām, ka Dankers panācis ātrāku atbrīvojumu no aresta, piedalīdamies par prokurātūras kroņa liecinieku prāvā. pret Vācijas ārlietu ministrijas darbiniekiem. Kāda nozīme dažās tiesu sistēmās ir t.s. kroņa lieciniekiem, tas ir labi zināms. Angļu sakšu tiesību sistēmā piem. dažos pārkāpumos u.t.t. ir pieņemts nesodīt līdzvainīgos (soda brīvība), ja tie atzīstas un uzstājas kā apsūdzības liecinieki. Tas nozīmē atsacīšanos no objektīvās taisnības, lai tai pretim iegūtu subjektīvo taisnību. Tikai žēl, ka Dankers nav pateicis, ko viņš pret Vācijas ārlietu ministriju ir varējis liecināt un ko liecinājis. To varbūt būtu bijis interesanti lasīt.

Dankera vārds vācu okupācijas laikā atklātībā pirmo reizi tiek minēts 23. jūlijā 1941. gadā. Dankers pats tad vēl nav Rīgā, bet Vācijā. 18. jūlijā Plensnera nama kāpnēs ir nošauts (vai nošāvies?) plkv. ltn. V. Deglavs un Deglava bērēs 23.7.41. Plensners uz viņa kapa noliek vainagu kādas jaunas organizācijas — Dankera stāba vārdā. Savās atmiņās par Deglavu („Laiks" 16.23.7. 1966.) Plensners raksta kā šī organizācija radusēs. Kad viņš jūlija sākumā sācis darboties Rīgas latviešu b-bā, pie viņa kādu dienu ieradies kāds vācu armijas majors un armijas vadības uzdevumā nodevis Rīgā, 6. jūlijā 1941. g. parakstītu šādu rakstu: *„Pēc kaŗaspēka virsvadības ģenerālstāba lēmuma, Rozenberga dienesta vieta, aprunājoties ar vadoni (Hitleru), paziņojusi, ka uz Latviju tiek sūtīts ģenerālis Dankers, lai tur nodibinātu uzticības*

padomi. Viņa stābā ieiet Dr. Sanders, plkv. ltn. Deglavs un pulkvedis Plensners. Līdz kamēr ierodas ģenerālis Dankers, Dankera stāba funkcijas piekrīt pulkvedim Plensneram."

Sakarā ar Deglava bērēm, informācija par Dankera stābu arī pirmo reizi iekļuva laikrakstos un kļuva zināma atklātībai. Tai pašā rakstā tālāk Dankera smalki niansētai raksturošanai Plensners lieto šādu teikumu: „Ticēdami paši sev vairāk, nekā tiem, ko mazāk pazinām, atzīstos grēkā, ka lūdzām Dievu, lai ģenerāļa Dankera atbraukšanu nesteidzinātu". Ka Plensners Dankeru būtu mazāk pazinis, tā ir tikai stila maniere. Kā armijas galvenā stāba darbinieks Plensners divīzijas komandierus, viņu darbību un reizē ar to raksturu varēja pazīt labi. Par nepazīstamu cilvēku varēs zināmā mērā bažīties, bet lūgt Dievu, lai iecelts priekšnieks tik drīzi neierodas darbā, var tikai tad, ja viņu pietiekami labi pazīst un var novērtēt. Tie, kam ar Dankeru ir nācies gadiem strādāt kopā, tie šo Plensnera atzīmi sapratīs un novērtēs pareizi.

Ka Plensnera „grēkošanai", lūdzot Dievu, lai nesteidzina Dankera atbraukšanu, ir bijis savs jau iepriekš paredzēts iemesls, liecina viņa atmiņu turpmākais teksts: „Ģen. Dankers pēc ierašanās, nekādu stābu neatzina. Viņš, šurp braucot, bijis pie Rozenberga, kas nekā līdzīga neesot teicis. Viņš, vai citi aiz viņa, acīmredzot, gribēja „brīvas rokas" (Laiks 23.7.66.)

Bet nu palūkosim, ko par šo reālitātei atbilstošu apstākļu attēlojumu saka pats Dankers. Ja ir pareizs Dankera stāsts par to, kā viņš pēc krievu okupācijas

LATVIJAS VALSTS BIBLIOTĒKA
92— 1.945

sākumā izbraucis no Latvijas uz Vāciju, tad viņam ir bijusi neticama laime. Ka viņam, muižas īpašniekam un ģenerālim ar labu pensiju, izbraucot no Latvijas ar sagatavošanos būtu bijuši tikai 90 lati naudas, kas pie tam uz robežas atņemti, liekas drusku dīvaini. Aprakstījis savu materiāli grūto dzīvi Vācijā, līdz Pozenē dabūjis vietu kādā kooperatīvā organizācijā, kaŗam sākoties, viņš tūdaļ vēlējies atgriezties Latvijā. Viņš iesniedzis Pozenes policijas prezidentam lūgumu, lai viņam ļauj braukt uz Latviju. Viņa lūgums ievērots,un kāds paziņa viņu ar auto atvedis uz Rīgu. (79. lpp.) Lieta tā tad pavisam vienkāršs. Rīgā armijas pavēlnieks de la Roks aicina Dankeru uzņemties pašpārvaldes vadību. Dankers iet pie bij. valsts prezidenta Kviešs apspriesties un lūgt padomu. Kviesis iesaka Dankeram vācu ģenerāļa piedāvājumu pieņemt. 21.8.41. tad de la Roks izdod Dankeram rakstu, ka viņš pilnvarots pārbaudīt personālo sastāvu visās latviešu centrālās iestādēs. Tik tālu Dankers pats.

Ka kaŗa sākumā vācu-padomju robeža bija slēgta katrai nemilitāru personu satiksmei, un ka Latvijā varēja ierasties tikai ar speciāliem uzdevumiem, kuŗus līdz 1.9.41. tiesīgas dot bija tikai divas iestādes, tas ir aprādīts šo atmiņu pirmajā grāmatā ar Barbarosas papildrīkojuma Nr. 21-a saturu. Kad Dankers ir ieradies Rīgā, viņš skaidri nepasaka, bet tas ir noticis jau jūlija beigās 1941. g., tā tad pirms 1. septembŗa. Bet tik ikdienišķa Dankera atbraukšana uz Rīgu nebūt nav bijusi. Viņš noklusē savu uzdevumu un tā raksturu. Viņš noklusē arī to, ka par Dankera uzdevumu Latvijā Rozenbergs, kas tad vēl

nebija iecelts par austrumu ministru, bet darbojās neoficiāli, ir runājis ar pašu Hitleru. Tā tad Dankera uzdevums, braukšanai uz Latviju, ir nācis no paša Hitlera! Tāpēc arī viņš, Latvijā atbraucis, var neatzīt armijas virsvadības virskorteļmeistara rakstu par Dankera stābu. Tāpēc tad arī pēc Dankera grāmatā attēlotiem notikumiem vēsturei nav iespējams tiesu spriest.

Dankera atmiņās viņa dzīves notikumu ārējā secība lielā mērā sakrīt ar to, kas atrodams dažos Nirnbergas protokolu dokumentos. Šos protokolus un to dokumentus 42 lielos un biezos sējumos izdeva angļu valodā — „The Trial of German Major War Criminals", Londonā 1947.-1949. Pēc tam tos izdeva arī vācu valodā. Tie kopā grāmatu plauktā aizņem par metru garāku telpu. Šo protokolu un vācu archīvu pieejamos dokumentus esmu izmantojis savās grāmatās. Dažus latviešu tautas vēsturei svarīgus dokumentus esmu ievietojis pilntekstā. Dankera dzīves notikumu ārējā secība sakrīt arī ar to, kā viņu ir noraksturojis vācu drošības policijas dienests Latvijā. Kad Dankers bija sācis strādāt Latvijas pašpārvaldē, kurai vēl bija pagaidu raksturs un kad pašpārvaldei ar Rozenberga 7.3.42. gada rīkojumu („Karogs Vējā" 114. lpp.) deva konkrētas (bet gan arī pagaidu) darbības vadlīnijas, Dankers bija jāieceļ un jāapstiprina iekšlietu ģenerāldirektora amatā. Kā parasti, šādām iecelšanām Vācijā un tās okupētos apgabalos bija vajadzīga vācu drošības policijas dienesta atsauksme. 6 dienas pēc minētā rīkojuma ģenerālkomisārs ir pieprasījis no vācu drošības policijas un SD komandieņa Latvijā Dr.

Langes ģenerāļa Dankera personas un darbības raksturojumu. Šis raksturojums un novērtējums ģenerālkomisāram (personīgi) iesniegts 29.5.42.

Bet ar šo dokumentu notikusi maza klizma. Kad 28.7.44. krievi iebruka Jelgavā, ģenerālkomisārs pats nebija Rīgā, bet savā vasaras mītnē. Viņš agrā rītā paņēma līdzi savu pirmo vietnieku Simu un adjutantu un no savas vasaras mītnes tūdaļ aizbēga uz Liepāju! Rīgā viņš vairs neatgriezās. Viņa vietā palika tā otrais vietnieks un saimniecības daļas vadītājs Dr. f. Borke. Viņa darba vieta neatradās ģenerālkomisāriāta telpās (bij. finansu ministrijas jaunajā namā), bet citā atsevišķā namā, iepretim biržai. Viņš turpināja ģenerālkomisāriāta vadību no savas darba vietas. Drekslera telpas palika nelietotas. Evakuācijas laikā, oktobŗa sākumā, visas ģenerālkomisāriāta nodaļas bija rūpējušās par savu archīvu evakuēšanu vai iznīcināšanu, bet ģenerālkomisāra Drekslera atstātās telpas bija aizmirstas. To dokumenti bija krituši krievu rokās, arī vācu drošības policijas raksturojums par O. Dankeru. Šo (u.c.) dokumentu sākuši izlietot padomju vēsturnieki un tā fotokopija uz SD blankas ar visām Latvijas SD šifrām pieejama arī brīvajā pasaulē.

Šim raksturojumam (saīsināti) ir šāds saturs: „Pēc plašas izmeklēšanas un personīgas noklaušināšanas par Dankera personu ir ziņojams sekojošais: Oskars Dankers, kas dzimis 14. martā 1883. gadā, 1933. gadā iecelts par Liepājas garnizona priekšnieku un Kurzemes divīzijas komandieri. Liepājā Dankers, pēc tam, kad viņa sieva, somiete, 1932. g. bija mirusi, ap-

precējās otrreiz ar Liepājas vācieti Elīzi Irmu Mandau. Šīs laulības viņam radīja daudzas nepatikšanas dienestā. Kādā pieņemšanā pie valsts prezidenta, kara ministrs ģen. Balodis viņam pateica, ka latviešu ģenerālim neklājas laulības ar vācieti un tāpēc viņš var tikt atvaļināts no armijas. Arī citas virsnieku aprindas šīs laulības uzskatīja nelabvēlīgi (šī ir, acīmredzot, Dankera pašu sniegta informācija viņa izklausītājam).

1939. g. ģenerālis Dankers kopā ar ģenerāli Hartmani kā Latvijas pārstāvji devās uz Berlīni piedalīties Hitlera 50 gadu dzimšanas dienas svinībās. Par to Hitlers Dankeru apbalvoja ar vācu Ērgļa ordeni (ar zvaigzni). 1939. g. Dankers gribēja repatriēties uz Vāciju, bet slimības dēļ ģimenē to nevarēja izdarīt.

Kad ģenerāli Rozenšteinu 1939. g. rudenī iecēla par armijas štāba priekšnieku, ģenerāli Dankeru drīz vien, 4.1.40., atvaļināja no amata. Arī otrās repatriācijas laikā, 1940., Dankers ģimenes apstākļu dēļ nevarēja piedalīties repatriācijā, bet nolēma pārcelšanos uz Vāciju izdarīt vasarā. Tūliņ pēc boļševiku ienākšanas Dankers vācu vēstniecībā saņēma savu pasi (vīzu?) un 19.6.1940. izbrauca uz Vāciju, kur netika atzīts par Baltijas bēgli, bet par repatriantu. Vācijā Dankers nonāca saskarā ar ministeriāldirigentu Dr. Kleistu, kas īsi pirms austrumu kara gājiena sākuma viņam piedāvāja uzņemties latviešu uzticības padomes vadību, pēc tam, kad Latvija būs atbrīvota. Dankers deva savu piekrišanu un viņu stādīja priekšā (vēlākajam) valsts ministram Rozenbergam. 1941. g. jūlija beigās Dankers ieradās Rīgā, kur ģenerālis de la Roks viņu

iecēla par iekšlietu un personālo jautājumu ģenerāldirektoru."

Tālāk šai raksturojumā teikts: „Aptauja baltvācu aprindās neapšaubami liecina, ka ģenerālis Dankers bija viens no nedaudzajiem latviešu ģenerāļiem, kas pat pēdējos gados, kad Ulmaņa kurinātais naids pret vāciešiem bija ļoti liels, ļāva vāciešiem Liepājā apmeklēt apakšvirsnieku kursus. Ka Dankers ir pret vāciešiem draudzīgi noskaņots, liecina kāds daudzināts gadījums. Dankeram kā komandējošam ģenerālim Liepājā bija vācu šoferis. Reiz manevros virsnieki uz to aizrādīja. Ģenerālis Dankers virsniekiem neatbildēja, bet iekāpa automobīlī un aizbrauca. Savu vācu šoferi viņš neatlaida.

Pēc savas izturēšanās Dankers ir piemērots ģenerāldirektora amatam. Vai viņam ir vajadzīgā garīgā rosme šī amata pildīšanai, to rādīs praktiskā darbība".

No vācu viedokļa, vismaz sākumā, O. Dankers tā tad bija piemērots Latvijas pašpārvaldes vadītāja amatam. Bet tā, ka viņš vēlēja un gribēja labu arī latviešiem, kaut gan viņam trūka to noteiktības un veiklības īpašību, lai šis grūti savienojamās intereses kaut kā izlīdzinātu un līdzsvarotu, tad Dankers dzīvoja iekšējās pretrunās un tas viņu lauza kopā. Ilgi nevar dzīvot un strādāt sekmīgu darbu tāds cilvēks, kas aizvien ir tas, kas ar viņu pēdējais runājis. Ar Dankeru bija neapmierinātas netikai vadošās latviešu, bet arī vācu okupācijas pārvaldes aprindas. Vienu laiku Dankeram nopietni meklēja pēcnācēju. Bet tie, kam šo amatu piedāvāja, to nelabprāt gribēja pieņemt, bet tie, kas paši par katru

cenu pēc šī amata centās, atkal neatrada lielu piekrišanu, un tā Dankers palika amatā līdz Potsdamas komitejas nodibināšanai.

Kādu amatu var salīdzināt ar cepuri, kuŗai formu, veidu un izskatību dod tā galva, uz kuŗas cepuri uzliek. Ja jau reiz kādi cilvēki nav baidījušies grēka lūgt Dievu, lai ģenerāldirektora cilindra novietošana uz kādas galvas iespējami ilgi novilcinātos, tad tā ir labākā liecība zināma amata un tā izpildītāja attiecībām. Par to še bija drusku jārunā, lai labāki saprastu to, kas, kāpēc un kā notika latviešu pašpārvaldē vācu okupācijas laikā.

2. KVIESIS NOMAINA VALDMANI.

Tais grūtībās, kādas netikai vadošajiem latviešiem, bet arī okupācijas civīlajām iestādēm radās ar Dankeru, kad viņš nereti šodien aizmirsa to, kas vakar bija norunāts un rīt nepildīja to, ko šodien bija apsolījis, hitlerieši vispirms domājās esam Dankera kollēgu un palīgu vainu, kas viņu atrunājot no solījumu un norunu pildīšanas, kā arī uzkūdot nevajadzīgām un nepiemērotām prasībām. Tāpēc hitlerieši, acīmredzot, bija nolēmuši vispirms Dankeru no šādiem ietekmējumiem atbrīvot. Kā pirmajam tāpēc no ģenerāldirektoru padomes un pašpārvaldes bija jāaiziet tieslietu ģenerāldirektoram Valdmanim, kurš pietiekoši apdāvināts, veikls un aktīvs būdams, pašpārvaldē bija izvirzījies itkā par opozicijas līderi, kas Dankeram un arī okupācijas iestādēm sagādāja diezgan lielas galvas sāpes.

Nerunājot par tīri personīgas dabas motīviem un nolūkiem, latviešu nacionālajos jautājumos Valdmanim bija pareiza izjūta un viņš prata tos diezgan labi formulēt. Kā formālo iemeslu, kura dēļ Valdmanim bija jāaiziet, minēja viņa protokolus, ko Valdmanis, pretēji norunai ar pārējiem ģenerāldirektoriem un pretēji politiskam taktam, pats esot izplatījis. Protokolā krāsas Valdmanis esot sabiezinājis un dažus faktus vairāk akcentējis, nekā tas bija apspriedēs pie ģenerālkomisāra. Ir fakts, ka Valdmanis pats šos protokolus bija uzrakstījis, bet viņš noteikti apstrīdēja, un tā domāja arī daži ģenerāldirektori, ka viņš pats tos būtu laidis

atklātībā.

Pastāvēja noteiktas aizdomas, ka Valdmaņa protokolus atklātībā ir palaidis kāda praktiska resora ģenerāldirektors, lai kaitētu Valdmanim, kuŗa politikai un rīcībai ģenerāldirektoru padomē viņš bija pretinieks. Bija gan zināms, ka Valdmaņa protokolus tālāk ir laiduši tuvi viņa radinieki, bet vai tie šos protokolus bija saņēmuši no Valdmaņa vai arī no kā cita, to ir grūti pateikt. Protokoli tā tad bija tikai formālais, bet faktiskais Valdmaņa aiziešanas iemesls bija tas, ka viņš savas politiskās nostājas dēļ bija sanācis domstarpībās ar ģenerālkomisāru un tā tuvākajiem līdzstrādniekiem. Ja sākumā Valdmanim bija vislabākās personīgās un politiskās attiecības ar ģenerālkomisāra pirmo palīgu Benneru, tad, pēdējam aizejot, ar viņa pēcnācēju Simu Valdmaņa attiecības var apzīmēt par visādām, bet tikai ne par labām. Vēl sliktākas tās bija ar ģenerālkomisāra otro palīgu Dr. fon Borki. Vienīgi labas attiecības Valdmanim vēl bija ar ģenerālkomisāriāta pārvaldes šefu Zommerlati, bet kad pēdējo marta sākumā nomainīja, Valdmanim ģenerālkomisāriātā vairs nepalika neviena atbalstītāja vadošajos ierēdņos.

Valdmaņa aiziešana viņam sagādāja popularitāti kā nacionālas lietas cīnītājam vai pat kā nacionālam moceklim. Un Valdmanis šos apstākļus arī prata izmantot. Par Valdmani diezgan daudz runāja. Bet pēc tam Valdmani itkā izsūtīja no Latvijas — uz Vāciju, kā runāja, itkā tamdēļ, ka okupācijas iestādes baidījušās no Valdmaņa iespaida Latvijā. Apcietināt Latvijā Valdmani hitlerieši neesot uzdrīkstējušies, lai

nerastos nemieri. Vācijā viņam esot bijis jādzīvo policijas uzraudzībā vai pat, stāstīja un vēlāk rakstīja, ka viņš kādu laiku esot bijis ievietots koncentrācijas nometnē. Daži Valdmaņa draugi zināja stāstīt, ka Vācijā viņam ejot ļoti grūti. Viņš esot spiests pārdot uzvalku pēc uzvalka, lai varētu kautkā sisties cauri, jo darbu viņam nekur nedodot. Ar ģimeni kopā dzīvot neļaujot. Citi viņam tuvi cilvēki turpretīm zināja stāstīt, ka Valdmanis esot novietots kādā fabrikā par vicedirektoru. Nekas sevišķs jādarot viņam neesot, bet algu viņam maksājot 2000 RM mēnesī. Šo versiju daudzināja un stāstīja diezgan daudzi, it sevišķi no Valdmaņa korporācijas un studiju draugu puses.

Grūti pateikt kā viss ir norisinājies patiesībā un kādas ir bijušas dažādo vācu iestažu attieksmes ar Valdmani pēc viņa aiziešanas no tieslietu ģenerāldirektora amata. Bet skaidrs ir, ka šai lietā ir diezgan daudz mistificējuma vai tīši radīta leģendārisma, kam tomēr ir daudz pretrunu. Tāpat ir skaidrs, ka kaut kur būs bijusi kāda spēcīga roka, kas par Valdmani rūpējās un viņu aizstāvēja. Ka hitlerieši neesot uzdrīkstējušies Valdmani apcietināt viņa popularitātes dēļ, lai Latvijā nerastos nemieri, tā ir vienkārša fikcija. Ne mazāk populāro bijušo Latvijas ministru Einberga, Sējas un Čakstes un strādnieku aprindās diezgan populārā Bruno Kalniņa apcietināšana katrā ziņā radīja daudz lielāku uztraukumu un pārrunas, nekā tas būtu bijis Valdmaņa gadījumā. Ka Valdmanis Vācijā būtu bijis ievietots koncentrācijas nometnē, tā ir nepatiesība, jo tad viņš nekādi nebūtu varējis pierakstīties kādā

augstskolā un tur doktorēties (ja tā ir patiesība, ka viņš Vācijā ieguvis doktora gradu.) Latviešiem kara laikā iekļūt Vācijas augstskolās bija ļoti grūti. Tad vajadzēja sevišķi labu apliecību un sevišķi augsti stāvošu politisku personu rekomendāciju. Vairāki no maniem paziņām, kas bija beiguši Latvijas universitāti un kara un bēgļu dienas gribēja Vācijā pavadīt studējot, visādi izpūlējās, bet neviena augstskolā nevarēja iekļūt, lai doktorētos.

Par Valdmaņa izsūtīšanu un leģendāro nometināšanu Vācijā es atzīmēšu tikai tādus gadījumus, ko pats esmu pieredzējis. Kaut gan Valdmanis skaitījās izsūtīts un nometināts vai internēts Vācijā, viņš tomēr diezgan bieži ieradās Latvijā un pa laikam uzturējās Rīgā un citur, satikdamies ar daudziem cilvēkiem. Kad 1943. g. jūnijā es biju Berlīnē, ostministrijā es satiku Dresleru. Viņš bija apmeties lepnajā „Central" viesnīcā pie Fridricha ielas piestātnes. Mēs norunājām tur kopā pusdienot. Es tur aizgāju ar savu sievu un viesnīcas ēdamzālē kopā ar latvieti Baloža jaunkundzi un Dresleru mēs ieturējām pusdienas. Bet tad ēdamzālē ienāca arī Valdmanis. Dresslers gribēja ar Valdmani parunāties un pieaicināja viņu pie mūsu galdiņa. Pusdienas pagāja omulīgās sarunās.

Izrādījās, ka Valdmanis visu laiku dzīvo tai pašā luksus viesnīcā. Te jāatzīmē, ka Vācijā tolaik pastāvēja noteikums, ko stingri ievēroja, ka viesnīcās viesi drīkstēja uzturēties ne ilgāk kā 3 dienas. Bet istabu viesnīcās dabūt bija grūti. Dresslers istabu „Central" viesnīcā bija dabūjis tikai caur ostministriju. Es istabu kādā daudz sliktākā viesnīcā

biju dabūjis tikai ar valsts komisāriāta atbalstu. Tā pat tas bija arī Drezdenē, kur man neizdevās ilgāk palikt kā 3 dienas, jo man sagādātā viesnīcā mani ilgāk nepaturēja un nekur citur turienes iestādēm vēl vismaz pāris dienām istabu priekš manis neizdevās sadabūt. Bet Valdmanis „Central" viesnīcā Berlīnē bija dzīvojis jau kādu mēnesi un ne uzturēšanās, ne līdzekļu jautājums viņam, acīmredzot, neradīja nekādas grūtības. Pie tam Valdmanis nesen kā bija bijis Rīgā un drīzumā gatavojās atkal uz turieni braukt un kā viņš pats teica — ar lidmašīnu.

Atļaujas braukšanai ar lidmašīnu tolaik bija vēl grūtāki dabūt nekā apmešanās iespējas viesnīcās. Vietu lidmašīnā, uz ko bija rindā jāgaida, tikai tad varēja pieteikt, ja varēja uzrādīt apliecību, ka brauc kādas kara iestādes uzdevumā karam svarīgā vajadzībā. Es biju braucis komandējumā un man ar valsts komisāriāta starpniecību bija izdevies vietu lidmašīnā dabūt tikai līdz Karalaučiem. Tā kā līdzi man brauca arī mana sieva un sievietes ar lidmašīnām bija aizliegts pārvādāt, tad es savu iegūto vietu lidmašīnā nemaz nedomāju izlietot. Bet gan bija ļoti laimīgs, ka to no Rīgas līdz Karalaučiem varēja izmantot Vācijas austrumministrijas nodaļas vadītājs Drešers, kas tolaik bija ieradies Rīgā, bet vietu lidmašīnā nebija varējis dabūt.

1944. g. jūlija krīzes dienās, kad izbraukšana no Latvijas parastiem ļaudīm bija aizliegta un visi satiksmes līdzekļi bija bloķēti, Valdmanis ar lidmašīnu bija ieradies Rīgā un ar lidmašīnu no Latvijas varējis uz Vāciju izvest savu ģimeni. Gan jāatzīmē, ka personīgas pieredzes šī notikuma ap-

stiprināšanai man trūkst, bet to tika stāstījuši V. ģimenes radinieki. Pieminētajās pusdienās par saviem lidojumiem uz Rīgu stāstīja V. pats. Vispār es zinu tikai vienu gadījumu, kad lidmašīnā no Rīgas uz Berlīni kara pēdējos gados ir varējusi aizbraukt sieviete. Tā bija kāda Rīgas operas māksliniece, kuŗai bija tuvi personīgie sakari ar Gestapo informācijas nodaļas vadītāju Rīgā.

Pēc Vācijas kapitulācijas apstākļi mani noveda Visbadenē. Tur dzīvoja arī divi mūsu bij. ārlietu ministrijas atbildīgi darbinieki. Man bija kārtojama kāda darīšana ar Zviedrijas konsulu un pēc tā taujājot, minētie diplomati man norādīja, ka viņš esot satiekams Bibrichā, kur esot Dikerhofa fabrikas ģenerāldirektors. Viņu saucot Dr. Engelbergs. Es aizbraucu uz Bibrichu, kas no Visbadenes atrodas tikai nepilnus 4 kilometrus. Dikerhofa fabrika atrodas Reinas krastā, gandrīz iepretīm Maincai, un viņas ģenerāldirektors Dr. Engelbergs savā fabrikas birojā kārtoja arī Zviedrijas konsulāta lietas.

Sarunas laikā konsuls man pēkšņi jautāja: „Vai jūs pazīstat savu ministru Valdmani?" Kad atbildēju — „jā", Dr. Engelbergs norādīja ar roku uz kādas istabas durvīm blakus savam kabinetam un teica: „Tur viņš sēdēja". To es nebiju gaidījis un tāpēc tūdaļ par Valdmani nekā vairāk nejautāju. Bet sarunu turpinot, Valdmanis man neizgāja no prāta. Es atcerējos nostāstus, ka Valdmanis iecelts par kādas fabrikas vicedirektoru, viņš sēdot blakus ģenerāldirektora kabinetam, saņemot 2000 RM mēnesī un viņam par to nekas neesot jādarot. Tā tad tā nebija bijusi leģenda, bet patiesība. Nejaušs

gadījums mani nu bija novedis šai vietā, kuŗā bija darbojies Valdmanis.

Kad par savu vajadzību ar Dr. Engelbergu biju izrunājies, es pieskāros atkal viņa ierosinātam tematam par Valdmani un jautāju: „Vai Valdmanis ilgi pie jums strādāja?" — „Apmeram kādus 4 mēnešus," atbildēja Dr. Engelbergs. Tad mani interesēja, vai ir patiesība par Valdmaņa lielo algu un nekā nedarīšanu un es jautāju; vai Valdmanis fabrikā ir bijis algotā postenī? — „Nē", sekoja īsa un noteikta konsula atbilde. Es izlikos par to itkā mazliet pārsteigts un jautāju tālāk: „Ko tad viņš pie jums darīja" — Engelbergs atbildēja: „Iepazinās ar uzņēmuma darbinieku kartoteku". Un pēc tam viņš vēl piebilda: „Bet Valdmanis jau arī rēgulāri nestrādāja . Viņš nodarbojās ar polītiku jūsu tautas labā un dažreiz arī vairākas dienas un nedēļas fabrikā nemaz neieradās". Par laiku, kad Valdmanis Dikerhofa fabrikā ir strādājis, Dr. Engelbergs man paskaidroja, ka tas bijis no oktobŗa 1944. g. līdz februārim 1945. g., t.i. pēc tam, kad Rīga bija kritusi jau krievu rokās. Vairāk es nekā nejautāju. Kad no Dr. Engelberga atvadījies, es iegāju viņa biroja priekštelpā, tā sekretāre mani gribēja iepriecināt ar to pašu paziņojumu, ka mūsu ministrs Valdmanis esot strādājis pie viņiem.

Piekļūšana pie kāda liela uzņēmuma darbinieku kartotekas kaŗa laikā Vācijā nebūt nebija viegla lieta. Tā prasīja sevišķu uzticamību. Mana internējuma laikā Stetinē es bieži apgrozījos un uzturējos turienes latviešu strādājošo pārstāvniecībā pie vācu darba frontes un šīs pārstāvniecības

vadītājs Zeltiņš, kuŗa pārziņā atradās latviešu strādnieki visā Pomeranijā un Meklenburgā, man noteikti paskaidroja, ka tas, cik latviešu esot nodarbināts viņa rajona un apgabala uzņēmumos un fabrikās, viņam īstenībā nemaz neesot zināms. Neviens uzņēmums strādnieku īsto skaitu nekad nepasakot, jo to uzskatot par kaŗa noslēpumu. Pie strādnieku sarakstiem viņu klāt nelaižot un viņš ziņas varot ievākt tikai privāta veidā, kaut gan daži uzņēmumi labprāt nākot pretim un visas vajadzīgās ziņas caur vācu darba fronti izsniedzot.

Bet īstenībā visa šī Valdmaņa strādāšanas lieta Dikerhofa fabrikā tik ļauna nemaz nav kā tā varētu izlikties un kādu to pataisa leģenda par 2000 RM lielo mēnešalgu. Tai laikā Vācijā bija tikai nedaudzas vietas, kur bija iespējams dzīvot bez iesaistīšanās darbā. Bet šī iesaistīšanās darbā galvenokārt pastāvēja no novietošanas pie fiziskiem darbiem kaŗa rūpniecības uzņēmumos. Tikai retās pilsētās un mazākos lauku centros darba pārvaldes izbēgušos latviešus šai ziņā daudz netraucēja, kā tas piem. bija Saukela paša rezidencē Veimarā. Ir ļoti iespējams, ka Valdmanis, lai izvairītos no tā, ka viņu novieto kādā fabrikā par vienkāršu strādnieku, ar kādu ļoti iespaidīgu rekomandējumu iestājās Dikerjofa fabrikā par praktikantu un kā tādu darba pārvalde viņu, protams, nevarēja vajāt. Šīs rekomandācijas dēļ var jau būt, ka ģenerāldirektors viņam par darba telpu ierādīja kādu istabu blakus savam kabinetam. Tikai pilnīga mistifikācija tādā gadījumā gan ir nostāsts par 2000 RM lielo mēnešalgu. Bet var jau būt, ka politiķiem dažreiz gluži gloriozos nolūkos šādas

leģendas ir vajadzīgas.

Kad es Visbadenē par Valdmaņa strādāšanu Dikerhofa fabrikā stāstīju abiem pieminētiem bij. ārlietu ministrijas darbiniekiem, viņiem tas, nebija zināms. Bet viņi gan zināja, ka Valdmanis iepriekšējo ziemu pavadījis Visbadenē, kur viņam bijis dzīvoklis. Ar līdzekļiem Valdmanim neesot vajadzējis skopoties. Kad ziemu nams, kurā Valdmanis dzīvojis, nav ticis apkurināts, viņš, dzīvokli paturēdams, noīrējis sev arī istabu kādā hotelī, kur nodzīvojis vairākus mēnešus.

Valdmanim no tieslietu ģenerāldirektora amata aizejot, šo amatu uzņēmās bij. valsts prezidents Alberts Kviesis, kas pirms tam darbojās Rīgā kā zv. advokāts. Alberta Kvieša iestāšanās pašparvaldē jūtami pacēla tās autoritāti. Pa daļai arī uz ārieni, bet it sevišķi pašā pašpārvaldē. Bij. prezidenta autoritāte ģenerāldirektoru padomēs radīja pavisam jaunu situāciju. Tā pacēlās pāri daudzām domstarpībām un kolizijām. Ko sacīja Kviesis un kam viņš piekrita, tam lielāko daļu piekrita arī pārējie. Latviešu pašpārvaldei un nacionālai politikai Kvieša iestāšanās pašpārvaldē nāca par labu.

3. ZĀGARS — LEIMANIS. SKUJEVICS — MIEZIS. KONTROLES ŠEFS.

Tā populāritāte, kādu Valdmanim radīja viņa aiziešana, nedeva mieru saimniecības ģenerāldirektoram Zāgaram. Kaut gan viņš bija bijis Valdmaņa un tā nostājas pretinieks, tagad viņš gribēja rīkoties tāpat kā Valdmanis. Viņš gribēja izvirzīties itkā par kādas nacionālas opozicijas vadītāju pašpārvaldē, lai ar to aizsniegtu kaut daļu no tās populāritātes, kāda bija Valdmanim, un lai pa daļai tušētu to iespaidu, kādu sabiedrībā bija radījusi viņa izvirzīšanās. Saimnieciski Zāgars savu dzīvi bija nostabilizējis. Bez cita, viņam bija prāvus ienākumus nesoša izdevniecība. Tāpēc kā nākošo vajadzēja iegūt popularitāti.

Nevarēdams gūt Valdmaņa laurus darbā, viņš izmēģinājās tos iegūt ar demonstratīvu aiziešanu, izlietojot kā iemeslu nepatīkamo Dundagas lietu. Tomēr cerētos rezultātus Zāgars nesagaidīja. Jau nedaudzas dienas pēc amata atstāšanas, viņš bija aizmirsts.

Kādreiz Polijā runāja par tā saucamo pulkvežu grupu, kas esot pie varas. Šis apzīmējums bija vai nu palicis atmiņā, vai iepaticies kādam uzņēmīgam un centīgam direktoram. Tas tad arī sevi kādu laiku dēvēja par t.s. pulkvežu grupas pārstāvi. Pamatā tam bija tas, ka viņš kāreiz bija sarīkojis viesības, uz kurām ielūdzis dažus latviešu pulkvežus, runājis ar tiem par politiku un politisko iespaidu. Tā bija „radusēs" t.s. „pulkvežu grupa" un tās vadība. Dzīve

dažreiz būtu garlaicīga, ja tajā nebūtu lietu, par ko pasmaidīt. Ar smaidu par šo „pulkvežu grupu" runāja arī paši latviešu pulkveži.

Pēc Zāgara aiziešanas, pašpārvalde gribēja izlietot savas, „šķietamās tiesības" un pati izraudzīt jaunu saimniecības ģenerāldirektoru un tad to stādīt priekšā ģenerālkomisāram apstiprināšanai. Vispirms runa bija par R. Veidemani. Bet Veidemanim bija cerība, ka viņam reprivatizēs agrāko Ķuzes šokolādes fabriku un viņš no piedāvātā amata atteicās. Tad pašpārvalde vienojās par Roberta Liepiņa kandidatūru, agrāko Rīgas pilsētas galvu, kas tagad bija direktors Tautas palīdzībā. Liepiņš piedāvāto amatu pieņēma un arī ģenerālkomisārs šai kandidatūrai sākumā piekrita, bet viņa apstiprināšanas jautājums iesala. Ne tamdēļ, ka vāciešiem būtu bijuši pret Liepiņu kādi principiālas vai politiskas dabas iebildumi, jo viņa kundze bija vācu tautības, 1940. gadā viņš bija repatriējies uz Vāciju un pēc atgriešanās viņam piedāvāja Liepājas pilsētas galvas amatu, ko Liepiņš nepieņēma.

Liepiņa kandidatūra iesala gluži vienkārši tamdēļ, ka ģenerālkomisāra palīgam un galvenās saimnieciskās daļas vadītājam Dr. Borkem, kas kārtoja visus saimnieciskos jautājumus, Liepiņš bija licies par patstāvīgu, kas tik viegli nepakļausies viņa direktīvām. Tāpēc pagaidām, līdz Liepiņa apstiprināšanai vai cita saimniecības ģenerāldirektora iecelšanai, saskaņā ar Borkes vēlēšanos, saimniecības ģenerāldirekciju pārzināt uzdeva -satiksmes un technikas ģenerāldirektoram O. Leimanim.

Pagaidu stāvoklis netikai ieilga, bet pārvērtās par

pastāvīgu un tā Leimaņa rokās bija nodoti divi kaŗa laikā vissvarīgākie Latvijas pašpārvaldes resori: satiksmes un saimniecības, un, šķiet, tieši tamdēļ, lai abās šais nozarēs latviešiem būtu vismazākā teikšana. Leimanis, kas Latvijas laikā bija darbojies uz dzelzceļa kā kāda iecirkņa ceļu inženieris, nebija ļauns cilvēks, bet visneaktivākais no Latvijas pašpārvaldes locekļiem. Leimaņa sadzīves nostāju un nacionālpolītisko izpratni, starp citu, labi var raksturot šāds anekdotisks fakts. Pēc Latvijas dibināšanas 25 g. atceres svinīgā koncerta Rīgas operā, kādā ģenerāldirektoru apspriedē Leimanis man pārmeta, ka es koncertā viņam esot nodarījis kaunu un viņš pat gribējis no ģenerāldirektoru ložas aiziet projām, jo lūk, kādā citā ložā tai pašā operas pirmajā balkonā esot sēdējis arī dzelzceļu bufešu pārvaldes priekšnieks Bļodnieks un tāpēc viņam kā ģenerāldirektoram esot ilgi par šo faktu no saviem ierēdņiem bijis jākaunās. Kad es aizrādīju, ka mani neinteresē, kas tagad ir dzelzceļu bufešu pārzinis, bet ka es biju devis rīkojumu Latvijas 25 gadu jubilejas koncertā ielūgt visus tos darbiniekus, kam ar Latvijas valsti, tās nodibināšanu vai vadīšanu bijuši kādi sakari, un ka Adolfs Bļodnieks ielūgts tamdēļ, ka viņš ir bijis Latvijas Satversmes sapulces un ilggadīgs Saeimas loceklis un demokratiskas Latvijas ministru prezidents, līdzās Zamuelim, vienīgais, kas vēl ir Rīgā un pie dzīvības un ka viņam šai koncertā būtu bijis jāierāda netikai vieta pirmā balkona ložā, bet vispār viena no izcilākām vietām Rīgas operā, — pārējie ģeneraldirektori, to dzirdot, sāka smaidīt, un

Leimanis tikai tad arī pa pusei aptvēra situāciju un to, kam šai gadījumā vajadzēja justies neērti.

Vācu okupācijas iestādes, it sevišķi Dr. fon Borke, Leimani divu svarīgu ģenerāldirekciju vadībai atzina par piemērotu. Viņam arī neradās nekādas nesaskaņas un pārpratumi. Viņš bija īsts vīrs īstā vietā.

Visnesamierinamākais ar vācu okupācijas iestāžu politiku un ar pašpārvaldes nostāju bija finansu ģenerāldirektors Skujevics. Savus uzskatus viņš neslēpa un vairākkārt gatavojās no amata atkāpties, bet nekad to neizdarīja. Skujevica uzskati un politiskā nostāja bez nopietnākām sekām palika tikai tamdēļ, ka tas piekritīgais nodaļas vadītājs ģenerālkomisāriātā, ar kuŗu viņam nācās sastrādāties, vai kas bija viņa tiešais priekšnieks — Dr. Neuendorfs — par politiku interesējās maz, bet galvenokārt tikai par budžetu un finansu lietām. Arī organizātoriski un administrātīvi Dr. Neuendorfs gandrīz vai izņēmuma veidā ļoti maz jaucās iekšā attiecīgā latviešu resora lietās.

Bet beidzot tomēr arī Skujevicam visa okupācijas iestāžu un hitleriešu būšana bija līdz kaklam un 1944. g. pavasaŗa pusē viņš iesniedza definitīvu atteikšanos no amata. Tuvākiem paziņiem Skujevics propagandēja domu, ka no hitleriešiem mēs nekā laba neesam sagaidījuši un arī nekad nesagaidīsim, ka mums tiem patiesībā būtu tikai jāparāda zobi. Viņš runāja pat par sacelšanos pret hitleriešiem un sacīja, ka ja jau mums nolemts iet bojā, tad iesim bojā vismaz ar mūziku. Kad Varšavā bija iesākusies drāmatiskā poļu sacelšanās, Skujevics par to bija ļoti

sajūsmināts un Liepājā man sacīja: „Lūk, tā patiesībā vajadzēja darīt arī mums."

Dažas dienas pēc tam, kad Skujevics bija ģenerālkomisāram iesniedzis savu atteikšanos no amata, notika ģenerāldirektoru padomes sēde, uz kuŗu ar rakstu bija aicināti visi ģenerāldirektori. Iekšlietu ģenerāldirekcijā tad ieradās kāds vīrs ar bārzdu, uzrādīja finansu ģenerāldirektoram Skujevicam adresēto aicinājumu un sacīja, ka viņš esot jaunais finansu ģenerāldirektors un ieradies uz sēdi. Pārējiem ģenerāldirektoriem un iekšlietu ģenerāldirekcijas ierēdņiem tas bija liels pārsteigums, jo nevienam nekas nebija zināms, ka būtu iecelts jauns finansu ģenerāldirektors, pašpārvalde nevienu kandidatūru nebija pārspriedusi un priekšā stādījusi un arī Dankers nebija informēts par nodomu iecelt jaunu finansu ģenerāldirektoru, nerunājot nemaz par to, ka pieklājība būtu prasījusi, ja nu ne pašpārvaldes piekrišanas jautāšanu, tad vismaz tās informēšanu. Šī neparastā situācija pret jauno finansu ģenerāldirektoru Jāni Miezi, līdzšinējo finansu kases vadītāju, sākumā radīja mazliet vēsu un neuzticīgu atmosfēru, kas vēlāk tomēr izzuda.

Vienīgi man bija zināms kā Jānis Miezis kļuva par ģenerāldirektoru, jo tas īstenībā bija noticis pēc kāda mana agrāka priekšlikuma. Bet tolaik es par to nekā neminēju, tikai „nezinošs" līdzi smaidīju par situāciju, ka Miezis bija iecelts un kādu šī iecelšana bija izraisījusi iespaidu. Vairākkārt, kad Skujevics bija iesniedzis atlūgumos, vai runājis par savu promiešanu, ģenerālkomisāriāta finansu nodaļas vadītājs Dr. Neuendorfs man lūdza, lai tam iesakot

kādu citu piemērotu kandidātu finansu ģenerāldirektora amatam. Es šai jautājumā biju ieinteresēts par tik, par cik finansu ģenerāldirekcijā sastādīja un pārkārtoja citu iestāžu budžetus. Iestādēm radās grūtības, ja budžeta jautājumos ar finansu ģenerāldirekciju nevarēja kaut cik saprasties. Pēc Neuendorfa jautājuma man iekrita prātā Jānis Miezis, ar kuŗu es Ulmaņa laikā kādreiz biju nācis darīšanās, kad viņš bija Latvijas kreditbankas vicedirektors. Viņš atstāja izdarīga ierēdņa iespaidu. Kad Miezis bija finansu kases vadītājs, kas bija pārņēmusi arī dažas Latvijas bankas funkcijas, man ar viņu nācās saskarties kā valsts bibliotēkas direktoram, jo valsts bibliotēka savām vajadzībām īrēja dažas agrākās Latvijas bankas noliktavas. Un Miezis atkal atstāja lietišķa cilvēka iespaidu. Tāpēc es Dr. Neudendorfam ieteicu Jāņa Mieža kandidatūru, kaut gan viņu personīgi un tuvāk labi nemaz nepazinu un ar viņu pašu par to nemaz nebiju runājis. Tā Jānis Miezis tika par Latvijas pašpārvaldes finansu ģenerāldirektoru. Tomēr tas veids, kā viņu iecēla amatā, pārsteidza ne tikai pašpārvaldi, bet arī mani. Par finansu kases vadītāju Mieža vietā iecēla sociāldemokratu Voldemāru Bastjāni.

Bet kad nomira kontroles šefs P. Vanags, Bastjānim piedāvāja kontroles šefa amatu, jo Vanags agrāk bija bijis sociāldemokrats un ar Bastjāņa iecelšanu pašpārvalde domājās nodibināt un uzturēt puslīdz draudzīgas attiecības arī ar sociāldemokratu aprindām. Sākumā ģenerālkomisārs bija pret Bastjāņa kandidatūru, jo viņš un tā ierēdņi kontroles šefa amatā vēlējās redzēt kontrolieri Kalasu, kas

prata vācu valodu un kuŗu Vanags bija izvirzījis par savu vietnieku un uz visām svarīgākām apspriedēm ņēma sev līdzi, jo pats labi neprata vāciski. Saslimstot, Vanags Kalasu bija nozīmējis par savu vietas izpildītāju, turpretim pārējie ģenerāldirektori to negribēja atzīt un Kalasu uz ģenerāldirektoru padomes sēdēm neaicināja. Beidzot tomēr arī ģenerālkomisārs piekrita Bastjāņa kandidātūrai, jo ar dažiem sociāldemokrātiem vācu okupācijas iestādes gribēja un varēja sastrādāt labāk, nekā ar nacionālajiem pilsoņiem. Bet tad pats Bastjānis, kas sākumā bija bijis ar mieru uzņemties kontroles šefa pienākumus, to vairs negribēja, jo sabrukums nāca virsū pārāk ātriem soļiem un sabrukuma priekšvakarā, kad visi vācu politiskie nolūki bija atklājušies jau pārāk skaidri, neviens prātīgs cilvēks nebūtu gribējis iesaistīties atbildīgā amatā pašpārvaldē, kas materiālā ziņā nebūt nebija izdevīgāks par atklātībā gandrīz nemaz nemanāmo finansu kases vadītāja amatu.

4. DANKERS VAI — KVIESIS — BANGERSKIS — SILGAILIS?

Kad Valdmaņa aiziešana un citas pārmaiņas pašpārvaldē nelīdzsvaroja Dankera attiecības ar okupācijas iestādēm, jo cilvēka rīcības veidu nosaka ne tikdaudz kolēģi kā paša raksturs, ģenerālkomisāram bija nopietns nodoms Dankeru nomainīt. Un likās, ka šis nodoms bija sankcionēts arī Berlīnē. Ir jau pieminēts, ka iemeslus tam pietiekoši deva Dankera nenoteiktība, kas nereti izpaudās arī pašpārvaldes darba nespējā.

Šī paša iemesla dēļ radās konflikti arī pašpārvaldes ģenerāldirektoru starpā. Nopietnākais no tiem bija Prīmaņa konflikts ar Dankeru, kas nogāja pat tik tālu, ka Prīmanis bija nodomājis vilkt konsekvences un atkāpties no Izglītības ģenerāldirektora amata. Kad viņš par šo nodomu bija runājis ar ģenerālkomisāru, tas bija ieteicis Prīmanim pagaidām nekā nedarīt, aizrādīdams, ka pašpārvaldē varbūt notikšot tādas pārmaiņas, Prīmani neskarot, kas viņu pilnīgi apmierināšot. Domāta tā tad varēja būt vienīgi eventuēla Dankera aiziešana.

Aktīvs opozicionārs pret pašpārvaldi vispār un urdītājs pret Dankeru, jau sākot ar Dankera pirmās ģenerāldirektorijas likvidēšanu, bija šīs direktorijas agrākais loceklis un vēlāk „Laikmeta" izdevējs plkv. ltn. A. Freimanis. Viņš par neapmierinātību ar pašpārvaldes darbību runāja okupācijas iestādēs un arī latviešu aprindās. Viņa nolūks bija vienkāršs: tikt vai nu Dankera vietā, vai citā vadošā amatā pašpār-

valdē, lai ar to iegūtu zināmu varu un daudzinājumu. Materiāli ar „Laikmeta" izdevniecību Freimanis bija nostiprinājies. Savus sakarus zināmās vācu iestādēs viņš izlietoja arī, lai dažam labam, ja tas bija izdevīgi, palīdzētu atbrīvoties no apcietinājuma. Ar stimulējumu atgriezties aktīvā politikā, Freimanis oponēja pret Dankeru un pašpārvaldes politiku. Viņš runāja par savu stipro aizmuguri, par savu iespaidu vācu okupācijas iestādēs, par saviem sakariem Berlīnē, kur viņam tiešām kādu laiku bija savs personīgais pārstāvis. Freimanis teica, ka viņam piedāvājot uzņemties pašpārvaldes vadību, bet viņš to nedarīšot, jo pašpārvalde esot sakompromitējusies un sekmīga darbība tagad nemaz neesot iespējama. Lai pašpārvalde blamējoties vēl tālāk, tad ātrāk pienākšot laiks, kas viņu lūgdams, ielikšot tam varu rokās. Bet dažus politiķus tad „miera dēļ" vajadzēšot uz laiku izolēt un vispār pievilkt stingrākus grožus. Nevarēšot kautrēties to darīt,lai glābtu latviešu tautu. Ja tā Freimanis runāja latviešu aprindās, tad jādomā, ka okupācijas iestādēs viņa valoda bija ne mazāk vaļsirdīga un ne mazak aktīva. Tā Freimanis ieguva un nostiprināja vienu otru vācu draudzību kā Rīgā, tā Berlīnē.

Bet latviešu sabiedrībā domas par A. Freimani tomēr dalījās un uz viņu neskatījās kā uz tādu, ka hitlerieši varētu apsvērt domu viņu likt Dankera vietā, jo pašpārvaldes vadītājā viņi šķietami gribēja redzēt apvienojamies divas lietas: padevību un paklausību okupācijas iestādēm un populāritāti latviešu tautā, lai pašpārvaldes darbība būtu iespējami sekmīgāka un lai tā bez lieliem šķēršļiem un ar

mazāku pretestību varētu reālizēt arī nepopulārus pasākumus. Pirmā no šīm īpašībām Freimanim bija, bet otrās nebija. Tomēr izrādījās, ka hitlerieši uz šo lietu, vismaz kādu laiku, skatījās savādāki.

Neilgi pēc tam, kad Prīmanis mani informēja par savām grūtībām ar Dankeru un ko viņam šai lietā bija sacījis ģenerālkomisārs, man bija kāds jautājums kārtojams ar ģenerālkomisāra vietnieku Simu. Kad es savu vajadzību biju izrunājis, Sims valodu pievērsa pašpārvaldes darbībai vispār, aizrādīja uz Prīmaņa nesaskaņām ar Dankeru un jautāja, vai man esot ar Dankeru vieglāk sadarboties? Atbildēju, ka ar Dankeru sastrādāt dažreiz ir pagrūti. Bet es viņu jau labi pazīstu un tāpēc grūtībās un nesaskaņās nonāku reti, kaut gan lietu izkārtošanā tas prasa liekas pūles, aplinkus gājienus un enerģiju. Tad Sims, brītiņu padomājis, teica, ka pašpārvaldes darbība nonākusi tādā strupceļā, ka pārmaiņas tās vadībā laikam būšot neizbēgamas un jautāja man, vai es savā darbībā neizjūtot to pašu? Atkārtoju, ko jau biju teicis, ka ar Dankeru sadarboties dažreiz nav viegli. Bet lai runātu par pārmaiņām un varētu sacīt, ka pēc tam sastrādāšana būs vieglāka un rezultāti labāki, jāzina, kas eventuēli varētu nākt pašpārvaldes jaunajā vadībā? Sims atbildēja ar pretjautājumu: Nu, ko es domājot, kas būtu piemērotākais kandidāts iekšlietu ģenerāldirektora amatam kā Dankera pēcnācējs?

Atteicu, ka par tādu varbūtību, ka Dankers varētu aiziet, es neesmu domājis. Šāda iespēja mani pārsteidz un tāpēc es momentāni par šādu jautājumu nevaru savas domas izteikt.

Daži ļaudis domājot un runājot par Freimani, valodu atsākot, teica Sims. Viņš esot noteikts, darbīgs un ar neizsīkstošu enerģiju. Tās būtu īpašības, kādas vajadzīgas iekšlietu ģenerāldirektoram. Jautāju Simam vai tas nozīmē, ka Freimanis var nākt Dankera vietā? To tas nebūt nenozīmējot, atteica Sims. Bet dienas kārtībā gan nākot pašpārvaldes vadības, resp. tās maiņas jautājums. Sims prasīja no manis konfidencialitāti un piebilda, ka no dažām pusēm esot ieteikta Freimaņa kandidatūra. Ko es par viņu domajot?

Atteicu Simam īsi, ka par Freimaņa kandidatūru latviešu sabiedrībā domas noteikti dalīsies. Kad Sims palika klusu, es piebildu: „Generālkomisāriāts ar Freimani varbūt iegūs izpildīgu pašpārvaldes vadību, bet sabiedriskā doma un atklātība varbūt no pašpārvaldes novērsīsies vēl vairāk kā tagad. Nav izslēgta pat dažu pašpārvaldes vadītāju amata personu lūgšana tos atbrīvot no amata pienākumiem".

Sims norādīja, ka tik tālu nebūt vēl neesot. Freimaņa kandidatūra nebūt neesot izšķirīgi pieņemta, bet tikai ieteikta. Bet galvenais, ka ģenerālkomisāra nodoms esot turpmāk ar latviešiem atrast daudz plašāku sadarbības bāzi. Arī Berlīnes vadošās aprindas esot tādos pat ieskatos un tāpēc esot iespējams, ka tiesiski latviešu pašpārvalde drīzumā iegūs daudz lielāku patstāvību nekā līdz šim. Tad Sims jautāja, vai es varot ieteikt kādu kandidātūru, kas jaunajos apstākļos varētu uzņemties pašpārvaldes vadītāja pienākumus? Sacīju, ka šāds jautājums prasa tomēr pārdomāšanu un dažus apsvērumus. Ja es drīkstētu par šo jautājumu runāt arī

ar citiem cilvēkiem, kam uzticos, tad iespējams, ka varu vēlāk nākt ar dažiem ierosinājumiem. Sims teica, lai to darot, tikai lai tad jautājums paliekot konfidenciāls arī tām personām, ar ko es runāšot un būtu labi, ja jau dažu dienu laikā es varētu dot kādu atbildi.

Es pieņēmu, ka iemesls manis piesaistīšanai šī jautājuma pārrunās bija jau pieminētais J. Mieža precedents. Un tā ka mani interesēja arī mana darba sekmīga norise pašpārvaldē, un sadarbība pašpārvaldē vispār, tad es no šīm konfidenciālajām pārrunām arī neatvairījos.

Mana saruna ar Simu (laikam 1943. g. jūlijā) atklāja, ka pirmkārt ir nopietns nodoms nomainīt Dankeru, lai gan kautko līdzīgu ģenerālkomisārs pats bija izteicies jau Prīmanim, otrkārt bija atkal runa par eventuālām latviešiem labvēlīgām reformām pašpārvaldē. Otrā dienā kādā sarunā ar Dressleru, ko par manu pārrunu ar Simu pēdējais bija jau informējis, es ieguvu pārliecību, ka A. Freimaņa kandidātūru ģenerālkomisāriātā apsver puslīdz nopietni, bet neizslēdz arī vēl citus piemērotus kandidātus, kas būtu pieņemami kā latviešiem, tā vāciešiem un kas varētu saņemt savās rokās arī tās pārmaiņas, par kādām runāja Sims, ja tās evetuāli sekotu.

Pēc sarunas ar Simu un ar Dressleru, varēja vēl par kādu jaunu kandidtātūru domāt un ar to arī runāt. Pārdomas apstājās pie bij. valsts prezidenta Alberta Kviešа, kas pašpārvaldes darbā bija jau iestājies. Ar savu autoritāti vien, būdams tikai tieslietu ģenerāldirektors, viņš bija pašpārvaldes

darbu un sadarbību diezgan labvēlīgi ietekmējis. Ja nu viņš kļūtu par visas pašpārvaldes vadītāju, rezultāti bija gaidāmi vēl labāki. Bet kā priekšnoteikumam tad, saprotams, vajadzēja nākt vispirms tām plašākajām tiesībām pašpārvaldei, par kādām bija runājis Sims. Bet vai Kviesis būtu ar mieru pašpārvaldes vadītāja un galvenā ģenerāldirektora pienākumus uzņemties? Ja viņš bija iestājies pašpārvaldē par tieslietu ģenerāldirektoru, kad tai nebija nekādu tiesību, tad tas nozīmēja, ka arī viņš tajos apstākļos, kādos atradās latviešu tauta, bija par sadarbību ar vācu okupācijas iestādēm. Principiāli tā tad viņam nevarēja būt iebildumu uzņemties vēl svarīgākus pienākumus, ja dotu vēl arī lielākas tiesības. Bet tai laikā Kviesis nebija Rīgā. Viņš bija uz dažām dienām izbraucis uz savām lauku mājām Penkules pagastā. Tāpēc es par šo ideju vispirms runāju ar Prīmani. Viņš to atzina par ļoti labu un domāja, ka vajadzētu pie Kviesa tūdaļ izbraukt uz Penkuli. Norunājām pie viņa braukt abi divi. Tas bija kādā piektdienā. Tikai Prīmanis domāja, ka izbraucienu Kviesim vajadzētu gan iepriekš telefoniski pieteikt. Bet pieteikto telefona tālsarunu līdz tam laikam, kamēr iestādēs beidzās darbi, nevarēja sagaidīt un tā mēs ar Prīmani pie Kviesa neaizbraucām.

Kad Kviesis ieradās Rīgā, es aizgāju pie viņa un to informēju, ka ir sagaidāma Dankera aiziešana, resp. atbrīvošana no pašpārvaldes vadības, ka ģenerālkomisāra vietnieks ir oficiāli teicis, ka latviešiem ir gaidāmas lielākas tiesības pārvaldībā un man ir zināms nodoms, ka pie viņa, Alberta Kviesa, griezīsies ar lūgumu, lai viņš jaunajos apstākļos

uzņemas pašpārvaldes vadītāja pienākumus. Es sacīju, ka latviešiem tas būtu liels ieguvums un viņš šādus pienākumus uzņemdamies, ar savu autoritāti varētu ļoti daudz darīt latviešu lietas labā. Es aizrādīju, ka ar mani šai jautājumā ir runājis ģenerālkomisāra vietnieks un mans nolūks un uzdevums ir tikai noskaidrot Kvieša domas, vai viņš būtu ar mieru šādus pienākumus uzņemties, ja pie viņa grieztos ar oficiālu piedāvājumu.

Uzmanīgi manī noklausījies, Kviesis neteica nē, bet viņš tūdaļ nesacīja arī jā. Viņš sacīja, ka esot jau diezgan vecs, jūtoties nevesels un jaunos atbildīgākos pienākumus viņam nākšoties grūti pildīt. Bet lai par tiem varētu vispār runāt, esot gan jāzinot, kādas tad īsti jaunās tiesības vācieši domājot un gribot latviešiem dot? Tas nozīmēja, ka principā Kviesis bija ar mieru par šo jautājumu runāt. Un kad es vaicāju, vai prezidenta kungs būtu ar mieru, ka ar viņu par šo jautājumu runā Sims vai ģenerālkomisārs pats, Kviesis atteica, ka tikai tad, ja galds ir tīrs, ja vāciešiem pašiem lieta esot jau skaidrībā un viņi zinot, kādas reformas latviešiem viņi var dot. Būtībā tas nozīmēja, ka Alberts Kviesis bija pateicis jā.

Otrā dienā es ierados pie Sima un viņam sacīju, ka vispiemērotākais kandidāts pašpārvaldes vadītāja pienākumiem, Dankeram no amata atkāpjoties, būtu tieslietu ģenerāldirektors, bij. valsts prezidents Kviesis. Viņš apmierinātu diezgan plašas latviešu aprindas un es domāju, ka arī vācu iestādes varētu ar viņu sadarboties, it sevišķi ievērojot to, kā Sims man iepriekšējā reizē teica, ja latviešu pašpārvalde iegūs lielāku patstāvību un tiesības. Sacīju, ka esmu

par šo jautājumu runājis ar Prīmani, atstāstīju viņa ieskatus, un arī ar pašu Kviesi, kuŗš ir šai jautājumā runājams gan tikai ar noteikumu, ka domātājām pārmaiņā uz labo pusi ir jānāk iepriekš. Piezīmēju, ka tas arī faktiski būtu ļoti labi un reizē ar Kvieša izvirzīšanos priekšgalā, latviešu politiskā dzīvē varētu sākties jauns posms. Sims likās par maniem sarunu rezultātiem apmierināts, un teica, ka jautājums tādā garā tūdaļ tikšot kārtots un viņš vai ģenerālkomisārs pats ar Kviesi uzņemšot kontaktu.

Man arī toreiz jau vairs nebija sevišķas ticības okupācijas vadītāju iestāžu reformu solījumiem, bet ja kautkas tomēr nāktu, kauču vai surogāta veidā, es cerēju, ka lieta ar Kviesi ies un darbs pašpārvaldē ritēs labāki kā ar Dankeru. Arī tas būtu bijis ieguvums, vienalga liels vai mazs.

Tad dažas nedēļas pagāja pilnīgā klusumā. Es nebiju saticis ne Kviesi, ne Simu un nezināju, vai un kā jautājums uz priekšu virzas. Ka sarunas ar Kviesi tiek vestas, nebija šaubu, bet es zināju, ka vācu iestādēs visas lietas kārtojās gausi. Bet tad atnāca augusts un — Italijas sabrukums.

Italijas sabrukums izraisīja tiešām gandrīz vai panisku iespaidu, ne uz āru un ne atklāti. Sākumā hitlerieši likās gandrīz vai galvu zaudējuši. Palika iespaids, ka viņi reizē ar to uzskata arī savu stāvokli par neglābjami zaudētu. Bet vācieši drīz no šī negaidītā un apdullinošā sitiena atžilba, vai vismaz spēlēja atžilbušos. Turpretim Italijas sabrukuma reakcija latviešu sabiedrībā bija savādāka. Sevišķi aktīvas kļuva agrākās demokratiskās grupas. Vai tās darbojās saziņā ar Latvijas slepeno centralo padomi,

vai arī atsevišķi, es nemāku teikt, bet katrā ziņā visi demokratiski noskaņotie cilvēki, arī tie, kas bija bijuši klusi un pasīvi Ulmaņa laikā, pacēla galvas un kļuva atkal aktīvi. Un tas nu iespaidoja, resp. pārgrozīja arī Kvieša politisko nostāju.

Demokratu kreisais spārns ar sociāldemokratiem priekšplānā grupējās un savas cerības lika uz Dr. Paulu Kalniņu, kurš bija Saeimas priekšsēdētājs un valsts prezidenta vietnieks. Tā kā Kviesis bija iestājies pašpārvaldē par tieslietu ģenerāldirektoru, tad šīs aprindas uzskatīja, ka, demokratiskiem laikiem atnākot, Kviesis nekādu lomu spēlēt vairs nevarēs un likumīgais valsts prezidents sākumā būs Pauls Kalniņš. Pilsoniskie demokrati ar Kalniņu īsti negribēja samierināties un bija griezušies pie Kvieša un viņam ieteikuši no sadarbības ar hitleriešiem norobežoties, jo viņš kā pēdējais likumigi vēlētais demokratiskās Latvijas valsts prezidents vēl būšot vajadzīgs nākotnē. Ka demokratiskie un sociāldemokratiskie slāņi pēc Italijas sabrukuma kļuva aktīvāki un sāka nopietnāki organizēties, tas nebija nekāds noslēpums un tāpēc Latvijas centrālā padome arī nebūt nebija tik slepena. Tikai viņas nozīme tolaik šķita niecīga.

Kviesis Italijas sabrukumu un demokratu grupas aizrādījumu bija ņēmis vērā. Kad nākošā reizē man bija darīšanas pie Sima, viņš atsāka sarunu par Kviesi un sacīja, ka Kviesis vairs negribot pašpārvaldes vadītāja pienākumus uzņemties. Sākumā viņš esot bijis par to runājams, bet pēcāk definitīvi atteicies. Es aizrādīju Simam, ka tas laikam gan būs tamdēļ, ka Kvieša piekrišana būtu varējusi sekot.

tikai pēc eventuēli domātājām reformām. Sims sacīja — nē, Kviesis sākumā priekšlikumu uzņēmis piekrītoši, bet vēlāk no tā atteicies, par reformām nemaz nerunājot, bet motivējot ar savu vecumu un neveselību. Bet pie tam pārmaiņas jau arī neesot izdarāmas uz reizi. Pie tām strādājot un viņas noteikti nākšot. „Mēs savus solījumus un dotos vārdus pildam," uzsvēra Sims. Viņš ļoti nožēloja Kvieša atteikšanos un lūdza mani padomāt, vai neesot kāda cita iespēja.

Ar Kviesi es vēl gribēju runāt un aizgāju pie viņa uz tieslietu ģenerāldirekciju. Kviesis tagad pateica katēgoriski — nē. Viņš teica, ka neveselība to spiežot atkāpties arī no tieslietu ģenerāldirektora amata. Tomēr šai amatā Kviesis vēl palika līdz pat gada beigām vai nākošā gada sākumam, kad viņš izgāja pensijā un viņa vietā šo amatu uzņēmās okupācijas laika pirmais tieslietu kārtotājs Teodors Zvejnieks.

No Dresslera kādās sarunās man izdevās uzzināt, ka ģenerālkomisāriāta domas sāk atkal nosvērties uz Freimani kā Dankera pēcnācēju. To liecināja arī pēdējā aktivitāte un valodas. Tad es nodomāju pamēģināt ar Bangerski. Kā leģiona ģenerālinspektors viņš bija izvirzījies diezgan redzamā vietā un arī politiski kļuvis par iespaidīgu figūru. Vācu aprindas, it sevišķi Himlers un Jekelns, uz viņu neskatījās slikti. Viņš varēja vai nu apvienot ģenerālinspektora un pašpārvaldes vadītāja posteņus, vai uzņemties tikai pēdējo un reizē ar to leģionu vairāk piesaistīt pašpārvaldes gādībai un aprūpībai, arī tad, ja ģenerālinspektora amatā formāli ieceltu vēl kādu citu personu.

Es aprādīju Bangerskim vispārējo stāvokli, grūtības pašpārvaldes darbībā un ar Dankeru un jautāju, kādas būtu viņa domas, ja viņam piedāvātu uzņemties Dankera vietu. Bangerskis neteica nē, viņš smaidīja. Ar Dankeru tiešām esot grūtības, bet tāds nu reiz esot viņa raksturs un ar tādu viņam jau nācies ar to iepazīties neatkarīgās Latvijas laikā, kad viņi abi bijuši armijā. Bet uzņemties tagad Dankera pienākumus, Bangerskis teica, viņš gan īsti negribētu. Arī abu amatu apvienošana, kas ejot dažādos virzienos, būšot grūta lieta. Es sacīju, ka latviešu politiskais stāvoklis vispār ir ārkārtīgi grūts tagadējos apstākļos, bet ja Bangerskis pieminēto priekšlikumu noraidīs, nav izslēgts, ka Dankera vietā nāk Freimanis. Tad Bangerskis ar noteiktu uzsvērumu un izjūtamu sašutumu roku pie sava frenča augšējās kabatas pielikdams, teica: „Ja Freimani iecels Dankera vietā, tad es šo uniformu novilkšu."

Aizgājis pie Sima, es ieteicu Dankera vietā likt ģenerāli Bangerski. Simam šāds priekšlikums bija negaidīts. Viņam nebija par to sava sprieduma un viņš nekā neizsacījās. Bet pēc divām dienām Sims man teica, ka Bangerskis esot armijā un viņa iesaistīšana pašpārvaldes kā civīlā sektora darbā tomēr nebūšot iespējama, kaut gan pret viņa kandidātūru nevarētu būt iebildumu. Šis tomēr nebija īstais iemesls, bet gan vienkārša izruna. Īstais iemesls bija tas, ka ģenerālkomisārs no Bangerska kā SS ģenerāļa mazliet baidījās, domājot, ka pašpārvaldes lietās Bangerski jūtami ietekmēs un aizstāvēs Himlers ar Jekelnu un ģenerālkomisāra un ostministrijas tiešā ietekme uz pašpārvaldes darbību var kļūt mazāka.

Savādāki tas būtu varējis būt ar tādu personu, aiz kuŗas tieši nestāvētu Himlers kā militārais šefs.

Arī 1944. g. beigās un 1945. g. sākumā pēc primarā iespaida latviešu pašvaldības lietās sacentās Himlera štābs ar Rozenberga ministriju. Bet kad pēdējā, kas savus plānus gribēja reālizēt ar Dankeru, šo sacensību zaudēja, 20. februārī radās t.s. Potsdamas komiteja ar Bangerski prezidentūrā un Himleru aizmugurē. Bet tad arī austrumu ministrija faktiski bija jau likvidācijas stāvoklī.

Bangerska kandidātūru 1943. g. vasaras otrā pusē atvairot, Sims ieminējās atkal par Freimani. Dibinoties uz sarunu ar Bangerski, es viņam atbildēju, ka, ja pašpārvaldes atbildīgā darbā ieceltu Freimani, nav izslēgti daži sarežģījumi, un ļoti jārēķinas pat ar to, ka Bangerskis novilks savu uniformu. Tas Simu pārsteidza un viņš, vairākus cigāru dūmus ievilcis, man jautāja, vai tās esot tikai manas domas, vai arī tam esot kautkas vairāk pamatā. Sacīju, ka konfidenciālā sarunā to man pilnīgi definitīvi teicis pats Bangerskis. „Ja tā, tad tas rada pavisam jaunu situāciju", noteica Sims. Tas norādīja, ka Freimaņa kandidātūra ir bijusi atkal dienas kārtībā. Pēc dažām dienām Dresslers man stāstīja, ka, ja Bangerskim par Freimani esot tādi ieskati un ar viņu tādas attiecības, kā es esot teicis Simam, tad par Freimaņa iesaistīšanu aktīvā darbā tagad nevarot būt runa. Bet tas esot žēl, jo šim cilvēkam netrūkstot drosmes un esot laba griba pielikt savu roku jaunuzbūves darbam. Tomēr Bangerska ieskati par Freimani nebija ne pastāvīgi, ne ilgstoši. Potsdamas komitejai nodibinoties, kuŗas

iedzīvināšanā Freimanis bija spēlējis aktīvu lomu, Bangerskis Freimani iecēla par latviešu preses un sabiedrisko lietu vadītāju. Vēl vairāk. Kad pēc Vācijas kapitulācijas Bangerskis kā Potsdamas komitejas prezidents savu darbību turpināja angļu zonā Libekā un kādā informācijas braucienā uz citiem lielākiem latviešu centriem, viņš Goslarā bija apcietināts, viņa pavadoņi šai braucienā bija bijuši ... Freimanis un zobārsts Ikše, kas bez cita agrāk kļuva pazīstams ševišķi ar to, ka aktīvi bija propagandējis latviešu iesaistīšanos vācu „Volkssturmā".

Dzīve dažreiz mīl dīvainības un tas dažkārt notiek arī ar cilvēkiem. Kāds Freimanim draudzīgi noskaņots vīrs, kas bijis klāt, kad Bangerskis ar Freimani pēc kapitulācijas pirmo reizi satikušies kādā vietā Lejas-Saksijā, teica, ka viņi abi tad sirsnīgi saskūpstījušies. To es negribēju ticēt. Kad es vēlāk uz šo faktu Bangerskim aizrādīju, viņš ar nepatiku atteica: „Jā, kā Jūs to ziniet? Pie manas satikšanās ar Freimani neviens nebija klāt." Savos memuāros Bangerskis Freimani piemin ar lielu distancējumu.

Kad Bangerska kandidātūra bija atkritusi, šķita, ka kritis ir arī nodoms nomainīt Dankeru. Bet tad ar mani par šo jautajumu sāka runāt atkal. Šoreiz Dresslers. Tagad es uz jautājumu vairs neskatījos nopietni, bet pēc kandidāta taujāts, sacīju, lai runā ar plkv. Silgaili. Jā, plkv. Silgailis esot tiešām piemērots vīrs, atteica Dresslers. Bet vai viņš būšot ar mieru atteikties no savas militārās karjeras, kur viņam varot pavērties diezgan spīdošas izredzes, un uzņemties pašpārvaldes vadību? Sacīju, lai parunā

ar Silgaili pašu, bet ka pēc manām domām tomēr vajadzētu ierosināt viņa paaugstināšanu par ģenerāli, jo tad viņam vairs nebūtu nekādas vēlēšanās palikt armijā, lai tur izpelnītos augstāku militāro dienesta pakāpi un otrkārt ģenerāļa tituls mazliet reprezentāblāki skanētu pašpārvaldes vadītāja amatam. Dresslers tam piekrita. Ka arī Silgailis bija armijā tāpat kā Bangerskis un ka viņa iesaistīšana pašpārvaldes darbā tāpēc būtu grūti iespējama, tāds jautājums šoreiz neeksistēja.

Dažas dienas pēc tam Dresslers Rudzīša restorānā, kas bija kļuvis par vācu restorānu, kādam iebraucējam no Igaunijas ģenerālkomisāriāta sarīkoja mazas vakariņas, uz kurām biju ieaicināts arī es un Silgailis, lai tad šai pašā lietā ar viņu uzņemtu kontaktu. Silgailim, kas man pie galda sēdēja blakus, es pateicu, ka pēc tam, kad pārējie viesi aizies, ar viņu būs politiska rakstura saruna, kas viņu varēs interesēt un aplinkus arī ieminējos par gaidāmās sarunas saturu. Bet pārējie viesi nebūt negribēja tik ātri šķirties un visi vēl bija kopā, kad restorānu slēdza. Izejot uz ielas, es Dressleru un Silgaili uzaicināju sev līdz uz dzīvokli iedzert tasi kafijas, lai gan bija jau uz rīta pusi, jo pie īstā mērķa — tiešas sarunas ar Silgaili Dresslers vēl nebija ticis.

Manā dzīvoklī tad arī notika pirmā saruna ar Silgaili par viņa eventuēlo stāšanos Dankera vietā. Iebildumu Silgailim principā pret to nebija, bet viņš lūdza laiku jautājuma pārdomāšanai, lai varētu dot atbildi. Tas bija kādā nedēļas dienā. Nākošā svētdienā Ogrē arodu savienība rīkoja strādājošo dziesmu svētkus. Arī Silgaiļa ģimene dzīvoja Ogrē un

viņš pats uz turieni izbrauca gandrīz katru dienu. Sakarā ar šiem dziesmu svētkiem, Silgailis nākošā svētdienā ielūdza mūs ar Dressleru uz Ogri un tad viņš apsolīja dot atbildi. Pēc dziesmu svētkiem mēs aizbraucām pie Silgaiļa, kas dzīvoja vienā vasarnīcā kopā ar departamenta teātŗa nodaļas inspektoru Ozolu. Pēc vakariņām, kuŗās piedalījās arī Ozols ar kundzi, Silgailis mūs ar Dressleru ieveda kādā atsevišķā istabā un tur nu sākās ļoti plašas politisko jautājumu pārrunas.

Silgailis bija jautājumu pamatīgi pārdomājis. Latviešu pašpārvaldes vadību uzņemties viņš bija ar mieru, bet viņam bija grandiozs plāns, un darbā iesaistīties viņš gribēja tikai tad, ja šo plānu akceptētu un atzītu par labu. Iet un sēsties mugurā noskrietam un kailam zirgam viņam nebūtu prieka, tāpēc būtu jānāk ar kautko jaunu un ar jaunu viņš gribēja nākt galvenokārt tikai saimnieciskā, ne politiskā laukā. Viņš prasīja likvidēt vācu izcilo stāvokli pārtikas ziņā, kas bija labāks, nekā latviešiem. Starpību vajadzēja nolīdzināt. Tāpat Silgailis uzskatīja par nepieciešamām daudzas svarīgas saimnieciskas reformas. Tādi bija viņa noteikumi. To pamatotību nevarēja noliegt un apstrīdēt arī Dresslers. Viņš solīja par Silgaiļa plānu runāt tālāk un kad to atzītu par labu, tad Silgaili aicināt uz oficiālām sarunām un viņam oficiāli piedāvāt uzņemties latviešu pašpārvaldes vadību.

Uz sarunām pie ģenerālkomisāra Silgailis pēc tam vēl bija ticis aicināts, bet šo sarunu rezultāti man nav zināmi, jo tad jau bija iesācies lielais lūzums manās attiecībās ar ģenerālkomisāriātu.

Silgaiļa kandidātūra vācu iestādēm bija pieņemama, bet ja nekas neiznāca, tad, acīmredzot, tikai Silgaiļa plāna dēļ. Ja par šo plānu būtu iestājies arī ģenerālkomisārs, tad Berlīnes centrālās iestādes gan laikam tam nebūtu piekritušas. Izlemt, noraidīt vai akceptēt to nevarēja austrumu ministrija viena pati, bet šai lietā savs vārds bija sakāms arī saimniecības ministrijai un bruņošanās rūpniecības vadībai. Un tās Silgaiļa plānam laikam gan nebūtu piekritušas.

Pēc tam, kad lieta ar Silgaili izjuka, man radās šaubas vai ģenerālkomisārs Silgaiļa lietu ir ņēmis pilnīgi nopietni, vai arī, sarunas ar viņu ievadīdams, tikai gribējis biedināt Dankeru, lai pēdējais mainītu savu izturēšanos un būtu paklausīgāks ne tikai dažās, bet visās lietās, jo pretējā gadījumā viņu var nomainīt, kādu draudu varēja pastiprināt sarunu vešana ar citu kandidātu. Šīs aizdomas pavairoja tas apstāklis, ka lieta ar Kviesi atklātībā neizgāja, arī ar Bangerski nē, bet Silgaiļa gadījumā taš notika, kaut gan pēc sarunas Ogrē mēs bijam norunājuši pirms pozitīva atrisinājuma par šo lietu nekur nerunāt, un es nevienam cilvēkam nebiju bildis ne vārda. Pēc neilga laika man tomēr nācās konstatēt, ka Rīgā čivina jau visi zvirbuļi, ka Silgailis nākšot Dankera vietā. Tad es sāku par jautājumu runāt ar Plensneru un uzzināju, ka Silgailis par viņam izteikto piedāvājumu runājis ar Bangerski un lūdzis tā padomu. Cik varēja nojaust, tad no šīs puses lieta atklātībā nebija izgājusi. Atlika varbūtība, ka aprādītos nolūkos to bija darījis kāds no ģenerālkomisāra vadošiem ierēdņiem. Kad Silgaiļa saimnieciskais plāns šķitās neakceptējams, atlika tikai

lietu palaist atklātībā, lai mazliet iztrūcinātu Dankeru. Un šis nolūks pa daļai arī tika sasniegts. No otras puses pēc visiem šiem mēģinājumeim, vācu okupācijas iestādes redzēja un pārliecinājās, ka nav viegli dabūt Dankeram atbilstošu pēcnācēju un — labāku par viņu. Tāpēc ar Dankeru samierinājās. Kad šis stāvoklis kļuva skaidrs pašam Dankeram, viņš, pēc pirmā nobīļa, attiecībā pret okupācijas iestādēm dažkārt bija piedabūjams atkal stingrākai nostājai. Bet vispārējos apstākļos nekas negrozījās.

II

KULTŪRAS APLOKOS

1. Kultūras fonds.

Kultūras fonds bija viens no tiem apsolījumiem, ko man izdevās dabūt pirms stāšanās amatā un ko nepilnu 4 mēnešu laikā varēja iedzīvināt un tā darbību izvērst plašāku, nekā sākumā bija domāts. Vajadzība pēc Kultūras fonda vācu okupācijas laikā tiešām bija liela.

Dzīves un darba apstākļi kultūras darbiniekiem bija jūtamā veidā pārkārtojušies. Kultūras darba apjoms ierobežotāks un reizē ar to arī paseklinājies. Tie, kas strādāja, savus darba rezultātus tomēr varēja pat puslīdz izdevīgi pārdot un no tā eksistēt. Bet tie, kas strādāt nevarēja vai okupācijas apstākļos nespēja, tie ar visām ģimenēm bija pamesti likteņa varā. Tāpat arī daudzo lielinieku laikā uz Sibiriju aizvesoto kultūras darbinieku piederīgie. Sabiedriska palīdzība un atbalsts viņiem bija nepieciešami, bet tāda nebija. Plašais pensiju iekārtojums, kas bija radīts Latvijas laikā kā valsts un pašvaldību darbiniekiem, tā arī kultūras darba darītājiem, bija iznīcināts un vairs neeksistēja. Vesela rinda visizcilāko latviešu kultūras darbinieku, kas kādreiz bija radījuši ievērojamus darbus, baudījuši tautas cieņu un atzīšanu, tagad, vecuma gados, bija spiesti pārtikt ar 10 līdz 30 RM lieliem nabagu pabalstiem, ko izsniedza sociālais departaments. Visai latviešu tautai, ar agrākiem apstākļiem salīdzinot, šāds stāvoklis bija apkaunojošs, bet individuālos gadījumos tas bija pat katastrofisks.

Šī vajadzība neatliekami spieda radīt kādu

institūtu vai fondu, kas šeit varētu kautko darīt. Agrāko Latvijas laika Kultūras fondu lielinieki bija likvidējuši, tāpat kā agrāko kultūras darbinieku pensijas. Tagad nu bija jārada kāds institūts, kas apvienotu kā agrāko Kultūras fondu, tā arī pensiju likuma 3. daļu. Agrākajam Kultūras fondam līdzekļi radās no likumā noteiktām piemaksām pie alkoholiskiem dzērieniem, valsts dotācijām u. tml. Arī pensiju fondu galvenokārt sastādīja valsts un darba devēju iemaksas. Bet tagad noskaidrojās, ka par budžetiskiem pieskaitījumiem jaunajam fondam nav ko domāt. Tā līdzekļi bija jārod dažādos sabiedriskās pašdarbības veidos.

Jau 1943. gada janvāŗa mēneša sākumā es izstrādāju un iesniedzu ģenerālkomisāriātam apstiprināšanai noteikumus par jaundibināmo latviešu Kultūras fondu, kas uzbūvē lielā mērā līdzinājās agrākajam likumam par Kultūras fondu. Bet kad šie noteikumi nonāca dažādās ģenerālkomisāriāta un valsts komisāriāta nodaļās apspriešanai, tad izrādījās, ka latviešu un vācu uztverē par šī jaunā institūta darbību ir radikāla atšķirība, lai neteiktu nepārejama plaisa. Šī atšķirība krasi izpaudās divos galvenos principos: līdzekļu savākšanā un organizātoriskā uzbūvē.

Pēc mana projekta bija paredzēts, ka Kultūras fonds darbojas kā atsevišķs institūts pie departamenta uz sevišķu noteikumu pamata. Viņš nav iekļauts pašpārvaldes budžetā un tā tad nav organizātoriski pašpārvaldes iestāde, kas reizē ar to padota okupācijas iestāžu uzraudzībai, bet gan viņa darbība ir pilnīgi autonoma. Kultūras fonda lī-

dzekļus bija paredzēts savākt no atskaitījumiem periodiskiem un neperiodiskiem iespieddarbiem, no pieskaitījumiem kino un citu sarīkojumu ieejas biļetēm, no piemaksas alkoholiskiem dzērieniem, no dažādiem ziedojumiem un speciāliem novēlējumiem. Līdzekļu izlietošanas veids bija domāts tik plašs, lai tas pilnīgi atvietotu kā agrāko Kultūras fondu, tā arī kultūras darbiniekiem iztrūkstošo pensiju likumu.

Bet okupācijas iestāžu ierēdņi turpretim domāja un aizstāvēja viedokli, ka Kultūras fonds būtu speciāls, bet ne visai liels līdzekļu fonds departamenta direktora rīcībā, kuŗš tad to varētu izlietot sevišķiem pabalstīšanas gadījumiem, vienā otrā vajadzībā kādam mākslinieka atmetot pa dažiem simtiem marku. Tika aizrādīts, ka tā tas esot Vācijā, kur pastāvot tā saucamais „Künstlerdank" un tādu pat arī varētu radīt Latvijā. Cik apspriedēs varēja noprast no raksturojumiem, tad šis „Künstlerdank's" Vācijā nebija liels un viņa līdzekļus piesprieda diezgan reti un Latvijā tas varēja būt tikai proporcionāli mazāks.

Kāmēr jautājums bija tikai vēl principiālo pārrunu stāvoklī, iesniegtie noteikumi ar iebildumiem tika atdoti atpakaļ. Tos pārstrādāja, iesniedza par jaunu, bija iebildumi, ņēma atkal atpakaļ, pārstrādāja un iesniedza atkal par jaunu. Un tā vispirms principiālās pārrunās vācu viedokli izdevās lauzt un piedabūt pie latviešu viedokļa izprašanas un apspriešanas un tikai tad sākās praktiskā puse, vispirms līdzekļu jautājums.

Visas paredzētās piemaksas vācieši atzina par augstām, atskaitījumus no iespieddarbu cenām

neakceptēja, cenu pieskaitījumus alkoholiskiem dzērieniem arī nē, un tam par iemeslu izrādījās tas apstāklis, ka par šiem līdzekļiem nedisponēja ne valsts, ne ģenerālkomisāriāts, jo pastāvēja atsevišķa monopolu ģenerāldirekcija, kas savukārt bija pakārtota kaut kādiem saimnieciskiem lieluzņēmumiem Berlīnē un no to puses varēja sagaidīt nepārvaramus iebildumus. Kautkas līdzīgs bija ar iespieddarbiem, kur savu sankciju negribēja dot izdevniecību pārvaldes šefība Berlīnē. Ar to liela daļa no paredzētiem ienākumiem, protams, atkrita. Bet vēl tomēr bija prāvi rezervuāri no dažādo sarīkojumu veidiem. Par tiem bija galvenā teikšana departāmentam un šeit nu nebija, kas celtu iebildumus, atskaitot kautkādus vācu iestāžu principiālos motīvus. Galvenā ienākumu daļa bija domāta no kinemotografiem. Bet tos pārzināja speciāla vācu sabiedrība, kuŗā daži direktori bija latvieši. Ar tiem iepriekš bija panākta principiāla vienošanās par 10 pf. pieskaitījumu par labu Kultūras fondam visām kino ieejas biļetēm. To šī kino sabiedrība apstiprināja pat rakstiskā veidā un es ar to varēju operēt apspriedēs par Kultūras fondu. Un tomēr no finansiēlā viedokļa vācieši cēla pret to iebildumus. Mēs nevarējām panākt nekādu vienošanos. Bet es tad vēl biju zināmā favorā, man bija dots solījums un es pie tā turējos. Manu neatlaidību tik vienkārši noraidīt un cauri izgāzt arī nebija iespējams. Tad ģenerālkomisārs sasauca plašāku apspriedi Kultūras fonda līdzekļu jautājuma pārrunāšanai. Apspriedes dalībnieki bija izvēlēti tādi, lai pārsvars būtu vācu viedoklim, laikam domājot, ka pēc šādas apspriedes atzinumiem man būs neērti

kārpīties pretim vācu viedoklim. Kad par dažiem Kultūras fonda ienākumu veidiem vienošanās apspriedē bija panākta, pārrunās nāca pieskaitījums kino ieejas biļetēm. Vācu viedoklis bija, ka 10 pf. piemaksas ir par augstu, ka kino pārvalde tam nevarēšot piekrist.

Šādā garā izteicās visi vācu runātāji un uzstājās pret maniem argumentiem. Bet tad kino pārvaldes latviskais direktors Emersons paziņoja, ka kinemotorafiem ir parocīgāks 10 pf. nodoklis, jo tas jūtami atvieglo visus aprēķinus un ka kino pārvalde piekrīt projektētiem 10 pf. Ar apbrīnojamu pacietību tad vācu pārstāvji vairāk nekā stundu centās aprādīt 10 pf. nepiemērotību, argumentējot tagad gan ar algu līmeni, gan vispārējo labklājības stāvokli, jo kino apmeklētāji taču būšot tie, kam tie 10pf. jāsamaksā. Bet kad viņiem neizdevās labprātīgi ar dažādiem argumentiem panākt mūsu atkāpšanos no sava viedokļa, tad beidzot paziņoja, ka Vācijā līdzīgos gadījumos dažādi atvilkumi nepārsniedzot 5 pf. un tāpēc Latvijā pieskaitījumi nevarot būt divtik lieli. Tā tad visu laiku visi citi argumenti bija bijuši tikai aplinkus dēļ, lai Latvijā nekas nebūtu savādāk kā Vācijā. Šis pēdējais arguments bija tik katēgorisks, ka šai jautājumā vairs nepielaida nekādas diskusijas un pie 5 pf. arī palika. Bet arī tas kopsummā deva Kultūras fondam tepat pie miljona marku gada ienākumus.

Kad par līdzekļiem bija panākta principiāla vienošanās, sākās grūtības otrajā plāksnē — par Kultūras fonda organizātorisko uzbūvi. Vāciešiem bija grūti izprast mūsu apstākļus. Viņiem nebija

nekāda priekšstata par to, ka mums ir bijis jau ļoti labas sekmes un svētīgu darbību uzrādījušais Kultūras fonds. Viņi aizvien sīvi turējās pie sava „Künstlerdank" principa.

No otras puses, kad kļuva zināmi panākumi Kultūras fonda dibināšanas gaitā, pēc iespaida Kultūras fondā centās arī izglītības ģenerāldirekcija, kuŗa šai lietā bija saprotami ieinteresēta universitātes zinātniskās darbības un pētniecības veicināšanas nolūkos un citu zinātnisko institūtu dēļ. Agrāk Kultūras fonda mazo domi vadīja izglītības ministurs, bet lielās domes priekšsēdētājs bija ministru prezidents. Kultūras fonda pārvaldi uzbūvējot, tāpēc nevarēja apiet izglītības ģeneraldirektoru, tāpat arī Dankeru kā pašpārvaldes vadītāju. Iekonstruējot visu šo institūtu tikai departamenta rāmjos, tā nozīme būtu mazāka un būtu bijis jārēķinās arī ar zināmu iekšēju opoziciju. Bet Dankera piesaistīšana Kultūras fonda prezidijam, kaut arī tikai formāli, varēja sagādāt vienu otru pārsteigumu un nejaušību, kam bija jau dažas pazīmes pat pirms Kultūras fonda nodibināšanas. Ar izglītības ģenerāldirektoru un universitātes rektoru prof. Prīmani šai jautājumā izdevās nodibināt labu kontaktu un reizē ar to netikai novērst katru iespējamo opoziciju no šīs puses, bet iegūt vērtīgu atbalstu.

Kultūras fonda satversmi tad nu konstruēja tādējādi, ka Kultūras fondu pārvalda Latviešu kultūras padome, kuŗas priekšsēdētājs ir izglītības ģenerāldirektors, bet priekšsēdētāja biedrs kultūras un sabiedrisko lietu departamenta direktors. Kultūras fonda domes locekļus iecej izglītības

ģenerāldirektors pēc Kultūras departamenta direktora priekšlikuma un amatā apstiprina ģenerālkomisārs. Kultūras fonda lietvedība pastāv pie departamenta un visu kreditu rīkotājs un līdzekļu atbildīgais pārvaldītājs ir departamenta direktors. Ievērojot Vācijā valdošo autoritāro principu, kāds ģenerālkomisāriāta jurists, noteikumus caurskatot, bija tos vēl papildinājis ar piezīmi, ka Kultūras fonda domes locekļiem ir tikai padomdevēju, bet ne lēmēju tiesības. Tā tad nomināli fonda līdzekļus gan pārzināja Kultūras fonda dome, bet faktiski visa galvenā noteikšana bija departamenta direktora rokās, bez kuŗa piekrišanas nevarēja izmaksāt nevienu pfeniņu, ja arī tas būtu bijis Kultūras fonda domes lēmums. Arī visus domes locekļus iecēla tikai pēc departamenta direktora priekšlikuma. Izdabūt cauri šādus noteikumus ģenerālkomisāriāta un valsts komisāriāta dažādājām nodaļām: kultūras politikas, finansu, pārvaldes un tieslietu, nebūt nebija viegli. Katram no nodaļu vadītājiem bija savi ieskati un tas gribēja noteikumos kautko grozīt vai papildināt. Kad noteikumi bija jau gatavi un trūka vēl tikai apstiprinājuma, es pēkšņi pamanīju, ka tie ar kādu patvarīgu grozījumu ir tā saputroti, ka sajauc gandrīz it visu un pilnīgi paralizē fonda darbību. Tikai ar noteiktu uzstāšanos izdevās panākt šī papildinājuma strīpošanu.

Ģenerālis Dankers šādi konstruētos noteikumos kā pašpārvaldes vadītājs Kultūras fonda prezidijā nebija paredzēts, bet tai vietā izglītības ģenerāldirektors. Kad ģenerālkomisārs 30. aprīlī noteikumus bija apstiprinājis un man izsniedzis,

rīkojums par Kultūras fondu bija jāpublicē „Rīkojumu Vēstnesī" ar Dankera parakstu. Bija sagaidāms, ka Dankers par viņa izšaltēšanu no prezidija būs neapmierināts un varbūt pat rīkojumu uz reizi neparakstīs. Vispār viņš to nevarēja nedarīt, bet novilcināt gan. Tāpēc ar jauno rīkojumu par Kultūras fondu mēs aizgājām pie Dankera abi ar Prīmani, cerībā, ka savu nepatiku Dankers tad neizrādīs tik lielu, jo īstenībā šo nepatiku Dankerā bija uzkarsējuši tie ļaudis un tās intereses, kas caur Dankeru tiecās pēc iespaida Kultūras fondā, resp. pēc tā līdzekļiem. Dankers pats no sevis par to nebūtu nekā sacījis. Ar Prīmani mēs Dankeru informējām par Kultūras fonda nodibināšanas gaitu un lūdzam rīkojumu tūdaļ parakstīt, lai Kultūras fonds varētu nekavējoši sākt darboties. Rīkojumu izlasot, Dankers to negribīgi parakstīja, bet noteica: „Kad jau jūs te esat vienu ģenerāldirektoru paredzējuši prezidijā, tad nevajadzēja nākt pie otra, lai tas paraksta rīkojumu." Bet pēc okupācijas iestāžu pārvaldes noteikumiem tikai tie pašpārvaldes oficiālie rīkojumi bija saistoši, kas bija publicēti ar iekšlietu ģenerāldirektora parakstu. Tā tad ar citas personas parakstu Kultūras fonda noteikumus nemaz nevarēja publicēt.

Noteikumi par Kultūras fondu stājās spēkā 1943. g. 1. maijā, bet darbību fonds varēja uzsākt tikai pēc tam, kad bija publicēti tā pirmie izpildnoteikumi, kas, cik atceros, notika starp 7. un 11. maiju.

Bet dažus mēnešus pēc tam mani izsauca uz valsts komisāriāta tieslietu nodaļu, kur aizrādīja, ka Kultūras fonds, kas esot pieminēts jau dažos pār-

skatos, darbojoties pēc nepareiziem principiem un uz nepareizi izstrādātu noteikumu pamata. Pēc tiesiskās prakses šāds fonds varot darboties tikai kā pašpārvaldes institūts un tādā gadījumā tas esot jāiekļaujot pašpārvaldes kārtējā ienākumu un izdevumu budzētā, vai arī tas varot darboties tikai kā novēlējums. Tā bija vācu tiesiskā prakse, nevis latviešu. Bet ja to gribēja pielietot un noteikumus pārstrādāt, tad tas nozīmēja latviešu Kultūras fonda likvidēšanu jau tā darbības sākumā, jo pašpārvaldes budžetā, ko sīki skatīja cauri, iztirzāja un apstiprināja okupācijas finansu iestādes, nekādi līdzekļi Kultūras fondam atļauti nebūtu un viņa piespriedumi un dotācijas būtu varējušas būt tikai ļoti minimālas un retas. Kā ārpus budžeta esoša novēlējumu pārvalde Kultūras fonds darboties nevarēja, jo šāda novēlējuma nebija un latviešu kultūras dzīvē tāds bija pazīstams vai vienīgi ar Morberga mantojumu. Bija ļoti grūti tieslietu nodaļas vadītājam ieskaidrot, ka latviešu sadzīvē ir cita kārtība un cita prakse, ka jau agrākā Latvijas valstī Kultūras fonds ir darbojies kā atsevišķs institūts uz sevišķa likuma pamata un tam ir bijuši savi ienākumi ārpus valsts budžēta. Līdzīgā veidā ir uzbūvēts arī tagadējais Kultūras fonds un ka tā pārkārtošana pēc budžeta vai novēlējuma principiem praktiski nav iespējama un nozīmētu iesāktās darbības apturēšanu. Pilnīgi pārliecināt nodaļas vadītāju neizdevās, bet viņš tomēr piekrita jautājumu pagaidām, un tikai pagaidām, atlikt un atstāt jau ievadītā stāvoklī. Šis pagaidu stāvoklis palika līdz pat okupācijas laika beigām.

Kādā no Kultūras fonda noteikumu iepriekšējiem rediģējumiem, kas nonāca departamentam atpakaļ, kāds vācu jurists neuzmanības dēļ no Kultūras fonda domes bija iztaisījis divas iestādes: Kultūras fonda domi un kultūras padomi. No šī neveiklā formulējuma mēs nākošā iesniegumā ar nolūku formulējām jau divus pasākumus: Latviešu kultūras fondu un Latviešu kultūras padomi, kuŗa starp citu apspriež arī Kultūras fonda piešķīrumus. Šis formulējums šādā veidā nepamanīts bija izgājis cauri un mums bija formāls pamats runāt arī par Latviešu kultūras padomi, kas īstenībā bija tā pati Kultūras fonda dome. Bet Latviešu kultūras padomei apspriešanai tad nu varēja nodot arī dažus citus kultūras jautājumus, kas Kultūras fondu nemaz neskāra, un ar tās atzinumiem vācu iestādēs operēt. Latviešu kultūras padome bija zināmā mērā kontrabandas ceļā radīta un viņa savās sēdēs arī tiešām pārrunāja dažus Kultūras fondu neskarošus jautājumus. Kā kuriozumu šeit var atzīmēt Konstantina Raudīves lūgumu ieteikt viņu uzņemt par locekli spāņu akadēmijā. Raudīve kādreiz atnāca pie manis un iesniedza pašrocīgi uzrakstīta raksta projektu, kāds viņam būtu vēlams. Šajā rakstā bija aprādīts, cik lieli nopelni Raudīvem ir spāņu kultūras populārizēšana Latvijā un bija likts priekšā viņu uzņemt par Spānijas akadēmijas locekli. Raudīves pretenzijas bija tik lielas un nopietnas, ka pret tām salūza mana humora izjūta un es varēju tikai no viņa tikt vaļā ar aizrādījumu, ka tik svarīgu jautājumu es neesmu kompetents izlemt, bet to gan var pārrunāt un lēmumu pieņemt tikai Latviešu

kultūras padome, kur Raudīves papīrs, protams, radīja humoru.

Par kultūras fonda darbību un svarīgākiem piespriedumiem informācija savā laikā diezgan plaši ir parādījusies Latvijas laikrakstos. Tāpat tā darbība ir apskatīta manā brošūrā „Latviešu kultūras ceļi". Tā ir atzīmēta arī vēl kādā citā šo atmiņu nodaļā. Kā svarīgāko no Kultūras fonda darbības es šeit gribētu atzīmēt tikai to, ka pāri par 80 vecie darba nespējīgie kultūras darbinieki saņēma kārtējus mēneša pabalstus vai pensijas. Beidzot vēl ir jāuzsver, ka Kultūras fonds bija viens no tiem retajiem latviešu kultūras pasākumiem, un laikam gan pat vienīgais, kurā nebija iesakņojušies un kurā neietiecās Gestapo pirksti.

2. MĀKSLAS SALONI

Gestapo var visu. Gestapo zin visu. Gestapo viss ir jāzin. Gestapo viss ir atļauts. Tā apmēram varētu raksturot Gestapo uzdevumus un tāpēc tā arī centās iespiesties latviešu kultūras dzīvē vācu okupācijas laikā. Gestapo pirksti un taustekļi spiedās iekšā it visur.

Bet Gestapo (SD) mērķi nebija latviešu nacionālās kultūras veicināšana un rosināšana. Viņa par to interesējās tikai tamdēļ, lai par visu būtu nomodā un arī tamdēļ, lai pār visu izplestu savu varu. Nav jāuzsveŗ, ka tas desorganizēja, deprimēja un apkaunoja kā latviešu kultūras dzīvi vispār, tā nereti arī atsevišķus radošās kultūras darbiniekus.

Par Gestapo vispār esam jau runājuši atmiņu pirmajā grāmatā. Bet pie tās lomas latviešu kultūras dzīvē vēl drusku jāpakavējās atsevišķās detaļās. It sevišķi mākslas nozarēs, jo māksla okupācijas laikā, kad bija stipri ruinēta saimnieciskā dzīve un visas ar to saistītās nozares, pievilka diezgan plašu aprindu intereses un saistīja cilvēku garu. Tāpēc tur visur vajadzēja būt Gestapo taustekļiem.

Jau tūdaļ pēc iestāšanās departamentā man nācās dzirdēt Zelmiņas un Zintas vārdu. Vai tad es pie Zelmiņas Zintas salonā vēl neesot bijis u. tml.? Kas Zelmiņa tāda ir — es nezināju. Tad man pateica, ka tā esot mākslas salona Zinta vadītāja Zelma Mierkalna kundze. Es par šo salonu biju dzirdējis tik maz, ka nebiju piegriezis tam vērību. Vienīgais, kas par šo salonu atgādināja plašākai atklātībai, bija

vācu laikraksts „Deutsche Zeitung im Ostland", kas pāris reizes mēnesī rakstīja, ka Zintā atklāta atkal kāda jauna vai nu atsevišķa vai vairāku mākslinieku darbu izstāde. Bet tā kā tur reprezentētie mākslinieki bija lielāko daļu vai nu iesācēji vai ari neievērojami, es nekad šai salonā nebiju iegriezies.

Šis salons, īstenībā veikals, kas atradās Iekšpilsētā iepretīm Biržai, piederēja valsts papīru spiestuvei. Viņš bija nodibināts jau neatkarīgās Latvijas laikā, lai valsts papīru spiestuvei, kas atradās diezgan tālu no pilsētas centra un starp citu izdarīja ļoti greznus mākslas darbu iespiedumus un reproducējumus, būtu savs veikals un birojs pilsētā. Veikals, kur galvenokārt bija reprezentēti iespieddarbi un ārzemju mākslas literātūras izdevumi, bija dekorēts ar glītiem gleznieciības un grafikas darbiem un vēlāk sāka ar tiem arī tirgoties un tā pamazām kļuva par mākslas salonu. Par viņa vadītāju bija pieņemta kāda studente, kuŗa tūdaļ sāka parādīties arī mākslinieku un preses darbinieku sarīkojumos un kļuva pazīstama ar vārdu „lipīgā".

Vācu okupācijas laikā, kad sāka privatizēt tos veikalus un uzņēmumus, ko boļševiki bija nacionalizējuši, — Mierkalna kundze, ar valsts papīru spiestuves direktora piekrišanu, bija pieprasījusi, lai viņai privatizē, resp. piešķiŗ privātā īpašumā šo valsts papīru spiestuves veikalu, kas viņai nekad nebija piederējis. Un tas arī bija noticis. Šis veikals tad tika pārdēvēts par mākslas salonu Zinta. Salons likās labi plaukstam, bet vai tas arī saimnieciski tik labi rentējās, gŗūti teikt, kaut gan salona īpašniece dzīvoja kādā komfortablā vasarnīcā, viņas

rīcībā bija automobīlis un labākos un retākos mākslas darbus viņa uzpirka savai privātai krātuvei. Bet salons jau īstenībā bija tikai izkārtne.

Kad es biju sācis strādāt departamentā, pie manis ieradās Zintas īpašniece, lai stādītos priekšā. Viņa izsacīja lielu izbrīnu, kamdēļ es vēl neesot apmeklējis viņas salonu, it sevišķi jaundarbu atklāšanas skates, jo pie viņas taču ejot visi. Tagad viņa esot atnākusi mani ielūgt uz kādas skates atklāšanu. Pēc tam būšot arī mazas vakariņas. Lai katrā ziņā aizejot, jo mums taču būšot jāstrādājot kopā. Kāda kopā strādāšana var būt Latvijas kultūras departamenta direktoram ar kāda saloniņa īpašnieci, to es nevarēju saprast? Gribēju jau to savai apmeklētājai atgādinat, kad viņa, pie vārda mani nemaz nelaižot, sāka stāstīt, kas pie viņas visi šai skates atklāšanā būšot, tur bija tīri vai visa oficiālā Rīga, un ka vairākas personas tieši izteikušas vēlēšanos mani tur satikt un ar mani iepazīties. Visi apstākļi man bija vēl samērā sveši, viss vēl jauns, es gribēju ar apstākļiem iepazīties un neievērojot nepatīkamo iespaidu, kādu Zintas īpašniece uz mani atstāja, es apsolīju aiziet.

Tas, ko es šai salonā pirmajā vakarā satiku un ieraudzīju, mani tiešām pārsteidza. Diezgan šauras veikala telpas. Apakšā paprāva pagraba telpa, kas ar papes sienu pārdalīta divās daļās un vēl kāds atsevišķs nodalīts stūrītis. Tas nu bija īstais salons, ar elektrību apgaismots. Atklāja divu nedēļu speciālu skati kādam neievērojamam māksliniekam, kas bija reprezentējies ar apm. 20 darbiem. Bet ļaužu visas telpas pārpildītas. Direktori, ģenerāldirektori, profesori, dekāni, rektori, bet sevišķi daudz Gestapo

pārstāvju: priekšnieks ar palīgiem un nodaļu vadītājiem. Arī Ostlandes Gestapo vadītāja pārstāvji, daži vācu ģenerāļi un pulkveži. Pēc gleznu apskates daļa sabiedrības aizgāja, bet aizturēta tika kāda sevišķa izlase. Un to tad cienāja ar dažādiem dzērieniem un uzkožamiem. Šī cienāšana tur tā parasti ieilga līdz vēlām nakts stundām.

Katrreiz, kad sekoja kāda jauna skate, Zintas īpašniece personīgi ieradās mani lūgt uz tās atklāšanu. Un tā personīgi viņa bija gājusi lūgt arī visus citus vadošos darbiniekus. Es aizgāju uz šo salonu trīs reizes, bet tad man pietika. Es biju pietiekoši daudz redzējis un šī salona raksturu izpratis. Departaments bija saskāries arī ar vairākam lietām, kas to vēl tikai pastiprināja. Šai salonā es biju redzējis izglītības ģenerāldirektoru Prīmani, tieslietu ģenerāldirektoru Valdmani, saimniecības ģenerāldirektoru Zāgaru, Leimani, darba departamenta direktoru Reinhardu, visu augstskolu rektorus un prorektorus, gandrīz visus dekānus un ļoti daudz profesorus. It sevišķi cītīgi tur apgrozījās Mākslas mūzeja direktors un pazīstamais gleznieccības profesors Purvītis, tad visi galvenie valsts un ģenerālkomisāriāta nodaļu vadītāji. Es tur biju iepazinies arī ar visiem galvenajiem vācu un latviešu drošības dienesta vīriem. Bet pēc 3 reizēm es šai salonā vairs nespēru savu kāju. Es tikai brīnējos, kamdēļ tur gāja daudzi tik prominenti latvieši, jo Rīgā paklusu bija sākušas cirkulēt runas, ka Zintas salons ir S. D. filiāle, tās īpašniece atrodas zināmā dienestā un mākslas skates nolūkos tur tiek saaicināti pazīstami ļaudis, pēc tam apdzirdīti, lai viņu mēles

kļūtu vaļīgākas u. tml., ka līdzīgus pakalpojumus šī pati salona īpašniece ir izdarījusi arī lielinieku laikā. Bija vērojams, ka šīs valodas nav tikai tukšas valodas vien, ka šai salonā S. D. ļaudis taisa savu speciālo mākslas politiku. Es tāpēc nevarēju izprast, kas tas ir par spēku, kas uz šo salonu velk cilvēkus? Taču ne neomulīgās, šaurās, nepatīkamās pagraba telpas, ne dažkārt diletantisku darbu klāsts un arī ne lipīgā salona īpašniece? Bet cilvēka rakstura būtībā gan tomēr slēpjas dažas neizprotamas dīvainības.

Es biju savus draugus un tuvāk pazīstamos kultūras darbiniekus no šī salona brīdinājis. Viņi sāka no tā apmeklēšanas atturēties un arī vairāki citi atklātības darbinieki sāka uz šo salonu neiet kā uz Mekku. Bet tomēr apmeklētāju no inteliģences aprindām viņam vēl netrūka. Es vaicāju kādam labi pazīstamam profesoram, kas uz salonu diezgan bieži gāja, kamdēļ viņš to dara? Un viņš atbildēja, ka gluži vienkārši ziņkārības dēļ, jo gribot redzēt, kas šai salonā katrreiz saplūstot un kas tur notiekot. Kāds cits man atbildēja, ka viņam tiešām esot pretīgi iet uz Zintu, bet Zintas īpašnieces ielūgšanas veids esot tāds, ka viņš baidoties tā ignorēšanas gadījumā no nepatikšanām.

Kad es uz šī salona skatēm vairs negāju, viņa īpašniece man nedeva nekāda miera. Nevarēdams no viņas apmeklējumiem atkauties, es pieteicu sekretārei viņu pie manis vairs nepielaist, tāpat arī, ja viņa runā, nesavienot manu telefonu, sakot, ka neesmu departamentā. Tad viņa sāka mani ielūgt uz sava salona vakariņām un darbu skatēm ar vēstulēm, vai arī mēģināja satikt mani kādā atklātā sanāksmē.

Es tomēr uz Zintu vairs negāju. Arī citi apmeklētāji sāka no Zintas salona pamazām atrauties. Un kautcik pazīstamākie mākslinieki vairs nedeva šim salonam savus darbus. Tā viņa sanāksmes un darbu skates kļuva aizvien šķidrākas. Bet tas varēja šim salonam atraut dažu ieinteresēto iestāžu labvēlību un atbalstu. Tāpēc Zintas īpašniece bija spiesta censties savu salonu „pievelkošā stāvoklī" uzturēt par katru cenu, nerēķinoties ne ar kādiem līdzekļiem. Un šai ziņā viņa nestāvēja viena.

Vispirms bija jālikvidē tie saloni, kas varēja būt eventuēli konkurenti. Rīgā bija vēl divi puslīdz pazīstami mākslas saloni: viens mākslinieku pašu kooperatīvam, kuŗam bija grūti piekļūt, bet tā vadību Zintas īpašniece tomēr tiecās ar savu aizmuguri dažādi ietekmēt, un grāmatu izdevēja Kadiļa kundzes solīds salons, kas gan sevišķu aktivitāti neattīstīja un tā tad konkurencei nebija bīstams. Bet tad Rīgā Kaļķu ielā atvērās kāds jauns mākslas salons. Tā telpas bija puslīdz labas. Viņu bija noorganizējis kāds jauns enerģisks kultūras darbu entuziasts. Šis salons ieguva popularitāti. Visi pazīstamākie mākslinieki deva savus darbus šim salonam un viņam bija daudz apmeklētāju. Bet tad šī salona īpašnieku un vadītāju Gestapo pēkšņi apcietināja. Zirgus zadzis viņš nebija, arī nekādus politiskus pārkāpumus izdarījis. Par tādām lietām viņu apcietināt tā tad nevarēja un kaut gan bija zināms, ka viņš ir kārtīgs ģimenes cilvēks, tomēr sāka runāt, taču laikam no „informētas puses", ka salona īpašnieks esot apcietināts par...homoseksualismu. Vai tas bija pierādīts, vai to varēja pierādīt un vai

tas vispār bija patiesība, tas nav zināms un nav arī svarīgi. Svarīgi ir tikai tas, ka šo cilvēku tāda šķietama iemesla dēļ apcietināja un dažus mēnešus noturēja cietumā. Ar to jaunā salona darbība bija apturēta un paralizēta. Bet kad viņa īpašnieks pēc dažiem mēnešiem iznāca no cietuma, par mākslas salona atvēršanu vai vadīšanu viņš vairs nevarēja domāt.

Pret mākliniekiem, kas Zintas salona skatēm nodeva savus darbus, viņa īpašniece sāka pielietot neglītus draudus. Tiem, kas bija bijuši aktīvāki lielinieku laikā, viņa bija draudējusi ar Gestapo un eventuālām apcietināšanām. Ja turpretim viņas salonam došot darbus, viņi būšot politiski pilnīgi rehabilitēti. Arī no tiem, kam nebija nekādu politisku grēku, darbi bija izspiesti draudu veidā, jo gadījums ar minēto salona īpašnieku bija diezgan nepatīkams drauds. Kādreiz departamenta glezniecības referents J. Jēgers man ziņoja, ka Zintas īpašniece tādā pat veidā darbus mēģinājusi izspiest no diviem ievērojamiem un raksturā ļoti smalkjūtīgiem latviešu gleznotājiem. Es lūdzu šos gleznotājus atnākt uz departamentu un viņi man šo skandalozo faktu apstiprināja. Tad es, neievērojot Zintas aizmuguri, gribēju šos apstākļus izmantot, lai policijai pieprasītu salona slēgšanu un kad jautāju minētiem mākslinieciem, vai viņi būtu ar mieru šo faktu apliecināt arī atklāti, viņi tam piekrita. Bet pēc dažām dienām nobažījušies viņi atnāca pie manis un lūdza viņu vārdus nekādā gadījumā neminēt. Drīzāk viņi tad bija ar mieru iedot kādus darbus Zintai, nekā rēķināties ar eventuālām lielākām vai mazākām

nepatikšanām. Šai ziņā tā tad neko oficiālu uzsākt nevarēja. Vienīgi tikai kādā nelielā gleznotāju sanāksmē es aprādīju uz šiem apstākļiem, vārdus neminot, un uzsvēru, ka, ja daži saloni šādas parādības turpinās, neizbēgami sekos viņu slēgšana. Īstenībā tā bija tikai platoniska deklarācija, lai uzmundrinātu dažus mākslinieku draudiem nepadoties.

Zintas īpašniece no sākta gala bija likusies tik varena, ka viņa sava salona izstādītes un gleznu skates nemaz departamentam nebija pieteikusi, resp. izprasījusi atļauju tās sarīkot, kā to paredzēja noteikumi, bet gan tikai oficiāli vai neoficiāli pieteikusi vācu iestādēm. Kad tas man kļuva zināms, es ģenerālkomisāriātā aprādīju, ka viņi, pretēji pašu apstiprinātiem noteikumiem, atļauj sarīkot Zintas salona izstādes, kaut gan šādu atļauju došana ir departamenta kompetence. Ģenerālkomisāriātā tad taisnojās, ka tas esot darīts, domājot, ka departamentā Zintas izstādes ir pieteiktas un jau atļautas. Šī demarša rezultātā tad nu ģenerālkomisāriātā Zintas izstādēm atļaujas vairs neizsniedza, bet Zintai par nepatiku tās bija jāizprasa departamenta glezniecības referentam, kas ne katrreiz tās deva, it sevišķi, ja izstādāmo darbu autori bija diletanti vai nesološi iesācēji. Ar to šī salona represālijas pret mākslu un māksliniekiem varēja jūtamā veidā ierobežot.

Mākslinieki un apmeklētāji no šī salona aizvien vairāk atrāvās un uz okupācijas laika beigām viņa darbība krietni saruka. Šī salona īpašniece pa otram lāgam apprecējās un viņas salons beidzot izvērtās

par neievērotu bodīti. Ja viņa arī pēc tam kautkādu „mākslas politiku" vēl varbūt turpināja, tad gan droši vien tikai tādā veidā, kas māksliniekiem un citiem kultūras darbiniekiem vairs nevarēja būt tik draudošs kā šī salona „ziedu laikā."

3. IZSTĀDES

Izstādes okupācijas laikā bija diezgan ievērojams notikums, kā individuālās atsevišķo mākslinieku izstādes, tā arī kopējās latviešu mākslinieku darbu izstādes. Tikai nopietnāku un plašāku izstāžu sarīkošana aizvien bija saistīta ar lielākām grūtībām telpu ziņā. Latviešu pašu rīcībā nebija nevienas lielākas telpas izstāžu sarīkošanai. Vienīgās kaut cik piemērotās telpas izstādēm bija Rīgas pilsētas mākslas mūzejā, bet galvenais noteicējs par tām bija Rīgas pilsētas vācu virsbirģermeistars Vitroks un skolu padomnieks Tīdemanis no Kaŗalaučiem. Pie viņiem bija jāiet telpas lūgt un to došana atkarājās no viņu labvēlības. Šai mūzejā arī notika kā lielākās mākslinieku individuālās, tā arī divas vispārējās latviešu izstādes, viena 1942.g. pavasarī un otra 1943.g. maija mēnesī. Cik lielā mērā Gestapo pirksti taustījās gar individuālajām mākslinieku izstādēm, es nevaru skaidri pateikt, tāpat man nav zināms, vai tā tas bija ar vispārējo izstādi 1942. gadā, bet ar 1943.g. vispārējo izstādi tas tā bija ļoti nepatīkamā veidā.

Šīs izstādes sarīkošanu es ierosināju 1943.g. februārī, ar nolūku, lai tā būtu visu izcilāko latviešu tēlotājas mākslas darbu parāde. Ierosinājumu mākslinieku aprindas uzņēma atsaucīgi. Lai izstādei būtu oficiālāks raksturs, tās sarīkošanu uzņēmās pašpārvalde, analoģiski tam kā agrāk lielās kopējās izstādes rīkoja Kultūras fonds. Lai šāda oficiāli rīkota izstāde labi izdotos, tai bija jāpiesaista it visi izcilākie latviešu mākslinieki, jāapvieno visas grupas

un virzieni un jānovērš katra iespējamā iekšējā opozicija. To varēja panākt ar diplomātiski sastādītu rīcības un žurijas komisiju.

Tas izdevās gandrīz pilnīgi, bet tad pēkšņi radās lielākas grūtības ar prof. Vilhelmu Purvīti. Apiet un ignorēt viņu nevarēja tā izcilā stāvokļa dēļ, kādu viņš ieņēma latviešu gleznicībā un arī to attiecību dēļ, kādas viņam bija ar vācu okupācijas iestādēm, kuŗu protektorātā bija sarīkota lieliska Purvīša jubileja un viņam par godu nacionālā dzejnieka Ausekļa iela pārdēvēta par Vilhelma Purvīša ielu. Ka okupācijas iestādes to darīja, varēja saprast, bet ka Purvītis pats tam piekrita un atļāva, ka Ausekļa vārdu noņem un apmaina ar viņa paša vārdu, tas gan likās mazliet dīvaini. Ja Purvītis šai lietā būtu ko sacījis, tas bez šaubām būtu ticis ievērots, jo Vācijas austrumu ministrs Rozenbergs bija bijis Purvīša skolnieks un vēl tagad liels viņa cienītājs, kalab visas okupācijas iestādes Rīgā Purvīti ārkārtīgi respektēja un ar katru viņa domu rēķinājās. Tāpēc arī, ja Purvītis būtu nostājies opozicijā pret šo vispārējo izstādi, viņas sarīkošanā varēja rasties daudzas neērtības un tās nozīme mazināties. Ievērojot Purvīša vēsās un saspīlētās attiecības ar vairākiem latviešu māksliniekiem, kas liekamas uz Purvīša rakstura īpatnību konta, Purvīša opozicija nebija izslēgta. Tā tad to vajadzēja katrā ziņā neitralizēt un Purvīti pašu izstādei piesaistīt.

Es biju nodomājis Purvīti pieaicināt izstādes žurijas komisijā kā priekšsēdētāju. Bet tie, kas Purvīti tuvāk pazina, izteica šaubas par viņa piedalīšanos. Man personīgi ar Purvīti nebija sliktas attiecības.

Viņš bija devis savas ilustrācijas manis sastādītai un izdotai Saulieša stāstu izlasei „Mazā pasaule", kas kopā ar manu atmiņu skicējumu par Saulieti iznāca rakstnieka 10 gadu nāves dienas piemiņai. Bet sarunās Purvītis bija skeptiski, lai neteiktu negatīvi, izteicies par latviešu gleznieciības tagadējo stāvokli. Viņā bija daudz īgnuma un skepses. Izstādes lietā es pie Purvīša vispirms aizsūtīju departamenta gleznieciības referentu Jūliju Jēgeru, lai tas Purvīti sagatavotu un mēģinātu pierunāt uzņemties žurijas komisijas priekšsēdētāja pienākumus. Purvītis nebija devis piekrišanu, nedz arī priekšlikumu pilnīgi noraidījis, bet gan izteicis vēlēšanos runāt vēl ar mani.

Runāt ar Purvīti tad, ja gribēja kautko ātri nokārtot un izlemt, nebija patīkami, jo viņš sarunā aizvien no temata virzījās projām, runāja par daudziem un dažādiem jautājumiem gaŗi un plaši un tikko viņa partners sāka par jaunu pieskarties jautājumam, kas to interesēja, Purvītis atkal ļoti meistariski sarunu novirzīja sānis, lai savu partneru nogurdinātu un lai tas pa dažādiem ceļiem pats nāktu pie tāda atzinuma un priekšlikuma, kāds Purvītim bija patīkams.

Savas domas tieši izteikt vai pretējās un nepatīkamās domas tieši noraidīt Purvītis nemīlēja, bet viņš gan gribēja, lai viņa domas un ieskatus izsaka un apstiprina citi. Tamdēļ sarunas ar Purvīti aizvien prasīja ļoti ilgu laiku. Bez 3 vai 5 stundām gandrīz nekad nekā nevarēja iesākt. Tāpat tas bija arī ar Purvīti, kad es pie viņa aizgāju izstādes lietā. Tikko es sāku, viņš virzījās nost, un par citiem

tematiem runājot, viņš tikai iemeta pa netiešai frāzei, kas bija jāsaprot savādāk un kas bija domātas viņa partnera domas ievirzīšanai tādā virzienā par jautājumu, kāda dēļ ar viņu saruna bija sākta.

Purvītim bija arī daudzi citi jautājumi, kas spieda viņa sirdi. Viens tāds bija Purvīša mūzejs. Savos ilgajos darba gados Purvītis bija bijis viens no ražīgākiem latviešu gleznotājiem. Viņa gleznu skaits sniedzās tepat līdz tūkstotim. Daudzi no tiem atradās citu valstu lielajos mūsejos bet liela daļa privātpersonu rokās dažādās zemēs. Vairums darbu bija Rīgā un paša mākslinieka rīcībā. Viņš negribēja, ka viņa darbi daudz aizklīst projām. Viņa doma bija, ka Rīgā varētu tikt nodibināts un pastāvēt prof. Vilhelma Purvīša mūzejs, kas tad sakopotu visus viņa un Rīgas mūzeju rīcībā esošos un arī dažus no citām rokām atdabūjamos darbus. Viņš pat bija ar mieru šāda mūzeja dibināšanu un uzturēšanu materiāli atbalstīt. Doma būtībā nebija peļama un Purvītis šādu godinājumu būtu pelnījis. Viņš sacīja, ka šo domu ierosinājis Marģers Skujenieks demokratiskās Latvijas laikā, būdams ministru prezidents, ka viņa par jaunu cilāta lielinieku laikā. Arī es biju gatavs šīs domas reālizāciju atbalstīt un veicināt ar Kultūras fonda līdzekļiem un citādi, bet, kā es vēlāk pārliecinājos, vācu okupācijas laikā tai tomēr būtu bijis jāatduras uz diezgan lielām ārējām grūtībām. Bet vēl lielākas grūtības būtu sagādājušas Purvīša rakstura īpatnības, jo visos jautājumos, kas skāra Purvīti, piem. viņa monografijas lietā u.c., viņš katrā vismazākā sīkumā jaucās iekšā pats ar savām domām, bet par nevienu jautājumu viņš nevarēja

nedēļām un mēnešiem izšķirties. Tāpēc viss vilcinājās un pastāvīgi iesala. Un es gandrīz gribēju šaubīties, vai Purvītim dzīvam esot, viņa mūzeju tiešām izdosies noorganizēt. Bet kad mēs par šo jautājumu runājām, Purvītis pieskāras kādai blakus parādībai, kuŗas dēļ mūzeja jautājums vēl neesot ticis reālizēts. Un proti, tas esot Purvīša naidnieku un vajātāju dēļ. Vispār viņš itkā sirga ar kādu vajāšanas māniju, ka viņu gandrīz mūžīgi un vienmēr kautkādi tur ienaidnieki esot vajājuši. Agrāk kādu laiku šīs vajāšanas akcijas priekšgalā atradies pat mākslas departaments. Bet ka šādas vajāšanas fikcijas iemesli būtu bijuši meklējami paša Purvīša raksturā un viņa rīcības veidā pret citiem māksliniekiem, tas viņam pašam prātā nekad nenāca, un viņam dzīvam esot laikam gan neviens nebija iedrošinājies viņam to pateikt.

Otrs un mazliet nopietnāks jautājums, kas kremta Purvīša sirdi, bija, kā viņš teica, latviešu tēlotājas mākslas krīze. Latviešu gleznieciba pēc Purvīša domām būtiski bija nonākusi tādā strupceļā, ka varēja šaubīties, vai tā vispār spēs vairs atveseļoties. Un no Purvīša mākslinieciskā viedokļa raugoties, tas tā arī varēja likties. Purvītis bija latviešu ainavu vecmeistars, ko daži sauca arī par lielmeistaru. 15 gadus viņš bija bijis mūsu mākslas akadēmijas priekšgalā, tā tad audzinājis un, jādomā, ka tam būtu bijis arī jāietekmē vesela latviešu gleznieciības paaudze. Bet aiz Purvīša palika gandrīz vai pilnīgs gleznieciskš tukšums.

Atskaitot tos nedaudzos viņa skolniekus, kas itkā strādāja viņa garā un bija kļuvuši par maziem Purvīšiem, bet bāli, nenozīmīgi un bezpersoniski, ka

pat nevar runat par kādu Purvīša virzienu un skolu, — viss lielais vairums no akadēmijas iznākušie jaunie mākslinieki, kas bija nodibinājuši sev redzamu vārdu un paliekošu vietu latviešu gleznieciībā, bija aizgājuši pavisam citā — virzienā, tālu prom no purvītiskās skolas un līnijas. Tie bija jaunie un modernie eiropeiskie virzieni, kas tik spēcīgi bija apaugļojuši mūsu jauno apdāvināto un izcilo mākslinieku paaudzi. Mākslinieciskās technikas un pārliecības ziņā viņus no Purvīša šķīra milzīga plaisa. Purvītis šos jaunos mākslas ceļus negribēja atzīt un viņu sasniegumus un vērtību apstrīdēja. Viņš bija palicis kā vientuļa priede gāršas malā. Tas viņam sāpēja un tāpēc viņš runāja par latviešu gleznieciības krīzi, no kuŗas vairs neredzēja izeju un nekā laba un vērtīga nākotnei.

Bet kad mēs pārrunās beidzot tomer tikām līdz izstādei, Purvītis nevarēja izšķirties dot nekādu atbildi. Manu priekšlikumu noraidīt viņam bija neērti, bet viņš negribēja to arī pieņemt. Viņš teica, ka viņš tik sīki nezinot, kāds virziens un kādi ieskati par mākslas polītiku valdot Vācijā, bet bez to nepazīšanas izstādi rīkojot, varot piedzīvot nepatikšanas. Un šai ziņā Purvītim patiešām bija bijusi laba nojauta. Vai nu viņš bija nojautis, vai arī varbūt kautko jau drusku zināja, kas šajā lietā nāks. Tāpēc viņš lūdza laiku jautājuma pārdomāšanai.

Lai Pūrvītim, kuŗš visās lietās, kas skāra gleznieciību, bija ļoti jūtīgs, nedotu ne vismazāko iemeslu no izstādes atturēties, es biju spiests pagaidām aizturēt arī dažu tādu mākslas lietu kārtošanu, ko Purvītis būtu varējis ņemt ļaunā, kaut vai tikai

netiešā nozīmē. Tomēr pēc dažām dienām Purvītis man atrakstīja gaŗu vēstuli, kuŗā, daudzus motīvus pieminēdams, atsacījās žurijas komisijā piedalīties. Tad Purvīša dēļ es radīju izstādes goda prezidiju ģen. Dankera, izglītības ģenerāldirektora Prīmaņa un prof. Purvīša sastāvā. Šajā goda prezidijā Purvītis neatsacījās līdzi darboties un ar to vispārējai izstādei viņš tomēr bija nomināli piesaistīts un tā opozicija vairs nevarēja būt ne jūtama, ne bīstama.

Izstādes žurijas komisijā es iecēlu par priekšsēdētāju Mākslas akadēmijas rektoru prof. Kugu, bet par locekļiem valsts mākslas mūzeja direktoru prof. Burkardu Dzeni, tēlnieku Teodoru Zaļkalnu, gleznotājus Voldemāru Toni, Jūliju Jēgeru, Erastu Šveicu un Ludolfu Libertu. Komisijā bija reprezentēti visi izcilākie virzieni un nogrupējumi. Izstādi atklāt pilsētas mākslas mūzejā bija nolemts 1. maijā un apm. 2 nedēļas pirms tam bija jāiesniedz visi izstādei domātie darbi. Piedalīšanās bija ļoti dzīva un iesniegto darbu skaits pārsniedza tūkstoti. Izlase bija diezgan pastingra un tāpēc prāvs skaits darbu, kas žurijas kritiku neizturēja, izstādē netika pielaisti. Žurijas komisijas sadarbība bija teicami laba. Starp izstādē nepielaistajiem darbiem starp citu bija arī Zemgaļa gleznota Hitlera liela formāta portreja. Šo darbu bija pasūtījis universitātes rektors prof. Prīmanis savam kabinetam. Portreja bija gleznota pēc skatu kartes. Viņu apskatot, visi žurijas komisijas locekļi vispirms noplātīja rokas un nevienam nebija nekā ko teikt. Pirmais ierunājās Liberts un teica: „Nu, ko ar to ... lai dara?" Visi žurijas komisijas locekļi domāja,

ka šīs gleznas autors, pieteikdams viņu izstādei, ir izdarījis netaktību, jo viņas noraidīšanu varēja nepareizi iztulkot un tai varēja būt nepatīkamas sekas. Žurijas komisijas locekļi bija itkā bez padoma. Tad es atcerējos, ka uz Mākslas mūzeju ejot, esmu saņēmis jauno „Tēvijas" numuru, ko pavirši apskatījis, biju iebāzis kabatā. Šīs avīzes pirmajā lapaspusē bija arī ievietota kādas Hitlera portrejas reprodukcija. To bija gleznojis kāds vācu mākslinieks, un tā bija līdzīga Zemgaļa gleznai. Acīmredzot, abi autori bija pārgleznojuši gleznā pilnīgi reālā veidā vienu un to pašu fotografiju. Šo „Tēvijā" ievietoto Hitlera portrejas reprodukcijas uzkrītošo līdzību Zemgaļa gleznai izlietoja kā formālo iemeslu, lai viņa gleznu izstādē nepielaistu.

Kad žurijas komisija savu darbu bija beigusi un pieņemtie darbi mūzejā pie sienām sakārtoti, bet nepieņemtie autoriem izsniegti atpakaļ un izstādes katalogs sākts iespiest, es vācu valodā saņēmu kādu vēstuli, kuŗu bija parakstījis kāds SS virsleitenants O. Bergs. Vēstules autors uzdevās par tādu gleznotāju, kas stāvot tuvu nacionālsocilālistu partijas vadībai Berlīnē, un esot tās lietpratējs mākslas jautājumos. Gadījuma dēļ viņš esot Rīgā un gadījuma dēļ, dažu latviešu gleznotāju lūgts, esot bijis Mākslas mūzejā, kur notiekot sagatavošanās darbi lielai izstādei (kā vēlāk noskaidrojās, tad uz mūzeju šo kungu bija aizvedis latviešu gleznotājs O. Pladers, kuŗam no 4 iesniegtiem darbiem izstādē bija pielaists tikai 1). Viņš esot redzējis, kā izstādē pielaistos, tā arī noraidītos darbus un to viņš varot apzīmēt gluži vienkārši par skandalu. Izstādi tādā veidā, kā viņa

esot sakārtota, nemaz nedrīkstot atvērt. Tāpēc viņš sagaidot, ka es došot rīkojumu izstādi pārkārtot. No norādījuma došanas vācu drošības dienestam Rīgā pagaidām viņš gan gribot atturēties. Viņš bija vēstulē uzdevis arī savu telefonu un lūdzis, lai es tam piezvanu.

To es izdarīju un šim kungam pasacīju, ka viņa vēstules saturu nesaprotu. Latviešu pašpārvalde rīko latviešu gleznu izstādi un tās žurijas komisijā ir bijuši 6 visredzamākie latviešu tēlotājas mākslas pārstāvji, kuŗu visu vārdi un darbi ir pazīstami arī ārpus Latvijas robežām. Viņi darbus izstādei ir akceptējuši un tāpēc nevar būt runa par izstādes pārkārtošanu. Tad Bergs sāka telefona klausulē tik nervozi un skaļi runāt, ka nekas gandrīz no viņa runas nebija saprotams un ne pie kāda rezultāta netiekot, es sarunu ar viņu pārtraucu.

Tai pašā dienā man piezvanīja no Gestapo Vallprechts un pirmais teikums, ko viņš telefona klausulē iekliedza, bija: „Kas tās ir par cūcībām, ko jūs tur esat sataisījuši ar to izstādi?" Atbildēju viņam to pašu, ko Bergam. Bet tādā veidā izstāde gan nevarēšot tikt atklāta, jo par to esot uztraukušies vai visi latviešu mākslinieki, teica Vallprechts jau mierigāki. Es nopratu, ka šeit savus pavedienus ir sākuši aust arī Zintas salona mākslas politiķi. Tāpēc atbildēju, ka lai arī izstāde nenotiek, lai tik atsūta rakstu, ka izstādes sarīkošana ir aizliegta.

Pēc kāda laiciņa man piezvanīja no ģenerālkomisāriāta Dresslers un jautāja, kas esot ar izstādes lietu, jo šīs izstādes dēļ nu esot sacēlusies kājās visa drošības dienesta pārvalde. Vai tiešām

žurijas komisija, kas sastāvot no prominentām mākslinieku personībām, esot pielaidusi izstādē izvirtušās mākslas darbus? Atbildēju, ka latviešiem vispār tādas mākslas nav. Un ja latviešiem arī būtu bijis kāds mēģinājums ar tendenci šai virzienā, tad prominentā žurijas komisija nekad šādus darbus nebūtu pielaidusi, kuŗa jau tā darbu izlasē bija pietiekoši stingra. Tad Dresslers aizrādīja, ka ļoti nepatīkams esot fakts, ka no izstādes izslēgta Hitlera portreja. Teicu, ka tas darīts tamdēļ, ka šī portreja neatbilst Hitlera stāvoklim vajadzīgam augstam glezniecības līmenim. Dresslers sacīja, lai es par jaunu mākslas mūzejā sasaucot kopā izstādes žurijas komisiju. Uz mūzeju aiziešot arī ģenerālkomisāriāta lietpratēji mākslas jautājumos un Gestapo pārstāvji. Es izaicināju uz Mākslas mūzeju visus žurijas komisijas locekļus, kuŗi par starpgadījumu bija jau informēti. Iztrūka vienīgi Valdemārs Tone, kas bija izbraucis uz laukiem, un, ja pareizi atceros, arī Teodors Zaļkalns nebija aizsniedzams.

Kad mēs ieradamies Mākslas mūzejā, pa izstādes telpām, sakārtotos darbus apskatīdams, ļoti nervozi staigāja kāds Gestapo virsnieks ar vienu vai vairākām uzpleču zvaignītēm. Vienā acī tam bija monoklis un tā seja bija nesimpatiska, glūnoši atvairīga. Mums visiem šķita, ka tas ir pieminētais Bergs, Hitlera štāba mākslas lietpratējs, kādas ziņas par to bija jau dažiem žūrijas komisijas locekļiem. No ģenerālkomisāriāta uz mūzeju kā gleznieciības lietpratēji atnāca — kultūras lietu referents Nāters, kas agrāk Rīgā bija bijis finieru fabrikants un kaŗavīru aprūpības sarīkojumu referents Bogenharts, kas

agrāk Vācijā bija bijis klarnetes pūtējs kādā mazā provinces orķestrī. No Gestapo atnāca Vallprechts, kas visus vācu kungus aicināja uz mazu savrūp apspriedi kādā atsevišķā telpā.

Kad pēc dažām minūtēm viņi atgriezās pie mums, sākās izstādīto gleznu apskate. Runātājs un kritizētājs bija vienīgi tikai Bergs. Pārējie vācu pārstāvji viņā noklausījās ar lielu godbijību. Bergs tad nu sāka ļoti daudzus no izstādītiem darbiem kritizēt kā virzieniski nepareizus un izstādē nepielaižamus. Par katru darbu, par kuŗu viņš bija izteicis savas negatīvās domas un ieteicis to neizstādīt, es jautāju žūrijas komisijai, vai viņa piekrīt šī darba izņemšanai no izstādes? Tos darbus, kuŗu izņemšanai žurijas komisija vienprātīgi piekrita, es devu rīkojumu no izstādes izslēgt, jo pats sevi neuzskatīju par kompetentu lietpratēju, kas varētu lemt par šo darbu atstāšanu vai izslēgšanu. Tā no izstādes tika izslēgtas apm. kādas 20 gleznas, starp citu L. Svempa 3 gleznas, palika tikai 1, J. Kalmīša — 3 gleznas, palika tikai 1, kādas divas J. Tīdemana gleznas, viena V. Janelsiņas glezna un daži jaunāko autoru darbi. Žūrijas komisijas atzinums bija, ko viņi vēlāk man vēl apstiprināja, ka ar šo darbu izslēgšanu izstādes līmenis kvalitātīvi necieš.

Kad izstāde bija tā sakot izcenzēta, nāca pārrunā Zemgaļa gleznotais Hitlera portrets. Bergs sacīja, ka viņš esot šo gleznu jau agrāk redzējis pie autora mājās. Tā esot laba un viņš ieteica to izstādē pielaist. To pašu sacīja arī pārējie vācu iestāžu pārstāvji. Arī žūrijas komisija tad tam piekrita un tāpēc nolēma Zemgaļa gleznu izstādē pielaist. Bet kad vācu

pārstāvji bija aizgājuši, mēs ar žūrijas komisiju vienojamies šo Hitlera portreju neievietot izstādē pie pārējām gleznām, bet gan vestibilā, kam abpusēji atradās izstādes telpas un kuŗā bija paredzēts izstādes atklāšanas akts. Šo vestibilu izgreznoja ar lauru kokiem un zaļumiem un tur arī novietoja Hitlera portreju. Ar to šī glezna itkā bija izcelta pārējo darbu starpā, bet no otras puses to varēja uzskatīt tikai par vestibila dekorējumu, tāpat kā zaļumu kokus. Izstādes katalogs bija jāpārdrukā, bet arī tajā Hitlera portreju ievietoja kā papildinājumu, bet nevis parastā autoru un darbu numerācijas kārtībā. Tā izstāde bija saglābta un to 1. maijā varēja atklāt.

Ar šo izstādi saistās arī kāda cita mazliet nepatīkama epizode mūsu pašu mājās. Starp izstādes darbiem ievērību guva Ludolfa Liberta spilgtie dekorātīvi krāsainie gleznojumi, starp citu arī Jāzepa Vītola liela krūšu formāta portreja. Sakarā ar Vītola 80. dzimšanas dienu, jūnijā bija paredzētas plašas Jāzepa Vītola jubilejas svinības konservatorijā. Lai godinātu Vītolu un nostiprinātu viņa piemiņu konservatorijā, kur Vītols bija ilggadīgs rektors, es nolēmu šo gleznu par departamenta līdzekļiem nopirkt un jubilejas aktā uzdāvināt konservatorijai. Glezna maksāja 5000 RM, bet departamenta tēlotājas mākslas padomnieki viņu atzina par labu. Kad glezna bija nopirkta, prof. Vītola kundze šo nodomu bija atminējusi un izteica lielu neapmierinātību, jo, lūk, viņas acīs prof. Vītols tur esot uzgleznots pārāk vecs, tāds, kāds viņš īstenībā nemaz neizskatoties. Viņa bija izsacījusies departamenta

mūzikas konsultantam prof. Graubiņam acīm redzamā nolūkā, lai tas kļūtu zināms arī man, ka, ja šī gleznа parādīsies jubilejas aktā un tiks dāvināta konservatorijai, viņa baidas, ka var rasties ļoti nepatīkama situācija. Tāpat viņa bija aizliegusi, ka šīs gleznas reprodukcija parādītos Vītola monografijā. Visa šī lieta informetās aprindās kļuva par pārrunu tematu, bet tā sāpināja arī pašu Jāzepu Vītolu. Viņš bija aizgājis uz izstādi gleznu apskatīt un nebija atradis to par smādējamu un tādā garā aizrakstīja diezgan plašu vēstuli gleznas autoram Libertam. Tomēr kundzes vēlēšanās palika spēkā un nopirkto gleznu konservatorijai uzdāvināt nevarēja. Viņai vajadzēja palikt departamentā rotājam kādas istabas sienu.

4. MĀKSLAS AKADĒMIJA UN MĀKSLINIEKU KOOPERATĪVS

Šai vispārējās izstādes sarīkošanas laikā kļuva zināms diezgan nepatīkams gadījums mākslas dzīvē, kas skāra mākslas akadēmiju. Latvijas neatkarības pēdējos gados prof. Purvītis kā gandrīz katru gadu bija atteicies no akadēmijas rektora pienākumiem, jo akadēmijas padome viņu aizvien neatlaidīgi bija lūgusi šos pienākumus tomēr turpināt. Bet vienreiz viņš tik neatlaidīgi lūgts nebija un savu atteikšanos uzturēja spēkā. Tad par akadēmijas rektoru ievēlēja prof. Kugu. Pēc lielinieku laika Kuga atkal bija ievēlēts šai amatā. Bet akadēmijas darbs to spaidu dēļ, kādi nāca no okupācijas iestādēm, neritēja gludi, it sevišķi grūts stāvoklis bija telpu ziņā. Tad daži ļaudis bija iedomājušies, ka, ja Purvītis nāktu atpakaļ rektora amatā, viņa attiecību dēļ ar okupācijas iestādēm, akadēmijas darbība varētu ritēt daudz gludāk un tā 1943.g. pavasarī, kad pārvēlēšanā nāca akadēmijas rektors, prof. Kuga nebija dabūjis absolūto, bet gan tikai vienkāršu balsu vairākumu. Smalkjūtīgs cilvēks būdams, viņš tūdaļ paziņoja, ka tādā gadījumā viņš amata pienākumus turpināt vairs nevar. Bija jānotiek atkal jaunām rektora vēlēšanām. Bet pirms tam uz Gestapo bija izaicināts akadēmijas prorektors Landaus un tam diezgan definitīvi paziņots, ka par akadēmijas rektoru esot jāievēlot Ludolfs Liberts. Tā tad Gestapo deva pavēli un gribēja noteikt, kas ir ievēlams rektora amatā. Bet kā šādu pavēli lai paziņo visiem akadēmijas padomes

locekļiem un vai arī tad, ja to izdarītu, akadēmijas padomes locekļi to pildītu, jo vēlēšanas pēc noteikuma bija jāizdara aizklāti?

Galīgi nelaimīgs prorektors Landaus bija ieradies izglītības ģenerāldirekcijā un ziņojis par Gestapo prasību. Man šo apstākli atstāstīja izglītības ģenerāldirektors Prīmanis un vispārīgā departamenta direktors Šņornieks. Tad pat Šņornieks man arī stāstīja, ka šī ir jau otrā Gestapo prasība Liberta avansēšanas lietā. Viņš agrāk akadēmijā bija docents, bet pēc Gestapo pieprasījuma Liberts bija jāizvēl par akadēmijas profesoru. Tas bija noticis citas izglītības ģenerāldirekcijas laikā, bet Prīmanis šādam spiedienam negribēja lāgā piekrist un tam padoties. It sevišķi nepiekāpīgs šai jautājumā Prīmanis kļuva, kad es viņam atstāstīju kādu gadījumu, kas bija nācis no Liberta mutes. Pēc izstādes atklāšanas, es žūrijas komisijas locekļiem un dažiem citiem viesiem savā dzīvoklī sarīkoju nelielas vakariņas. Pēc vakariņām, kad viesi bija izklīduši pa visu dzīvokli un pie kafijas nogrupējušies dažādos pulciņos, Liberts pie manis pienākdams, sacīja, ka viens otrs žūrijas komisijai tagad pārmetot, ka tā piekritusi to darbu izslēgšanai no izstādes, ko prasījusi Gestapo. „Bet", teica Liberts „atklāti runājot, visi nepielaistie darbi taču bleķis vien bija. Patiesībā mums pašiem vajadzēja būt drosmei redzēt to, ko mums parādīja vācieši. Vienreiz šādai lietai taču bija jānāk un mūsu māksla no sārņiem jāatbrīvo un veselīgākā gultnē jāievada. Mēs šos kreisos radikālistus, nepielaidām tikai izstādē, bet, kad lieliniekiem atgriežoties, viņi nāks pie varas, tie

mums visiem noņems galvas. Mums bija un ir jābūt vēl stingriem vienkārši pašaizsardzības nolūkos". Tad Liberts sacīja, ka pie viņa bieži mājās viesojoties Latvijas un Ostlandes drošības dienesta vadošie darbinieki, ar kuriem viņam esot mākslas jautājumos saprašanās, jo viņi esot lieli mākslas cienītāji. Daži esot iegādājušies arī viņa darbus. Vakar pie viņa mājās uz kafiju un liķierīti bijis Pols (Austrumu zemes Gestapo vadītāja palīgs, viens no tiem, kas visvairāk apgrozījās Zintas salonā) un tas esot par viņa darbiem izrādījis tik lielu interesi, ka viņš tam vienu no savām gleznām uzdāvinājis. Kad es iebildu Libertam, kamdēļ viņš sev nodarījis zaudējumus, viņš atteica, ka īstenībā nekāds zaudējums no tā viņam neesot cēlies. Glezna gan esot tikusi Polam dāvināta, bet par to viņam samaksājusi kāda dāma. Noskaidrojās, ka šī dāma bija Zintas salona īpašniece.

Kad es to atstāstīju Prīmanin (sarunā par Gestapo prasību), Prīmanis noteikti nosvērās Gestapo prasību nepildīt. Viņš solījās par lietu ziņot ģenerālkomisāram un sacīt, ja vācu iestādes kādu grib, lai tad to par akadēmijas rektoru gluži vienkārši ieceļ, jo viņš nevar norādīt akadēmijas padomes locekļiem, kas tiem par rektoru ievēlams. Tā Prīmanis arī tiešām bija izdarījis un Gestapo savu prasību katēgoriski spēkā vairs neuzturēja. Jaunajās vēlēšanās ar balsu vairākumu ievēlēja veco rektoru prof. Jāni Kugu.

Gestapo izrādīja lielu interesi arī par latviešu tēlotājas mākslas kooperatīvu. Šis kooperatīvs bija vienīgā mākslinieku organizācija vācu okupācijas

laikā. Viņš darbojās uz saimnieciskiem pamatiem, jo tādā veidā bija vieglāki saviem biedriem apgādāt krāsas un citus gleznieciības piederumus, kā arī vieglāk reālizēt savus darbus. Kooperatīva biedru skaits pārsniedza 500, jo tajā par biedriem uzņemot sevišķi neskatījās uz mākslinieciško kvalifikāciju. Tur bija arī iesācēji un akadēmijas audzēkņi. Kooperatīvs darbojās departamenta uzraudzībā.

Gestapo sākumā prasīja, lai departaments kooperatīvu slēdz. Uz to es atbildēju, ka departaments no savas puses neredz nekādu iemeslu kooperatīva slēgšanai, bet ja vācu policijai ir kādi dibināti iemesli, viņa to var darīt no savas puses. Tad tika prasīta kooperatīva biedru reducēšana vai samazināšana. Arī šī prasība man likās mazliet dīvaina. Lai noskaidrotu kā uz šo jautājumu skatas paši mākslinieki, es sasaucu vairāku pazīstamu mākslinieku apspriedi un norādīju, ka ir ierosināts jautājums par kooperatīva biedru reducēšanu. Visi apspriedes dalībnieki noteikti izteicās pret to. Un pie tam dibināti, jo kā var no kāda kooperatīva izslēgt kādu tā biedri, ja tas kārtīgi izpilda visus statūtu noteikumus? Šīs prasības acīmredzot bija Zintas inspirētas, jo tā kooperatīvu un viņa salonu uzskatīja sev par konkurenci. Zintas salona īpašniece bija ļoti sīki informēta par visu, kas notika kooperatīvā un tā salonos. Vairākkārt dažādus sīkumus un pat anekdotus par to, kas notika kooperatīvā, man piem. atstāstīja prof. Purvītis, lai gan viņš pats nebija šī kooperatīva biedrs un uz turieni negāja. Kad es jautāju, kā viņš to visu zin, viņš teica, ka to viņam pastāstījusi Zintas īpašanice. Bet tad kooperatīva

vadība bija nodibinājusi kautkādu saprašanos ar Zintas salona īpašnieci un pēc tam kā ar burvja mājienu Gestapo berzēšanās ap mākslinieku kooperatīvu izbeidzās. Bet ne interese par to. Dažkārt Gestapo piem. centās par katru cenu panākt, lai mākslinieku kooperatīvā uzņem par biedriem zināmas personas.

Kad Gestapo prasīja kooperatīva slēgšanu, vai tā biedru skaita samazināšanu, tad viens no iemesliem, ko uzsvēra, bija tas, ka kooperatīvā esot par biedriem daudzi kreisie mākslinieki, kas bijuši sevišķi aktīvi lielinieku laikā. Es par šiem pārmetumiem informēju kooperatīva vadību un norādīju tāpēc pie biedru uzņemšanas būt uzmanīgākiem pret komūnistiski noskaņotajiem māksliniekiem. Bet tad kādu dienu man piezvanīja kooperatīva valdes priekšnieks Bīne un jautāja, kāds esot mans viedoklis kāda Artura Liedes uzņemšanas lietā. Man šāds gleznotājs nebija pazīstams. Tāpēc jautāju Bīnem, kas viņš tāds ir. Bīne paskaidroja, ka Liede gan esot beidzis akadēmiju pie prof. Purvīša, bet kā gleznotājs neesot izcēlies un vispār ļoti maz gleznicībā strādājis. Viņš esot ari jurists un neatkarības laikā bijis Rīgas apgabaltiesas viceprokurors, bet lielinieku laikā iecelts par tieslietu tautas komisāra vietnieku un ģenerālprokurora palīgu. Vāciešiem ienākot, visu laiku bijis apcietināts. Tagad no apcietinājuma atbrīvots un gribot iestāties kooperatīvā par biedru.

Bīne pats visu lielinieku laiku bija bēguļojis un nodzīvojis nelegāli, lai izvairītos no apcietināšanas. Daži viņa tuvākie draugi un domu biedri bija ap-

cietināti un aizvesti uz Sibiriju. Tāpēc Bīnes jautājums mani pārsteidza un es viņam atbildēju, ka biedru uzņemšana kooperatīvā ir kooperatīva valdes kompetence. Un viņa paša likteni atgādinādams, es izteicu izbrīnu, ka viņam šai lietā pašam sava viedokļa nav. Es viņam ieteicu, lai kooperatīva valde tāpēc labāk papūlas atrast savu viedokli Liedes lietā, jo es Liedi nemaz nepazīstu. Tad Bīne teica, ka kooperatīvs laikam nosvēršoties par Liedes neuzņemšanu.

Pēc dažām dienām pie manis atnāca Liede pats. Viņš sacīja, ka to sūtījis Vallprechts no S.D. un lūdza, vai es nevarot grozīt savus ieskatus viņa uzņemšanas lietā mākslinieku kooperatīvā, jo es esot devis norādījumu Liedi par biedru kooperatīvā neuzņemt. Liede atstāja inteliģenta un varētu pat teikt simpatiska cilvēka iespaidu. Es atbildēju Liedem, ka viņš nav pareizi informēts. Es neesmu devis norādījumu viņu par biedru kooperatīvā neuzņemt. Kooperatīva valdes priekšniekam esmu pateicis, ka Liedes uzņemšana ir kooperatīva paša lieta un pašam viņam tā jāizlemj. „Kautgan", es teicu Liedem, „es nevaru jūsu uzņemšanu ne atbalstīt ne ieteikt. Un kad Liede jautāja, kamdēļ es nevarot atbalstīt viņa uzņemšanu, es domās par galveno iemeslu ieskatīju viņa sūtīšanu no S.D., bet Liedem atbildēju, ka tīri principiālu motīvu dēļ, jo Latvijas laikā viņš nav pievērsies mākslai, bet tieslietām un bijis atbildīgā amatā prokurātūrā. Ja lielinieki viņu kā Ulmaņa laiku viceprokuroru ir paaugstinājuši par ģenerālprokurora vietnieku, tad, acīmredzot, viņš ir baudījis sevišķu lielinieku uzticību. Liede iebilda, ka

viņš neesot bijis ne komūnistu partijā, ne baudījis viņu uzticību, bet gan savu amata stāvokli izmantojis, lai daudzus glābtu un daudziem palīdzētu. Atbildēju, ka par to es nevaru spriest, bet pēc manām domām viņš ar piesliešanos lieliniekiem un pie viņiem visaugstākā tieslietu amatā avansēdams, kauču varbūt arī komūnistu partijas biedrs nebūdams, ar to savu nostāju ir parādījis. Un tāpēc viņa uzņemšanu par biedru mākslinieku kooperatīvā es atbalstīt nevaru.

Es gribēju lai kooperatīva valde, kā jau biju teicis Bīnem, šo jautājumu izšķir pati. Es nebiju savus uzskatus šai lietā slēpis, bet es nebiju devis arī formālu norādījumu, lai Liedi neuzņem. Un kooperatīva valde vai Bīne man bija uzvēluši vairāk, nekā es biju teicis.

Bet dažas dienas vēlāk man piezvanīja Vallprechts un sāka tincināt, kamdēļ es esot pret Liedes uzņemšanu par biedru kooperatīvā. Paskaidroju viņam to pašu, ko Liedem, bet Vallprechts atteica, ka Liedem tomēr esot kautkas jāstrādājot, un šai ziņā kooperatīvs viņam varot būt palīdzīgs. Atteicu, ka Liede ir jurists un viņa nodarbošanās kā Latvijas, tā lielinieki laikā, ir bijušas tieslietas. Lai viņš strādā tur. Uz to Vallprechts katēgoriski pateica, ka Liede par biedru kooperatīvā esot jāuzņemot. Sacīju Vallprechtem, ka savus uzskatus par Liedi esmu pateicis Liedem pašam un viņam, bet norādījumu Liedi par biedru kooperatīvā neuzņemt es neesmu devis. Es nevaru dot norādījumu arī Liedi uzņemt. Bet par viņa katēgorisko prasību Liedi kooperatīvā uzņemt, es varu

informēt kooperstīva valdi. To es nedrīkstot darīt, atsacīja Vallprechts, bet es nedrīkstot arī pretoties Liedes uzņemšanai.

Tai pašā dienā pie manis atnāca Liede vēlreiz. Mūsu saruna nebija ne laipnāka, ne siltāka kā iepriekšējā reizē, bet Liede atstāja dziļi nelaimīga cilvēka iespaidu. Likās, ka viņš smagi cieš zem kāda dvēseliska spiediena. Liedem es atkārtoju, ka savus ieskatus grozījis neesmu, bet ka viņš var kooperatīva valdei pilnīgi oficiāli pateikt, ka, ja kooperatīva valde viņu uzņems par biedri, es pret to absolūti nekādus iebildumus necelšu. Un tā, pateicoties Gestapo neatlaidībai, boļševiku gada ģenerālprokurora palīgs vācu laikā kļuva par latviešu tēlotājas mākslas kooperatīva biedru.

1945.g. rudenī manās rokās nokļuva kāds Latvijas komūnistu periodisks izdevums un pēc tā varēja redzēt, ka lielinieki savas otrās okupācijas laikā ir Arturu Liedi iecēluši atkal ļoti redzamā amatā — par tieslietu profesoru Rīgas augstskolā. Pēc tam viņš atkal bija strādājis boļševiku tieslietu resorā un dažus gadus vēlāk miris.

5. RĪGAS TEĀTRI

Latviešu teātru mākslinieciskā dzīvē vācu okupācijas iestādes jaucās iekšā samērā maz, atskaitot vienīgi repertuāru cenzēšanu, resp. apstiprināšanu. Tādu gadījumu nebija, kad vācieši būtu prasījuši vai ieteikuši kādas viņiem vēlamas vai patīkamas lugas uzvešanu uz latviešu skatuvēm. Tāpat nekad netika prasīts, lai uz latviešu skatuves tiktu uzvesta un spēlēta kāda luga vācu valodā. Protams, nevarēja domāt arī par tādu lugu uzvešanu, kas bija ar vāciem nelabvēlīgu saturu vai pašā Vācijā aizliegtas. Repertuāra izvēle tāpēc bija diezgan maza un teātriem tas sagādāja vienu otru grūtību. Teātri bija spiesti galvenokārt apstāties pie mūsu pašu un arī vācu klasiķiem, tāpat arī pie tādiem moderniem autoriem, kuŗus cenzūra pieļāva. Vienreiz bija gan kāds nepatīkams gadījums, kad vajadzēja noņemt no repertuāra kāda zviedru autora lugu Nacionālajā teātrī, kas bija vācu cenzūras atļauta, sagatavota un jau piedzīvojusi vairākas izrādes. Kā iemesls tam izrādījās tas, ka šis zviedru autors bija publicējis kādu vāciešiem nepatīkamu rakstu Zviedrijā. Bet citādi visu teātru mākslinieciskō līmeni varēja noturēt zināmā augstumā un daļējas autonomijas robežās. Visas izrādes bija labi apmeklētas, kāpēc ar materiālām grūtībām teātriem nebija jācīnas un tie varēja puslīdz brīvi visus savus spēkus veltīt mākslinieciskai darbībai.

Tomēr būtu nepareizi, ja teiktu, ka latviešu

vadībai, t.i. Latvijas pašpārvaldei bija pilnīgi brīva rīcība latviešu skatuves mākslas iestādēs. Okupācijas iestādes, bet par visām lietām Gestapo bija sevišķi ieinteresēta būt kontaktā un pārskatamībā arī par visu to, kas notika latviešu teātros. Tāpēc Gestapo bija nodibinājusi diezgan labu kontaktu, ar dažu labu no latviešu skatuvju darbiniekiem, protams, ne jau nu tādiem, kas būtu stāvējuši uz augsta māksliniecisku līmeņa, un kuriem nebūtu bijis vajadzīgs vēl kāds cits atbalsts ārpus viņu pašu spējām un panākumiem. Tas apstākļu zinātājiem nebija nekāds noslēpums. Bet vienīgi tikai tā var izskaidrot to, ka Gestapo bija ļoti ieinteresēta, lai amatos paliktu arī daži latviešu teātru vadītāji, kuŗus pašpārvalde bija nolēmusi nomainīt.

Vācu okupācijas sākumā visām lielajām latviešu skatuves mākslas iestādēm lielā steigā bija iecelti jauni vadītāji. Ka šādas jaunas iecelšanas bija vajadzīgas, ir saprotams, jo lielinieku laikā, šo iestāžu vadītāji bija vai nu komūnisti vai boļševikiem ļoti tuvu stāvoši cilvēki, un lieliniekiem atkāpjoties vairāki no tiem bija aizbēguši viņiem līdz. Bet visas tās iecelšanas, kādas bija izdarītas vācu okupācijas sākumā, par izdevīgām vai pat piemērotām latviešu skatuves mākslas iestādēm atzīt nevar. Vai nu tas bija noticis steigas, apstākļu nepārzināšanas, politisku simpatiju, vai arī kādu citu apsvērumu dēļ, ir grūti teikt, jo es nezinu no kādiem apsvērumiem bija vadījies mans priekšgājējs attiecīgās kandidātūras izmeklējot. Bet viens kļuva drīz vien skaidrs netikai mākslas pazinējiem, bet arī plašākai sabiedrībai, ka vairākas no šīm iecelšanām latviešu

skatuves mākslai nebija piemērotas.

Vienīgi Rīgas operā par direktoru bija iecelts agrākais Latvijas laika operas direktors komponists un mūzikas kritiķis Jēkabs Poruks. Bet otrā Latvijas operā — Liepājas operas un drāmas teātrī par vadītāju bija iecelts ne radošs vai izpildošs mūziķis, ne literāts vai aktieris, arī ne sabiedrības cilvēks vai organizātors, bet gan kāds bijušais un necils provinces baletdejotājs. Viņa stiprā puse bija vienīgi tā, ka viņam bija labas attiecības ar Liepājas Gestapo. Apmēram tas pats bija Rīgā ar Dailes teātri. Šo teātri 1921.g. bija nodibinājis un vadījis Eduards Smiļģis un izveidojis par vienu no īpatnējākām un izcilākām skatuves mākslas iestādēm visā Baltijas telpā. Kārļa Ulmaņa laikā, intrigu un nesaskaņu dēļ ar sabiedrisko lietu ministru, Smiļģis no teātŗa vadības bija atcelts un atstāts tikai par režisoru. Pēc tam teātrim bija bijuši dažādi vadītāji, tomēr tādi, kam kādreiz bija bijis vismaz kāds sakars ar skatuvi un kas to bija pazinuši. Bet vācu okupācijas laikā par Dailes teātŗa vadītāju bija iecelts Georgs Štāls, kam agrāk ar īpatnējo Dailes teātri nebija nekā kopēja, kaut gan skatuves dēļi viņam nebija sveši, jo viņš bija mācījies baletdejošanu un, tāpat kā Liepājas operas direktors, kādu laiku bija dejotājs baleta trupā un vēlāk rakstījis par baletu nelielas recenzijas „Jaunākajās Ziņās".

Kad es tuvāk iepazinos ar apstākļiem, kādi valdīja mūsu teātŗos, bija skaidrs, ka teātŗiem ir vajadzīga jauna vadība. Netikai tamdēļ, lai varētu kāpināt mākslinieciskā darba līmeni un kvalitāti, bet arī tamdēļ, lai vadība būtu lielo skatuves mākslas

iestāžu cienīga. Es biju izšķīries teātŗu vadību nodot tādu cilvēku rokās, kas paši šo mākslu labi pazina un bija krietni organizātori. Tā tad teātŗu direktoru amatā vajadzēja nākt labākiem režisoriem vai aktieŗiem un nevis sabiedrības cilvēkiem, kas bija tikai mākslas mīļotāji vai mecenāti. Maiņa bija vajadzīga arī Nacionālajā vai Rīgas drāmatiskajā teātrī, kā to, no vārda „nacionāls" baidoties, bija likušas dēvēt okupācijas iestādes. Pret šī teātŗa direktora Rozes personu nebija ko iebilst, drīzāk otrādi, tā varēja baudīt tikai simpatijas, bet teātri vadīt viņam tomēr īsti nebija pa spēkam. Jūlijs Roze bija smalkjūtīgs un humāns cilvēks, pat ideālists. Jaunībā rakstījis dzejas un ilgus gadus strādājis kooperācijas presē. Bet tad Jānis Grīns, jaunas sejas un talantus meklēdams, viņu pieaicināja Nacionālajam teātrim par drāmaturgu. Kā labs literāts, Jūlijs Roze varēja būt arī puslīdz labs drāmaturgs, bet teātŗa direktora amats, par kādu viņš okupācijas sākumā bija kļuvis, viņu lauza kopā. Viņš mūžīgi svārstījās, gribēja to labāko un tāpēc viņam bieži pietrūka drosmes pieņemt izšķirīgu un pareizu lēmumu. Ar šādām rakstura īpašībām nevar vadīt lielu mākslas iestādi. Agri vai vēlu tad viena pēc otras sāks parādīties kļūmes. Un Rozem tāda bija latviešu teātŗa 75 gadu jubilejas gadījumā. Bez tam aiz viņa muguras bija izveidojušās vairākas aktieŗu grupas, kuŗu savstarpējā apkaŗošanās teātŗa māksliniecisкai darbībai par labu nenāca.

Par maiņām teātŗu vadībā es biju izšķīries jau 1943.g. agrā pavasarī. Maiņām vajadzēja notikt ar sezonas beigām, lai vasaras brīvlaiku jaunie direktori

varētu izlietot savu jauno mākslinieciskо plānu un repertuāru izstrādāšanai un sagatavošanai. Bet kad es biju aprunājies ar vienu otru izredzē ņemtu kandidātu un mans nodoms kļuva zināms departamenta darbiniekiem un es to kādā sarunā biju licis saprast arī Dailes teātŗa direktoram, mani tūdaļ izsauca uz Gestapo un noprasīja, ko esot nodomajis darīt ar teātŗiem, ja jau meklējot tiem jaunus direktorus? Es pasacīju atklāti, kādos teātŗos esmu nodomājis izdarīt direktoru maiņu un minēju iemeslus, kamdēļ tas nepieciešams.

Gestapo man pasacīja, ka iemesli neesot pietiekoši un tagadējo direktoru atbrīvošanai Gestapo piekrist nevarot. Un arī nekādus jaunus direktorus iecelt viņi neatļaušot. Sevišķi katēgoriski tas tika paziņots par Dailes teātŗa direktoru. Rīgas drāmatiskā teātŗa direktora Jūlija Rozes atbrīvošana Gestapo likās puslīdz vienaldzīga, bet ja izteicās arī pret to,tad gan tikai principiāli, lai vieglāk būtu aizstāvēt Dailes teātŗa direktora palikšanu amatā. Es atbildēju, ka šis jautājums latviešu skatuves mākslas dzīvē ir tik svarīgs, ka no sava nodoma es nevaru atkāpties. Gestapo gribēja arī izvilkt, kādus kandidātus es esmu nodomājis iecelt, bet es tos neminēju, aizrādīdams, ka neesmu vēl ne par vienu konkreti izšķīries. Saprašanos ar Gestapo es panākt nevarēju. Tāpēc es ziņoju ģenerālkomisāram, ka Gestapo man aizliegusi izdarīt teātŗu direktoru maiņu.

Ģenerālkomisārs solīja manu nodomu atbalstīt, kā arī pieprasīt Gestapo piekrišanu jauno direktoru iecelšanai. Ar to mana situācija mazliet atvieglotos.

Par kandidātiem es biju izredzējis Rīgas drāmatiskajam teātrim reāli psiholoģiskā virziena spilgtāko režisoru Jāni Zariņu un Dailes teātrim Eduardu Smiļģi.

Bet pūlēs par šo šķietami dabisko latviešu pašpārvaldes tiesību izraudzīties un iecelt latviešu mākslas iestāžu vadītājus, bija pagājis viss 1943.g. pavasaris un vasara un tikai rudenī, kad abos teātros bija sākusies jau jaunā sezona, varēja izdarīt teātru vadību maiņu. Drāmatiskā teātrī par direktoru nāca Jānis Zariņš, ar ko diezgan jūtami sākās šī teātra māksliniecīskā līmeņa augšupejas ceļš. Jūliju Rozi es atstāju tā paša teātra drāmaturga amatā un, lai viņš nesajustu algas starpību, tam vēl uzticēja teātra kursu vadītāja pienākumus, kas kopsummā tam deva pat labāku algu, nekā teātra direktora amats. Nacionālā teātra darbā atkal iesaistīja arī ievērojamo latviešu skatuves mākslinieci Liliju Štengeli, kas lielinieku laikā bija izsūtīta uz Liepāju. Bet viņas atgriešanos Nacionālā teātrī daļa tā māksliniecīskā personāla uzņēma ar ledainu vēsumu. Dažas citas nodomātās reformas šai teātrī pirmajā sezonā gan nebija iespējams reālizēt.

Dailes teātra vadību atkal uzņēmās viņa radītājs Eduards Smiļģis. Štāls nepieņēma ne viņam piedāvāto Dailes teātra saimniecīskā vadītāja, ne Daugavpils teātra direktora amatu. Viņam Rīgā piederēja kāds diezgan labi ejošs veikals. Viņš tikai lūdza no departamenta apliecību, ka profesionāli nodarbojas kā mākslas rakstnieks. Ar to viņš bija pasargāts no darba pārvaldes norīkojumiem citos darbos, jo viņa veikalu vadīja tā tēvs.

Latviešu sabiedrība vadības maiņu abos Rīgas lielajos teātros uzņēma ar atzinību un labvēlīgu attaucību. Teātru mākslas dzīve sāka kūsāt jaunā un sološā spirgtumā. Bet drīzi no Gestapo puses un caur Gestapo no dažādām pakaktēm sāka pret jaunajiem teātru direktoriem un arī pret mani mest dažādus sprunguļus. Zariņš esot bijis komūnists un Nacionālo teātri es tagad esot nodevis pilnīgi maskavnieku rokās. Šai ziņā bez Zariņa bija domāts arī vēl spilgtais režisors un apdāvinātais aktieris Osvalds Glāznieks, kas agrāk bija darbojies Maskavā un pie Maskavas nokļuvis vācu rokās. Pēc tam viņš vienu gadu bija pielaists par aktieri un režisoru Jelgavas teātrī. Glāznieks gan ilgi bija bijis Maskavā izcilā skatuves mākslinieka stāvoklī, bet viņš nebija dogmatisks komūnists. Viņš bija ļoti sirsnīgs cilvēks un liels mākslinieks. Mūs abus saistīja kopējais dzimtais pagasts — Sesava, un es viņu no Jelgavas pārcēlu uz Rīgas Nacionālo teātri. Arī Jānis Zariņš savā kadru anketā 1940.g., kas bija uzglabājusies un dažiem cilvēkiem kļuvusi zināma, bija ierakstījis, ka 1917./18. gadā ir bijis sociāldemokratu partijas lielinieku spārna loceklis, bet vēlāk viņam vairs ar partiju nebija bijis nekādu sakaru un viņš bija nodevies tikai mākslinieciskai darbībai. Un šos iemeslus nu man Gestapo un caur Gestapo visādos variantos pārmeta par latviešu Nacionālā teātŗa nodošanu maskavnieku rokās.

Bet visnekorektākais teātŗu darbības traucējums gan bija tas, ka pēc Gestapo spiediena atsauca ģenerālkomisāriāta cenzūras atļauju Dailes teātrim inscenēt Raiņa „Uguni un nakti" pēc tam, kad teātris

pie šīs lugas iestudēšanas jau dažas nedēļas bija nostrādājis. „Uguns un Nakts" uzvešanu Dailes teātrī ierosināja Eduards Smiļģis, kas, meklējot pēc repertuāra, bija apstājies pie šīs lugas. Smiļģis bija sapratis, ka pret šo lugu vācu cenzūrai var būt iebildumi un tāpēc viņš vispirms atnāca aprunāties ar mani, apejot teātŗa nodaļu. Vispār Smiļģis, kopš savas iecelšanas direktora amatā, teātŗu nodaļu ingorēja, jo tās rīcība viņam nepatika. Visus jautājumus viņš centās kārtot tikai ar departamenta direktoru.

Arī man sākumā likās, ka lieta ar „Uguni un Nakti" diezin vai ies cauri un tāpēc varbūt nemaz nebūtu vērts to likt priekšā. Bet Smiļģim bija iecerēti lieliski „Uguns un Nakts" inscinējuma plāni. Viņš to gribēja izveidot par sezonas naglu. Viņš par to tik sajūsmīgi runāja, ka es nolēmu lugu vēlreiz izlasīt. Pēc tam arī es Smiļģim piekritu. Viņš pats devās uz ģenerālkomisāriātu jau iepriekš sagatavot cenzoru Nāteru. Arī es runāju ar Nāteru un mums izdevās dabūt viņa iepriekšēju mutisku piekrišanu „Uguns un Nakts" izrādei. Bet Nāters gan sacīja, ka šai lietā, kas politiskā ziņā esot ļoti delikāta, viņam esot jārunājot arī vēl tālāk, lai segtu savu aizmuguri. Nāters lūdza, lai viņam iesniedz plašu motivējumu, kamdēļ šo lugu Dailes teātris vēlas uzvest. To es uzrakstīju un iesniedzu ar savu parakstu. Tas nozīmēja, ka departaments ar visu krūti iestājās par šīs lugas uzvešanu, jo parasti šādus iesniegumus izdarīja tikai teātŗu nodaļa. Pēc iesnieguma saņemšanas Nāters atļauju tomēr vēl neizdeva, sakot, ka viņam jāgaida Dresslera atgriešanās no at-

vaļinājuma. Kad Dresslers atgriezās, viņš man sacīja, ka Nāters viņu par lietu esot informējis un ieteicis lugu atļaut. Dresslers esot lasījis arī manu iesniegumu, bet izšķirta lieta vēl neesot. Uz ģenerālkomisāriātu „Uguns un Nakts" lietā vēlreiz bija devies arī Smiļģis un runājis ar vairākiem atbildīgiem ierēdņiem. Tie bija izteikuši dažādus iebildumus, jo šai lugā ir skārtas latviešu un vācu cīņas 12. gadsimtenī, bet nebija bijuši katēgoriski pret lugas uzvešanu.

Visnepatīkamākais vāciešiem bija Melnā bruņinieka tēls, kas simboliski figurē „Ugunī un Naktī". Tas esot domāts kā vācietis, un kā teātris tam tikšot pāri? Es aprādīju, ka tie ir aplami ieskati un nepareiza leģenda. Raiņa tekstā Melnais bruņinieks, kad viņš parādas, pats par sevi saka Lāčplēsim:

„Es nāku no tatāriem,
Visas zemes tie min zirgu pakaviem.
Tā tevi un latvjus es samīšu
Un gaismas pils gaismu dzēsīšu."

Tā tad Melnais bruņinieks, kas nāk ar ļaunumu un nolūku samīt latvju tautas spēka simbolu Lačplēsi un pašu latviešu tautu un izdzēst viņas gaismas pils gaismu, nenāk no rietumiem, bet gan no austrumiem, ar kuŗiem arī tagad latvju tauta stāv cīņā. Šis arguments ģenerālkomisāriāta ierēdņus pārliecināja un īsi pirms 1943.g. Ziemassvetkiem, kad Nāters bija atvaļinājumā un viņa vietu izpildīja latvietis Rozentāls, tas ņēma manus argumentus vērā un parakstīja atļauju „Uguns un Nakts" inscenēšanai Dailes teātrī.

Bet apm. pēc kādām 2 nedēļām, kad teātris bija jau sadalījis lomas un sācis „Uguns un Nakts" iestudēšanas darbus, man piezvanīja Dresslers un jautāja, kā esot ar „Uguni un Nakti", vai teātris pie tās jau strādājot? Kad to apstiprināju, Dresslers teica, ka ar atļaujas izdošanu „Uguns un Nakts" uzvedumam esot notikusi maza pārsteidzība, jo neesot pietiekami sagatavoti atvairījumi iespējamiem iebildumiem no visām vietām un tagad tie nu esot sākušies par jaunu. Kad jautāju, no kuŗas puses tad tie tagad nāk, Dresslers atbildēja, ka no drošības dienesta. Tāpēc lai es uzrakstot vēl kādu plašāku paskaidrojumu un pieminot visus tos motīvus, ko es par labu šai lugai esot teicis ģenerālkomisāriātā. Ar šiem motīviem esot jāiepazīstina Gestapo.

Jautāju, vai tas nozīmē, ka atļauju „Uguns un Nakts" uzvešanai var anulēt? Dresslers teica, ka to tas nenozīmējot, bet kāmēr lietā neesot vēl galīgas skaidrības, lai tomēr lugas sagatavošanas darbus uz laiku atstājot pie malas. Par to es informēju Smiļģi un uzrakstīju par „Uguni un Nakti" ļoti gaŗus paskaidrojumus. Tie bija tā motivēti, ka es biju pārliecināts, ka „Uguns un Nakts" uzvešanai nekādu šķēršļu vairs nebūs. Bet pagāja labs laiks un nekādu atbildi nevarēja dabūt.

Šis nenoteiktais stāvoklis padarīja Smiļģi pret darbu apatisku. Cita neviena luga Dailes teātrim nebija izmeklēta un atļauta, bet laiks gāja un teātrim nebija neviena jauninscinējuma, pie kā strādāt. Tas varēja nozīmēt diezgan lielu robu teātŗa darbā. Tā kā šo lietu vilcināja un bremzēja Gestapo, Smiļģa pamudināts es devos uz Gestapo pie informācijas

nodaļas vadītāja Cīglera, lai mēģinātu no viņa panākt vai nu labvēlīgu atrisinājumu vai arī galīgi negatīvu atbildi. Par jautājumu Cīglērs bija labi informēts. Arī manus paskaidrojumus par „Uguni un Nakti", ko pieprasīja ģenerālkomisāriāts, viņš bija lasījis. Bet Cīglers teica, ka par Melno bruņinieku tie neesot pareizi, jo pēc viņa informācijas „Uguns un Nakts" Dailes teātrī jau esot uzvesta un tad Melnais bruņinieks tur rādīts kā vācietis ar vācu seno bruņinieku balto apmetni un tradicionālo krustu. Šādu apgalvojumu es nebiju gaidījis. Pirmajā mirklī man tiešām nebija skaidras pārliecības, vai tas tā nav bijis, jo „Uguns un Nakts" Smiļģa paša režijā bija uzvesta gadus 18-20 atpakaļ. Bet tad manā acu priekšā nostājās Raiņa „Induļa un Arijas" uzvedums Dailes teātrī, kas arī notika 20. gadu sākumā un tur vācu bruņinieki tiešām parādījās baltajos apmetņos ar ordeņa krustu uz apmetņa un vairoga. Es iedomājos, kaut gan man tad vēl nebija skaidras pārliecības, ka Gestapo ziņotājs, kas varēja būt tikai latvietis, ievērojot ilgo laiku atpakaļ, ir sajaucis Raiņa „Induļa un Arijas" uzvedumu ar „Uguns un Nakts" uzvedumu Dailes teātrī. Un tāpēc es pilnīgi droši pasacīju Cīgleram, ka informācija viņam ir nākusi no tāda cilvēka, kas ir sajaucis divas dažādas Raiņa lugas. Cīglers atteica, ka tad lieta esot vēlreiz jāpārbauda.

„Uguns un Nakts" lietā okupācijas iestādes bija ievākušas atsauksmes no dažādām pusēm, arī no vairākiem viņiem draudzīgiem latviešiem. Tā Smiļģis man stāstīja, ka braucot no Pārdaugavas uz Rīgu, tramvajā viņam pienācis klāt Konstantins Raudīve

un teicis, ka patlaban viņam esot kabatā atsauksme par „Uguni un Nakti", ko viņam pieprasījis ģenerālkomisāriāts un ko viņš vedot tur nodot. Viņš ieteicot „Uguns un Nakts" izrādes atļaušanu un vilcis no kabatas ārā savu atsauksmi, lai to Smiļģim rādītu, bet pārpildītajā tramvaja burzmā nav bijis iespējams neko izlasīt. Smiļģis izteica lielu izbrīnu, kamdēļ atsauksme ir prasīta tieši no Raudīves? Man nav iemesla šaubīties, ka Raudīves atsauksme par „Uguni un Nakti" varēja būt pozitīva un nākt tai par labu. Kad es par šo faktu, ka ģenerālkomisāriāts par departamenta priekšlikumiem ievāc atsauksmes no Konstantina Raudīves, ieminējos Dressleram, viņš apstiprināja, ka Raudīve kādu atzinumu „Uguns un Nakts" lietā esot iesniedzis, izteikdamies par Raini vispār pozitīvi. Bet viņš to esot darījis pats pēc savas iniciatīves, prasīts no viņa nekas neesot. Es tomēr domāju, ka patiesība ir tā, ko bija sacījis Raudīve un nevis Dresslers, jo viņam nebija ērti man šādā apstākli atzīties.

Bet no tā, kā „Uguns un Nakts" lietā izturējās departamenta teātŗu nodaļas vadītājs, man nostiprinājās aizdomas, no kuŗas puses par šo lugu ir sniegts nepareizais ziņojums Gestapo. Arī nodaļas vadītājā bija izjūtama iekšēja un apslēpta opozicija pret „Uguns un Nakts" uzvedumu Dailes teātrī, kas varēja dokumentēties kā liels mākslinieciska sasniegums. Viņa rīcības motīvi varēja būt pavisam cilvēcīgi, jo Dailes teātŗa direktors Smiļģis viņu pilnīgi ignorēja. No Gestapo atgriezies, es sazvanījos ar Smiļģi un pārliecinājos, ka attiecībā uz balto apmetni ir tiešām sajaukts „Uguns un Nakts" in-

scenējums ar „Induli Un Ariju". Tad es ieaicināju pie sevis teātŗu nodaļas vadītāju un sāku sarunu par dažādiem tēatŗu dzīves jautājumiem, diezgan joviālu un sirsnīgu toni ieturēdams. Pārejot uz „Uguni un Nakti", es sacīju, ka to, diemžēl, mums neizdosies uzvest, jo vācu iestādēs opozicija ir pastiprinājusies. Pārmet, ka agrāk šo lugu Dailes teātrī uzvedot, Melnais bruņinieks rādīts kā vācietis ar balto apmetni. „Bet toreiz tas taču tā arī bija," teica man teātŗu nodaļas vadītājs, „es atceros pats viņas uzvedumu tādā veidā redzējis." Es nebiju cerējis, ka tik viegli šī saruna pastiprinās manas aizdomas. Tas, ko man sacīja Gestapo informācijas nodaļas vadītājs un mana departamenta teātŗa nodaļas vadītājs tā tad nāca no viena avota un atklāts palika tikai jautājums, kuŗš kuŗam šādu informāciju bija sniedzis? „Bet vai jūs nesajaucat „Uguns un Nakts" izrādi ar tā paša autora „Induļa un Arijas" izrādi, kas gandrīz vienā un tai pašā laikā tika uzvestas Dailes teātrī?", es jautāju nodaļas vadītājam, „jo es pats arī diezgan labi šīs izrādes atceros. Es gan netiku redzējis to, ko jūs. To pašu man apstiprināja arī Dailes teātrī." Tad mazliet samulsis teātŗu nodaļas vadītājs atzinās, ka tā laikam gan būšot. Pēc tik ilgiem gadiem priekšstati par abām šīm lugām viņam esot samijušies.

Bet Gestapo šie samainītie priekšstati neatrežģījās un no ģenerālkomisāriāta pienāca rakstisks rīkojums, kas anulēja izdoto atļauju uzvest Dailes teātrī „Uguni un Nakti". Teātris ar to bija zaudējis diezgan daudz veltīga darba un pusotra mēneša laika, kāpēc arī paredzēto un domāto jaunuzvedumu

skaits Dailes teātrī šajā sezonā bija par vienu mazāks.

Rīgas lielo teātru darbību ļoti pozitīvi stimulēja un mākslinieciskas sacensības garu veicināja tas, ka sākot ar 1943. gadu es nodibināju godalgu par labāko teātra izrādi gadā, ko līdz tam latviešu skatuves mākslā nepazina. Tas nozīmēja, ka godalgoja ne autoru vien, ne režisoru vai kādu izcilas lomas labu tēlotāju, bet visu izrādi, kur proporcionālu daļu godalgas saņēma katrs, kas izrādes sagatavošanā bija ielicis savu darbu un sirdsdegsmi. Pirmo godalgu (1943. g.) izpelnījās Dailes teātris ar lielisko Šillera Marijas Stjuartes uzvedumu Ed. Smiļga vadībā, bet otrā gadā, kad Dailes teātrī „Uguns un nakts" izrāde bija aizliegta, ko Smiļģis arī bija iecerējis sagatavot līdz godalgas līmenim, godalgu izpelnījās Nacionālais teātris ar Blaumaņa „Pazudušā dēla" uzvedumu J. Zariņa priekšzīmīgā režijā.

6. JELGAVAS TEĀTRIS. SADURSME AR ZEMGALES KOMISĀRU

Arī Jelgavas teātrī, vienā no lielākiem un labākiem provinces teātriem, veidojās un draudēja iesakņoties tādi apstākļi, kas prasījās pēc maiņas teātŗa vadībā. Neatkarīgās Latvijas laikā Jelgavas teātris bija izveidojis savu diezgan īpatnēju māksliniecisko seju. Neapstājoties pie tās raksturojuma, jāpiemin, ka zināmi nopelni teātŗa māksliniecisk ā izveidošanā bija piekrituši tā drāmaturgam Voldemāram Dambergam. Bet arī tikai kā drāmaturgam, ne kā autoram. Pēc 15. maija Dambergu kā ilggadīgu Virzas draugu iecēla par Jelgavas klasiskās ģimnazijas direktoru. Kā kultūrāls literāts Dambergs uzņēmās arī Jelgavas teātŗa drāmaturga pienākumus. No klasiskās ģimnazijas direktora amata Dambergam gan drīzi nācās šķirties, par ko viņu kompensēja ar Kultūras fonda rēgulāro darba stipendiju. Bet pie teātŗa viņš palika.

Vācu okupācijas sākumā par Jelgavas teātŗa direktoru bija iecelts Jānis Arnītis, kam teātris gluži svešs nebija. Ilgākus gadus viņš bija darbojies Valmierā kā teātŗa volontieris, korists un mazāku lomiņu tēlotājs. Pēc Mākslas akadēmijas beigšanas, viņš bija piesaistījies Jelgavas teātrim kā dekorātors un uzrādīja še veiksmi. Bet teātŗa administrātors un māksliniecieskais vadītājs, kāds viņš gribēja būt, Arnītis tomēr vēl nebija. Klāt nāca vēl apstāklis, ka viņš nedzīvoja kopā ar savu ģimeni, bet gan ar kādu aktrisi, kas uz teātŗa un atklātības dzīvi meta zināmu

ēnu un ne tikai vienā nozīmē vien.

Teātŗa mākslinieciskо līmeni noteica un cēla un darīja slavenu Osvalda Glāznieka spilgtā mākslinieciskā personība, kas tā paša gada rudenī bija iecelts Jelgavas teātrim par režisoru un aktieri. Glāznieka režisora un aktieŗa darbs Jelgavas teātrī izcēlās tik spilgti, ka visu pārējo viņš apēnoja. Ēnā palika arī Jelgavas teātŗa direktors, kas nu tāpēc bija sācis iejaukties Glāznieka režisora darbā un to koriģēt itkā kautkādu citu mākslinieciskо principu vārdā. Bet vai Jānis Arnītis varēja labot Osvalda Glāznieka darbu? Glāznieks iejaukšanos viņa mākslinieciskā darbā atvairīja un tā radās itkā dažādu „Mākslinieciskо principu" konflikts Jelgavas teātrī, kas plašākus apmērus nepieņēma tikai Glāznieka smalkjūtības dēļ.

Kad es 1943. g. pavasarī paziņoju nodomu pārcelt Glāznieku par režisoru uz Nacionālo teātri Rīgā, Arnītis to uzņēma ar atvieglojumu. Režisoru jautājumu Jelgavas teātrim, kur pēc Glāznieka par režisoru palika vairs tikai viens neizcils aktieris, es biju nodomājis nokārtot pēc paredzamajiem pārkārtojumiem Rīgas teātŗos. Bet kad Arnītim pieprasīja izstrādāt un iesniegt departamentam nākamās sezonas mākslinieciskās darbības programu, tad tā pārsteidza ar 2 lietām: ar Dambergu kā autoru un ar Arnīti kā režisoru.

Ar Damberga autora pretenzijām jau iepriekšējā sezonā bija bijis kāds starpgadījums. Es negribu šeit vērtējoši izteikties par Dambergu kā par skatuves rakstnieku. Kā rakstnieku es viņu zemu nevērtēju un kā cilvēku — džentelmeni es viņu diezgan augsti

cienīju, bet Damberga lugas gan nebija guvušas lielu piekrišanu. 20. gadu sākumā viņa komedija „Mēs viņu gūstīsim", ko Dambergs pats un viņa draugi uzskatīja par klasiskās komēdijas paraugu, bija uzvesta Nacionālā teātrī, bet varējusi izturēt tikai ļoti maz izrādes. Kāda cita viņa luga bija uzvesta Jelgavas teātrī un arī nebija varējusi lepoties ar sevišķiem mākslinieciskiem panākumiem. 1943. g. sākumā Jelgavas teātris bija atkal lūdzis departamenta piekrišanu Damberga komēdijas „Mēs viņu gūstīsim" uzvešanai. Teātŗa nodaļa bija atzinusi šo komēdiju par skatuvei nepiemērotu un piekrišanu nebija devusi. Tad Dambergs nāca pats pie manis un sūdzējās par teātŗa nodaļas noraidījumu un lūdza atļauju viņa komēdijas uzvešanai. Tas man bija nepatīkams un ciets rieksts, kuŗā bija jākož. Es nekādi negribēju Dambergu sarūgtināt, nedz viņam nodarīt pāri, bet cik es atcerējos šīs lugas saturu, man šķita, ka teātŗa nodaļai un valsts drāmaturgam Gruznam ir taisnība. Es mēģināju aizrādīt Dambergam, ka man ir grūti un neērti anulēt teātŗu nodaļas lēmumu, jo ar to teātŗu nodaļai es izteiktu zināmu neuzticību un bez tam viņa lugas saturu, kas tik sen kā izrādīta, es visos sīkumos vairs neatceros. Tad Dambergs mani lūdza, lai es izlasot vēlreiz viņa lugu un es redzēšot, ka teātŗu nodaļas kungu ieņemtais viedoklis esot nepareizs. Lugu izlasījis, es pārliecinājos, ka viņas uzvešanai nav ne skatuviska ne literāra attaisnojuma un kaut gan ar mani lugas labā bija sākuši runāt Damberga un mani draugi, es tomēr nevarēju viņas uzvešanai piekrist un to smalkjūtīgi noraidīju ar itkā atlikšanu uz kādu vēlāku

laiku. Jo nerunājot par lugas mākslinieciskо vērtību, man nepatika, ka Dambergs cenšas panākt savas lugas uzvedumu tajā teātrī, kur viņš pats ir drāmaturgs un kur viņa uzdevumos ir arī repertuāra izvēle un ieteikšana. Savu darbu izbīdīšana šādā veidā nelikās īsti smalkjūtīga. Ja kāds cits teātris būtu izvēlējies kādu Damberga lugu, man nebūtu bijis iebildumu pret tās izrādīšanu. Bet neviens no citiem teātriem par Damberga lugām neizrādīja interesi. Bet kad Arnītis iesniedza jaunās sezonas darba plānu, tajā atkal bija uzņemtas viena vai pat divas Damberga lugas.

Otrs apstāklis bija tas, ka Arnītis bija pats sev paredzējis dažu lielu lugu režijas. Nekad un nekur agrāk Arnītis nebija režijas vadījis un sevi kā režisoru attestējis. Tagad, direktora stāvokli izlietodams, viņš gribēja kā režisors debitēt. Tas bija eksperiments, kas neko labu nesolīja. Ka Arnītis gribēja debitēt kā režisors un varbūt ar laiku par tādu arī izveidoties, pret to nebija iebildumu, bet šāda debitēšana tad varēja notikt tādā teātrī, kur to var kontrolēt un pirms laišanas atklātībā pārbaudīt direktors un teātŗa mākslinieciskais vadītājs.

Visi šie apstākļi prasīja pēc vadības maiņas Jelgavas teātrī. Un tamdēļ pēc pārkārtojumiem Rīgas teātŗos, Jelgavas teātŗa direktora amatam es izvēlējos Daugavpils teātŗa direktora Jāņa Kļavas kandidatūru, kas jau pirmajos gados bija strādājis Jelgavas teātrī kā režisors, un sevi pierādījis par labu teātŗa administrātoru. Ģenerālkomisāriāts un pašpārvaldes ģenerāldirektoru padome manu izvēli akceptēja. Jānis Kļava uzņēmās arī Jelgavas teātrī

režisora pienākumus, bet par otro režisoru es iecēlu Herbertu Zommeru no Dailes teātŗa. Ar to arī Jelgavas teātŗa administratīvā un mākslinieciskā vadība bija puslīdz apmierinoši nokārtota.

Bet kad lēmumu par nodomātām pārmaiņām es paziņoju pašam Arnītim, viņu tas ļoti saskumdināja. Es neesmu redzējis otru cilvēku, un pie tam vēl mākslinieku, kas tā būtu pieķēries kādam administratīvam amatam kā Arnītis teātŗa direktora krēslam. Viņš nevarēja saprast, ka un kamdēļ viņam no šī amata jāšķiras. Viņš piedāvājās atteikties no sava nodoma vadīt režijas, ko nekad vairs nedomājot darīt. Tāpat viņš piedāvājās darīt visu, ko es vēlētos, lai tikai es neatraujot viņam savu uzticību kā teātŗa direktoram. Es viņam piedāvāju dekorātora vietu, kādu amatu viņš bija mācījies un labi prata vai nu Jelgavas vai kādā no Rīgas teātŗiem, bet Arnītis to nepieņēma. Es viņam piedāvāju Daugavpils teātŗa direktora vietu. Tā viņam nepatika. Es viņam piedāvāju izdevīgas studijas iespējas — pamatīgi sagatavoties režisora pienākumiem, jo latviešu skatuves mākslai bija vajadzīgi cilvēki ar skatuves mākslas degsmi sirdī, bet Arnītis domāja, ka viņam nekas daudz vairs neesot jāmācoties. Tā mēs šķīramies. Bet pēc dažām dienām Arnītis atnāca pie manis un lūdza, ja es viņam gribot labu darīt, lai viņam uzticot teātŗa studijas vadīšanu, kas darbojoties pie Jelgavas teātŗa. Tur viņš varēšot parādīt savas skatuves mākslas zināšanas un ko viņš spējot kā skatuves mākslas pedagogs. Kaut gan nebija izslēgtas Arnīša kolizijas ar jauno teātŗa direktoru, es tomēr viņu šai amatā apstiprināju un devu viņam visu

vajadzīgo atbalstu un rīcības brīvību. Tomēr pēc Glāznieka aiziešanas no Jelgavas, šī studija drīz vien saruka un pēc gada tai droši būtu bijis dabiskā veidā jāizbeidz sava eksistence.

Ar Kļavas iecelšanu par Jelgavas teātŗa direktoru vien vēl nepietika. Bija jānovērš arī visas iespējamās pretešķības no Zemgales komisāra fon Medema puses, jo provincē novadu komisāriem visās nozarēs bija liela vara, un ar pašpārvaldi viņi dažkārt maz rēķinājās. Nereti bija gadījumi, kad pašpārvaldes iecelts ierēdnis devās uz savu darba vietu provincē, bet novada komisārs viņu darbā nemaz nepielaida. Tas nebija izslēgts arī Jelgavas teātrī, jo Medems, kas Vācijā bija strādājis pie kādas filmu sabiedrības un skaitījies itkā par literātu, Jelgavā dēvēja sevi par mākslas pazinēju un mecenātu. Arnītis ar viņu bija labi sapraties un visām gleznām, ko Medems ieguva Latvijā, rāmjus izgatavoja Jelgavas teātŗa darbnīcā. Bet ja turpretīm kādreiz vienai gleznai Jelgavas teātŗa darbnīcā rāmi pasūtīja departaments, uz to bija jāgaida ilgi un aizvien tur trūka kāda materiāla vai nagliņas. Kļavas iecelšanas lietā es gan pret iespējamo Mēdema pretešķību biju nodrošinājies ar ģenerālkomisāra rakstisku piekrišanu, bet viņš ieteica nodomātās pārmaiņas Jelgavas teātŗa vadībā iepriekš Mēdemam paziņot ar rakstu. To es izdarīju pēc tam, kad Kļavas iecelšana bija jau publicēta. Bet kad Kļavu, amatā ievedot, es viņu aizvedu un stādīju priekšā arī Mēdemam, lai atvieglotu tā turpmāko darbību Jelgavā, Mēdems vispirms ļoti diplomātiskā veidā izteica izbrīnu, kamdēļ esot teātŗa vadības maiņa, jo pēc viņa vērojumiem Jelgavas teātris

Arnīša vadībā neesot strādājis slikti. Bet tā kā es esot iepriekš ar viņu par šīm pārmaiņām runājis, tad viņš tām esot devis savu piekrišanu un cerot, ka jaunais teātŗa direktors strādāšot tikpat labi un viņš par tā iecelšanu varot priecāties, tāpat arī par to, ka Arnītis palikšot par teātŗa studijas vaditāju Jelgavā. Tikai Mēdems pats un es zinājām, ka es ar viņu iepriekš neesmu runājis nevienu vārdu un nekādu viņa piekrišanu notikušajām pārmaiņām neesmu prasījis. Bet to viņš acīmredzot tikai teica, lai Kļavas priekšā rādītu savu prestīžu un man mazliet iedzeltu, ka tā būtu bijis jādara. Bet šī priekšā stādīšana Kļavam tomēr bija nolīdzinājusi ceļu un nekādas pretešķības no Mēdema puses viņš nebija piedzīvojis.

Bet Mēdems par viņa autoritātes neievērošanu pēc kāda mēneša centās man atspēlēties ar nepatikšanām citādā veidā. Pēc ražas novākšanas tai pašā rudenī Mēdems bija uzdevis sarīkot Jelgavas apriņķim pļaujas svētkus Zaļenieku pagastā. Vietējam drāmatiskās pašdarbības pulciņam bija uzdots rūpēties par sarīkojuma māksliniecisko pusi, mūzikāliem un drāmatiskiem priekšnesumiem. Visa programma bijusi jāsagatavo apm. 2 nedēļu laikā. Zaļenieku aptiekārs Pille, kā drāmatiskā pulciņa vadītājs, tad bija ieradies departamentā un teātŗu nodaļā inspektoram Ozolam lūdzis padomu kā šādu uzvedumu sarīkot un ieteikt tam kādu darbu. Visi uzvedumi, ko Ozols ieteicis, divu nedēļu laikā nebija sagatavojami.

Bet šis pats drāmatiskais pulciņš iepriekšējā gadā, arī vācu okupācijas laikā, bija uzvedis Aleksandra Grīna lugu, ja pareizi atceros „Dzimtā zeme" un

tāpēc režisors lūdzis Ozola atzinumu, vai šo uzvedumu, kuŗa tekstu aktieri jau zinot, ar mazām pārmaiņām nevarētu pielāgot pļaujas svētku izrādei. Ozols atteicis, ka viņš to ieteikt nevar, bet ja viņiem citas izejas nav, lai to dara. Tikai iepriekš lai lugu cenzē pie novada komisāra cenzora, jo viņa nav cenzēta ģeneralkomisāriātā un ierakstīta ieteicamo lugu sarakstā. To režisors apsolījis, jo pirmo izrādi Zemgales novada komisāriāts jau esot cenzējis. Tā Aleksandra Grīna luga bija mazliet pārveidota un sagatavota Jelgavas apriņķa pļaujas svētku izrādei Zaļeniekos.

Pēc pļaujas svētku akta, izrādē ieradies arī novada komisārs Mēdems savas svītas pavadībā. Viņam par tulku līdzi bijis laikraksta „Zemgale" atbildīgais redaktors un „Līdumnieku" Zemgales apgabala vadītājs Šmits. Tas izrādes laikā Mēdemam kautko iečukstējis un Mēdems ar visiem saviem pavadoņiem piesprucis kājās un izrādi atstājis. Vēlāk šai lietā bija ievadīta izmeklēšana un tās rezultātus novada komisārs bija piesūtījis ģenerālkomisāram, apvainojot visā šai lietā departamentu un prasot atbrīvot no amata departamenta teātŗu nodaļas inspektoru Pēteri Ozolu, jo viņš esot ieteicis uzvest Zaļeniekos kādu lugu, kuŗā apvainoti un aizskarti vācieši.

Pēc ši diezgan smagā apvainošanas raksta saņemšanas, es pats izlasīju Grīna lugu un tur neatradu nekā, kas būtu varējis apvainot vāciešus. Temāts bija brīvības cīņas, kas norisinājās Latgalē un vienīgā vieta, ko vācieši būtu varējuši attiecināt uz sevi bija tā, ka kāds brīvības cīņu dalībnieks pēc

kaŗa noslēguma bija uzcēlis sev jaunsaimniecību uz grāfa zemes. Tur pat nebija teikts, ka tā ir vācu grāfa zeme, jo Latgalē tā varēja būt poļu grāfa zeme. Es aprādīju, ka vāciešu apvainošanu šādā apstāklī var saskatīt tikai cilvēki ar sevišķu fantāziju. Es noraidīju šādos apstākļos Ozola atbrīvošanu no inspektora amata. Pēc šāda mana raksta aizsūtīšanas uz ģenerālkomisāriātu, nopratināšanai uz turieni tika izsaukts arī Ozols, kuŗš bija apstākļus attēlojis tā, kādi viņi bija bijuši. Ar to lieta apklusa un Mēdema izlēciens pret departamentu izbeidzās.

Vēlāk emigrācijā man iznāca kādu laiku dzīvot kopā un nejauši par šo gadījumu runāt ar agrāko Jelgavas apriņķa vecāko E. Ulmani, kas arī šai sarīkojumā bijis klāt. Pēc viņa izteicieniem, Mēdems no sarīkojuma aizskrējis projām tamdēļ, ka vācieši tur esot apvainoti. Izrādē dziedāta dziesma „Es vācieti dancināšu uz karstiem ķieģeļiem" (Grīna lugā šāda teksta nebija) un pēc izrādes, goda mielastā Jelgavas militārajam komandantam, kādam pulkvedim, kas pacēlis glāzi, lai uzdzertu latviešu tautai, kāds pagasta saimnieks un pag. valdes loceklis izņēmis glāzi no rokām un pateicis: „Jūs neesat cienīgs tādus vārdus teikt." Tad arī šis komandants no sarīkojuma aizbraucis. Šāda komisāra un komandanta demonstratīva aizbraukšana tad esot arī bijusi visa vācu reakcija uz iepriekšējiem apvainojumiem. Vai šis apriņķa vecākā E. Ulmaņa stāstījums ir pareizs, es nezinu. Drīzāk domājams, ka mazliet pārspīlēts, jo U. bija sevišķi uzticīgs Medema ierēdnis. Un ja pēdējais kādu sarīkojumu būtu atstājis, to būtu darījis arī U. Bet ja stāstījums ir pareizs, tad

Zaļenieku pļaujas svētku rīkotāji ir šāvuši pāri strīpai.

Departamenta saspīlētās attiecības ar Zemgales novada komisāru Mēdemu un viņa nostāja pret latviešu mākslu un kultūru vienreiz noveda pat līdz atklātai polemikai, kas man ir zināms kā vienīgais šāds gadījums vācu okupācijas laikā. Zemgales mākslas mūzejs Jelgavā, kuŗa priekšgalā atradās enerģiskais ārsts Dr. Biskaps, bija pārkārtojis savus krājumus un jaunās telpās tos atvēra publikas apskatei. Darbības uzsākšanai un darbu iegādei Kulturas fonds mūzeju bija subsidējis ar līdzekļiem. Uz mūzeja atklāšanu Pasta ielā Jelgavā es biju aicināts kā pašpārvaldes pārstāvis. Uz svinībām bija ieradies arī Mēdems un pēc direktora Bīskapa uzrunas novada komisāram deva vārdu apsveikumam kā pirmajam. Mēdems savā apsveikuma runā atļāvās nievājoši izteikties par latviešu tēlojošo mākslu. Latviešu mākslinieki vēl neesot aizsnieguši tik augstu attīstības līmeni kā vācu mākslinieki un tāpēc viņi dzīvi un ainavas neattēlojot tādas, kādas tās esot īstenībā. Latviešu māksliniekiem vajagot daudz censties un strādāt, lai viņi varētu aizsniegt vācu mākslas līmeni un šis mūzejs būtu daudz vērtīgāks, ja viņā būtu tādi īstas mākslas darbi. Bet arī tagad šai mūzejā esot daudz ko redzēt un par ko priecāties.

Augstprātīgi niecinošais tonis, kādā runāja Mēdems par latviešu mākslu, bija ne tikai izaicinājums, bet pat apvainojums latviešu mākslai un kultūrai. Pieņemt to nevarēja, ar klusu ciešanu ignorēt arī — nē. Viņa runa man sadzina asinis sejā.

Tāpēc es savā atklāšanas runā nevarēju un negribēju ievērot diplomātiskās konvencionalitātes robežas. Uz komisāra Mēdema runu es reaģēju tā, kā viņš to bija pelnījis. Pēc oficiālajiem vārdiem es pieskāros arī tēlotājas mākslas būtībai un, citējot kādu Rembranta tēzi, kas ir laikus pārdzīvojusi un gadu simtus būs vēl dzīva, aprādīju, cik nepareizi ir iepriekšējā runātāja (f. Mēdema) izteiktie ieskati par tēlotāju mākslu vispār un ka tāpēc tie stāv tālu arī no tā, lai saprastu augstvērtīgo latviešu mākslu. Es aprādīju latviešu tēlotāju mākslinieku ievērojamo skaitu un viņu darbu augsto kvalitāti, ar ko kā ar savu īpašumu lepojas daudzi mūzeji visos lielākos Eiropas centros. Ja novada komisārs ir sacījis, ka latviešu mākslinieki vēl nav sasnieguši augstu attīstības līmeni, tad tas liecina par tālumniecību latviešu mākslai. Bet no tālas distances mākslu ir grūti izprast.

Kad es sāku runāt, Mēdems, kas puslīdz saprata arī latviešu valodu, tūdaļ piesauca savu adjutantu, kas viņam manu runu teikumu pēc teikuma tulkoja pie auss. Kad Mēdems bija saņēmis tādu atklātu reakciju par savu mākslas izpratni un latviešu mākslas noniecinājumu, varēja redzēt, ka arī viņa seja piesarka. Kad es biju beidzis, bet akts vēl turpinājās, Mēdems pienāca man klāt un sāka taisnoties, ka īstenībā taču starp mūsu ieskatiem neesot lielas starpības. Viņš mani aicināja apskatīt dažas mūzejā izstādītās gleznas, lai to pierādītu. Atteicu, ka to varēsim labi darīt, kad akts nobeigsies.

Kāds žurnālists (Saturns), kas Zemgales mūzeja atklāšanas laikā ir bijis šī akta dalībnieks,laikrakstā

„Latvija Amerikā" 1955. g. 29. janvāŗa numurā šo gadījumu starp citu apraksta tā: „Žanis Unāms rādīja labu piemēru ar to, ka nelocījās melnā bruņinieka pēcteču varas priekšā. Tas bija, kad okupācijas laikā Zemgales komisārs Mēdems, atklājot Zemgales mākslas mūzeju, augstprātīgi pamācīja latviešu gleznotājus palikt tikai pie latviskiem tematiem. Viņš norādīja uz L. Liberta Italijas ainavām, kas nekad nespēšot sacensties ar itaļu gleznotājiem. Pašpārvaldes pārstāvis departamenta direktors Žanis Unāms droši atbildēja Mēdemam, ka latviešu māksla ir uz augsta līmeņa un var un drīkst sacensties pat svešu zemju ainavu gleznošanā. Ludolfs Liberts ir augsti novērtēts lielo tautu mākslas mūzejos. Tā bija bezkompromisa latviska nostāja tajos laikos, kad daudzi lieca muguru svešas varas priekšā."

Tas ir viens no retajiem gadījumiem, kas notika atklātības priekšā. Viss pārējais darbs norisinājās dienesta lietu kārtošanas ietvaros.

7. MAZAJOS TEĀTROS

Vācu okupācijas laikā, tāpat kā neatkarīgās Latvijas laikā, darbojās arī vairāki mazie teātri, vidējās un mazākās provinces pilsētiņās un lielākos lauku centros. Tā ka arī mazākie teātri plaši saskārās ar publiku, tad vācu drošības uzraudzības iestāžu acis par katru cenu gribēja atrast vai novietot kādus vērotājus posteņus arī šajos mazajos, lielāko tiesu mākslas mīļotāju, pasākumos. Kā to centās izdarīt, to var raksturot ar kādu zīmīgu piemēru, kas nebija vienīgais tāds.

Brīvības laikā Latvijā darbojās vairāki teātŗu kursi, kas latviešu skatuvēm šad tad deva pa diezgan apdāvinātam aktierim. Bet visvairāk tie gan izlaida diletantus, kuŗu vienīgā īpašība un bagātība bija vēlēšanās būt par aktieri. Viens šādos kursos gājis cilvēks, vārdā Pēteris Ašaks, bija atradis asprātīgu paņēmienu kā teātŗa diletantam tikt uz augšu un pie varas. Viņš bija griezies pie toreiz lielākās politiskās partijas — zemnieku savienības un piedāvājis tai noorganizēt zemnieku teātŗa trupu, kas kuplinātu šīs partijas sarīkojumus uz laukiem.

Ar partijas ģenerālsekretāra Druvas atbalstu viņš nodibināja kādu teātŗa trupu, ko nosauca lepnā vārdā — Zemnieku drāmas teātris. Šī trupiņa, kas sākumā sastāvēja tikai no diletantiem, Rīgā iestudēja dažas lugas un tad ar to izrādēm brauca uz zemnieku savienības sarīkojumiem uz laukiem.

Pēc 15. maija Zemnieku drāmas teātris izvērtās par visādi subsidētu un daudzinātu mākslas iestādi

un viņas direktora Pēteŗa Aŝaka kviešu lauks piedzīvoja īstu briedumu. Teātrim bija sava izrāžu zāle un savs birojs Rīgā un viņa dažādās trupas, pat koncerta māksliniekus ieskaitot, brauca uz visām Latvijas malām. Direktora rīcībā bija 2 personīgie automobīļi un liels un labi iekārtots dzīvoklis. Bet kad viņš sarīkoja savas dzimšanas vai vārda dienas svinības, tad šīm vajadzībām noīrēja lielās un lepnās Virsnieku kluba telpas, kas pildījās ar zemnieku drāmas direktora draugiem un personīgiem viesiem un ne mazums no tiem bija diezgan oficiālu personu. Kaut gan atklātībā runāja, ka šai teātrī notiek arī tumšas lietas, tomēr nekādu rezultātu nebija. Zemnieku drāmas teātŗa direktors bija iespaidīgs un visu varens. Šī teātŗa valdē bez tam vēl darbojās Ulmanim tuvu stāvošais rustikanis un Nacionālā teātŗa drāmaturgs Voldemārs Zonbergs un agrākais Zemnieku savienības biroja vadītājs un tagad neoficiālais partijas lietvedis Freidenfelds.

Bet tad Zemnieku drāmas teātŗa direktors bija sanācis konfliktā ar kādu iespaidīgu sabiedrisko lietu ministrijas departamenta direktoru, arī tuvu stāvošu prezidentam Ulmanim. Šis direktors nu bija nosūtījis ministrijas revidentus uz Zemnieku drāmas teātri un licis tur izdarīt revīziju. Revīzija atklāja tādas lietas, ka Zemnieku drāmas teātri, neievērojot viņa plašo darbību un popularitāti, slēdza. Normālos apstākļos teātŗa direktors būtu bijis tūdaļ jāapcietina un teātŗa valde jānodod tiesai. Bet tas nenotika, jo diezgan daudzi iespaidīgi cilvēki tad būtu sakompromitējuši paši sevi. Lietu nokārtoja tā, ka Freidenfelds saņēma lielu brāzienu, bet Voldemāru

Zonbergu aizsūtīja no Rīgas uz Liepāju, kur iecēla par Liepājas operas un teātŗa direktoru un „Kurzemes Vārda" redaktoru. Bet visas aferas galveno vaininieku, direktoru Aŝaku, atcēla no visiem amatiem un izstūma no oficiālās sabiedrības. Līdzekļu viņa rīcībā tomēr bija bijis tik daudz, ka viņŝ Ulmaņa laikmeta pēdējo posmu kautkā nonīka un pat spēja noturēt vienu no saviem automobīļiem.

Lieliniekiem ienākot, Aŝaks atkal kļuva aktīvs un kustīgs, jo viņŝ taču bija „Ulmaņa laiku cietuŝais". Un tiešām, viņam laimējās atkal tikt uz augŝu, gan ne vairs teātŗa pasaulē. Viņŝ bija kāda apgabala maŝīnu traktoru stacijas atbildīgs darbinieks vai pat direktors.

Vācu okupācijas sākumā Aŝaks atkal parādījās Rīgā. Viņŝ bija aizsargu uniformā, ar revolveru pie sāniem. Bet kad viņŝ tā bija parādījies tai novadā, kur darbojies lielinieku laikā un kur viņam pašam vai tā sievas tēvam bija lauku saimniecība, latviešu uzraudzības iestādes viņu bija apcietinājuŝas, nogādājuŝas uz Rīgu un nodevuŝas Gestapo rīcībā. Bet Aŝaks bija ar Gestapo labi saprasties un otrā dienā bija no apcietinājuma atbrīvots un atkal diezgan bravurīgi ieradies uz laukiem atpakaļ. Latvieši viņu bija par jaunu apcietinājuŝi un nogādājuŝi uz Rīgu. Un drīzi Aŝaks atkal pārradies mājās. Tagad latviešu uzraudzības iestādes vairs nebija uzdrošinājušās Aŝaku arestēt. Bet likvidējot to lielinieku laika maŝīnu traktoru staciju, kuŗā darbojies Aŝaks, izrādījies, ka trūkst ļoti daudz un dažādu vērtīgu mantu. Kalpotāji norādījuŝi, ka visas tās aizvedis Aŝaks uz savām mājām. Izdarot

kratīšanu, visi krājumi un mantas pie Ašaka atrastas. Tagad Ašaku apcietināja pa trešam lāgam un ne tikai vairs par aktīvu politisku darbību lielinieku laikā, bet arī par sabiedrības mantas piesavināšanos. Tikai tagad latviešu policija Ašaku vairs nesūtīja uz Rīgu, baidoties, ka tur viņu atkal atsvabinās, bet gan uz Siguldu, kur iesāka lietas izmeklēšanu un noskaidrošanu. Un kad lieta bija izmeklēta un noskaidrota un visi pierādījumi savākti un pievienoti lietai, tikai tad Ašaku ar visiem izmeklēšanas materiāliem nosūtīja uz Rīgu Gestapo rīcībā. Šoreiz viņš apcietinājumā pavadīja kādus 2 vai 2 1/2 gadus.

Ka Ašaks ir no apcietinājuma atbrīvots, to es uzzināju no sava teātŗa nodaļas vadītāja. Viņš teica, ka Ašaks esot bijis pie viņa un lūdzis, vai nevarētu dabūt kādu nodarbošanos kā departamenta režisors lauku teātŗu izrādēm. Šādu režisoru departamenta rīcībā bija vairāki desmiti un viņus par lauku teātŗu izrāžu sagatavošanu daļēji algoja departaments un daļēji vietējās organizācijas vai pašvaldības. Materiālā ziņā šī nodarbošanās nemaz tik neizdevīga nebija. Teātŗu nodaļas vadītājs teica, ka viņam esot ļoti neērti par Ašaku runāt, jo viņš esot bijis apcietināts un viņam bijušas visādas netīras lietas. Bet Ašaks tomēr skaitoties viņa draugs un tāpēc viņš man par lietu tikai ziņojot, lai es to izšķirot. Atbildēju, ka jautājums par Ašaka iesaistīšanu darbā kautkādā ar departamentu esošā pasākumā nav diskutējams. Teātŗu nodaļas vadītājs sacīja, ka apstākļi tādi esot un viņš man pilnīgi piekrītot.

Pēc kādām dienām sekretāre man pieteica kādu apmeklētāju, kas gribot ar mani runāt Alfrēda Vald-

maņa uzdevumā. Es skaidri vairs neatceros, vai Valdmanis vēl bija tieslietu ģenerāldirektors, bet drīzāk gan iespējams, ka viņš no šī amata jau bija aizgājis. Es liku apmeklētāju ielaist un man par pārsteigumu ienāca — Pēteris Ašaks. Pirmais viņa jautājums bija, vai Valdmaņa kungs esot ar mani par viņu runājis? Atbildēju, ka nē. Par to viņš ļoti brīnījās, jo Valdmaņa kungs taču esot apsolījis ar mani runāt un teicis, lai viņš nākot tikai pie manis šurp. Bet Vallprechta kungs taču gan būšot ar mani par viņu runājis? Atteicu, ka arī Vallprechts no Gestapo nav ar mani par viņu nevienu vārdu runājis. Bet ierunājies par viņu gan ir teātŗa nodaļas vadītājs. Tad Ašaks jautāja, vai viņam neesot iespējams dabūt darbu departamenta paspārnē kā lauku režisoram, jo šo darbu viņš protot un darba pārvalde viņu spiežot iesaistīties kādā darbā. Sacīju, ka visas iespējas jau aizņemtas un nekā nevaru viņa labā darīt.

Kādas dienas pēc tam, kad Ašaks bija aizgājis, man tiešām piezvanīja Vallprechts un jautāja, bet šoreiz gan diezgan saudzigā un laipnā tonī, vai nevarot Ašaku kā teātŗa cilvēku novietot kautkur darbā? Atteicu, ka diemžēl, nekur nekādas vakances nav, bet ja arī būtu, Ašakam es nekā nevarētu dot. Pēc neilga laika es saņēmu no ģenerālkomisāra rakstu, kuŗā bija ieteikts mēģināt Ašaku iesaistīt kādā skatuves darbā, vislabāk kādā lauku trupā. Tad es aizgāju pie Dresslera, sacīju, ka pie manis ir bijis Ašaks pats, par viņu ir runājis teātŗu nodaļas vadītājs un arī Vallprechts. Es pateicu, ko tiem esmu atbildējis un izstāstīju arī visu Ašaka lietu. Dresslers

paskaidroja, ka viņš par Ašaku nekā nav zinājis, bet raksts uz departamentu esot nosūtīts tikai tamdēļ, ka par Ašaku ļoti interesējies Vallprechts un lūdzis ģenerālkomisāriātu, lai viņu iekārtojot kautkur pie latviešu skatuvēm darbā. Dresslers ieteica, ka būtu labi, ja es piesūtītam rakstam atbildētu ar rakstu un tajā aprādītu arī visus motīvus pret Ašaku, ko es viņam biju teicis personīgi. Ģenerālkomisāriāts tad šī raksta norakstu piesūtītu Gestapo. Es redzēju, ka Dresslers pats nebija ieinteresēts, lai Ašaku novieto kautkur darbā. Rakstu Ašaka lietā, ar diezgan sīkiem motīviem, kamdēļ viņam nav iespējams dot darbu departamenta paspārnē, sastādīja teātru nodaļas inspektors Ozols un ar manu parakstu to aizsūtīja ģenerālkomisāriātam. Noslēgumā tur bija pieminēts, ka tik ilgi, kāmer es būšu departamenta direktors, nevar būt runa par Ašaka iesaistīšanu kādā atklātības darbā, kur departamentam ir līdzi runāšana. Pēc tam neko par Ašaku es vairs neesmu dzirdējis.

Otrs gadījums no mazo teātŗu dzīves savā būtībā un cēlonībā ir gandrīz līdzīgs aprakstītajam. Tāpēc uz to tikai norādīsim, bet tuvāk pie tā nepakavēsimies. Šī gadījuma varonis, kas sākumā pilnīgi nepazīts, bet zināmu iestāžu un cilvēku protežēts, bija piekļuvis kādam mazam nomaļam teātrim, īstenībā bija Pētera Ašaka otrais izdevums, kas no pirmā izdevuma atšķirās tikai ar to, ka Latvijā tas iznāca mazākā tirāžā un uz sliktāka iespieduma papīra. Totiesu tirāža un papīra kvalitāte uzlabojās emigrācijā.

8. RĪGAS UN LIEPĀJAS OPERAS

Ja latviešu teātŗos mākslinieciskо līmeni un mākslinieciskо neatkarību vācu okupācijas laiks sevišķi neapdraudēja, tad operās tas bija pretēji. Šeit bija jāizcīna ļoti grūtas un sīvas cīņas, lai latviešu mākslinieciskо neatkarību nenāktos zaudēt pavisam. Par Rīgas un Liepājas operu mākslinieciskо pusi vācieši bija sevišķi ieinteresēti, jo šo iestāžu izrādes, pretēji teātŗiem, vācieši plaši izmantoja un tāpēc viņi par katru cenu gribēja ietekmēt arī to virzienu un izpildījumu. Programma un repertuārs bija pakļauti ne tikai stingrai cenzūrai, bet arī ieteikumiem, resp. ietekmējumiem.

Vāciešiem ir daudz labu operas autoru, pret kuŗiem nekā nebūtu ko iebilst. Bez tam varēja uzvest dažus itaļu un kādu čechu autoru, arī vairākas krievu operas, bet gŗūtākais bija tas, ka vācieši katēgoriski prasīja, lai latviešu mākslinieki vācu operu tekstus iemācas un dzied vācu valodā. Tā apm. pusei no visiem jaunuzvedumiem latviešu māksliniekiem teksti bija jādzied vācu valodā. To it sevišķi prasīja vācu kaŗavīru dēļ, kas operu daudz apmeklēja un kas latviešu valodu neprotot. Latviešu mākslinieki to darīja negribīgi un ar lielu demoralizējuma sajūtu. Bet valsts un ģenerālkomisāriātā katrā bija pa nodaļai, kas saucās kaŗavīru aprūpības referāts un to prasības tad atrada visdzirdīgāko atsaucību visaugstākās vācu iestādēs. Arī diriģentus un režisorus dažām izrādēm un uzvedumiem uz Rīgu un Liepāju sāka sūtīt no

Vācijas, bet tie, atskaitot atsevišķus izņēmumus, piem. Abendrotu, bija daudz viduvējāki par latviešu viduvejībām.

Kad es sāku strādāt departamentā, 1942./43. g. sezona bija jau pusē un man atlika tikai noskatīties kā rit ievadītais darbs un kā izpildas mākslinieciskais plāns. Kautkādi ietekmēt šo operas sezonu vairs nebija iespējams. Vienīgi atlika izkārtot tikai dažas mākslinieku krīzes, piem. Milda Brechmane-Štengele kāda konflikta dēļ neparko vairs negribēja uzstāties. Tāpat opera bija arī bez direktora, jo Poruks ilgāku laiku bija slimojis, no amata atlūdzies un no operas vadības arī faktiski aizgājis. Jēkabu Poruku es pierunāju par jaunu uzņemties operas vadību, kaut gan viņš to nelabprāt gribēja, bet es apstākļus labi nepazinu un man būtu bijis grūti jau pašā sākumā izmeklēties piemērotu kandidātu. Bez tam es baidījos, ka vācieši var nākt ar kādu savu kandidātu, ko toreizējos apstākļos nebūtu bijis viegli atvairīt. Poruks pagaidām bija ar mieru operas direktora amatu no jauna uzņemties.

Bet nākošā gadā Poruks atkal gribēja no Rīgas operas vadības aiziet un prasījās pats uz Liepājas operu, kuŗai arī bija meklējams jauns direktors. Es tam piekritu un Rīgas operas direktora amatam izraudzījos operas solista un konservatorijas profesora Viktora Štota kandidatūru. Ģenerāldirektoru padome Štota kandidatūru apstiprināja un tai piekrita arī ģenerālkomisāriāts. Tikai formālā iecelšana vēl nevarēja notikt, jo Liepājas operā apstākļi atkal bija tā sarežģījušies, ka pirms to nokārtošanas, Poruku uz turieni nevarēja

sūtīt, bet šo jautājumu kārtošana atdūrās uz diezgan lielām grūtībām un ieilga līdz pat sabrukumam, kalab Poruks palika Rīgas operas priekšgalā līdz pašām beigām.

1943. g. rudenī jauno sezonu iesākot, Rīgas operas pārvaldes un mākslinieciskā plāna dēļ ar vācu iestādēm radās viens no lielākiem konfliktiem, kura gaitā direktora Poruka nostāja bija diezgan noteikta un cildināma. Ar šo rudeni bija notikusi Rīgas operas uzraudzības maiņa vācu iestādēs. Iepriekšējās divās sezonās tā bija pakļauta austrumzemes valsts komisāram, kura sēdeklis atradās Rīgā, bet visu laiku Latvijas ģenerālkomisārs bija centies dabūt Rīgas operu savā pakļautībā un beidzot šai lietā viņš bija dabūjis arī Berlīnes piekrišanu. Tas nozīmēja, ka praktiski operas lietās vairāk varēja un gribēja iejaukties Dresslers. Bet viņš savukārt par ģenerālkomisāra tiešo pārstāvi operas lietās bija iecēlis karavīru aprūpības referentu Bogenhartu, kādas mazas vācu provinces kapelītes mūzikantu. Tagad nu viņš gribēja runāt līdzi un pat dot norādījumus Rīgas operas un vispār latviešu kultūras lietās. Cilvēks, kas bija mazs sīks gariņš un kam nebija nekādas autoritātes.

Operas direktors jau laikus izstrādāja sezonas mākslinieciskās darbības un repertuāra plānu, ko iesniedza departamentam un tas, to par labu atzīdams, tālāk ģenerālkomisāriātam apstiprināšanai. Bogenharts un Dresslers plānu neatzina par labu, bet prasīja sezonā uzvest vēl vienu operu vācu valodā. Kad Poruks dibināti un lietišķi aprādīja, ka prasīto nevar izpildīt tīri tehnisku iemeslu dēļ,

ģenerālkomisāriāta vīriem nebija vairs ko teikt. Bet tie iesniegto plānu nedz noraidīja, nedz arī, pēc vairākkārtējiem pieprasījumiem, apstiprinātu atdeva atpakaļ. To novilcināja kādus 2 mēnešus, kas operai stipri aizkavēja darbus pie jauniestudējumiem.

Kad kā parasts, bija iesniegts operas pirmo 2 nedēļu repertuāra plāns, tas bija apstiprināts. Bet 3 dienas pirms sezonas sākuma, Bogenharts pēkšņi pieprasīja, lai groza sākuma izrādei paredzēto operu. Sezonu atklāt bija paredzēts ar Jāņa Kalniņa operu „Hamlets", bet Bogenharts gribēja, lai sezonu sāk ar kādu Vagnera operu vācu valodā. Tas nu bija tīri nacionāla prestiža jautājums. Mēs gribējām latviešu operas sezonu sākt ar latviešu autoru, bet ģenerālkomisāriāts prasīja, lai to sāk ar vācu autoru un dzied vācu valodā. Bogenhartam aprādīja, ka operas izrāde ir jau izsludināta, visas afišas nodrukātas un izlipinātas, kamdēļ grozījums nav vairs iespējams un to darīt nav arī nekāda iemesla.

Tad Bogenharts ieradās pie manis un mēģināja pierunāt, ka techniski neesot nekādu grūtību noteiktās izrādes grozīt un galvenais, ka arī Dresslers tā gribot. Es tam nepiekritu un Bogenharta prasību noraidīju. Tad Bogenharts bija piezvanījis operas direktoram un nepatiesi sacījis, ka es esot devis rīkojumu, lai sezonu atklājot ar Vagnera operu. Porukam vajagot tikai manu rīkojumu izpildīt. Bogenharts, acīmredzot, bija nodomājis, ka Poruks to tūdaļ darīs un, kaut arī vēlāk Bogenharta viltība atklāsies, savu ģenerālkomisāriāts būs panācis. Bet Poruks bija nodomājis, ka ja jau es došu kādu norādījumu, tad to viņam paziņos departamenta

ierēdņi tieši, bet nevis ģenerālkomisāriāta darbinieks un tāpēc viņš man piezvanīja šī rīkojuma pareizību pārbaudīt. Es varēju apstiprināt, ka nekad neesmu neko tamlīdzīgu sacījis. Gluži otrādi, Bogenharta prasību esmu noraidījis un Porukam sacīdams kautko citu, viņš ir runājis nepatiesību. Ar viltību un nepatiesībām hitleriešu iestādēs es bieži biju saticies, bet tik rupja un atklāta nepatiesība, kas pie tam bija izteikta manā vārdā, bija jau apvainojoša. Tāpēc es tūliņ piezvanīju Dresslеram un aizvainots norādīju uz šo Bogenharta nekorrektību, bet viņš uz sūdzēšanos par tā ierēdņa rīcību tikai diezgan ciniski atteica, ka arī viņš pats būtu apsveicis un priecājies, ja opera jauno sezonu būtu iesākusi ar Vagneru. Viņš varot tikai nožēlot, ka tas neesot tā darīts. Bet darīts tas tomēr tā netika un operas sezonu iesāka ar latviešu autoru.

Nesaskaņas radās ari ar operas goda un brīvvietām. Ar savām 1700 vietām opera nekādi nevarēja apmierināt visus pretendentus pēc biļetēm. Visa saimnieciskā dzīve bija stipri paralizēta. Veikalos gandrīz nekā nevarēja dabūt pirkt, tāpēc naudas līdzekļu publikas rīcībā bija vairāk nekā miera laikos. Arī restorānos un kafejnīcās nekas nebija dabūjams, kāpēc ļaudis vakaros tiecās uz operas un teātŗu izrādēm vai kinemotografiem. Bet biļetes brīvā pārdošanā varēja dabūt reti. Tāpēc iestādes un uzņēmumi centās operas vietas abonēt. Bet milzīgo vietu pieprasījumu un abonentu skaitu varēja apmierināt tikai par kādiem 20%. Bez tam bija vēl liels skaits vācu civīlo un militāro iestāžu ar augstiem ierēdņiem un ģenerāļiem, kuŗi tāpat katēgoriski

pieteica savas pretenzijas pēc operas vietām, jo uz latviešu teātriem šie vācieši negāja. Iepriekšējās 2 sezonās mans priekšgājējs bija pielaidis vai bijis spiests pielaist tādu kārtību, ka gandrīz it visām labākām ložām un vietām operā bija izdotas pastāvīgas goda kartes vācu iestāžu vadītājiem un augstākiem ierēdņiem. Tā agrāko valsts prezidenta ložu savā rīcībā bija paņēmis ģenerālkomisārs, agrāko Rīgas pilsētas ložu — valsts komisārs, pirmaja balkonā 3 centrālās ložas bija austrumzemes vācu armijas pavēlniekam, 2 ložas bija Rīgas pilsētas novada komisāra rīcībā, kādas 3 ložas Gestapo rīcībā, 2 ložas SS augstākās vadības rīcībā un tad vēl pa ložai valsts un ģenerālkomisāriāta propagandas nodaļu rīcībā.

Par visu šo ložu lietošanu nemaksāja nevienu pfeniņu naudas. Ar to bija aizņemtas it visas labākās vietas Rīgas operā. Pat Latvijas pašpārvaldes ģenerāldirektori, kas reprezentēja latviešu tautu un visu latviešu pārvaldi, bija iespiesti kādā I balkona stūŗa ložā. Bez tam bija vēl izdalīta vesela rinda tā saucamo oficiālo brīvvietu.

Šāds stāvoklis nevarēja turpināties. Viņš bija jāgroza. Bet kā? Šai jautājumā varēja piedzīvot grūtības un nepatikšanas, jo šāda kārtība bija jau ieviesusies un divās sezonās nostabilizējusies. Daudz vieglāk būtu bijis viņu nepielaist vai atvairīt pašā sākumā nekā vēlāk grozīt, jo tas nozīmēja aizskārt tās „tiesības" un priekšrocības, kādas baudīja visaugstākie civīlie un militārie administrātori Latvijā.

Es liku aprēķināt, cik šīs vācu ierēdņiem

piešķirtās goda vietas izmaksā un vienā sezonā, bez latviešu iestāžu un pārstāvju brīvvietām, par tām sanāca prāva summa — 160.000 markas. Operas budžets prasīja prāvas dotācijas un saimnieciskā ziņā šai iestādei nemaz neklājās viegli. Tas nozīmēja, ka šīs 160.000 RM par vācu ģenerāļiem un administrātoriem bija jāsamaksā mazajiem latviešu nodokļu maksātājiem.

Izmantojot apstākli, ka operas virsuzraudzība no valsts komisāriāta bija pārgājusi ģenerālkomisāram un daudzās pretenzijas, kādas no vācu puses aizvien nāca klāt pēc vietām operā, es ierosināju sasaukt apspriedi, kurā piedalītos visas ieinteresētās iestādes vai personas, lai tad varētu vietu jautājumu par jaunu pārkārtot, resp. reducēt, jo es cerēju, ka liekot šādai apspriedei priekšā visas pretenzijas, vācieši paši parastā greizsirdībā viens otra pretenzijas neitralizēs. Un tā arī tiešām bija. Šī apspriede sanāca ģenerālkomisāriātā un tajā piedalījās visu ieinteresēto vācu iestāžu pārstāvji, štābu priekšnieki vai adjutanti. Pēc operas plāna es aprādīju, cik daudz labāko vietu operā ir un kas viņas izlieto. Opera nevar to saimnieciski vairs segt un ka lielāku svinību un sarīkojumu gadījumos ir neiespējami apmeklētāju novietošanu izkārtot. Bez tam bija arī vēl daudz jaunu pretendentu. Tāpēc šo goda vietu skaits ir vispār stipri jāreducē. Principā atzīstot aprādīto apstākļu dibinātību, paši vācu pārstāvji tad sāka viens otra „tiesības" un pretenzijas apstrīdēt un tā rezultātā pie pārkārtojuma iznāca diezgan jūtams goda vietu reducējums. Vairākiem ģenerāļiem un iestādēm vajadzēja saspiesties kopā. Rīgas novada

komisāram atstāja vairs tikai 1 ložu un arī tikai tādā sakarībā, ka operas nams piederēja Rīgas pilsētai. Arī Gestapo noņēma 2 ložas un tās brīvā rīcībā palika vairs tikai viena neliela sānu loža ar 6 vietām. Atbrīvojušās ložas piešķīra abonementa veidā vadošām latviešu un vācu iestādēm. Apspriede neccēla iebildumus, ka latviešu leģiona ģenerālinspektoram un viņa stābam ierāda vienu goda ložu 1. balkonā. Tāpat nebija iebildumu, ka 2 pirmās vietas kādā sānu ložā šai balkonā paliek departamenta direktora rīcībā, kurš kā latviešu kultūras un mākslas dzīves šefs, bija arī operas virssaimnieks. Man pēc šīm vietām nebija nekāda liela vajadzība. Es varēju izmantot vai nu operas direktora ložu, vai ģenerāldirektoru ložu, bet es domājos esam pilnīgi dibinātās tiesībās, lai vismaz no vienas ložas atvairītu neapklusināmās vācu pretenzijas. Šīs divas vietas un aiz tām sekojošās 2 abonementa vietas tad nu pastāvīgi izmantoja latviešu pašpārvaldes ierēdņi vai latviešu virsnieki, atskaitot gadījumus, kad es pats apmeklēju operu.

Ar to goda un brīvvietu skaits vāciešiem Rīgas operā bija reducēts no 160.000 uz 120.000 markām sezonā, bet arī šīs 120.000 markas bija jāsedz latviešu nodokļu maksātājiem. Tas man nepatika un tāpēc, ņemot palīgā operas budžeta iztrūkumu un minētās apspriedes rezultātus, es ģenerālkomisāram iesniedzu rakstu, kurā aprādīju, ka ne operai, ne pašpārvaldei nav iespējams šīs 120.000 markas segt. Es lūdzu piešķirt kādus speciālus līdzekļus šī iztrūkuma segšanai un pārskaitīt tos operas rīcībā vai arī norādīt kā un no kādiem līdzekļiem šo iztrūkumu

lai sedz.

Pa to laiku paralēli bija gājusi arī pieminētā ziņa par operas sezonas atklāšanas izrādi ar latviešu operu vai vācu operu vācu valodā. Tāpēc liekas, ka tieši šo abu apstākļu rezultātā es 3 dienas pēc mana raksta iesniegšanas, saņēmu no ģenerālkomisāra viņa uzdevumā tā palīga Sima parakstītu atbildi. Un zīmīgākais, ka tajā nebija neviens vārds minēts par lūgtajām 120.000 markām, vai arī norādījums kā tās lai sedz. Rakstā bija tikai lakoniski teikts: „Operas saimnieciskā stāvokļa grūtības mani spiež vēlreiz apsvērt operas goda vietu jautājumu un Jums paziņot, ka Jūs turpmāk savas dienesta vietas vairs nevarat paturēt. Es ieteicu Jums savietoties kopā ar latviešu ģenerāldirektoriem vienā ložā." Būtiski, to, protams, varēja darīt. Bet lieta nebūt negrozījās ap to, jo tai pašā laikā „saimniecisku apstākļu" dēļ netika skārta neviena vācu iestādes vai personas brīvvieta. Lieta bija tā, ka pēc tam, kad es biju prasījis, lai vāciešiem no savā rīcībā esošiem līdzekļiem samaksā par ieejas kartēm, ko viņi saņem Rīgas operā, man, kā šīs iestādes virsvadītājam pateica: „Jūs pats tur nemaz nedrīkstat izmantot nekādu dienesta vietu".

Prestiža ziņā un morāliski tas bija aizvainojums latviešiem. Es biju vairākkārt redzējis un piedzīvojis, ka latvieši ir spējīgi panest šādus apvainojumus, bet es to negribēju pieņemt. Es uzrakstīju rakstu, kurā pieskāros Rīgas un Liepājas operu stāvoklim un vāciešu un latviešu pretešķībām šai jautājumā, aprādot, ka latvieši no sava viedokļa šais jautājumos nevar atkāpties un neatkāpsies. Kas attiecas uz ģenerālkomisāra rakstu par dienesta vietas

noņemšanu kultūras departamenta direktoram Rīgas operā, tad šis jautājums vispār ir ārpus diskusijām, jo ir neiespējami, ka latviešu kultūras un mākslas dzīves šefam varētu likt atteikties no viņa dienesta vietas Rīgas operā. Savās konsekvencēs tas var nozīmēt tikai viņa tūlītēju atcelšanu no amata. Bet kāmēr viņš šo amatu izpilda, viņš savu dienesta vietu paturēs un lietos.

Ar šo rakstu es devos uz ģenerāldirektoru padomes sēdi, informēju ģenerāldirektorus par attiecībām ar vācu iestādēm Rīgas un Liepājas operu jautājumā un lūdzu ģenerāldirektoru padomi manu viedokli un nostāju atbalstīt. Ģenerāldirektori tam piekrita. Tad es nolasīju pieminēto rakstu un lūdzu, lai to līdzi parakstītu arī Dankers kā pašpārvaldes vadītājs, jo tad tas rādītu, ka aiz mana viedokļa stāv visa latviešu pašpārvalde. Ģenerāldirektori arī domāja, ka tā būtu labāk, bet Dankeram raksts likās drusku par asu. Viņš neteica nē, bet ieteica, ka būtu labāk, ja rakstu reizē ar mani parakstītu Izglītības ģenerāldirektors, kam visas šīs lietas stāvot drusku tuvāk nekā viņam. Tā arī palika, bet kad es vēlāk, pēc sēdes ar rakstu iegāju pie Prīmaņa, arī viņš domāja, ka raksta tonis esot mazliet par asu. Bet man savukārt no rakstā aprādītiem apstākļiem nebija ko atkāpties un tāpēc Prīmanis sacīja, ka labāk būšot, ja pirms raksta iesniegšanas vispirms mēģināšot par visiem jautājumiem runāt personīgi un tā kā es esot šai lietā ieinteresētais un tiešī skārtais, tad ar ģenerālkomisāru runāšot viņš. Rakstu tā tad neparakstīja un neaizsūtīja. Bet atstājot vispārējos jautājumus Prīmaņa personīgām

pārrunām, es tomēr no raksta izvilku to vietu, kas skāra mani personīgi un manas dienesta vietas operā un, tādā veidā kā aprādīts, aizsūtīju ģenerālkomisāram. Atbildi es nesaņēmu ne tik ātri kā iepriekšējā reizē, nedz arī vispār.

Nogaidījis vēl vairākas dienas un nekādu atbildi nedz stāvokļa noskaidrojumu nesagaidījis, es spēru tālāko soli, pēc kā šāds stāvoklis neatliekami prasījās un iesniedzu ģenerālim Dankeram kā pašpārvaldes vadītājam savu atlūgumos no amata. Zīmīgi, ka šai laikā pie manis ieradās Vallprechts no Gestapo un sacīja, ka man esot radušās nesaskaņas ar ģenerālkomisāriātu. Es esot arī personīgi cietis, jo man esot atņemtas manas dienesta vietas Rīgas operā. Lai taču es sastrādājoties un sadarbojoties ar viņiem (t.i. ar Gestapo), viņi man palīdzēšot. Šis fakts ir ļoti spilgts Gestapo metodu raksturošanai. Es Vallprechtam atbildēju, ka savā darbā esmu arvien vadījies no stingri uzsvērtiem taisnības izjūtas principiem un ka tiem nekāda sevišķa aizstāvība nav vajadzīga. Es varu tikai nožēlot, ka no viņa iestādes puses es savai darbībai esmu piedzīvojis vislielākās pretešķības. — Tas esot bijis manas nepareizās nostājas un rīcības dēļ, piebilda Vallprechts. „Es varu tikai novēlēt tam, kas nāks pēc manis, pareizāku nostāju un labāku sadarbību ar jūsu iestādi", sacīju Vallprechtam," „jo es no šīs vietas aizeju un atgriežos atpakaļ uz valsts bibliotēku." — Ak, tad es esot atteicies, jautāja Vallprechts? — Nu, tas esot ļoti interesanti un vairāk neko nerunādams, viņš atvadījās.

Pēc dažām dienām mani aicināja ģenerālis

Dankers pie sevis un jautāja, vai es nebūtu ar mieru palikt amatā, ja visus tos iemeslus, kuŗu dēļ es esot atteicies, novērstu? Sacīju, ka man tiešām nav nekāda prieka turpināt bezjēdzīgu un ļoti biežu arī pilnīgi bezmērķīgu ķīvēšanos par visādiem sīkiem un lielākiem jautājumiem ar vācu iestādēm. Bet ja šīnī gadījumā ģenerālkomisāriāts visos jautājumos piekāpjas un izdodas nokārtot arī ieilgušo un sasāpējušo Liepājas operas jautājumu, tad mana palikšana gandrīz būtu šo apstākļu vērta. Arī prof. Prīmanis bija runājis ar ģenerālkomisāru un, kā viņš teica, diezgan asi un noteikti: — par nekorektu iespiešanos latviešu kultūras un mākslas dzīvē, par operas mākslinieciskā plāna neapstiprināšanu un darbības traucēšanu, par manām dienesta vietām un par Liepājas operu, kur pilnīgi patvarīgi rīkojas vācu intendants. Ģenerālkomsārs bija solījis visus šos jautājumus labvēlīgi nokārtot un teicis, ka šo apstākļu dēļ mani no amata atbrīvot nevarot. Piekāpšanās bija apsolīta un pašpārvalde izlēma, ka man amatā jāpaliek. Un visu šo solījumu pildīšanu, gan ar vilcināšanos, izdevās arī panākt. Bet visu šo un citu līdzīgu apstākļu dēļ lūzums manās attiecībās ar ģenerālkomisāru un tā augstākiem ierēdņiem bija noticis. Sākuma perioda sadarbības attiecības vairs neatjaunojās, bet gan vēl pasliktinājās.

Pēc neilga laika vācu civīlā pārvalde atkal izstiepa savas rokas pēc Rīgas operas, t.i. pēc noteicēja iespaida šai iestādē, tikai šoreiz savādākā veidā. — Latvijas laikā Nacionālās operas nams piederēja nevis valstij, bet Rīgas pilsētai. Pilsēta ar Izglītības

ministriju bija noslēgusi līgumu par nama izmantošanu operas vajadzībām. Rīgas pilsēta daļēji piedalījās arī operas uzturēšanā, uzturot kārtībā visu operas ēku un dodot par velti apgaismošanu, ūdeni un apkurināšanu. Lieliniecku laikā operas nams, tāpat kā visi citi nekustāmi īpašumi, bija nacionalizēts un nodots operas rīcībā. Vācu laikā, sākot denacionalizāciju un nododot privātos namus viņu agrāko īpašnieku rīcībā, operas nams nebija skārts. Neskatoties uz to, jau vācu okupācijas sākumā ar Rīgas novada komisāra Vitroka rīkojumu pie operas nama bija uzceltas stalažas un uz operas nama augšējās fasādes vācu valodā atjaunots agrākais, pirms neatkarīgās Latvijas laika uzraksts vācu valodā: „Die Stadt der darstellenden Kunsten". Tā, protams, bija patvarība, kas raksturoja vācu garu un centienus, bet nams palika operas rīcībā un lietošanā. Opera bija latviešu pašpārvaldes iestāde, ko uzturēja ar tās budžeta līdzekļiem. Bet pēc tam, kad bija radies minētais konflikts operas lietā, kad reducēja vācu iestādēm goda vietas un vienu ložu noņēma arī Rīgas pilsētas novada komisāram, Rīgas pilsēta sava novada komisāra un vācu virsbirģermeistara Vitroka personā sāka pieprasīt par operas nama telpām īri.

Vitroks man piesūtīja jau gatavu īres līguma projektu, kas bija tikai parakstāms un nosūtāms viņam atpakaļ. Pēc šī lūguma bija paredzēts, ka Latvijas pašpārvalde maksā Rīgas pilsētai par operas nama lietošanu telpu īri pilnos apmēros pēc tā laika oficiālajām īres cenām. Rīgas pilsētas rīcībā bija jānodod arī viena loža, kas no īres maksas netika iz-

skaitīta. Bez tam direktoru Rīgas operai pašpārvalde varēja iecelt tikai saziņā ar Rīgas pilsētu, jo operai esot Rīgas pilsētas vārds. Blakus minot, šādu nosaukumu latviešu operai Rīgā vācieši bija devuši savas okupācijas sākumā patvarīgi, lai izvairītos no Latvijas nacionālās operas nosaukuma.

Prasītā īre pēc visa nama kvadratūras bija 60.000 markas gadā. Šo līguma projektu ar pavadrakstu saņemot, es Rīgas novada komisāram atbildēju, ka operas nams, kas agrāk piederējis Rīgas pilsētai, lielinieku laikā nacionalizēts un nodots operas rīcībā, un mums nav ziņu, ka vācu civilā pārvalde operas namu ar kādu rīkojumu būtu nodevusi atpakaļ Rīgas pilsētai. Tāpēc runāt par īres līgumu vispār varētu tikai tad, ja šāds denacionalizācijas akts vai rīkojums pastāvētu. Pēc tam jautājums apklusa labu laiku. Tad ar pavadrakstu atsūtīja ģenerālkomisāra parakstītu rīkojumu, ka Rīgas operas nams nodots atpakaļ Rīgas pilsētai uzticības pārvaldē (Treuhandverwaltung), piebilstot, ka šis rīkojums tomēr nav nama īpašuma tiesību galīga izlemšana. Departamenta juriskonsults atzina, ka rīkojums ir pietiekošs, lai Rīgas pilsēta varētu skaitīties par operas nama pagaidu pārvaldītāju un kā kontrahents slēgt līgumu par nama izīrēšanu.

Pēc šī rīkojuma saņemšanas, es Rīgas pilsētas novada komisāram ar rakstu atbildēju, ka pēc agrākiem līgumiem ar Rīgas pilsētu, pēdējā nekādu īres maksu par operas nama lietošanu nav prasījusi, bet gan savukārt piedalījusies operas uzturēšanā. Līdzīga tradicija ir visās lielākās pilsētās Eiropā, kur darbojas operas. Bet ja Rīgas pilsēta pieprasa par

operas namu sīki pēc kubikmetriem aprēķinātu īri, tad tas nozīmē, ka viņa nevēlas kā līdzsaimnieks piedalīties Rīgas operas uzturēšanā. Tāpēc pašpārvalde ir ar mieru nākošajā budžeta periodā maksāt Rīgas pilsētai paredzēto īri, jo patreizējā budžetā šāda summa nav uzņemta. Bet tādā gadījumā pilnīgi atkrīt un no līguma ir strīpojams paragrafs par Rīgas pilsētas līdzrunāšanu operas direktora iecelšanā. Arī vienu ložu Rīgas pilsēta savā rīcībā var dabūt, bet tikai samaksājot par to abonementa maksu. Es biju par šo līgumu un manas atbildes saturu informējis arī ģenerāldirektorus, lai droši varētu runāt visas pašpārvaldes vārdā. Pēc raksta aizsūtīšanas, Vitroks, kas mani satiekot aizvien bija ļoti runīgs, mani kādreiz aizturēja uz ielas un pārmetoši sacīja, kālab es viņam sagādājot grūtības ar operas nama īres līgumu, jo šādu līgumu slēgt viņam esot norādījis ģenerālkomisārs un es to visādi kavējot un ar dažādiem iebildumiem vilcinot.

Ka ģenerālkomisāra pirksts varēja būt aiz šīs lietas, liecināja tas, ka arī no ģenerālkomisāra tika atsūtīts raksts ar ļoti īsu un formālu paziņojumu, ka finansu nodaļai viņš devis norādījumu operas budžetu palielināt par 60.000 markām, lai opera varētu pildīt ar pilsētu telpu īres līgumu. Netieši to varēja uzskatīt kā pamudinājumu vai norādījumu īres līgumu parakstīt. Arī no pilsētas novada komisāra pienāca jauns raksts, kas netikvien noraidīja visus departamenta iebildumus pret līgumu direktora iecelšanas un ložas jautājumā, bet arī piedraudēja, ka līguma neparakstīšanas gadījumā Rīgas pilsēta būšot spiesta ar nākošo sezonu savā

namā pati ierīkot operu.

Tas bija diezgan nopietns drauds. Mums bija savi mākslinieki, sava operas iekārta un 25 gadu mākslinieciskās tradicijas, bet nebija telpu. Ja Rīgas pilsētas vāciskā valde nolēma dibināt savu operu, tad, bez šaubām, varēja pieņemt, ka latviešu mākslinieki pa kaklu pa galvu nesekos viņu aicinājumam un neskries uz vācu operu, bet ja mums atņēma operas namu, tad bez šaubām operas eksistence bija apdraudēta, jo kurā katrā telpā, un tādu nemaz nebija, operas izrādes sarīkot nevarēja. Ja mēs savu operas darbu nevarējām turpināt, protams, nebija pilnīgu garantiju, ka daži operas mākslinieki, vai pat lielākā to daļa, strādāt gribēdami, pārgāja Rīgas pilsētas vāciskās valdes dienestā. Mākslas dzīvē tas būtu bijis skandāls un okupācijas iestādes varbūt neriskētu lietu tik tālu laist, bet ja jau ar to oficiālā rakstā draudēja, tad katrā ziņā apsvērta šāda doma bija. Stāvoklis bija nepatīkams. Es par to ziņoju atkal ģenerāldirektoru padomei. Izskanēja domas, ka līgumu katrā ziņā vajadzētu parakstīt. Bet tad finansu ģenerāldirektors Skujevics ļoti noteikti uzstājās, ka nekādiem draudiem mums nav jāpadodas. Operas līguma lietā mūsu nostāja ir pareiza. Ja mēs maksājam pilsētai par ikvienu kvadrātmetru pilnu īri, tad pilsētai nav nekādu tiesību runāt līdzi operas vadības jautājumā un prasīt sev par velti vienu operas ložu. Ja mums operas namu atņems, mēs uzcelsim Pārdaugavā Uzvaras laukumā telti un sarīkosim savas operas izrādes tur. Šī Skujevica noteiktā uzstāšanās ietekmēja arī pārējos ģenerāldirektorus un kopējais

atzinums bija, ka draudiem nav jāpadodas. Tāpēc Vitroka rakstu es atstāju bez ievērības un atbildes.

Bet tad ģenerālkomisārs atsūtīja kādu rakstu, kurā jautāja par stāvokli operas līguma lietā, jo Rīgas pilsētas komisārs esot ziņojis, ka lieta nevirzoties uz priekšu. Es ģenerālkomisāram aizrakstīju, ka neesam varējuši panākt ar Rīgas pilsētu vienošanos 2 punktos: par brīvložu Rīgas pilsētai un par pilsētas tiesību līdzi runāt operas direktora iecelšanā. Pašpārvalde pilnu īri maksādama, nevar šais punktos Rīgas pilsētās prasību atzīt par dibinātu. Tad mani izsauca uz pārrunām pie ģenerālkomisāra vietnieka Sima. Viņš centās iegalvot, ka to paragrafu (ja pareizi atceros, līguma 8. punkts), kur minētas Rīgas pilsētas līdzrunāšanas tiesības direktoru ieceļot, mēs esot pārpratuši. Līguma oriģinālā vācu valodā bija teikts: „Vor Ernennung des Direktors des Opernhauses durch die Lettische Selbstverwaltung, muss die Stadt Riga gehoert werden". Es un mūsu juristi un tulki šo punktu bija sapratuši tā, ka, pirms operas direktora iecelšanas, šai lietā ir jāuzklausa Rīgas pilsētas valdes domas, resp. jādabū viņas piekrišana jauna direktora iecelšanai. Ģenerālkomisāra vietnieks nu sacīja, ka līgumā, kura tekstam savu piekrišanu devis arī ģenerālkomisārs, tā tas neesot domāts. Šis teksts jāsaprotot tā, ka direktoru ieceļot Rīgas pilsētai tikai jāpaziņojot, ko pašpārvalde nolēmusi par direktoru iecelt. Nekāda piekrišana direktora iecelšanai neesot prasāma, nedz gaidāma. Pret tādu stāvokli man taču nevarēšot būt nekādu iebildumu.

Sacīju, ka par tādu stāvokli var būt runa, bet

tikai tad līgumā šo apstākli vajadzētu tādā veidā formulēt. Sims atbildēja, ka līgumā nekādu jaunu formulējumu nevajagot, jo esošais formulējums tiešam esot jāsaprotot tā kā viņš to interpretējis. Uz to es atbildēju, ka pārpratumu novēršanai tomēr no pilsētas novada komisāra vai ģenerālkomisāra vajadzētu atsevišķu rakstu, ko varētu pievienot līgumam, ka šis paragrafs iztulkojams un saprotams tādejādi, ka „Die Stadt Riga muss gehoert werden" nozīmē to, ka Rīgas pilsētai direktora maiņa operā tikai japaziņo, bet nevis šai maiņai jādabū piekrišana. Sims teica, ka oficiālu rakstu par līguma minētā paragrafa šādu iztulkojumu ģenerālkomisārs varot izdot un, cik dīvaini un kuriozi tas arī neizklausītos, pēc pāris dienām šādu rakstu ģenerālkomisārs atsūtīja. Arī par brīvložu Sims piespieda mani piekāpties, jo pēc brīvvietu sadalījuma, ko ģenerālkomisārs apstiprinājis, Rīgas pilsētas novada komisāram viena brīvloža jau esot piešķirta un tāda viņam arī pēc amata pienākoties. Neesot taču absolūti svarīgi, vai esošo stāvokli līgumā fiksē vai nē un šī viena punkta dēļ arī nebija vērts daudz kaulēties, ja negribēja riskēt ar eventuēliem sarežģījumiem visas operas eksistencē. Un tāpēc arī līgumu 1944. g. martā parakstīja.

Liepājas operā vācu pretenzijas pēc šīs latviešu mākslas iestādes pilnīgas saņemšanas savās rokās jau no sākta gala bija bijušas daudz aktīvākas un jau tiktāl reālizējušās, ka latviešu vadībai par šo iestādi nebija vairs gandrīz nekāda teikšana. Liela daļa vainas še piešķiŗama tam apstāklim, ka par direktoru ieceltajam agrākajam baletdejotājam nebija nekādas

mūzikalas vai administratīvas autoritātes. Viņa vienīgā vēlēšanās tikai bija par katru cenu palikt operas un teātŗa direktora amatā, kam viņš nebija piemērots. Viņa labās attiecības ar Gestapo vai otrādi, šim vēlējumam deva lielu atbalstu. Bet Liepājas novada komisāra propagandas lietu vadītājs Kārlis Heincs fon Zicharts bija izmantojis to apstākli, ka latviešu direktoram operas un teātŗa lietas ir diezgan pasvešas un pamazām saņēmis šīs iestādes vadību pilnīgi savās rokās. Paliekot komisāra propagandas vadītāja amatā, viņš bija pats sevi iecēlis vai iecelts par Liepājas operas un drāmas teātŗa intendantu. Viņš vairāk sēdēja operā kā komisāriātā un rīkojās šai mākslas iestādē kā suverens kungs. Viņa iecelšanai pašpārvaldes piekrišana nebija prasīta, nedz arī tā vispār pašpārvaldei pieteikta.

Algu viņš no pašpārvaldes budžeta nesaņēma, bet gan par operas budžetu lēma un ar to rīkojās. Latviešu iecceltajam direktoram tas bija jāsedz ar savu vārdu un jāpilda pie vācu intendanta itkā šveicara pienākumi. Bet arī šis vācu intendants nebija mūziķis vai darbinieks ar praksi kādā vadošā operas darbā. Viņš tikai Liepājā gribēja likt pamatu savai karjerai operas darbībā. Uz afīšām viņš vienmēr drukāja savu intendanta vārdu, lai tās kādreiz būtu kāds pierādījums, ka viņš ir bijis kādas operas intendants. Par operas galveno diriģentu viņš ielika kādu vācu kaŗa kapelmeistaru. Pats viņš uzņēmās galvenā režisora pienākumus, par ko lika sev izmaksāt augstus honorārus, lai par to itkā kompensētu „intendantu bez algas". Bet par viņa režijām

speciālisti un vecie operas mākslinieki smaidīja vai raustīja plecus. Liepājā visi operu jauniestudējumi latviešu māksliniekiem bija jādzied vācu valodā. Tāpat arī gandrīz visas agrāk iestudētās vācu operas bija jāpārstudē vācu valodā.

Pašpārvaldes protesti un raksti Liepājas operas lietā palika bez ievērības un vairumā arī bez atbildes. Vācu pārvalde pie šīm iegūtajām privilēģijām cieti turējās. Varēja nojaust, ka viņai ir nolūks tādu stāvokli, kāds ir Liepājas operā, tur netikai uzturēt, bet mēģināt tādu sasniegt arī Rīgas operā. No latviešu viedokļa Liepājas operas intendants Zicharts bija jādabū prom par katru cenu. Diezgan sīva cīņa pret viņu bija ievadīta jau pirms manis. Tomēr, tā nebija viegla, jo Zicharts bija personīgs draugs Dressleram Rīgā, kas viņu visādi atbalstīja.

Cīņu pret Zichartu es iesāku diezgan uzmanīgi, bet konsekventi un neatlaidīgi. Dzirdīgas ausis pret Zicharta metodēm izdevās atrast ne ģenerālkomisāriātā, bet gan valsts komisāriāta kultūras nodaļā. Par Zichartu kā par piedaudzības akmeni es runāju arī ar visiem piekritīgiem Berlīnes pārstāvjiem, kas ieradās Rīgā un 1943. g. pavasarī man izdevās dabūt solījumu, ka Zichartu aizcels prom. Pēc tam būtu varēts runāt par jauna kompetenta direktora iecelšanu Liepājas operai. Par tādu bija izredzēts Rīgas operas direktors Jēkabs Poruks. Arī konflikta laikā ap Rīgas operu, viena no galvenajām mūsu prasībām ģenerālkomisāriātam bija Liepājas operas intendanta fon Zicharta atcelšana. Arī tas to principā apsolīja, bet tikai kā pretnoteikumu, sava prestiža dēļ prasīja, ka jāatceļ

arī līdzšinējais latviešu direktors, kas neesot spējīgs operu vadīt.

Tikai 1944. g. janvārī Zichartu no amata atcēla un no Liepājas aizsauca prom. Kad bija sagaidāma jauna latviešu direktora iecelšana, Gestapo uzstādīja prasību, ka līdzšinējais direktors atstājams vismaz direktora palīga vai inspektora amatā. Bet Poruku iecelt par Liepājas operas direktoru tūdaļ vēl nebija iespējams, jo novada komisārs bija pasteidzies piesūtīt operai rakstu, ka Zicharta vietā Liepājas operas vadību viņš no savas puses uzdod savam adjutantam un kultūras lietu referentam fon Zasam, kādam agrākam muižas īpašniekam Kurzemē. Tas bija pretēji norunai ar ģenerālkomisāru un nozīmēja, ka Zicharta radītais stāvoklis turpinās, tikai bez paša Zicharta. Pagāja atkal vairāki mēneši, sarunas un sarakstīšanās, kāmēr arī šo stāvokli varēja grozīt. Bet tad Jēkabs Poruks vairs negribēja uz Liepāju par direktoru iet. Arī no citiem piemērotiem un autoritatīviem kandidātiem neviens uz Liepāju labprāt negribēja pārcelties. Kāmēr attiecīgos kandidātus meklēja un ar tiem veda pārrunas, tikmēr pienāca sabrukums.

9. LATVIEŠU GRĀMATNIECĪBA UN GRĀMATU APGĀDI

Grāmata vācu okupācijas laikā no kultūras vērtības pie lielā citu mantu trūkuma bija pārvērtusies par tirgus preci. Lai gan skaitliski izdoto grāmatu kopējais tirāžs aizsniedza un pat pārsniedza miera laika līmeni, ikvienu grāmatu pēc tās iznākšanas izķēra vienas vai divnedēļu laikā un arī tad grāmatas varēja iegūt tikai priviliģētie vai sevišķi veiklie. Idejiskā ziņā grāmatu līmenis gan nebija sevišķi augsts. Daudzi labākie autori lielinieku gadā bija deportēti uz Sibiriju un palikušajiem kara un deprimējošo apstākļu dēļ literārais jaunrades darbs lāgā negribēja veikties. Tāpēc grāmatu tirgū dominēja agrāk sarakstīto darbu jauniespiedumi vai vācu literatūras tulkojumi, kas bieži parādījās kroplainā latviešu valodā, jo noteikšana par latviešu grāmatniecību bija divu vācu iestāžu rokās — vācu izdevniecību pārvaldei, kas bija valsts komisāra iestāde visai austrumzemei un vācu cenzūrai, kas darbojās pie Latvijas ģenerālkomisāriāta. Šīm iestādēm interesēja tikai izdevumu politiskā puse, bet ne literārais vai valodiskais līmenis. Bet daudzās jaunradītās izdevniecībās savukārt vadījās tikai no tīri veikaliskām interesēm un tāpēc grāmatu caurmēra līmenis bija samērā zems.

Totiesu grāmatu apgādi vācu okupācijas laikā bija visienesīgākie un izdevīgākie veikali, kādi Latvijā bijuši. Grāmatu apgādu koncesijas vācu okupācijas iestādes, līdzās agrākajiem profesionālajiem iz-

devējiem, galvenokārt piešķīra kā kompensāciju par sevišķiem nopelniem, bet it sevišķi ar šīm koncesijām atalgoja izcilākās dažu iestāžu uzticības personas. Vācijā valdošo principu, ka grāmatu apgādu koncesijas piešķiramas tikai tādām fiziskām personām, kam šai nozarē ir prakse un speciālitāte, Latvijā ievēroja ļoti maz. No 32 koncesionētām grāmatu apgādniecībām tikai 5 bija piešķirtas agrākiem Latvijas laika grāmatu izdevējiem, bet 2 agrākiem lielu grāmatu apgādu vadītājiem. Pārējo koncesiju piešķiršanu bija noteikušas kautkādas sevišķas intereses. Visas izdevniecības darbojās Rīgā, atskaitot Lāča izdevniecību Daugavpilī, kas izdeva grāmatas latgaliešu dialektā un Zemgales novada komisāra fon Mēdema izdevniecību Jelgavā, kuŗas vadītājs sākumā bija Pērkoņkrusta vadītāja vietnieks A. Melliņš, bet vēlāk šo izdevniecību vadīja plkv. Grīnbergs.

No Latvijas laika grāmatu izdevējiem darbību vācu okupācijas laikā bija atļauts turpināt Gulbja firmas īpašniekam A. Mālītim, „Literātūras" īpašniekam K. Rasiņam, „Zelta ābeles" īpašniekam M. Gopperam, „Grāmatu Drauga" — H. Rudzītim un vēlāk arī J. Rozem. Galvenokārt tas bija tamdēļ, ka jau okupācijas pirmajās dienās, kad civīlā pārvalde vēl nedarbojās, šie izdevēji bija griezušies pie militārās pārvaldes un viņiem bija atļauts kopīgi organizēt grāmatu izdošanu apgādā „Latvju grāmata", par kādu pārdēvēja lielinieku laika valsts apgādniecību pārvaldi, t.s. Vappu. Šie izdevēji tad darbojās sākumā visi kopā un visām grāmatām bija „Latvju grāmatas" apgādniecības firma un bez tam vēl uz katras grāmatas atzīmēts arī atsevišķa izdevēja

vārds, piem. tāda un tāda autora grāmatu izdevis H. Rudzītis „Latvju grāmatas" apgādā. Par „Latvju grāmatas" pilnvarnieku sākumā iecēla A. Malīti, bet vēlāk J. Kadili. Bet kad J. Kadilis dabūja koncesiju un nodibināja pats savu apgādu, „Latvju grāmatas" pilnvarnieka amatā nāca māc. E. Ķiploks. Sākot organizēties atsevišķajām izdevniecībām, visiem minētiem izdevējiem nebija grūti no kopējā apgāda izdalīties un nodibināt savus grāmatu apgādus. „Latvju grāmata", pēc minēto izdevēju aiziešanas, palika tīrs vācu sabiedriski saimniecisks pasākums, kaut gan par tā formālo vadītāju un uzticības pārvaldnieku bija iecelti latvieši. Darbību turpināt vairs neatļāva Valtera un Rapas grāmatu apgādam (kaut gan šīs firmas veikalu privatizēja un tas darbojās), „Zemnieku domām", „Grāmatniekam" un Biografiskajam archīvam, ūniversitātes grāmatnīcai, Izglītības ministrijas mācības līdzekļu nodaļas izdevniecībai un vēl daudzām citām mazākām izdevniecībām.

„Zemnieku Domām" un „Grāmatniekam" netikai kā neatļāva vairs turpināt agrāko izdevniecību darbu, bet nereprivatizēja arī šo firmu veikalus. „Grāmatnieka" abus veikalus atgūt es bezsekmīgi izmēģinājos jau okupācijas sākumā. Tikpat bezsekmīgs palika mēģinājums arī tad, kad sāka reprivatizēt pārējos veikalus un lielās sabiedrības. Liels kaveklis reprivatizācijai tagad izrādījās tas, ka lielinieku gada „ Sojuzpecaķ ", kuŗā bija ietilpināts „Grāmatnieka" galvenais Rīgas veikals un daļa no Latvijas telegrafa aģentūras „Leta" pasākumiem, okupācijas laikā bija pārvērties par preses iz-

platīšanas centru „Ostlandvertrieb", kam kā vadītājs uz Rīgu atbrauca Francis Fišers, kāds Sudetijas vācietis, kam pirms kaŗa Rīgā bija kāda žurnālu aģentūra. Pie uzņēmumu privatizēšanas vācu iestādes lielu svaru lika uz to, kādu atsauksmi deva šī uzņēmuma vāciskais vadītājs vai tā iestāde, kam uzņēmums bija pakļauts vai piekārtots. Fišers nu itkā nebija gribējis piekrist „Grāmatnieka" veikala privatizēšanai. Fišeram par palīgiem „Ostlandvertrieb'ā" bija agr. „Letas" saimnieciskais vicedirektors Roze un mans bij. darbinieks „Grāmatniekā" Aleksandrs Kārkliņš.

Pēc tam, kad man nebija izdevies panākt „Grāmatnieka" reprivatizēšanu, pie manis atnāca Kārkliņš un sacīja, ka viņš „Ostlandvertrieb'ā" strādādams, ļoti labi varētu aizstāvēt „Grāmatnieka" intereses un varbūt arī panākt viņa privatizējumu. Tikai šādā nolūkā viņam esot vajadzīgs, lai es tam „Grāmatnieka" vārdā izdodot attiecīgu pilnvaru. Uz „Grāmatnieka" blankas Kārkliņš šādu pilnvaru jau bija uzrakstījis un es to parakstīju. Reizē ar mani pilnvaru parakstīja arī agr. sabiedrības valdes priekšsēdētājs Šņornieks. Bet pēc neilga laika „Latvju grāmatas" pārvaldnieks man ziņoja, ka Kārkliņš esot iesniedzis attiecīgām iestādēm lūgumsrakstu un citus dokumentus, lai „Grāmatnieku" privatizētu uz Aleksandra Kārkliņa vārdu. Es tūdaļ aizgāju uz iestādēm lietu pārbaudīt un izrādījās, ka tas bija patiesība. „Grāmatnieka" birojā bija palikuši visi agrākās valdes protokoli un dokumenti. Pēc kāda nesen uzrakstīta protokola par „Grāmatnieka" agrāko paju īpašniekiem bija uzdoti Aleksandrs

Kārkliņš, agr. „Letas" vicedirektors Kārlis Roze, vācu okupācijas laika pirmais satiksmes ģenerāldirektors Šteinbergs un vēl kāds advokāts. Tie visi uz sava vārda tad nu bija lūguši privatizēt „Grāmatnieku" un Fišers bija devis tam savu piekrišanu. Atskaitot A. Kārkliņu, kas Latvijas laikā „Grāmatniekā" bija ierēdnis, bet nekad nav darbojies sabiedrības vadībā un viņam nekad nav piederējusi neviena sabiedrības paja, visiem pārējiem ar „Grāmatnieku" nekad nav bijuši nekādi sakari. Uzzinājis par šo iesniegumu, es apgabaltiesā izņēmu apliecinātu izrakstu no agrākā firmu reģistra, kur bija redzami, kas līdz Lielinieku okupācijas laikam bijuši „Grāmatnieka" paju īpašnieki un valdes locekļi un kopā ar to es iesniedzu piekritīgām iestādēm valdes locekļu parakstītu lūgumu „Grāmatnieku" reprivatizēt to īstajiem īpašniekiem. Tomēr viss palika bez jebkādām sekām. „Grāmatnieku" nereprivatizēja ne tā agrākajiem, nedz fiktīvajiem īpašniekiem. Tas palika „Ostlandvertrieb'a" rīcībā, no kuŗa to nomināli īrēja Kārkliņš ar Fišeru.

Pēc šī veikala gan izstiepa savu roku arī Freimanis ar Ratenieku. Pēdējais atnāca pie manis un runādams arī Freimaņa uzdevumā, sacīja, ka viņi ar manu piepalīdzību un līdzdarbību gribētu tikt par „Grāmatnieka" īpašniekiem. Es sacīju, ka nevaru šai lietā nekā darīt, jo tā atrodas ārpus manas rīcības. Bet zinādams šo vīru sakarus, es Rateniekam bez kautrēšanās atklāju Aleksandra Kārkliņa rīcību ar „Grāmatnieku". Ratenieks sacīja, ka tai lietai būšot iespējams viegli tikt pāri, jo viņš informēšot savu agrāko kolēģi ģenerāldirektorijā Andersonu.

Bet arī tad lieta palika bez jebkādām sekām, atskaitot vienīgi to, ka pēc dažām dienām pie manis ieradās kāds S.D. palīgorganizācijas „Sevišķās grupas R" darbinieks un, izņēmis kādu ziņojumu, sāka mani izjautāt par Aleksandru Kārkliņu un „Grāmatnieka" lietu. Šo ziņojumu, ko ierēdnis manā priekšā uz galda vairākkārt lasīja, bija parakstījis c.b. (cīņas biedrs) Andersons, tolaik Rīgas darba pārvaldes, vēlāk Latviešu karavīru palīdzības priekšnieks.

Tā kā „Grāmatnieka" firmai un Biografiskā archīva apgādam, kuŗu vadītājs es biju bijis, neatļāva darbību vairs atjaunot, tad iesniedzu lūgumu piešķirt man personīgi grāmatu apgāda koncesiju. Man arī izdevās tādu dabūt. Bet es paspēju izdot tikai vienu grāmatu — Augusta Saulieša stāstu krājumu. Šī grāmata iznāca 2 izdevumos pa 2000 eksemplāriem, kas katrreiz bija jāpārdrukā un arī tad viņa deva izdevējam tīru peļņu 6.000 markas. Kaut gan es no cenzūras biju ieguvis atļauju vēl 2 manuskriptu izdošanai, tomēr es tos nevarēju reālizēt, jo manu izdevniecību slēdza. Kā oficiālo iemeslu uzdeva to, ka es esot iecelts par Kultūras departamenta direktoru un tāpēc nevarot būt vairs grāmatu izdevējs. Ka tas nevarēja būt nekāds šķērslis, liecina piem. apstāklis, ka V. Zāgaram kā saimniecības ģenerāldirektoram piešķīra grāmatu izdevniecības koncesiju ar nosaukumu „Saimniecības literātūras apgāds", kuŗu Zāgars pats vadīja un grāmatas izdeva saimniecības ģenerāldirektora amatā būdams un pēc tam.

Bet manam apgādam neatļāva vairs darboties nedz manā tiešā, nedz netiešā vadībā, arī ne ar citu

nosaukumu citas personas vadībā. Es domāju, ka viens no iemesliem, kamdēļ manu grāmatu apgādu slēdza, bija tas, ka pēc iecelšanas departamenta direktora amatā, es uzrakstīju rakstu par grāmatu izdošanas apstākļiem, kuŗā aprādīju kļūdas un nepareizības, kādas pielaidusi izdevniecību pārvalde un cenzūra, it sevišķi atļaujot, nespeciālistiem tulkot un izdot no vācu valodas latviešu valodā grāmatas, kuŗu valodiskais līmenis atrodās zem kritikas. Šai rakstā es prasīju grāmatu izdevniecības un manuskriptu novērtēšanas lietas nodot latviešu iestāžu, pārziņā, kas kompetentākas, nekā vācu iestādes. Šo rakstu valsts un ģenerālkomisāram gan iesniedza departamenta preses un literātūras nodaļa, bet uz tā bija arī departamenta direktora paraksts. Šim rakstam sekoja ātra, bet īsa izdevniecību pārvaldes atbilde. Tajā bija teikts, ka departaments esot atļāvies neaicināts izteikt kritiku par izdevniecību pārvaldes darbību un to piesūtījis arī citām iestādēm (t.i. ģenerālkomisāriātam). Izdevniecību pārvalde rakstā izteiktās domas katēgoriski noraidot. Bet divas dienas vēlāk man dzīvoklī pienāca paziņojums, ka, sakarā ar manu darbību Kultūras departamentā, man neesot atļauts turpināt mana apgāda darbību. Nav izslēgts, ka šāda aizlieguma pamatā varbūt bija arī vēl kādi citi motīvi.

Latviešu grāmatniecību vācu okupācijas laikā vairākumā veidoja pilnīgi jaunas, līdz tam nepazīstamas sejas. Tāpēc pie zīmīgākām no tām mazliet jāapstājas un jāraksturo apstākļi, kas dažādus gadījuma cilvēkus bez literārām un vispār kultūras interesēm vācu okupācijas laikā pārvērta

par grāmatu izdevējiem.

Par vienu no lielākiem izdevējiem izvērtās Ernests Kreišmanis. Latvijas laikā viņš bija bijis plkv. leitnants un strādājis intendantūrā. Pats viņš nekad nekā nav rakstījis un ar grāmatu vai laikrakstu izdošanas praksi viņam nekādu sakaru nav bijis. Par Organizācijas centru runājot, esam jau atzīmējuši kā Kreišmanis kļuva par izdevēju „Tevijai", kas izvērtās par vienīgo lielāko dienas laikrakstu Rīgā. Tas bija latviešu laikraksts, bet viņu un tā prāvos ienākumus gribēja saņemt savās rokās vācieši. Un Kreišmanis „Tēviju" kā formālais izdevējs bez liela trokšņa arī nodeva vācu „Ostlandfaser" faktiskā ipašumā. Kreišmanis pats palika „Tēvijā" labi atalgotā direktora amatā un kā kompensāciju viņam vēl piešķīra grāmatu apgāda koncesiju, ko Kreišmaņa pilnvarā īstenībā vadīja Oļģerts Liepiņš.

Līdzās Kreišmanim kā redzāms izdevējs kvantitatīvā ziņā pieminām arī T.O. Šteinbergs, kuŗš savu apgādu vadīja gan pats, bet kuŗa izdoto grāmatu līmenis vispār bija zems. Šteinbergs Latvijas laikā bija bijis kapteinis armijā. Grāmatniecība viņam bija stāvējusi ļoti tālu. Vācu okupācijas pirmajās dienās viņš no Organizācijas centra bija izvirzīts un izvirzījies par latviešu satiksmes lietu kārtotāju, resp. nākamo ministru. Dankera ģenerāldirektorijai nodibinoties, Šteinbergs ar to sanāca nesaskaņās. Bija sagaidāms jauns latviešu satiksmes lietu kārtotājs. Bet kad iecela jauno satiksmes ģenerāldirektoru, tad izrādījās, ka dzelzceļi un visi citi satiksmes līdzekļi ir pārgājuši vācu īpašumā un rīcībā. Latviešiem nu gan bija jauns

satiksmes ģenerāldirektors, bet nebija nekādu satiksmes līdzekļu. Šteinbergu kompensēja ar to, ka, nespeciālistam grāmatniecības jautājumos, piešķīra ienesīgu grāmatu apgāda koncesiju.

Arī V. Zāgars, kam agrāk ar grāmatniecību nebija bijis sakaru, pievērsās grāmatu izdošanai kā blakus amatam. Okupācijas laika sākumā Zāgars bija iekļuvis apgādes un sadales direkcijas vadītāja amatā. Šī direkcija bija galvenā preču un izejvielu sadales izkārtotāja; arī pēc lielinieku laika šo mantu Latvijā bija vēl palicis diezgan daudz. Šai amatā strādādams, Zāgars bija nodibinājis labu kontaktu un sadarbību ar ģenerālkomisāra palīgu un galvenās saimniecības daļas vadītāju Dr. fon Borki. Pēc Borkes pieprasījuma, Zāgaru iecēla par saimniecības ģenerāldirektoru. Ar Borkes protekciju saimniecības ģenerāldirekcija dabūja atļauju žurnāla „Latvju Tautsaimnieks" izdošanai, kuŗam Zāgars bija atbildīgais redaktors. „Latvju Tautsaimnieka" pirmajam numuram Zāgars pats uzrakstīja pirmo programmatisko ievadrakstu, par kuŗu ļoti interesantu raksturojumu ir devusi „Londonas Avīze" 1942. g. 6. numurā. Zināmu un saprotamu iemeslu dēļ es nevaru šo politiski nozīmīgo raksturojumu še citēt. Bet es norādu tikai uz šīs latviešu avīzes attiecīgo num., lai vēlākie vēsturnieki var pie šī norādītā raksta atgriezties. „Latvju Tautsaimnieka" redakcijā kā redakcijas sekretārs strādāja saimniecības ģenerāldirekcijas vecākais referents Aleksandrs Lielausis, kas agrāk kādu laiku bija bijis mans darbinieks un bija arī labs paziņa. Kad „Latvju Tautsaimnieks" iznāca, viņš tā ievadrakstu atzina par

polītiski nepareizu un par to visādi taisnojās, sacīdams, ka visi redakcijas līdzstrādnieki bijuši pret šo rakstu, bet redaktors teicis, ka raksts esot labs un tieši tādā garā esot jāraksta. Kad krievi 1944. g. 28. jūlijā iebruka Jelgavā, Lielausis bija atradies tur pie savas ģimenes un uguņu jūrā sadedzis.

Zāgaram bez žurnāla „Latvju Tautsaimnieks", bez papīra tirdzniecības firmas uz viņa kundzes vārda, piešķīra arī grāmatu apgādniecības koncesiju, kas arī bija viena no ražīgākām dažādu grāmatu izdošanā.

Dažas grāmatu apgādu koncesijas bija piešķirtas arī šķietamu polītisku motīvu dēļ. Tāda piem. bija Otto Pelles izdevniecība. Pelle pats bija pēc profesijas kurpnieks, kas bija iestājies Pērkoņkrustā. Šī apgāda īpašnieks īstenībā bija Pērkoņkrusts, bet viņa vadītājs A. Melliņš. Šī apgādniecība galvenokārt izdeva antizemitisma literātūru. Līdzīgs raksturs bija arī J. Kalniņa un vēlāk J. Dāvja izdevniecībām.

Polītisku aprēķinu kontam var pieskaitīt arī Alfrēda Ūdra grāmatu apgāda koncesionēšanu. Grāmatniecībā Alfrēds Ūdris nebija speciālists, bet viņš bija bijis sociāldemokrats un kopā ar Bruno Kalniņu darbojies šīs partijas organizācijā „Strādnieku sports un sargs". Ar sociāldemokratiem vācieši gribēja un centās nodibināt un uzturēt labas attiecības. Alfrēda Ūdŗa apgādniecību varēja uzskatīt par tādu, kas piešķirts latviešu sociāldemokratiskam nogrupējumam. Ap šo izdevniecību grupējās galvenokārt kreiso un liberālo uzskatu pārstāvji. Bruno Kalniņš un viņa kundze šai izdevniecībā darbojās kā tuvi līdzstrādnieki. Ka vācu aprindas uz šo

izdevniecību neskatījās slikti, liecina piem. tas apstāklis, ka 1944. g. agrā vasarā, sastādot evakuējamo latviešu kultūras darbinieku slepeno sarakstu, arī A. Ūdris bija tajā. Literāri un valodiski šī apgāda izdotās grāmatas nestāvēja uz zema līmeņa.

Dažreiz apgādus koncesionējot, vācieši vadījās ne tikai no politiskiem, bet arī nacionāliem motīviem. Tā Jānim Alksnim, kas bija bibliotēkārs un kā pazīstamā jaunatnes rakstnieka Valda znots, bija izdevis dažus viņa darbus, bet vispār kā izdevējs nebija darbojies, vācu laikā apgāda tiesības viņam piešķīra šķiet sevišķi tamdēļ, ka viņa otrā sieva bija Vācijas valsts vāciete.

Nodaļā par „Līdumnieku" būs atzīmēts kā mazais slimo kases ierēdnis Elmārs Saulītis kļuva par laikraksta „Līdums" izdevēju un plaša grāmatu apgāda īpašnieku. Raksturīgs ir arī Ziedoņa Liģera apgāda piemērs. Tam bija diezgan plaša amplitūda, kas sazarojās vairākos dziļi ejošos novirzienos. Beidzot Liģers savu izdevniecību pat apvienoja ar vācu apgādu „Aufbauverlag", kuŗā tika par līdzīpašnieku un darītāju.

Tomēr par latviešu grāmatniecības lietām vācu okupācijas laikā, atstājot neskartus profesionālos apstākļus, bet pieejot jautājumam no dažādu politisko interešu un niansējumu viedokļa, visumā tuvāku runāt vēl nav pienācis īstais laiks.

10. STAĻINA GADA LITERĀRIE AKTĪVISTI UN VĀCU CENZŪRA

Bija, manuprāt, arī kāda cita dīvaina parādība, ko dažas hitleriešu iestādes latviešu grāmatniecībā centās veicināt, bet kas no latviešu nacionālpolītiskā viedokļa bija nevēlama, kas neveicināja latviešu sabiedrības vienību un tikai lēja degvielu čūlajošās vātīs.

Lielinieku gads latviešu sabiedrību un arī latviešu literātus bija sašķēlis divās daļās: lielinieku vajātos, nogalinātos, vai uz Sibiriju deportētos (no literātiem tādu bija 136) un lielinieku gada aktīvistos un līdzgaitniekos. Šī plaisa bija jāizlīdzina, jo to prasīja latviešu tautas vienība un jau tā ne mūsu pašu vainas dēļ nestie lielie dzīvā spēka un radošo darbinieku upuri. Šeit vajadzēja pieiet ar uzmanību un toleranci, bet hitlerieši iemeslu dēļ, kas jau pieminēti (Rozenberga stābs Rīgā), centās šo plaisu nolūcīgi padziļināt. Daži literāti, kas bija vajāti, vai kuŗiem vajadzēja klusēt lielinieku gadā, bija spiesti daļēji klusēt un grūti cīnīties ar materiāliem apstākļiem arī vācu laikā. Turpretim lielinieku laika aktīvisti varēja strādāt ražīgu literāru darbu un vācu cenzūra un izdevniecību pārvalde tiem atļāva izdot grāmatu pēc grāmatas. Tā abi Grēviņi, Plaudis, Ādamsons, Egles, Vīlips, Freinbergs u.c. varēja bez iebildumiem savu literāro darbu turpināt kā ar atsevišķām grāmatām, tā ar darbiem periodikas izdevumos. Te jāpiezīmē, ka pirmajā grāmatā citētās libreta rindas, ko varēja attiecināt uz ģenerāļa

Bolšteina nošaušanos, kad bolševiki ienāca Rīgā:

„Un sarkanos šis baltais ģenerāl's kad ieraudzīja ielās, Tad mirklī kļuva zaļš kā siers un mira bailēs lielās",

piederēja E. Ādamsona un A. Čaka spalvai. Pēc Latviešu literātūras vēstures (padomju) 5. sējuma (695. lpp., 1959. g. izdevums, Rīgā), „Lielajam Tēvijas karam sākoties, E. Ādamsons kopā ar A. Čaku un J. Plaudi kājām dodas uz Padomju Savienības iekšieni. Sastopoties ar hitleriešu karа spēka vienībām, dzejnieki tiek aizturēti un atgriežas okupētajā Latvijā. Hitleriskās okupācijas laiks ir vissmagākais E. Ādamsona dzīves posms. Fašisma kundzību dzejnieks neieredz, viņš morāliski cieš". Līdzīgā stāvoklī atradās arī Birznieks-Upītis, Rūta Skujiņa un Pēteris Ermanis. Šie pēdējie divi, lieliniekiem otrreiz nākot, Latvijā gan vairs nepalika, bet devās emigrācijā.

Latviešu pilsoniskā sabiedrība par tādu lielinieku gada literāro aktīvistu situāciju uztraucās un man nācās no nacionāliem cilvēkiem saņemt daudzas vēstules un protestus, jo viņi acīmredzot domāja, ka departaments kā latviešu iestāde var šai lietā kautko darīt. Un tiešām departamentā arī skaitījās sava izdevniecību nodaļa ar vadītāju un diviem cenzoriem. Bet faktiski visas šīs nodaļas darbs pastavēja tikai no statistisku pārskatu sastādīšanas par grāmatniecību vai arī citiem tamlīdzīgiem nenozīmīgiem pienākumiem.

Es nevaru un negribu noliegt, ka manas simpatijas, neskarot jautājumu, vai tas bija pilnīgi

taisnīgi vai nē, bija to nacionālo cilvēku pusē, kas par šādu parādību uztraucās. (Iespējams, ka daļēji tā likteņa dēļ, kādu pats biju piedzīvojis Staļina gadā, ieskaitot 14. jūniju). Visvairāk mani ietekmēja gadījums ar kādu Rūtas Skujiņas bērnu grāmatu. Šī grāmata, ko Alfrēda Ūdra apgāds bija izdevis uz kādiem Ziemassvētkiem vai Lieldienām, bija pavisam nevainīga un nevar arī teikt, ka viņa jaunatnei būtu bijusi nepiemērota. Bet tad pie manis atnāca kāda latviete ar šo grāmatu rokās un asarām acīs dziļā sašutumā teica: „Vai jūs varat saprast, kādu postu šī grāmata ir atnesusi manās mājās? — Es audzinu savas māsas 8 gadus veco meitiņu. Viņas tēvu lielinieki apcietināja jau pašā sākumā, viņas māti — manu māsu — 14. jūnijā aizveda uz Sibiriju un meitene izglābās tikai tamdēļ, ka tā bija izvesta veseļoties uz laukiem. Kad apcietināja manu svaini, mana māsa tolaik gāja pie Rūtas Skujiņas, kuŗu personīgi pazina un lūdza viņas palīdzību, jo Rūtas Skujiņas vīrs Jūlijs Lācis bija lielinieku valdībā ministrs un viņa pati bija daudzināta lielinieku dzejniece, kas kopā ar latviešu delegāciju bija bijusi Maskavā lūgt uzņemt Latviju Padomju savienībā, bija bijusi pie Staļina audiencē un pēc tam to bija aprakstījusi jūsmīgos dzejoļos. Rūta Skujiņa bija manai māsai lepni un augstprātīgi atbildējusi , ka lielinieku vara rīkojoties taisnīgi un ja mans svainis esot apcietināts, tad viņš esot arī vainīgs un viņa tā labā nemaz nedomājot iestāties. Māsa mājās atnākot un to stāstot raudāja. Raudāja arī mazā meitene, kad Rūtas tanti šādā veidā pieminēja. Bet tagad uz svētkiem kāds mūsu paziņa, gribēdams sagādāt

mazajai meitenei prieku, atnesa un uzdāvināja viņai šo Rūtas Skujiņas grāmatu, nezinādams un neparedzēdams kādu iespaidu tā var mūsu mājā radīt".

Šādu un līdzīgu gadījumu vēstulēs un rakstos un pa telefonu nāca diezgan daudz. Arī tas, ka Bruno Kalniņš, kas lielinieku okupācijas sākumā no Somijas ieradās Latvijā un tika no leitnanta paaugstināts par ģenerāli un iecelts par armijas politisko vadītāju (F. Cielena — Laikmetu maiņā), bet tagad vācu laikā atklāti uzstājās kā literāts un grāmatu tulkotājs, nacionālās aprindās radīja nemieru. Ne tāpēc, ka šie cilvēki vispār kautko darīja un strādāja, jo jāstrādā un jāeksistē katram, bet tāpēc, ka viņi ar pilnu vārdu publicēja grāmatas, izaicinot nacionālo ieskatu un agrāko cietēju pretešķibas. Departaments šādas parādības neatbalstīja. Tikai departamenta rīcība šai ziņā varēja būt morāliskas un platoniskas dabas, piem. dodot periodiskiem izdevumiem norādījumus nepublicēt šādu autoru darbus ar pilnu vārdu. Kas to ievēroja, bija labi, kas neievēroja, arī labi, jo neko citu darīt nevarēja.

Bet tad vienlaicīgi ar leģiona dibināšanas gaitu un latviešu neatkarības illuziju, izdevniecību pārvalde, laikam pēc norādījuma no Berlīnes, centās grāmatu izdošanas jautājumam piesaistīt arī departamenta līdzdarbību. Tas varēja būt 1943. g. vasarā, kad mani aicināja uz kādu apspriedi izdevniecību pārvaldē un sacīja, ka esot nodoms arī latviešus piesaistīt izdevniecību un grāmatniecības jautājumu kārtošanā. Es sacīju, ka principā departaments ir ar mieru šai jautājumā līdzdarboties, jo viņš būtu pat

kompetentāks, kā vācu iestādes, bet tikai jāzin uz kādu noteikumu un principu pamata šī sadarbošanās var notikt. Uz to Šteinerts atbildēja, ka departaments varētu pārņemt daļu no cenzūras funkcijām un viņa priekšlikums bija šāds: vācu grāmatu tulkojumiem latviešu valodā īstenībā nekāda cenzūra vajadzīga neesot, jo pret tām grāmatām, kas atļautas Vācijā, arī Latvijā nekādu iebildumu nevarētu būt, vienīgi tikai esot jāsalīdzinot, vai tekstā neesot izlaidumu un grozījumu. To varētu izdarīt vācu cenzūra. Latvieši varētu pārņemt latviešu grāmatas, bet, viņš piebilda, gan arī tikai tās, kur varētu būt domstarpības. Kur lieta esot skaidra, ar tām latviešu autoru grāmatām latviešu cenzūra neesot jāapgrūtinot(!)

Šis priekšlikums nozīmēja, ka izdevniecību pārvalde, illūziju politikas kultivēšanas dēļ, ir atgriezusēs pie agrākā departamenta iesnieguma, ko toreiz katēgoriski noraidīja, bet tagad sakropļotā un mums nelabvēlīgā un nepieņemamā veidā lika galdā. Izdevniecību pārvaldei bez tam varēja būt arī nolūks, departamenta izdevniecību nodaļu un cenzūru pārvērst par savu palīgiestādi un pie tam tā, lai visos nepatīkamos gadījumos vainu noveltu uz latviešiem. Ja gribēja latviešu cenzūrai nodot tikai tādus darbus, par kuŗu izdošanu varēja būt domstarpības, tad tas nozīmēja tādus, pret kuŗiem vācu cenzūrai ir nopietni iebildumi, kuŗi tā tad bija jānoraida. Bet šādiem noraidījumiem, dibināti vai nedibināti, patiesi vai nepatiesi, bija vajadzība atsaukties uz latviešu cenzūru. Tāda tendence un arī rīcība hitleriešiem vispār bija. Latvieši tā tad būtu

zināmā mērā bijuši tikai moŗa lomā. Labāk tad jau bija nebūt nekādā, nekā moŗa lomā. Tāpec es Šteinerta priekšlikumu kā nepieņemamu noraidīju un sacīju, ka departamenta izdevniecību nodaļa tikai tad var grāmatniecības jautājumā līdzi darboties, ja tai ir līdzrunāšanas tiesības it visu grāmatu izdošanas jautājumos, arī pie vācu grāmatu tulkojumiem, kur svarīga ir tulkojumu valodiskā puse, jo tagad to pavisam maz ievēro. Tāpat mums var būt iebildumi arī pret dažu autoru politisko noskaņojumu. Šteinerts atbildēja, ka mani pretpriekšlikumi esot vēl jāapsveŗot un jāpārrunājot arī ar citām iestādēm. Ar to toreiz lieta apklusa.

Bet vairākus mēnešus vēlāk, 1943. g. novembŗa sākumā, tai laikā, kad vācieši bija pasākuši lielu akciju, lai piedabūtu latviešu pašpārvaldi izsludināt vispārējo mobilizāciju, man piezvanīja atkal Šteinerts un sacīja, ka esot nolemts latviešu grāmatu izdošanas jautājumu kārtošanu nodot pilnīgi latviešu rokās, atskaitot vienīgi papīra kontingenta piešķiršanu, kas kā kaŗa saimniecībai svarīga lieta paliekot viņu rokās. Lai tāpēc es izstrādājot noteikumus, pēc kādiem latvieši varētu pārņemt un vadīt šo darbu. Es tūdaļ sasaucu departamentā ieinteresēto personu apspriedi, kuŗā pārrunāja vispārējos principus turpmākai latviešu grāmatu izdošanai. Pēc šīs apspriedes atzinumiem izstrādāja attiecīgos noteikumus. Tajos bija paredzēts, ka vācu izdevniecību pārvaldes piešķirtā papīra kontingenta apmēros latviešu grāmatu izdošanas administratīvo pusi kārto departamenta izdevniecību nodaļa, bet kādas grāmatas izdot un kādas nē, to nosaka speciāla

grāmatu novērtēšanas komisija. Priekšsēdētāju komisijai iecelj departaments un pa vienam loceklim ar substitūtiem tajā sūta rakstnieki un izdevēji. Substitūti šiem pārstāvjiem bija paredzēti tamdēļ, ka apspriešanā nākot attiecīga autora vai izdevēja grāmatai, komisijas sēdēs nepiedalītos viņi paši, bet to substitūti. Bez tam pa vienam pārstāvim komisijā bija paredzēts Izglītības ģenerāldirekcijai, universitātei un skolotājiem. Tautas dzīvā spēka institūts pats lūdza, lai arī viņa pārstāvi pieaicinātu komisijā un par tādu bija paredzēts prof. Jurevičs. It sevišķi cieša sadarbība šā jautājuma apspriešanā departamentam bija nodibinājusies ar Izglītības ģenerāldirekciju un tāda solījās pastāvēt arī visā turpmākā grāmatniecības jautājumu kārtošanā. Grāmatu novērtēšanas komisijas atzinums tad būtu bijis arī galīgais manuskriptu izdošanas vai neizdošanas jautājumā. Bez tam bija noorganizēts arī vesels referentu kadrs, kas būtu iesūtītos manuskriptus lasījuši un reizē ar recenzijām nodevuši grāmatu novērtēšanas komisijai. Apmēram nedēļas laikā šie noteikumi bija izstrādāti, iesniegti izdevniecību pārvaldei un viss aparāts uzbūvēts, lai tas tūdaļ varētu sākt darbu.

Kad es Steinertam noteikumus iesniedzu, viņš man teica, ka no Berlīnes esot saņemts rīkojums ar 1943. g. 15. novembri izdevniecību lietas nodot latviešu pašu rokās un viņš tikai ar saviem kolēģiem vēl apspriedīšoties kādā veidā viņi savu darbību izbeigšot un nodošot departamentam, par ko man ziņošot.

Pa to laiku mūsu pašu mājās šis jaunais apstāklis,

komisija un manuskriptu referentu kadrs, kas lielāko tiesu bija domāts kā blakus amats departamenta un Izglītības ģenerāldirekcijas ierēdņiem, radīja diezgan dzīvas pārrunas, it sevišķi kā izturēties pret lielinieku laika aktīvajiem literātiem. Lai radītu šai jautājumā zināmu skaidrību un vienotos par kautkādiem principiem, kas atbilstu sabiedriskas sirdsapziņas vairākumam, es sasaucu departamentā atkal plašāku apspriedi. Tajā piedalījās piekritīgie departamenta ierēdņi, Izglītības ģenerāldirekcijas pārstāvji, „Latvju Mēnešraksta" redaktors, „Tēvijas" redaktors K. Zariņš kā rakstnieku pārstāvis, prof. P. Jurevičs u.c., kopsummā kādi 15 cilvēki. Šī apspriede vienojās, ka sastādāms saraksts, kādiem no lielinieku laika aktīvajiem literātiem atļauts savu literāro darbību neierobežoti turpināt un kādiem segtā veidā (Nodaļa „Latvju Mēnešraksta" redakcija, pirmajā grāmatā). No šāda saraksta tad grāmatu novērtēšanas komisija savā darbā varētu vadīties. Apspriede vispirms vienojās par dažiem tīri deklarātīviem principiem, ko ievada veidā ierakstīt protokolā. Un pēc tam sāka visu rakstnieku nostājas apspriešanu. Vienojās par 3 katēgorijām. Pirmajā katēgorijā ietilpa tie, kas ar savu vēlāko nostāju un pozitīvu darbu savus lielinieka gada izlēcienus bija izpirkuši un kuŗu darbībai nebija uzliekāmi nekādi ierobežojumi. Otrā katēgorijā ietilpa tie, kas savu darbību varēja turpināt tikai maskētā veidā, t.i. ar citu vārdu, lai viņu īstais vārds nebūtu par sarūgtinājumu un piedaudzības akmeni dažām sabiedrības aprindām. Šai katēroijā, cik es atceros, neietilpa daudzi, piem. Eriks Adamsons, Valdis Grēviņš, Rūta Skujiņa, bet

vēl mazāks bija to skaits, kuŗu literārā darbība atklātībā pagaidām nebija vēlama. Starp tādiem bija Pēteris Ermanis, Valts Grēviņš, A. Talcis, Pāvils Vīlips, un vēl daži. Vislielākā bija pilnīgi „amnestējamo" grupa.

Man jāatzīst, ka runāt un zināmā mērā arī lemt par šādu tik delikātu un svarīgu cilvēku visdabiskākās tiesības — atklātās darbības jautājumu toreizējos apstākļos bija ļoti grūti un smagi. Tā ir rīcība, ko citos apstākļos var viegli kritizēt un nosodīt, bet tolaik dzīves nepieciešamība pēc šādas rīcības prasīja, ja gribēja ieturēt zināmu politiski sabiedrisko principu tīrību un uz laiku karantinēties no tādiem apstākļiem, kas šos principus neievēroja. Bez šaubām, es varēju šai jautājumā rīkoties arī pilnīgi patstāvīgi un individuāli dot norādījumus grāmatu novērtēšanas komisijai, ja viņa būtu sākusi darboties. Bet es baidījos, ka mani ieskati var arī nesaskanēt ar sabiedriskās sirdsapziņas vairākuma ieskatiem un tamdēļ es minēto apspriedi sasaucu. Apspriedes dalībniekos arī tiešām valdīja sirdsapzinīga pieeja šim delikātajam jautājumam. Domu izmaiņa bija dzīva. Bet lēmumus pieņēma tikai tad, ja pārrunās bija bijusi absolūta vienprātība. Apspriedes beigās nolasīja protokola uzmetumu un visi dalībnieki to akceptēja.

Otrā dienā protokols bija tīrā veidā uzrakstīts, es to iedevu kādam ierēdnim, lai ierodas pie visiem apspriedes dalībniekiem, lai arī tie protokolu paraksta, jo es domāju, ka tik svarīgā jautājumā būtu labāki, ja zem protokola nebūtu tikai sēdes vadītāja un sekretāra paraksti vien. Bet izrādījās, ka daži no ap-

spriedes dalībniekiem protokolu bija parakstījuši tikai ar vilcināšanos un itkā negribīgi. Bet departamenta referenti Vilis Cedriņš un Teodors Zeltiņš nebija parakstījuši nemaz, lai gan apspriede viņi tādas domas un lēmumus, kādi bija ietverti protokolā, bija aizstāvējuši un katru vismazāko iebildumu, lai kas to arī izteica, apspriede ņēma vērā. Cedriņš ar Zeltiņu man paskaidroja, ka viņiem esot neērti parakstīt protokolu, jo tajā starp citu esot runa arī par dažiem viņu tuviem paziņiem un draugiem, kuru rīcību lielinieku laikā viņi attaisnot gan nevarot, bet ar savu parakstu zem protokola nosodīt arī to esot grūti. Man patīk cilvēku vīrišķība un arī šoreiz es to nevarēju neatzīt, kaut gan dīvaini bija, ka abi šie referenti to neparādīja kopējā apspriedē.

Arī Kārlis Zariņš man piezvanīja pa telefonu šai pašā lietā. Viņš nebija pret protokola parakstīšanu, bet sacīja, ka esot jautājumu pārdomājis un atrodot, ka protokolu vajadzējis pēc būtības savadāk formulēt. Protokola rezolutīvai daļai esot jābūt vēl asākai, bet vārdu minēšana protokolā varot vienu otru no viņa parakstītājiem novest ļoti klūmīgā situācijā, jo laiki taču mainoties un cilvēki arī. Bet protokols varot palikt. Viņš pats piem. esot uzrakstījis un kādā no nākošiem „Latvijas" numuriem parādīšoties raksts, kurā viņš pret lielinieku gada līdzskrējējiem vērsoties vēl asāk nekā apspriedes protokols, tikai tas esot teoretiski, bez vārdu minēšanas. Un tiešām „Latvijā" nākošās sestdienas literārā pielikumā šis Karļa Zariņa raksts arī parādījās.

Kaut gan zem protokola bija apspriedes dalībnieku vairākuma paraksti, tomēr ar dažu atteikšanos protokolu parakstīt, apspriedes lēmumiem bija dots trieciens. Tamdēļ es nolēmu uzskatīt protokolu par neesošu un apspriedi par nenotikušu. Es sasaucu atkal kopā iepriekšējās apspriedes dalībniekus (kas protokolu bija parakstījuši) un paziņoju, ka mūsu iepriekšējās apspriedes lēmumi vairs nav spēkā, jo daži apspriedes dalībnieki no tiem ir atteikušies. Man personīgi pēc šāda protokola nekāda vajadzība nav. Man ir savi uzskati un ja man būs vajadzība rīkoties, es rīkošos saskaņā ar savu sirdsapziņu, bet grāmatu novērtēšanas komisijai kādas direktīves, kam būtu mazliet plašaka sabiedriska bāze, bija vajadzīgas un tāpēc es lūdzu izteikt domas, kā mēs varētu atrast citu veidu, kā šim delikātajam jautājumam kaut cik apmierinoši pieiet. Nu sacēlās diezgan liels uztraukums. Tika minēti arī tādi vārdi kā mazdūšība, gļēvulība u. tml. un uzsvērts, ka lieta ar šādu protokolu tomēr esot bijusi pareiza. Kad apspriede bija atkal šādos ieskatos, es sacīju, ka iepriekšējā apspriedē mēs esam varbūt bijuši par stingru un tāpēc ņemsim jautājumu vēlreiz priekšā un apskatīsim sīki iepriekšējā apspriedē apskatīto rakstnieku nostājas jautājumu. Un tiešām, šai otrajā apspriedē kādus pāris literātus pārgrupēja un citus no saraksta pavisam strīpoja. Tagad nu visi apsolījās protokolu parakstīt. Bet kad vēlāk tīro protokolu man ienesa parakstīšanai, kādu pāris apspriedes dalībnieku parakstu uz protokola atkal trūka. Tie vai nu nebija bijuši Rīgā, vai arī tiem nebija bijis laika acumirklī pieiet departamentā protokolu

parakstīt. Tad es noliku protokolu rakstāmgaldā un nekad pie viņa vairs neatgriezos. Pēc tā nebija arī vairs nekāda vajadzība, jo pēc tam, kad bija nolemta un izsludināta vispārēja latviešu mobilizācija, vācu iestādes latviešu grāmatniecības jautājuma kārtošanu latviešu pašu rokās nenodeva.

Tikai pārejas laikā vācu izdevniecību pārvalde visus latviešu izdevējus, kas bija ieradušies tur ar manuskriptiem, bija noraidījusi un sūtījusi uz departamentu, sakot, ka turpmāk šos jautājumus kārtos paši latvieši. Bet arī es šos izdevējus pagaidam noraidīju un viņu manuskriptus nepieņēmu, jo grāmatniecības lietas gan bija solītas, bet vēl nebija nodotas mūsu pārziņā. Vienīgais izņēmums bija ar kādu Zentas Mauriņas manuskriptu, par kuŗu neatlaidīgi lūdza viņa pati un tās izdevējs Rasiņš. Mauriņa sacīja, ka viņa esot naudas gŗūtībās un tās manuskriptu tagad nu nepieņemot ne latvieši ne vācieši. Ja departaments šo manuskriptu izcenzētu, viņa tūdaļ dabūtu iespiešanas atļauju un no izdevēja arī honorāru. To tad izdevniecību nodaļa izdarīja un ar rakstu nosūtīja vācu izdevniecību pārvaldei. Tas bija pirmais un vienīgais gadījums, kad latviešu iestāde vācu laikā cenzēja kādas grāmatas manuskriptu.

Bet lieta ar minēto protokolu bija tomēr izskrējusi atklātībā un es domāju, ka daži no kreisajiem literātiem un daži no izdevējiem, kas labi sapratās ar vācu iestādēm, bija mazliet ieinteresēti to daudzināt un tāpēc man nācās dzirdēt netikai baumas, bet arī tiešus vaicājumus no nezinātāju puses, kā tad īstenībā turpmāk būšot ar latviešu grāmatu cenzūru,

jo runājot, ka vācu cenzūras vairs nebūšot, bet gan tikai latviešu un tā būšot stingrāka.

Man ir pārliecība, ka vācu iestādēm ne Rīgā, ne Berlīnē nekad nav bijis noteikts nodoms nodot latviešu grāmatniecības lietu kārtošanu latviešu pašu rokās. Šis ir bijis tikai viens no veidiem kā pirms vispārējās mobilizācijas izsludināšanas (1943. g. 16. novembrī) radīt un uzturēt latviešos illuziju par iespējamu patstāvības un neatkarības atjaunošanu.

Šai apspriedei un tās protokolam, bez pieminētajiem baumojumiem, bija arī citas sekas, kas iesniegušās pat emigrācijā. Viens eksemplārs no protokola, kas nebija parakstīts un nestājās spēkā, iespējams, ka pirmā, bet ne otrā protokola uzmetums, departamentā bija nozagts. Nozagtais protokola saturs bija nokļuvis netikai Bruno Kalniņa, bet arī S.D. rokās. Aizdomas tolaik krita uz kādas nodaļas kancelejas ierēdni, vārdā Kalnciems, kas, kā izrādījās, bija bijis ar kreisu pagātni. Iespējams, ka šis nozagtais protokola uzmetums no otras puses bija viens no baumojumu cēloņiem. Šie baumojumi ir atspoguļojušies arī trimdas presē. Sociāldemokratu laikraksts „Brīvība" (Bruno Kalniņš), polemizēdams ar „Londonas Avīzi" par kādu sūtņu rīcību (Nr. 570, maijs, 1956.), pieskaras arī „L.A." toreizējam redaktoram J. Andrupam un raksta (nepareizi), ka „Andrups bijis viens no nacistu genosīda režīma uzticības vīriem un kā tāds bijis loceklis Sabiedrisko lietu departamenta vadītāja Ž. Unāma ieceltai komitejai, kas kā politiski neuzticamus 1944. denuncējis vācu ģenerālkomisāram 68 latviešu rakstniekus". Man definitīvi jāuzsver, ka ap-

stākļi bija tādi, kā iepriekš attēlots (manuskripts uzrakstīts 1945. gadā). Apspriedes lēmumi un protokols nekad nav stājies spēkā un nekad un nekur nav iesniegts. Izzagts protokola pirmraksts, kas nokļuvis arī Gestapo rokās, vēl nav nekāds iesniegums. Bez tam skaitlis 68 ir pilnīgi no gaisa grābts. „Brīvībai" un Bruno Kalniņam atbildot, J. Andrups (ar kuŗu man trimdā nav nekādu sakaru) „Londonas Avīzē" Nr. 534 raksta: „Vācu okupācijas vara Latvijā bieži liedza atļaujas izdot grāmatas nacionāliem rakstniekiem, kā piem. Kārlim Zariņam, vai rigorozi cenzēja izdotos darbus, kā Jānim Medenim. Turpretim tā neskopojās ar atļaujām dažiem kreisiem autoriem, lai pēc tam, kad šādi darbi bija izdoti, apgalvotu, ka latviešu rakstnieku vairums esot komūnistiski noskaņoti un šo melīgo apgalvojumu izlietotu par ieganstu tālākai grāmatu atļauju liegšanai.

1944. g. janvārī Sabiedrisko lietu departamenta direktors Ž. Unāms aicināja rakstniekus un kultūras darbiniekus pārrunāt vācu intrigas un latviešu kultūras dzīves ārdīšanu. Sanāksmē pie Ž. Unāma piedalījās prof. P. Jurevičs, Vilis Cedriņš, Teodors Zeltiņš, J. Andrups, O. Freivalds, V. Maizītis, rakstnieks X (aiz dzelzs priekškara), preses nodaļas pārstāvis un teātŗu nodaļas pārstāvis u.c. Klātesošie pārrunāja vācu intrigas un piemin̄ja arī autorus, kas kalpojuši komūnistiem un kuŗus vācu vara uzkrītoši protežēja. Sanāksme nav lēmusi iesniegt kādu sarakstu vācu ģenerālkomisāram, nav arī zināms, ka šāds saraksts jebkad iesniegts".

Pie šīs polemikas autoram nav ko piezīmēt, bet

var tikai atgādināt atmiņu pirmajā grāmatā jau pieminēto Alfrēda Rozenberga stāba bij. Armijas ekon. veikala telpās sarīkoto izstādi par boļševiku laiku literātūrā Baltijas telpā. Izstādes nodaļā — boļševisma priekšvēsture un priekšteči — bija ievietoti arī tādi pilsoniski autori kā Kristaps Bachmanis, Andrejs Zvaigzne, Freimats u.c.

11. ASPAZIJAS BĒRES

Ja Aspazijas 75 gadu dzimšanas dienas svinības, kas bija viens no pirmajiem lielākajiem departamenta sarīkojumiem, noritēja svinīgumā un nacionālā pacilātībā, tad dzejnieces bēres 1943. g. novembrī, kas arī pulcēja ļoti lielu un plašu sēru draudzi, gan beidzās ar nacionālpolītisku demonstrāciju, kuŗai kā tādai varētu aplaudēt, ja tā nebūtu sarīkota neatļauti no malas un ja tas man nebūtu radījis prāvas nepatikšanas ar S.D.

Šo demonstrāciju inscenēja agrākais sociāldemokratu ārlietu ministrs Felikss Cielēns. Tikai jādomā, ka ne tik daudz simpatiju vai pietātes dēļ pret dzejnieci, bet gan, lai pirms savas aizbēgšanas uz Zviedriju, sev sagādātu mazliet popularitāti.

Aspazijas jubileja un bēres ir jau aprakstītas manā esejā „Aspazija dzīves rietā", kas ievietota laikrakstā „Latvija Amerikā" 1958. g. no 15. novembŗa līdz 17. decembrim (Nr. 92-101) un grāmatā „Dzīvā Latvija" (227.-265. lpp.). Pie šī jautājuma vairs nebūtu jāapstājas, ja F. Cielēns savos vēlāk publicētos memuāros „Laikmetu maiņā III" nebūtu atklājis dažus jaunus faktus, kas prasa mazu pakavēšanos pie tiem.

Aspazijas bērēm kā delegāts no viņas dzimtā pagasta ar dzejnieces izvadīšanas komitejas locekļa, Dailes teātŗa direktora E. Smiļģa, starpniecību bija pieteicies arī F. Cielēns. Sagrupējot vainagu nolicēju kārtību, es Cielēnu biju iegrupējis pirmajās rindās.

Bet kapos, kad es biju nolicis Latvijas kultūras iestāžu vainagu un slimības dēļ tūdaļ aizbraucis uz māju, Cielēns, pienākot viņa runātāja kārtai, bija atteicies no savas runātaja rindas un bēru techniskajam izrīkotājam, par kādu es biju iecēlis sava departamenta ierēdni V. Maizīti, teicis, ka viņš vainagu nolikšot beigās. Pienākot beigām, Cielēns atkal Maizītim bija lūdzis, lai orķestris pēc viņa runas nospēlējot valsts himnu, jo viņš uzaicināšot publiku to dziedāt līdzi. Maizītis tam piekritis.

Ar to bēru noslēgums pie Aspazijas kapa bija pārvērsts par labi izkalkulētu nacionālu demonstrāciju un protestu pret okupācijas varu. Tik tālu viss labi. Bet zināmu un saprotamu apstākļu dēļ tāda kārtība bērēm nebija paredzēta un noteikta, pie tam ar nacionāli demonstrātīvo rīcību no sociāldemokrata Cielēna puses.

Šīs rīcības sekmīgumam bija arī kāda maza nevisai solīda priekšspēle ar Aspazijas zārku. Tā ka es pats vēl biju slims, bēru technisko izrīcību vadīja manis ieceltais ierēdnis. Līdzekļu Aspazijas bērēm bija atļauts tik, cik vajadzīgs, un es biju uzdevis Aspazijai iegādāties arī tolaik pagrūti dabūjamu ozola zārku. Bet kad dienu pirms dzejnieces izvadīšanas es aizbraucu uz Māras baznīcu, kur viņas mirstīgās atliekas novietoja, lai tauta no viņas varētu atvadīties, es ieraudzīju, ka dzejnieces zārks nav ozola, bet tikai ar krāsu imitēts. Par to es sašutu un savam ierēdnim, kas blakus dienesta pienākumiem nodarbojās ar visādiem veikaliskiem darījumiem, pateicu, ka, ja divu stundu laikā Aspazijai neatvedīs ozola zārku, par kādu ir atvēlēta nauda, būs

nepatīkamas sekas. Ozola zārku atveda un dzejnieci pārzārkoja. Bet manu raksturu tikai drusku pazīstot, vaininieki zārka lietā vēlāk neko labu nevarēja sagaidīt.

Tāpēc Cielēna vēlēšanās kapsētā, kas savās sekās varēja radīt politiskus sarežģījumus un man kā bēru atbildīgajam rīkotājam sagādāt nepatikšanas, atrada labvēlīgu atbalstījumu. Par nacionālo demonstrāciju bēru komisijas priekšsēdis varēja zaudēt ja nu ne savu amatu, tad vismaz tikt pratināts, vajadzēja skaidroties un tāpēc vairs neatgriezties pie tāda sīkuma kā dzejnieces samainītā zārka lietas.

Ja šī starpgadījuma nebūtu, Cielēns savu nodomāto politisko runu, droši vien, tāpat būtu teicis, bet tai nebūtu tā labvēlīgā ierāmējuma un demonstrātīvā skaļuma, ko tai deva departamenta ierēdņa izpalīdzība ar disciplīnas un kārtības pārkāpumu.

Cielēna rīcībai Aspazijas bērēs es centos rast kaut kādu izskaidrojumu ar zināmu morālu uzdevumu no Aspazijas (pieminētā esejā). Kaut gan Cielēns no dzejnieces visus priekškara un okupācijas gadus bija pilnīgi norobežojies, tomēr savā grāmatā „Rainis un Aspazija" (Ziemeļblāzma, 1955.) savas rīcības attaisnošanai viņš raksta, ka *1943. gada novembŗa pirmajā svētdienā* viņš aizbraucis uz Dubultiem Aspaziju apciemot. Cielēna attēlotā saruna ar Aspaziju un dzejnieces vārdi šķiroties varētu liecināt netikai par izlīgumu, bet arī zināmu dzejnieces morālu pilnvarojumu tādai rīcībai (Rainis un Aspazija, 132.). Tomēr pret to runā vairāki apstākļi, kas esejā minēti no 1.-5. punktam. Bet galvenais pretarguments ir

kalendārs. Aspazija mira 1943. g. 5. novembrī, kas bija piektdienā. Novembŗa pirmā svētdiena 1943. g., kad Cielēns Aspaziju apciemojis, ir bijusi 7. novembrī, tā tad 2 dienas pēc dzejnices nāves. Kad tas pieminētā rakstā bija aprādīts, Cielēns savos 1964. gadā izdotos memuāros „Laikmetu maiņā" III šo datumu ar klusēšanu ir mainījis: *„1943. g. oktobŗa pēdējā svētdienā"* — (257). Bet arī tas rada mazliet šaubas, ja ievēro, ka dzejniece nemira Dubultos, uz kurieni braucis Cielēns, bet gan Rīgā Dr. Nīmaņa klīnikā pēc kāda laika slimošanas.

Tāpēc gŗūti ticams, ka arī pēdējais oktobris (5 dienas pirms dzejnieces nāves) būtu bijusi tā diena, kad Cielēns dzejnieci apciemojis un ar viņu Dubultos izrunājies tā, kā attēlojis. Pēc Cielēna, dzejniece tad nav bijusi nemaz slimības gultā, bet sēdējusi krēslā. Pēc trešās konjaka glāzītes un stipras kafijas visi kļuvuši par dzīviem gariem. Varbūt, ka tas tā ir bijis. Bet vispār jāsaka, ka Cielēns, kā to liecina tie paši viņa memuāri, nebūt nav tāds vīrs, kas ļoti mīl patiesību un ar drosmi var skatīties tai acīs, lai kādas arī būtu sekas. Cielēnu interesē tikai efekts un labvēlīgas sekas. Lai to saprastu, jāatceras tāda Cielēna aprakstīta aina: kāds vecs vīrs, kas jau kļuvis neredzīgs, iemācījies rakstīt ar mašīnu, sēž un raksta savus memuārus, kuŗos cer dzīvot tālāk (Laikmetu maiņā, III, 382). Kaut gan kundze, kas dienu ir darbā, viņam noteikusi nelietot sērkociņus (smēķējot un vārot kafiju), lai dzīvoklī neizceltos ugunsgrēks, viņš tomēr no tā nevar atturēties. Pie rakstāmmašīnas sēdot, viņš pēkšņi saož, ka no virtuves nāk dūmu un deguma smaka. Ar nenodzēstu sērkociņu

vai ar cigaretes galu viņš virtuves pieliekamā skapītī ir aizdedzinājis atkritumu papīra tārbu, kas radījusi ugunsgrēku skapītī. Uguni viņš nodzēš un virtuvi iztīra, bet nu sākas smagākās pārdomas, kā to visu *noslēpt* pats savai sievai. Virtuvi viņš ilgi vēdina un pēc tam tur izlaista veselu odekolona pudelīti un kundzes smaržu pudelīti, ar ko, protams, rada citu, bet arī stipru smaržu virtuvē (Laikmetu maiņā, III, 367).

Šis gadījums liecina, ka autoram nav drosmes palikt patiesības robežās, kaut tā būtu neērta. Bet patiesība, arī cilvēcīgi pilnīgi saprotamas nelaimes veidā, jāslēpj par katru cenu, lai tikai rīcības efekts un sekas paliktu labvēlīgā ietvarā. Tās ir rakstura īpašības, kas efektu un seku labvēlību prasa nostādīt pirmā vietā un patiesībai ļaut paslēpties aiz tiem. Un ja tas tā ir kādas nodzēstas uguns nelaimes gadījumā, tad var jautāt, kā tas ir vēsturisku notikumu gadījumos un saskarsmē ar citām personām?

Savos memuāros Cielēns atklāj arī kādu līdz šim nezinātu faktu par viņa demonstrācijas sekām pie Aspazijas kapa. Nedēļu pēc Aspazijas bērēm pie Cielēna ieradies Dr. A. Lietuvietis un sociāldemokratu centrālās komitejas vārdā viņam paziņojis: Tā ka viņš runu pie Aspazijas kapa teicis bez sazināšanās ar partiju, tad centrālkomiteja viņam pavēlot atstāt Rīgu un doties izolācijā uz laukiem. Cielēns tad pieņēmis katēgorisku lēmumu: *izstāties no partijas*. To viņš arī personīgi oficiāli paziņojis, kad pēc dažām nedēļām notikusi sociāldemokratu centrālkomitejas sēde (Laikmetu

maiņā III, 261, 262.). Tā tad Cielēna runas sekas ir bijušas arī tādas, ka viņš šķīries no sociāldemokratu partijas, kas viņa rīcību nav atzinusi par pareizu. Te jāatzīmē ļoti raksturīgā parallēle: Raiņa bērēs, kur izvadrunu teica Cielēns partijas vārdā, no partijas ar savu demonstrātīvo runu faktiski aizgāja Aspazija. Aspazijas bērēs Cielēna demonstrātīvā runa pie dzejnieces kapa bija iemesls Cielēna aiziešanai no sociāldemokratu partijas, kuŗas biedrs viņš bija bijis ļoti ilgus gadus.

Noslēgumā atkārtošu, ko par Cielēnu Aspazijas bēru gadījumā esmu teicis agrāk: par Cielēna patriotisko manifestāciju es kā toreiz, tā arī tagad iekšēji klusu nopriecājos. Bet Cielēns nerīkojās kā tāds vīrs, kas pats grib un spēj atbildēt par saviem vārdiem un darbiem. Ar sagatavošanos un noiešanu pēc tam „pagrīdē", Cielēns parādīja, ka ne viņš, bet citi lai atbild par viņa vārdiem un rīcību. Arī tā ir sava veida varonība un varbūt nacionāla varonība.

12. LATVIEŠU KULTŪRAS DARBU PĒDĒJĀ PARĀDE

Latviešu kultūras darbs hitleriešu okupācijas laikā nebija viegls. Viegla nebija arī kultūras iestāžu un individuālo radošās kultūras darbinieku darba veicināšana un koordinēšana. Liels veicinātājs faktors bija Kultūras fonds. Bet plašāki tā darbība varēja sākt attīstīties tikai ar 1944. gadu, kad bija izlemts atjaunot agrākās Kultūras fonda balvas literātūrā un citās mākslas nozarēs, tāpat piespriest arī Kr. Barona prēmijas. Jau gada sākumā visām kultūras un mākslas nozarēm iecēla lietpratēju komisijas, kas radītos darbus novērtētu un iesniegtu attiecīgus priekšlikumus Kultūras fonda domei.

Bet 1944. gada pirmie mēneši atnāca ar neapšaubamām pazīmēm, ka tuvojas atkal baigi notikumi, kas ved uz beigu pusi. Šīs pazīmes nāca no frontes, kā cenzētā, tā sevišķi necenzētā veidā. Apstākļus apsverot, es devu norādījumu visām Kultūras fonda un Krišjāņa Barona prēmiju lietpratēju komisijām maksimāli ātri novērtēt godalgošanai iesniegtos darbus. Par okupāciju un visiem kaŗa gadiem bija saradies prāvs radošās kultūras darbu skaits, ko varēja pienācīgi godalgot un ar to atklātībai un arī vāciešiem nodemonstrēt latviešu kultūras augstos sasniegumus. Bet tas bija jādara ātri, lai citi notikumi neaizsteidzas šai parādei priekšā un lai kultūras darba darītāji nepaliek bez gandarījuma par savu paveikto kultūras darbu.

Kultūras fonds bija jau iekrājis paprāvus līdzek-

ļus, par kuŗu izlietošanu lēma Kultūras fonda dome, bet šiem lēmumiem aizvien bija vajadzīgs ģenerālkomisāra apstiprinājums. Fonda dome sastāvēja no 8 lēmējiem locekļiem, bet ģenerālkomisārs par savu pārstāvi bija iecēlis veselas 3 personas, kas, kā iecelšanas rakstā bija teikts, ģenerālkomisāru domē pārstāvēšot atsevišķi vai arī visi trīs kopā. Līdzlemšanas tiesības generālkomisāra pārstāvim Kultūras fonda domē nebija, bet viņš varēja tikai pret kādu lēmumu celt iebildumus. Praktiski tas nozīmēja, ka, ja ģenerālkomisāra pārstāvis Kultūras fonda domes sēdē bija piedalījies un pret lēmumiem iebildumus nebija cēlis, tad domes lēmumu aizsūtīšana ģenerālkomisāram apstiprināšanai bija tikai formāls akts.

Par saviem pārstāvjiem ģenerālkomisārs Kultūras fonda domē bija iecēlis: propagandas pārvaldes priekšnieku un kultūras politikas nodaļas vadītāju Dressleru, kas atklāti latviešiem centās pielabināties, bet darbībā bija konsekvents nacionālsociālistisko ideju paudējs, Kultūras politikas nodaļas vadītāja vietnieku Adolfiju, kas bija Baltijas vācietis, agrāk Liepājas ģimnazijas direktors un finansu nodaļas vadītāju Dr. Neuendorfu, diezgan omulīgu berlīnieti, kuŗu interesēja tikai tas, lai ar Kultūras fonda lēmumiem izdotu mazāk naudas. Latviešu valodu prata vienīgi Adolfijs, kuŗš nevienu reizi uz domes sēdēm neieradās, bet sēdēs lietoja tikai latviešu valodu. Sākumā uz dažām sēdēm ģenerālkomisāra pārstāvis ieradās, bet viņš visu laiku nosēdēja kā mēms, jo nekā nesaprata un sekoja sēdes gaitai pēc mazās domes priekšlikumiem, kas

ģenerālkomisāriāta vajadzībām bija pārtulkoti arī vācu valodā.

Vēlāk ģenerālkomisāra pārstāvis uz sēdēm vairs nenāca. Tas nozīmēja pasliktinājumu tādā veidā, ka tagad iesūtītos Kultūras fonda lēmumus tik ātri neapstiprināja, jo nu visi 3 pārstāvji tos skatīja cauri. Likās, ka šāds veids vāciešiem tomēr ir pieņemamāks. Šad tad bija iebildumi, šad tad par lēmumiem bija jādod papildus paskaidrojumi, bet galvenie iebildumi aizvien bija par summu lielumu. Ja jubilejas gadījumā kādam kultūras darbiniekam piesprieda 2-3000 RM lielu balvu, ja kāda komandējumu summa sniedzās no 1500-2000 RM, tad vāciešiem šīs summas aizvien likās par lielām. Tās esot krietni lielākas kā attiecīgos gadījumos Vācijā. Mēs kultūras atbalstīšanai un veicināšanai izdodot vairāk naudas kā Vācijā. Līdzekļi Kultūras fondam ienāca no latviešu pašu iemaksām un mēs necentamies viņus sevišķi krāt, lai tos kādreiz neapķīlātu hitlerieši un tomēr nebija viegli visus ienākumus izdot. Tā līdz jūlijam bija uzkrājies 600.000 RM liels Kultūras fonda rezerves kapitāls.

Kultūras fonda godalgām un Krišjāņa Barona prēmijām, ņemot vērā darbu uzkrāšanos par vairākiem gadiem un arī tādus, kas karā apstākļu un okupācijas cenzūras dēļ nevarēja tikt publicēti, vajadzēja apm. 55.000 RM, pie tam godalgas bija domātas par apm. 30% augstākas kā neatkarības laikā. Iepriekšējā prakse liecināja, ka tik augstai summai nebūs iespējams dabūt apstiprinājumu. Tāpēc šai ziņā bija jāpielieto zināms maskējums. Vispirms vienā Kultūras fonda domes protokolā bija iz-

strādāts sīks plāns par kultūras darbu godalgojumiem visās nozarēs. Tas bija tā formulēts, ka viņa īsto būtību vācieši nevarēja lāgā saprast un pēc tam otrā protoklā bija lēmums šī plāna reālizēšanai atvēlēt budžetu līdz 55.000 RM. Vāciešiem šī summa izlikās fantastiska. Pieprasīja papildpaskaidrojumus. Tos sniedzot, aprādīja, ka nolemtā summa ir tikai budžetveidīga, kuŗu, iespējams, visu nemaz nenāksies reālizēt. Tā kā šis lēmums šķita vairāk platoniskas dabas, tad viņa apstiprinājumu arī panāca un to jau varēja uzskatīt par 70% apstiprinājumu arī izspriežamajām godalgām.

Kultūras fonda godalgošanai iesniegto darbu apspriešanai un izvērtējumiem parasti bija jānoiet diezgan prāvs ceļa gabals. Vispirms caur 5 attiecīgām lietpratēju komisijām, tad caur Kultūras fonda mazo un lielo domi. Parastos apstākļos šis darbs ilga 2-3 mēnešus. Bet tagadējos apstākļos visu paveica apm. 3 nedēļās. Lietpratēju komisijās bija iecelti attiecīgo nozaru lietpratēji un viņi arī tiešām objektīvi izvērtēja visu radošās kultūras darba ražu. Mazai domei ar lielo domi nācās tikai saskaņot un noapaļot piespriesto summu apmērus. Grozījumus izdarīja tikai mūzikas komisijas lēmumos un arī ne noraidoši, bet gan dažus darbus godalgošanai pieņēma vēl klāt, jo komisija savos vērtējumos bija bijusi stingra un paskopa. Tā zinātnes, rakstniecības, mūzikas un gleznieciības nozarēs bija godalgoti pāri par 40 darbu, ar vairāk kā 50.000 RM kopsummā. Tāds godalgu un godalgoto darbu daudzums nebija piedzīvots pat nevienā neatkarības gadā. Latviešu kultūra ar to varēja būt lepna.

Bet kā būs ar apstiprinājumu? Par to vēl pastāvēja bažas. Kad vāciešiem iesniedza apstiprināšanai Kultūras fonda domes protokola norakstu, kuŗā nebija nekas cits kā vesela virkne godalgoto darbu un bija piezīmēts, ka tas ir tikai iepriekšējā ģenerālkomisāra apstiprinātā lēmuma detalizējums un no atļautā budžeta ir vēl ietaupītas 2800 RM, vāciešu sejas no pārsteiguma palika garas. Šo lēmumu apstiprināt, kas īstenībā pēc pirmā apstiprinājuma bija tikai punkta uzlikšana burtam i, nozīmēja kost rūgtā un cietā ābolā. Bet neapstiprinājums nozīmēja konfliktu ar departamentu, ar Kultūras fonda domes locekļiem, aiz kuŗiem stāvēja 26 lietpratēji un arī pašiem autoriem, tā tad gandrīz vai ar visiem redzamākiem latviešu kultūras pasaules pārstāvjiem. Otras bažas bija par to, ka vācieši šoreiz varbūt piesiesies dažiem lēmumiem pēc būtības, jo godalgoti bija arī tādi darbi, ko vācu cenzūra nebija atļāvusi publicēt, piem. Kārļa Zariņa romāns „Kāvu gadi" bija gan iespiests „Tēvijā", bet viņa pārlabojumu, kādu autors gribēja publicēt grāmatā, vācu cenzūra divreiz bija noraidījusi par itkā pretvācisku noskaņojumu, tāpat tas bija ar Švābes un dažiem brāļu Straubergu darbiem manuskriptā.

Pagāja vairākas dienas un kad apstiprinājumu nesaņēmām, es devos uz ģenerālkomisāriātu, lai personīgā sarunā ar ģenerālkomisāra pārstāvjiem mēģinātu panākt lēmuma apstiprinājumu. Tad es redzēju, cik gŗūti vāciešiem ir kost šai cietajā un skābajā ābolā. Ar Dr. Neuendorfu par godalgu augstumu un kopsummas lielumu diezgan ilgi izstrīdējušies, viņa piekrišanu es tomēr beidzot

dabūju. Ar Adolfiju bija grūti runāt. Dresslers sacījās, ka viņš jau nu visam piekristu, bet daži viņa kolēģi brīnoties par tik šovinistiskiem vai pat revolucionāriem Kultūras fonda domes lēmumiem un negribot savu piekrišanu dot. Aprādīju Dresleram, ka godalgošanas protokola neapstiprināšana radītu latviešu kultūras darbiniekos nepatīkamas sekas. Autori un citi ieinteresētie jau tagad vairākkārt dienā zvana pa telefonu un izsaka izbrīnu, kāpēc nepublicē godalgošanas lēmumus. Tuvojās 1. maijs, kad paredzēta plašāka kultūras darbinieku sanāksme un tāpēc var rasties sarežģījumi, ja protokolu neapstiprinās. Šie argumenti uz Dresleru atstāja iespaidu un viņš apsolīja tajā pašā dienā runāt ar ģenerālkomisāru un panākt protokola apstiprinājumu. Un tiešām, otrā dienā no ģenerālkomisāra es saņēmu rakstu, ka Kultūras fonda piespriestās godalgas ir apstiprinātas, atskaitot vienīgi prof. A. Svābes nepublicēto darbu par Gustavu Bergmani, kas bija jāiesūta ģenerālkomisāram ieskatam un Andreja Eglīša dzeju godalgojumu. Bažas par Jāņa Strauberga godalgoto darbu neapstiprināšanu bija nevietā, jo izrādījās, ka šie viņa darbi bija pastrādāti tieši dažu vācu iestāžu uzdevumā, tikai nebija atraduši vietu, kur tikt publicētiem.

Kad godalgoto darbu saraksts bija izsniegts laikrakstiem publicēšanai, es ģenerālkomisāriātam iesniedzu rakstu, kurā lūdzu vēlreiz pārbaudīt Švābes un Eglīša darbu godalgošanas lietu un noraidošo lēmumu grozīt, jo Gustavs Bergmanis, par ko Švābe sarakstījis monografiju, bijis vācu mācītājs

Latvijā un veicis šo ievērojamus kultūras darbus — latviešu tautas dziesmu vākšanā, pētīšanā, grāmatu iespiešanā u.t.t., bet Andrejs Eglītis ir viens no populārākiem latviešu jaunākiem dzejniekiem, kam godalga piespriesta par vācu cenzūras atļautu un divreiz iespiestu dzeju grāmatu. Viņš ir strādājis kā literārais redaktors žurnālā „Laikmets", kam vācu iestādes veltījušas uzticību un tagad brīvprātīgi iestājies latviešu leģionā, kaut gan kā „Laikmeta" redakcijas loceklis būtu varējis dabūt neaizvietojamības kartiņu. Viņam piespriestās godalgas neapstiprināšana tāpēc varētu kaitēt arī latviešu leģiona lietai.

Uz šo iesniegumu es saņēmu atbildi, ka Švābes darbs par Bergmani esot uzrakstīts vēsturiski tendenciozā apgaismojumā (kaut gan īstenībā noraidījums nāca jau tad, kad vācieši vēl nemaz nebija iepazinušies ar pašu manuskriptu), bet ar Andreju Eglīti esot noticis pārpratums un viņam godalgu varot izmaksāt. Kā man cenzors Nāters paskaidroja, tad pārpratums radies tādējādi, ka Andreja Eglīša vietā esot domāts Viktors Eglītis.

Ar ko Viktors Eglītis, kuŗam vācu laikā tika publicēti diezgan daudzi darbi un daži pie tam pavisam laikmetiski, tagad bija izpelnījies tādu nelabvēlību pie vāciešiem? Viņš bija sarakstījis kādu apm. 120 lapaspušu garu laikmetisku poēmu. Virsraksts, cik atceros, bija „Jaunā Eiropa" vai kautkas tamlīdzīgs. Viņš bija atradis izdevniecību, kas poēmu izdotu, bet cenzūra to bija noraidījusi. Dažas nodaļas, un taisni vissliktākās, kur runa par žīdiem un lieliniekiem, Eglītis bija iesniedzis Skalbem, lai tās

iespiestu „Latvju Mēnešrakstā". Bet Skalbe nekā neiespieda. Tad kādu dienu Viktors Eglītis atnāca ar visu iespiešanai sagatavoto manuskriptu pie manis un lūdza, lai es to izlasot un dodot viņam padomu, ko ar to darīt. Viņš pats to uzskatot par vienu no saviem vislabākiem darbiem, bet cenzūra to neatļaujot iespiest, arī Skalbe nekā nedrukājot. Tāpēc viņš esot nokļuvis zināmā paškritikas strupceļā.

Es neesmu Viktoru Eglīti sevišķi augstu vērtējis kā dzejnieku. Viņa dzejas es tikai ar piespiešanos esmu varējis lasīt un pie tam arī ne visas, bet viņa paša deklamējumus rakstnieku vakaros es arvien esmu klausījies ne ar sevišķu patiku. Un tagad pie savas tiešām pārcilvēcīgās nevaļas es lai izlasītu 8 iespiedu loksnes un tik uzmanīgi, lai varētu autoram dot padomu? Tā man likās Eģiptes mocība. Es gudroju iemeslu, kā lai Eglīti ar visu viņa darbu, to neapvainojot, aizlaižu prom? Bet Eglītis izskatījās nobēdājies un nelaimīgs. Es to nevarēju izdarīt un manuskriptu paturēju.

Vakarā es paņēmu Eglīša poēmu, lai to pārlapotu un dažas vietas palasītu. Bet dažas vietas palasījis, es sāku poēmu lasīt no gala. Sistēmatiski. Dažas vietas lasīju pat vairākas reizes un nevarēju izlaist manuskriptu no rokām, līdz biju visas 8 loksnes izlasījis. Ilgi es neko tamlīdzīgu nebiju lasījis. Mana sieva bija devusies jau pie miera. Es modināju viņu augšā, lai lasītu dažas vietas priekšā un dzirdētu arī viņas domas. Es vēlāk dažas vietas no šīs poēmas lasīju priekšā arī dažiem citiem tuvākiem paziņiem. Mūsu domas nedalījās. Viktoram Eglītim bija

taisnība. Šī poēma bija viens no viņa vislabākiem mūža darbiem un pie tam arī viens no labākiem un pozitivākiem oriģināldarbiem, kas bija sarakstīts latviešu valodā vācu okupācijas laikā.

Poēmas saturs īstenībā bija latviešu tautas likteņgaitas. Ar brīnišķīgu pietāti bija aprakstīta mūsu senatne, ar burvīgu mirdzumu apzeltīti mūsu neatkarības gadi, mūsu kultūras sasniegumi un augstvērtīgums, mūsu saimnieciskās dzīves plaukums, lielinieku laiks ar visām tā sekām, kaŗa izcelšanās, vācu okupācija, brīvās un neatkarīgās nākotnes vīzija. Bija itkā izzudis arī eglītiskā panta kokainums, bet ieviesusies gan viena otra eglītiski nenosvērta un nepārdomāta lieta, piem. pāris personīgi dūrieni dažiem cilvēkiem neatkarības laikā, tad arī nevajadzīgā Hitlera iesaistīšana poēmā, ar kuŗu viņš divreiz vizionāri satiekas un Madlienas baznīcā tam ir ar Hitleru arī gaŗāka saruna. To Viktors Eglītis, acīmredzot, bija darījis, lai cenzori neceltu iebildumus pret visu to glorificējumu, kādu viņš bija veltījis latviešu tautai.

Baltijas vāciešus, kas reizē ar vācu okupācijas kaŗaspēku bija atkal ieradušies Rīgā, Eglītis savā poēmā bija nosaucis par kurtiem un nikniem medību suņiem, kas uzglūn un uzbrūk latviešiem. Bet šie Baltijas vācieši taču bija cenzori un ja viņi varbūt neuzmanības dēļ būtu izlaiduši cauri tās vietas, kur Eglītis tik brīnišķīgi un tiešām ar vīrišķīgu drosmi 3 iespiedu loksnēs bija apdziedājis Latvijas neatkarības gadus, tad kā viņi lai laistu cauri tās vietas, kur viņi paši ir nosaukti par medību suņiem? Nelīdzēja arī tas, ka Viktors Eglītis manuskriptam

bija devis līdzi cenzoram veltītu pavadrakstu, kurā daudz ko mēģinājis tušēt un izskaidrot kā teksts īstenībā saprotams.

Ar šo savu poēmu Viktors Eglītis vācu cenzūras acīs bija parakstījis pats sev nāves spriedumu, un uz visiem laikiem. Tik neapdomīgs varēja dažreiz būt rakstnieks Viktors Eglītis. Es Viktora Eglīša labā varēju darīt tikai vienīgi to, ka viņam piesprieda Kultūras fonda augstāko pensijas kategoriju. Pensiju piesprieda arī viņa dzīves biedrenei Hildai Vīkai. Dot norādījumu Skalbem, lai „Latvju Mēnešrakstā" iespiež dažas labākās vietas no Eglīša poēmas, nebija nozīmes, jo cenzūra tās tā kā nebūtu laidusi cauri. Bez tam pret Skalbi neērti tas būtu bijis arī tamdēļ, ka viņš vienreiz Eglīša poēmu jau bija noraidījis.

Politiski temati dzejā Skalbem nepatika un tādi kā par žīdiem un lieliniekiem jau pavisam nē. Skalbe bija karsts nacionālists, bet pret kreiso un arī lielinieku laika literāro darbinieku uzskatiem viņš bija iecietīgs. Arī dzejolis „Aizvestais", kas bija ieguvis lielu popularitāti un kad koncertos to dziedāja, reti klausītājiem acis palika sausas, ir radies pavisam citā aspektā un rokrakstā tam ir bijis arī cits virsraksts „Bēglis". Ar šādu virsrakstu Skalbes dzejolis 1941. g. jūlija pirmajā pusē saņemts „Tēvijas" redakcijā. Laikraksta literārais redaktors rakstnieks Kārlis Zariņš, dzejoli izlasījis, baidījies, ka cenzūra dzejoli ar virsrakstu „Bēglis" nelaidīs cauri. Tāpēc to nostrīpojis un uzlicis virsrakstu „Aizvestais". Skalbe pats bijis uz laukiem savos Saulrietos un ar dzejnieku pašu par virsrakstu sazināties Zariņam nav bijis iespējams. Dzejoli neiespiest arī

viņš nav gribējis, jo domājis, ka tas Skalbi apvainos un atturēs no turpmākas līzdarbības. Ar virsrakstu „Aizvestais" tad šis dzejolis arī vispirms ir iespiests „Tēvijā". Kad Skalbe ieradies Rīgā, Zariņš viņam par šādu virsraksta grozījumu cenzūras dēļ atvainojies un Skalbe tam piekritis. Arī dzejoļa saturu paanalizējot ir skaidrs, ka virsrakstam „Bēglis" saturs atbilst daudz vairāk, nekā virsrakstam „Aizvestais". Bēglis, par ko dzejnieks domājis, laikam ir Sudrabkalns, kas Skalbem bija draugs.

Viktors Eglītis, lieliniekiem otrreiz okupējot Latviju, pie Dobeles bija kritis lielinieku rokās. Bija ziņas, ka viņš kopā ar kundzi Hildu Vīku Latvijā bijuši arestēti. Ja viņa pieminētās poēmas manuskripts Latvijā bija nokļuvis turienes iestāžu rokās, tad saules gaismu Viktoram Eglītim bija neredzēt. Ja ir pareiza informācija, tad V. Eglītis apcietinājumā arī gājis bojā.

Lēmumu par Andreja Eglīša lirikas godalgošanu publicēja vēlāk atsevišķi un tas viņa kā nacionāla dzejnieka slavu tikai pavairoja, jo nu vēl pienāca klāt itkā zināms nacionāls mocekliskums. Šis atsevišķais publicējums tikai apstiprināja jau atklātībā paklīdušās valodas, ka vācieši aizlieguši godalgot Andreja Eglīša liriku tamdēļ, ka tā ir ļoti nacionāla. Bet tas bija tikai pārpratuma un sajaukuma dēļ ar Viktoru Eglīti.

Vienu piešķirto godalgojumu ar jaunu lēmumu anulēt gan nācās Kultūras fondam pašam. Tas, cik zināms, ir pirmais gadījums latviešu zinātnes un literātūras godalgojumu vesturē, kad piešķirto godalgu atsauc. Šo gadījumu nepublicēja, lai iz-

vairītos no atklāti neērtas situācijas iepretim ģenerālkomisāriātam, ar kuŗu jau tā šai godalgojumu lietā bija diezgan saspīlētas attiecības un lai tāpēc nekaitētu Kultūras fonda turpmākiem līdzekļu piešķīrumiem. Lēmumu par piešķirtās godalgas anulēšanu paziņoja ar rakstu tikai autoram pašam. Tas bija vēstures mūzeja darbinieks un Brīvdabas mūzeja vadītājs Jānis Jaunzems, kam Krišjāņa Barona prēmija bija piešķirta par V. Tepfera izdoto grāmatu „Kurzemes sēta" (grāmatas tituli citēju pēc atmiņas, iespējams, ka tas bija mazliet savādāks).

Kad godalga jau bija izsniegta, vēstures mūzeja otrs darbinieks A. Karnups „Latvju Mēnešrakstam" par Jaunzemja grāmatu iesniedza recenziju, kuŗā bija norādīts, ka grāmatas teksts diezgan plašos apmēros aizņemts no kāda trešā vēstures mūzeja un pieminekļu valdes darbinieka P. Arendta agrāk publicēta darba. Abus darbus uzmanīgi salīdzinot, varēja redzēt, ka Jaunzemis veselas lapaspuses sistēmatiski norakstījis no Arendta, avotu neuzrādot. Lai gan Arendts kā cietušais autors par to nekā nesacīja un nekādas pretenzijas neuzstādīja, jo abi ar Jaunzemi viņi bijuši draugi, tomēr zinātniskā nozīmē tas bija skandāls. Grāmatu godalgošanai bija iesniedzis autors pats. Iekritis šai lietā bija arī vēstures mūzeja direktors docents V. Ģinters, kas šai grāmatai Krišjāņa Barona prēmiju komisijā bija referents un savā recenzijā ieteicis to godalgot. Bija tiešām nēerts stāvoklis. „Latvju Mēnešrakstā" Karnupa lietišķi un taktiski uzrakstīto recenziju neiespiest nozīmēja šo zinātnisko plaģiāciju slēpt, lai nekompromitētu Kultūras fondu. Bet recenzijas

publicēšana savukārt nostādīja neērtā stāvoklī Krišjāņa Barona prēmiju komisiju un pašu Kultūras fondu.

Es izšķīros par recenzijas publicēšanu un arī par tālākām konsekvencēm. Bet pirms recenzijas publicēšanas es lūdzu Krišjāņa Barona prēmiju komisiju sanākt vēlreiz kopā par jaunu apspriest Jaunzema grāmatas godalgošanas lietu, un ja par to būtu kāds jauns lēmums, man to paziņot. Krišjāņa Barona prēmiju komisija iesniedza jaunu protokolu, kurā bija uzsvērts, ka, ja pirmo lēmumu pieņemot, būtu bijuši zināmi visi apstākļi, Jaunzema grāmata nebūtu ieteikta godalgošanai. Tāpēc Kultūras fonda dome nākošā sēdē anulēja godalgas piešķiršanu Jaunzemam un viņam to paziņoja ar rakstu, kurā gan nebija teikts, lai saņemto naudas summu viņš atmaksā atpakaļ. To pieņēma kā pašu par sevi saprotamu lietu, kas netiek rakstā sevišķi atgādināts tikai smalkjūtības dēļ. Bet līdz manai aizbraukšanai no Rīgas minētā summa nebija Kultūras fondam atmaksāta atpakaļ.

Kad Kultūras fonda godalgotie autori un kuplais darbu saraksts bija publicēti un līdzās tam kādā intervijā norādīts, ka apm. kādi 9 no godalgotajiem latviešu zinātnieku darbiem publicēti starptautiskos izdevumos, vairāki vecie kultūras darbinieki zvanīja pa telefonu un personīgās sarunās izteica par to sevišķu prieku. Tāpat vairāki no Rīgas latviešu biedrības darbiniekiem ierosināja, lai sarīkojot pat publikai pieejamu aktu, kurā visiem autoriem varētu godaldas kopīgi izsniegt. Tā būtu augstā un pelnītā dziesma aktīvajiem latviešu radošā kultūras darba

darītājiem tagadējos grūtajos kara apstākļos. Šīs sīkās un ne visai nozīmīgās parādības liecināja, ar cik lielu interesi latviešu tauta sekoja savai kultūras dzīvei un tās sasniegumiem okupācijas laikā.

Kad Rīgā ieradās ar bruņinieku pakāpes dzelzs krustu apbalvotais plkv. Veiss kopā ar vairākiem desmit jaunajiem dzelzskrusta kavalieriem, šie leģionāri vairākas dienas bija pašpārvaldes viesi un pēdējā dienā pirms viņu izbraukšanas uz fronti, pašpārvalde sarīkoja viņiem kopējas vakariņas, kurās ielūdza arī visus Kultūras fonda laureātus, Kultūras fonda domes un lietpratēju komisijas locekļus. Ar to bija dota iespēja frontes apbalvoto varoņu pārstāvjiem pabūt brīdi kopā ar kultūras darba laureātiem dzimtenē, tādejādi simbolizējot zobena un garīgā darba sadraudzību. Uz šīm vakariņām pašsaprotamas pieklājības dēļ bija jāielūdz arī ģenerālkomisāra pārstāvji Kultūras fonda domē. Viņi visi trīs: Dresslers, Neuendorfs un Adolfijs arī ieradās, jo vāciešu bija čakli gājēji visur tur, kur bija klāts galds. Bet viņi, ņemot vērā stīvēšanos ar Kultūras fonda godalgošanas protokola apstiprināšanu, atnāca ar tādām pretenzijām, ka šai vakarā uzdīga nopietni šķēršļi Kultūras fonda turpmākai darbībai.

Pašpārvaldes rīcībā nebija nekādu telpu, kur sarīkot kādu pieņemšanu vai viesības. Veco tradicionālo latviešu mītni Rīgas latviešu biedrību hitlerieši bija noņēmuši sev, tāpat arī visas citas telpas un klubus. Ja gribēja kautko sarīkot, aizvien bija jāubago pie vāciešiem pēc telpām. Lai nevajadzētu to darīt, tad šoreiz leģionāru un

kultūras darbinieku kopējās vakariņas nolēma sarīkot iekšlietu ģenerāldirekcijas darbinieku kopvirtuves telpā, kas atradās nama apakštāvā, bet tur savukārt nebija ne garderobes, nedz arī kādas vietiņas, kur viesus sagaidīt. Tāpēc to izdarīja izglītības ģenerāldirekcijas koridorā, nama 5. stāvā. Kad tur viesi bija sapulcējušies, preses pārstāvji gribēja visus kultūras laureātus nofotografēt, bet viņu bija tik daudz, ka katra atsevišķa ģīmetni ievietot nevarēja un viņus gribēja nofotografēt visus kopā. Laureātus ieaicināja izglītības ģenerāldirektora kabinetā, kur nofotografēja kopā ar Kultūras padomes prezidiju. Ģenerālkomisāra pārstāvji uz šādu parādību noskatījās diezgan šķībi, bet uz fotografēšanos viņus nevarēja aicināt, jo viņi nevienu godalgu par kādu latviešu kultūras darbu saņēmuši nebija.

Pie vakariņu galda Dankers un Prīmanis nolasīja 2 uzrunas, ko bija uzrakstījuši departamenta darbinieki. Bet viņās nebija veltīts neviens vārds ģenerālkomisāra pārstāvjiem, jo iepriekš nebija zināms, ka tie ieradīsies. Pirms vakariņām es gan Dankeram aizrādīju, ka viņa kā pašpārvaldes vadītāja uzrunā visiem galvenajiem viesiem-leģionāriem, Kultūras fonda laureātiem u.c. ir veltīti apsveikuma vārdi, bet tādu nav ģenerālkomisāra pārstāvjiem, kas arī ir ieradušies un tāpēc lai viņš apsveikuma vārdos piemin arī tos. Un tā kā tikai viens no viņiem prot latviski, bet divi neprot, tad varbūt būtu labi, ja viņš ģenerālkomisāra pārstāvjiem domātos vārdus teiktu vācu valodā. Dankers sacīja, ka tas katrā ziņā esot vajadzīgs un to viņš darīšot.

Bet kad pienāca reize viņam savu runu nolasīt, viņš to bija aizmirsis, vai arī uztraukumā nebija atradis vajadzīgos vārdus. Istenībā iznāca pat vēl neveiklāk. Uzrunas ievadā bija uzrakstīti apsveikuma vārdi arī plkv. Veisam kā dzelzkrusta bruņinieku pakāpes kavalierim. Bet tai pašā dienā ap pusdienas laiku Veiss bija izsaukts un izlidojis uz fronti un vakariņās nepiedalījās. Pats par sevi saprotams, ka Veisam domātos apsveikuma vārdus, uzrunu nolasot, vajadzēja izlaist.

Bet Dankers tomēr nolasīja visu, kas bija uzrakstīts. Tā tad apsveica to, kas klāt nebija, bet aizmirsa tos, kas klāt bija. Tā bija viena no Dankera vājajām pusēm, ka viņš nespēja ne runas uzrakstīt, ne arī kautko sacīt no galvas. Viņš varēja nolasīt tikai to, kas viņam priekšā bija uzrakstīts. Ja Dankeram vajadzēja sacīt runas, un ja viņš pats kādreiz ierosināja, lai tās uzraksta, viņš nekad nedeva norādījumus, kādam ir jābūt šo runu saturam, bet kādreiz tikai tika pateicis, lai viņam uzrakstot tādu runu, pēc kuŗas varētu nodziedāt „Dievs, svētī Latviju!". Savā runā ģenerālkomisāru pieminēja gan Prīmanis, bet ne 3 viņa ieradušos pārstāvjus.

Tad notika kāds cits gan būtībā nevainīgs starpgadījums, kas mazliet aizskāra vienu no ģenerālkomisāra pārstāvjiem. Stipri vēlu uz vakariņām ieradās apdāvinātais grafiķis Junkers. Viņam arī bija piešķirta Kultūras fonda godalga. Bet viņš bija tādā garastāvoklī, ka vairs nevaldīja pats par sevi. Nemeklēdams savu vietu, viņš atnāca pie mana galdiņa, kur sēdēja daži profesori un Dresslers

un kur bija viens brīvs krēsls un apsēdās. Viņa izturēšanās tūdaļ sāka kļūt par piedauzību kā šim galdiņam, tā visam vakaram.

Junkers ne tikai dzēra šņabi, bet āva no kājas nost galošu, lēja tanī degvīnu, gribēja no tās dzert un piedāvāja arī citiem. Junkeru savaldīt nebija iespējams. Arī mēģinājums viņu kautkā ar labu izdabūt no telpas ārā, neizdevās. Sevišķi viņš sāka piesieties Dressleram, uzaicināja to pastāvīgi sadzert šņabi un runāja te apvainojoši, te ļoti pielabinoši. Kaut gan viņš to darīja latviešu valodā, tomēr viņa izturēšanās bija nepārprotama. Pēc brīža Dresslers aizgāja pie otra galdiņa apspriesties ar Adolfiju. Pēc tam gan vēl atnāca atpakaļ, bet drīzi abi ar Adolfiju aizgāja prom. Palika vienīgi Dr. Neuendorfs, kurš līdz vakara beigām ar visiem omulīgi sadzēra šņabi.

Trešajā dienā pēc šīm vakariņām es saņēmu no ģenerālkomisāra rakstu, ka viņš ir iecēlis vēl savu ceturto pārstāvi Kultūras fonda domē. Tas bija viņa adjutants un politiskās nodaļas referents Grosmanis. Tas nozīmēja Kultūras fondam jūtamu stāvokļa pasliktināšanos un vēl stingrāku tā uzraudzību. Nu tā bija ne tikai vairs no finansiālā, kultūras un sabiedriskā, bet arī no politiskā viedokļa. Divi no šiem kungiem nu bija baltvācieši. Arī tīri formāli tas nozīmēja tagad visu lēmumu apstiprināšanas pagausinājumu, jo ieslēgta bija vēl viena nodaļa — politiskā un politiskie jēdzieni aizvien mēdz būt ļoti stiepjami.

Apmēram divas nedēļas pēc tam bija nolikta jauna Kultūras fonda domes sēde, kurā galvenokārt bija jāizlemj pabalstu un pensiju piespriešanas

jautājumi vairākiem desmit latviešu kultūras darbiniekiem. Īsi pirms sēdes es saslimu un nevarēju atstāt dzīvokli. Bet es lūdzu prof. Prīmani sēdi noturēt, jo visi materiāli mazājā domē bija sagatavoti, kam bija vajadzīgs tikai formāls lēmums. Saskaņā ar noteikumiem nedēļu pirms sēdes tās dienas kārtība bija aizsūtīta arī visiem ģenerālkomisāra pārstāvjiem. Bet sēdes dienā, apm. stundu pirms tās sākuma, Dresslers bija piezvanījis manai sekretārei un pasacījis, lai Kultūras fonda sēdi nenoturot, jo ģenerālkomisāra pārstāvji neesot iepazinušies ar sēdes dienas kārtību. Iemesls bija bērnišķīgs, bet tas jau arī nebija īstais. Es piezvanīju prof. Prīmanim, informēju viņu par stāvokli un lūdzu tomēr sēdi noturēt. Un ja no ģenerālkomisāriāta zvanītu arī viņam, lai pasaka, ka tā nav mūsu vaina, ja ģenerālkomisāra pārstāvji nav turējuši par vajadzīgu iepazīties ar viņiem piesūtītās sēdes dienas kārtību. Visi Kultūras fonda domes locekļi uz sēdi ir izziņoti un tāpēc sēde katrā ziņā notiks, bet ģenerālkomisāra ziņā ir vai viņš pēc tam sēdes protokolu apstiprina, vai nē. Es piezīmēju, ka visa šī jezga ir radusies sakarā ar notikumiem iepriekšējās vakariņās.

Sēdei sākoties Dresslers bija zvanijis arī Prīmanim, bet tas viņam diezgan katēgoriski un asi bija pateicis to, ko mēs norunājām. Kad šīs sēdes apstiprinājumu ilgāku laiku no ģenerālkomisāriāta nevarēja sagaidīt un tajā bija arī daži jubileju balvu piespriedumi, kas bija jāpasniedz jubilāriem, bet galvenokārt pabalsti trūcīgiem kultūras darbiniekiem, es devos pie Dresslera, lai mēģinātu ar viņu izrunāties un atrastu Kultūras fonda strupceļā

iestigušo lietu dēļ kādu kompromisa izlīdzinājumu. Kad es sāku ar Dresleru runāt, viņš tūdaļ atgriezās pie godalgām un pieminētā vakara. Redzēju, ka tas ir galvenais sāpju bērns. — Esot piespriestas godalgas tādiem autoriem, kādiem nevarēts un tomēr, atskaitot vienu, viņi visas tās apstiprinājuši.

Viņi esot ielūgti uz laureātu un leģionāru vakaru, bet tur izturēšanās pret viņiem esot bijusi nevērīga, žēlojās Dresslers. Es domāju Junkera izturēšanos un iebildu, ka tas cilvēks tomēr bija piedzēries un nekādi nebija nomierināms. Nepatīkami jau bija, bet to nevajadzētu tik daudz ļaunā ņemt. Tas jau esot bijis sīkums vien, teica Dresslers. „Jā, bet kas tad vēl?" — Kultūras fonda laureāti neesot ģenerālkomisāra pārstāvjiem atsevišķi stādīti priekšā (lai gan pie apsveicināšanās visus iepazīstināja). Kultūras fonda laureāti esot aicināti kādā atsevišķā istabā, kur ģenerālkomisāra pārstāvji neesot aicināti (paskaidroju arī šīs parādības īsto iemeslu, preses vēlēšanos nofotografēt tikai Kultūras fonda laureātus). Esot turētas 2 apsveikuma runas, kuŗās ignorēti ģenerālkomisāra pārstāvji. Aizrādīju, ka pirms tam mēs ar Dankeru to norunājām, bet uztraukumā viņš to piemirsis. Tā nav nevērīga ignorēšana, bet neuzmanīga nejaušība.

Izrunājamies, bet saspīlējums pilnīgi neizlīdzinājās.

Ar rīcību, ko varētu pat pielīdzināt diedelēšanai, ilgākā laikā no ģenerālkomisariāta ierēdņiem tomēr izdevās dabūt apstiprinājumu arī šim Kultūras fonda domes lēmumam. Savu prestīžu uzturēdami, mēs varējām uz apstiprināšanu labu laiku gaidīt, varējām

to ar rakstu atgādināt, bet tas varēja ievilkties pāris mēnešus un vēl ilgāk. Bet tas būtu nozīmējis, ka pie tukša galda ir jāsēd un jāgaida arī vairākiem desmit veciem un nespējīgiem kultūras darbiniekiem, kas bija tādos apstākļos, ka dzīvoja tikai no tā, ko saņēma no Kultūras fonda. Bet šis bija arī pēdējās kultūras fonda sēdes protokols, kuŗa apstiprinājumu man nācās zobus sakodušam izdiedelēt.

III

UZ BEIGU PUSI

1. FRONTES STĀVOKLIS UN TĀ LIECĪBAS

Pēdējais cēliens tai milzīgajā traģēdijā, kuŗā Otrs pasaules kaŗš ģeopolītisku apstākļu dēļ bija ierāvis visu Baltijas telpu un latviešu tautu bez viņas vainas un pret viņas gribu, sākās jau 1944. g. pavasarī. Pēc krievu ziemas ofensīvas un pēc sabiedroto panākumiem Italijas kaŗa laukā un gaisa kaŗā virs Vācijas, nebija vairs ne vismazāko šaubu, ka Vācija kaŗu ir zaudējusi. To neatzina un nedrīkstēja atzīt tikai vācu propaganda un kroņa optimisms un arī tie vienaldzīgie, kuŗi notikumiem skatās acīs tikai tad, kad tie vairs nav durvju priekšā, bet ir jau pārnākuši pār slieksni.

Ziemas ofensīvai nobeidzoties, krievi bija izdzinuši hitleriešus no Ukrainas, pārsvieduši tos pāri Dņeprai, Dņestrai un iebrukuši Rumanijā. Ziemeļos no ielenkuma bija atbrīvota Ļeņingrada, vācieši bija izsviesti no Volchovas apgabala un ietriekti jau Igaunijas territorijā, kur visus vēlās ziemas un pavasaŗa mēnešus norisinājās sīvas cīņas. Šos notikumus noteica nevis krievu militārais spēks, bet gan vāciešu nespēks, Hitlera neveiklā militārā taktika un tamdēļ armijas dezorganizācija. Savus galvenos spēkus un rezerves vācieši turēja rietumu frontē un visās okupētās zemēs no Norvēģijas līdz Spānijai, gaidot invāziju, bet Krievijā viņiem bija maz spēku un tie paši pārguruši, dezorganizēti un jau pazaudējuši ticību uzvarai. Savos frontes ziņojumos un propagandā hitlerieši uzsvēra, ka viņi atkāpjoties

krieviem ir nodarījuši lielus zaudējumus. Nebija svarīgi, vai tas tā bija, svarīgi bija tikai tas, ka krievi ilgākā vai īsākā laikā bija aizvien sasnieguši visus savus operatīvos mērķus. Bet operatīvo mērķu sasniegšana ir galvenais, kas izšķir karu.

Ziemeļu frontē Volchovas apgabalā bija novietotas arī latviešu leģiona vienības. Pēc šī frontes sektora ietrenkšanas Igaunijā, daži ievainotie latviešu leģionāri un tie, kam bija piešķirts atvaļinājums, starp citu arī ar bruņinieka pakāpes dzelzs krustu apbalvotais plkv. Veiss, ieradās Rīgā un tie zināja stāstīt un apliecināja, ka krievu militārais spēks nav nemaz pieaudzis, ka tos būtu bijis viegli ne tikai atturēt, bet arī pieveikt, ja tam stāvētu pretim kaut cik kaujas spējīgas karaspēka vienības, bet vāciešu esot pirmkārt maz un tie paši dezorganizēti. Tie neielaižoties nemaz nopietnās kaujās un tuvcīņās pavisam nē, bet bēgot tikai pa kaklu un pa galvu, ja krievu vienības tuvojoties. Latviešu vienības bija izrīkotas galvenokārt vācu atkāpšanās segšanai un ļoti bieži vācieši, kas bijuši norīkoti flankos, latviešus nemanot atstājuši vienus savam liktenim. Tā tas bija bijis ar plkv. Januma pulku, kas grūtos pārgājienos un ar cīņām izlauzās no dziļas krievu aizmugures, kur to tīšām bija atstājuši vācieši, arī ar plkv. Lobes vienību u.t.t.

Lai krieviem ziemas apstākļos virzīšanās uz priekšu būtu grūtāka un lai viņi priekšā atrastu tikai postažu, hitlerieši šai laikā no visiem apgabaliem, kuŗus viņi atstāja, visus civīlos iedzīvotājus un mantas izvāca un nopostīja ēkas, tiltus un ceļus. Latvijā no Ļeņingradas apgabala vien tā sadzina vairāk kā

100.000 krievu iedzīvotāju, kas tā jau grūtos dzīves apstākļus Latvijā pasliktināja un vācu piefrontes aizmuguri drošāku nepadarīja. Tā vācieši rīkojās visā frontes garumā līdz pat Melnai jūrai.

2. LATVIEŠU LEĢIONĀRU ZAUDĒJUMI UN IZVAIRĪŠANĀS NO IESAUKŠANAS

Ziemeļu frontes atkāpšanās kustībā latviešu leģionāri bija cietuši prāvus zaudējumus, bet sevišķi lielus zaudējumus latviešu leģiona vienībām nācās ciest, kad fronte atkal mazliet nostabilizējās Igaunijā un netālu no Latvijas robežas pie Opočkas un uz leju no turienes. Igauņi un latvieši tad bija galvenie, kas uztvēra un atvairīja tolaik nelielos krievu uzbrukumus. Viņi arī šais vietās bija galvenie, kas fronti noturēja. Šai laikā man kādreiz gadījās būt latviešu leģiona ģenerālinspektora stābā, un stāba priekšnieks man rādīja vairākas no latviešu virsniekiem frontē saņemtas vēstules un ziņojumus, kas nebija gājušas caur cenzūru. Šais vēstulēs stāvoklis frontē bija raksturots kritiski un uzsvērts, ka uz vācu spēkiem nevarot palaisties un vācu karaspēks arī nebūšot tas, kas gribēšot un varēšot pasargāt Latviju no krievu iebrukuma. Mēs varot palaisties galvenokārt tikai paši uz saviem spēkiem un ja Latviju gribot kautkā no otrreizēja krievu iebrukuma glābt, tad esot jādara viss, lai vairotu un stiprinātu latviešu bruņotos spēkus.

Tais pašās vēstulēs un ziņojumos bija uzskaitīti arī zaudējumi, ko cietušas latviešu vienības. Vairumā runāja par 60, 70 un pat 80%, ko bija zaudējušas atsevišķas latviešu leģionāru vienības. Patriotiskie latviešu virsnieki lika ģenerālinspektora stābam pie sirds izdarīt jaunus iesaukumus, aizpildīt zaudējumu robus un latviešu vienības vēl pavairot.

Bet šai ziņā ģenerālinspektors nekā nevarēja darīt. Formāli viņš gan bija latviešu karavīru iesaucējs, bet visas direktīvas un norādījumus viņiem deva Himlera vietnieks Latvijā un Austrumkrievijā Jekelns, kurš bija faktiskais rīkotājs par latviešu leģionāru iesaukšanu un zināmā mērā arī par viņu likteni cīņas laukos. Arī Jekelns bija atzinis jauna latviešu kontingenta iesaukšanas vajadzību un 1944. g. pavasarī sākās atkal plaša latviešu iesaukšanas akcija, kuŗa gan demorālizējošu iespaidu atstāja ar tā saukto „neatvietojamo" sistēmu, kas deva daudziem iespēju no iesaukšanas kaŗa dienestā izvairīties. Šī sistēma bija jau tiktālu „emancipējusies", ka bija radušies dažādi veikalnieciski ļaudis, kas varēja izgādāt atbrīvošanu no iesaukšanas. Šī apstākļa dēļ, bet galvenokārt tādēļ, ka latvieši vairs neticēja hitleriešiem, negribēja ar viņiem kopā cīnīties un neticēja, ka pēc šīs cīņas arī hitleriešu uzvaras gadījumā viņi dos latviešiem kautkādu neatkarību, ļoti daudzi latvieši no iesaukšanas izvairījās un sāka bēguļot. No apm. 40.000 iesauktiem, kāds skaits bija caurmērā latviešu leģionā, apm. 10.000 iesaukšanai neklausīja un iesaukšanas dienās reģistrācijas vietās nemaz neieradās. Tā tad apm. 25% latviešu uzsāka bēguļošanu vai dezertēšanu jau pirms vācu uniformas uzvilkšanas un apm. 3-5% to darīja dažādos apstākļos vēlāk, kad bija ietērpti vācu uniformās.

Šie skaitļi nebija zināmi ne latviešu ģenerālinspektora stābā, nedz arī kādā citā latviešu iestādē, bet tos kādā apspriedē ģenerālkomisāriātā, uz kuŗu bija aicināti arī dažu latviešu iestāžu vadītāji, kādā referātā nosauca ģenerālkomisāriāta darba un

sociālās politikas nodaļas vadītājs Šmuclers, kuŗš agrāk bija bijis darba pārvaldes vāciskais vadītājs un kuŗam tagad bija pakļautas visas darba pārvaldes Latvijā. Vispirms Šmuclers runāja par darba spēka rezervēm un mobilizāciju vispār. Tad viņš pagriezās pret Dressleru un jautāja, vai viņš šajā sabiedrībā varot runāt atklāti? Dressleram bija neērti to noliegt, lai neapvainotu klātesošo latviešu iestāšu vadītājus un viņš piekrītoši pamāja ar galvu. Tad Šmuclers nosauca minētos skaitļus.

Darba pārvaldes īstenībā bija viens no galveniem dzinejspēkiem latviešu leģionāru vervēšanā. Daudzos iesaukumos, virsniekus un instruktorus atskaitot, kārtība vismaz sākumā bija tāda, ka to gadagājumu jaunekļi, kuŗus bija nolemts iesaukt, varēja izvēlēties, vai nu 1) iestāties latviešu leģionā, 2) tikt iedalītam darba grupās un aizsūtītam kā izpalīgam uz vācu armijas vienībām, vai 3) tikt nosūtītam darbos uz Vāciju.

Nosūtīšana darbos uz Vāciju bija īstenībā nosūtīšana spaidu darbos, no kā latvieši centās cik iespējams izvairīties. Arī par palīgstrādniekiem uz vācu armiju latviešu jaunekļi negribēja iet un tāpēc ar to viņus piespieda sākumā „brīvprātīgi", bet vēlāk „saskaņā ar izsludināto mobilizāciju" iestāties latviešu leģionā. Formāli šo vervēšanas darbu gan darīja itkā latvieši. Darbos uz Vāciju latviešu jauniešus aizsūtīja latviešu darba departaments, leģionā iesauca un iedalīja latviešu leģiona ģenerālinspektors, bet faktiski šo darbu izrīkoja un darīja Jekelns un Šmuclers, aiz kuŗa savukārt stāvēja Saukels. Tāpēc tad arī tik liels pēc Šmuclera datiem

bija to latviešu skaits, kas labāk gāja mežā un uzsāka nelegālu dzīvi, nekā brauca spaidu darbos uz Vāciju vai ietērpās vācu uniformā, lai nestu latviešu leģionāru vārdu.

3. ŠĀVIENS UN PĻAUKA

It sevišķi šo izvairīšanās kustību iesaucamo gadu jaunekļu starpā veicināja kāds nepatīkams gadījums, kad šai pašā pavasarī kāds vācu partijas vīrs nesodīti bez iemesla bija varējis šaut uz latviešu leģionāriem ar medību šauteni. Gadījums norisinājās Rīgā, kad vācu ziemeļu fronte bija attriekta gandrīz līdz pašām Latvijas robežām. Diviem latviešu leģionāriem, kas nesa vācu formu ar nacionālo uzšuvi uz rokas, bija Meža parkā uzdots izdarīt kādas telefonu līnijas ievilkšanas darbus. Viņiem bijis jāstrādā blakus vasarnīcai, kuŗā dzīvoja Rīgas pilsētas vācu birģermeistars Dr. Windgassens.

Strādājot latviešu leģionāriem pār šīs vasarnīcas žogu dārzā pārkritis telefona stabs un daži darba rīki. Viņi pārkāpuši žogam pāri, lai pārkritušos priekšmetus atceltu atpakaļ. Uz vasarnīcas balkona izskrējis Windgassens un sācis bļaut, bet ko, to leģionāri nav sapratuši. Izrādījās, ka Windgassens saucis, lai viņi tūdaļ atstāj dārzu. Kad leģionāri vēl pūlējušies, lai žogam dabūtu pāri pārkritušo telefona stabu un darba rīkus, Windgassens ieskrējis vasarnīcā, paķēris medību bisi un uz abiem latviešu leģionāriem raidījis šāvienus un tos ievainojis. Abus ievainotos vajadzēja ievietot slimnīcā un pēc izveseļošanās viens no tiem tūdaļ atstāja savu vienību un sāka dzīvot pa mežiem. Šis nedzirdētais gadījums Latvijā sacēla uztraukumu, bet Windgassens kā (augsts) partijas vīrs par to nedabūja nekādu sodu un palika savā Rīgas pilsētas birģermeistara amatā.

Daļēji šai sakarībā pastiprinājās prāvās rivalitātes, kādas pastāvēja Rīgā starp vācu armiju un partiju. Vācu bruņoto spēku pavēlnieks austrumzemē kavalerijas ģenerālis fon Brēmers, kuŗa stābs atradās Rīgā, bija gribējis Windgassenu nodot kaŗa tiesai, jo viņš bija šāvis uz vācu bruņotajiem spēkiem padotajiem kaŗavīriem, gan latviešiem, bet kas tomēr bija tērpti vācu karavīru drēbēs. Windgassenu aizstāvēja un attaisnoja partija, bet it sevišķi Austrumzemes valsts komisārs un gauleiters Loze, kuŗš pēc sava amata bija arī visa ziemeļsektora valsts aizsardzības komisārs. Šīs nesaskaņas starp Lozi kā augstāko partijas pārstāvi Rīgā un bruņoto spēku pavēlnieku Rīgā nogāja pat tik tālu, ka Hitlera dzimšanas dienas svinību banketā 20. aprīlī Lielās Ģildes telpās valsts komisārs Loze ģenerālim Brēmeram iecirta pļauku. Ne nu tieši divu sašauto latviešu leģionāru dēļ, bet šis bija bijis viens no vairākiem iemesliem, kas noveda līdz pļaukai.

Šai banketā bija ielūgti arī divi latviešu pārstāvji: ģen. Dankers un ģenerāldirektors Prīmanis, kuŗi šo notikumu redzot bija sev nosolījušies par to uz āru nekur nerunāt. Tikai viņi, pēc pašu izteiciena, vēlāk neuzmanībā pielaiduši kādu „konvencionālu" kļūdu; kad pēc pļaukas bankets sācis jukt un ģenerālis Brēmers vēl uztraukumā viens pats staigājis pa kādu nomaļāk stāvošu stūri, viņi piegājuši no tā atvadīties. Ģen. Brēmers tai pašā naktī no Rīgas aizbrauca, iepriekš uz galveno mītni aizsūtījis telegrammu.

Latviešu pašpārvalde latviešu leģionāru sašaušanas lietu zināja, to privāti pārrunāja un

nosodīja, bet nekādas konsekvences nevilka un nekādu stāvokli lietā neieņēma. Tāda pat bija latviešu leģiona ģenerālinspektora izturēšanās. Bet latviešu leģionāru sašāvējam Windgassenam vēlāk bija lemts spēlēt latviešu dzīvē Kurzemē vēl lielāku lomu.

Kad 1945. g. februārī kā pretsparu Jaltas konferences lēmumiem vācu ārlietu ministrs Ribbentrops ierosināja dibināt dažu okupēto tautu t.s. atbrīvošanas komitejas, Himlers deva norādījumu 3 dienu laikā sastādīt šādu komiteju ari latviešiem ar leģiona ģenerālinspektoru Bangerski priekšgalā. Šai komitejai domātos locekļus lielāko daļu pa Vāciju uzmeklēja un savāca kopā Gestapo ierēdņi un saaicināja uz Potsdamu [x]. Tur Bangerskis deklarēja, ka viņš pārņems varu Kurzemē, lai veidotu Latvijas valsti. Bet uz Kurzemi izbraucis, viņš ar saviem komitejas locekļiem bija īstenībā tikai Dr. Windgassena rīkojumu reālizētājs, jo Windgassens pēc

---

x) Jaltas konferences komunikē izdeva 11. II 45. un 15. II Drezdenē vajadzēja sanākt latviešu atbrīvošanas komitejai, bet izbumbojuma dēļ tā sanāca 20. februārī Potsdamā. Bangerskis latviešu pārstāvju sanāksmē Libekā 31. V 45 ir par to taisnojies (Lībekas komitejas informācija Nr. 1), ka pasta un dzelzceļa nekārtīgas darbošanās dēļ aicinājumi uz Potsdamas sēdi bijuši jāizsūta caur iekšlietu ministrijas telegrafu. Bet kamdēļ viņš vārdu Gestapo grib maskēt ar iekšlietu ministrijas vārdu? Iekšlietu ministrijas un Gestapo virsvadītājs taču bija Himlers vienā personā.

Rīgas krišanas bija iecelts par Kurzemes novada komisāru, tā tad amatā vēl paaugstināts, un viņa rokās Kurzemē atradās visa civīlā vara.

4. SKATI UZ RIETUMIEM.

Kad frontes kauju troksnis bija pievirzījies mūsu zemei pavisam tuvu un Latvijai draudēja netikai tiešās kaŗa darbības briesmas, bet arī jauna okupācija, latviešu tauta šo notikumu tuvošanos uzņēma dalītām jūtām. Vai hitlerieši kaŗu zaudēja, — un viņu atkāpšanās visās frontēs un armijas sabrukums daudzās vietās liecināja, ka tā būs, — tas latviešiem bija puslīdz vienaldzīgi. Daļa pat priecājās, ka hitleriešiem nāksies kaŗu zaudēt un viņi nevarēs Eiropai un pasaulei uzkundzēties. Vienīgās nožēlas bija par to, ka vācieši pirms savas bojā ejas nav paspējuši sakaut staļinisko boļševismu. Tas būtu atbrīvojis arī mūsu zemi no nemitīgajiem boļševistiskās invāzijas draudiem. Bet reizē ar to visus pārņēma stindzinoši baigas nojautas, kas notiktu tad, ja boļševisms vēlreiz veltos pāri latviešu zemei un tautai? Tādu stāvokli nevarēja iedomāties un saprast. Gluži vienkāršī negribēja ticēt, ka veselas tautas: igauņi, latvieši, leiši varētu atkal tikt pakļautas bolševismam.

Tāpec šai laikā tautas masās bija iesakņojusies dziļa fatāla ticība, ka lielās demokratiskās pasaules valstis Anglija un Amerika nepielaidīs to, ka boļševiki par jaunu okupē Baltijas telpu. Boļševistiskā Krievija bija gan Anglijas un Amerikas sabiedrotais dzīvības un nāves cīņā pret nacionālsociālistisko Vāciju, bet A.S.valstis nebija atzinušas to, ka Krievija okupēja un anektēja Baltijas valstis jau 1940. gadā. Atskaitot pirmos Latvijas

neatkarības gadus, nekad latviešu tautā nav bijusi tik liela ticība angļu un amerikaņu lietai kā šajā laikā. Latviešu tauta ticēja, ka angļi un amerikāņi karu uzvarēs un nodibinās pasaulē jaunu taisnības laikmetu un ka viņi tāpēc nepieļaus boļševikiem pa otram lāgam pārpludināt Latviju.

Bet reālpolītiski domājot varēja teikt, ka ar ticību, lai arī viņa būtu cik stipra, pie Latvijas robežām nevarēs aizturēt krievu tanku kolonas. Reālpolītiski mēs atradāmies neapskaužamā situācijā. Mūsu varonīgie zēni savas dzīvības un asinis nežēlodami cīnījās frontē, lai pār Latviju neveltos jauns bolševisma vilnis. Viņiem bija teikts, ka viņi cīnās un cīnīsies par Latviju un latviešu lietu un viņi, vismaz lielais vairums, tam ticēja. Bet mēs cīnījamies kopā ar vāciešiem, vācu uniformās un ar vācu ieročiem, mēs cīnījāmies pret boļševikiem, kas bija angļu un amerikāņu sabiedrotie. Mūsu valsti tagad bija okupējusi Vācija, mūsu zemē atradās vācu bruņotie spēki, tāpēc nebija nekāda iemesla ne ticēt, ne gaidīt, ka krievi pie mūsu zemes robežām apstāsies un vācu vajāšanu neturpinās. Reālpolītiski tā būtu bijusi plānprātība un neskatoties uz to, tautas masās bija iesakņojusies kāda instinktīva un fatāla ticība šādai reālpolītiskai plānprātībai.

Bet ja gribēja latviešu tautas glābšanai kautko darīt, tad, izejot no tā neapšaubamā pieņēmuma, ka Vācija karu ir zaudējusi, bija jāvelk attiecīgas konsekvences un kautkas reāls jādara. Vispirms ārpolītiski, kur gan bija ļoti grūti kautko darīt un izredzes arī šķita pavisam, pavisam niecīgas, — un tad iekšpolītiski. Šai ziņā arī bija vairāki nodomi

kautko darīt iekšpolītiski un mēģinājumi pārnest latviešu jautājumu ārpolītiskā plāksnē, bet visi tie sabruka vācu okupācijas varas režģos un daudz nepārsniedza fantazējumu robežas.

5. MANTAS UZ VĀCIJU

Ka hitlerieši 1944. g. vēlā ziemā un pavasarī Latviju saviem sākotnējiem plāniem un mērķiem jau uzskatīja par norakstītu, liecināja arī tas, ka viņi šai laikā sāka izvākt no Latvijas dažādas vērtības un pat ražošanas līdzekļus. Mantas un preces, bet it sevišķi pārtikas līdzekļus, hitlerieši no Latvijas ārā bija veduši pastāvīgi. Turpretim dažādas mašīnas un ražošanas līdzekļus Latvijā vācieši bija ieveduši diezgan daudz. Viņu nodibinātās sabiedrības un Vācijas sabiedrību filiāles bija Latvijā investējušas daudz ierīču, lai Latviju saimnieciski maksimāli izmantotu. Bet 1944. g. martā, aprīlī un maijā, kad fronte itkā bija nostabilizējusies ārpus Latvijas robežām, šādu ierīču investēšanu Latvijā sāka pārtraukt un mašīnas un ražošanas līdzekļus nomontēt un sūtīt uz Vāciju atpakaļ. Pirmais, kas kādā vaļsirdīgākā sarunā, neuzmanības dēļ, šiem apstākļiem pievērsa manu uzmanību, bija kāds vācu linu tirgotājs. Līdz 1930. g. viņš bija dzīvojis Latvijā un Smiltenes novadā viņam bija bijušas nomā vai īpašumā vairākas linu fabrikas. Viņš bija apprecējis latvieti un prata arī latviešu valodu. Pēc aizbraukšanas no Latvijas viņš bija nometies uz dzīvi Pölicā pie Oderas, kur viņam bija sava māja. Vācu okupācijas laikā kādas sabiedrības uzdevumā viņš atkal ieradās Latvijā un pārzināja linu ražošanu Latgalē un Vidzemes Malienā. Jau martā viņa sabiedrība bija saņēmusi rīkojumu pasteidzināti pārsūtīt uz Vāciju visus gatavos materiālus un arī

ražošanas līdzekļus. Līdzīgi gadījumi, izrādas, bija arī citos saimnieciska rakstura pasākumos. Bet tas tika darīts ar sevišķu noslēpumainību un neuzkrītoši.

Bet ļoti zīmīgs bija kāds valsts bibliotēkas telpās uzglabāts vērtīgu grāmatu evakuējums uz Vāciju. 1939. gadā pēc repatriācijas līguma Baltijas vāciešu no Rīgas uz Vāciju izveda arī diezgan daudz kultūras vērtību, ko starptautiskā komisija bija atzinusi par baltvācu kultūras īpašumu. Starp citu 163 prāvās kastēs tā bija sapakāti lieli senvēstures un Baltijas telpas vēsturiskās literātūras krājumi, ko latviešu iestādes bija atļāvušas vāciešiem izvest. Bet kuģu transporta trūkuma dēļ šīs kastes ilgāku laiku bija nogulējušas Rīgas muitas noliktavās. Krieviem Rīgu okupējot, boļševiku iestādes anulēja agrāko Latvijas valdības lēmumu par šo mantu izvešanas atļauju un visu 163 kastu aizvešanu aizturēja. Tomēr šie materiāli nebija attiecīgām krātuvēm sadalīti un visu lielinieku laiku nogulējuši turpat Rīgas muitas noliktavās.

Vāciešiem Rīgu okupējot, šos materiālus bija atradis Baltijas telpas virspavēlnieka kultūras lietu referents Dr. Holsts un sākot savu kultūras iestāžu „reorganizācijas" darbu, nodeva visas šīs grāmatas valsts bibliotēkai, pagaidām gan tikai uzglabāšanai. Bet pēc kāda viņa raksta „Deutsche Zeitung im Ostland" varēja spriest, ka šīs grāmatas ar laiku paliks bibliotēkas rīcībā pavisam. Šis Holsta raksts kastu esamībai tomēr bija pievērsis arī citu Baltijas vāciešu uzmanību Pozenē un tāpēc tikko nodibinājās vācu civīlā pārvalde Rīgā, no ģenerālkomisāriāta nāca norādījums 163 kastu saturu bibliotēkas

krājumos neietilpināt, bet uzglabāt neatvērtas līdz turpmākam rīkojumam. Kā noskaidrojās, tad Vāciešiem pastāvēja plāns Rīgā radīt vēsturisku vācu bibliotēku, ņemot tai par pamatu agrāko vācu senatnes pētītāju biedrības bibliotēku, kas pēc vācu repatriācijas bija piedalīta valsts bibliotēkai. Jauno bibliotēku uzturētu Rīgas pilsēta un tajā kā vērtīgākā daļa būtu iepludināti arī visi tie materiāli, kas atradās 163 kastēs. Šo lietu realizēt bija nolemts ar 1944. g. jauno budžetu, kas Rīgas pilsētai sākās aprīļa mēnesī. Jau janvārī un februārī Rīgas pilsētas vācu šūrāts Tīdemanis sāka ar valsts bibliotēku kārtot dažus šīs lietas sīkākos saimnieciskos jautājumus.

Bet pēkšņi martā valsts komisārs deva rīkojumu visas 163 kastes izdot kādai vācu spedicijas firmai. Tikai viņas neaizveda uz agrāko vācu senatnes pētītāju biedrības bibliotēku Jaunielā, kā agrāk bija nolemts, bet gan ar kuģi aiztransportēja uz Vāciju. Arī par senatnes pētītāju biedrības bibliotēkas pārņemšanu Rīgas pilsētas rīcībā piekritīgie ļaudis vairs neizrādīja nekādu interesi. Tāpat steidzīgi uz Vāciju sāka transportēt tās kultūras vērtības, it sevišķi krievu baznīcu piederumus, ko Rozenberga stābs bija savācis Ziemeļkrievijas apgabalos un pagaidām attransportējis līdz Rīgai. Šādu atklāti gan slēptu rīcību vērojot, varēja būt tikai viens nepārprotams secinājums.

6. HELMŪTS ZINDERMANS RĪGĀ

Maija mēnesī Rīgā ieradās Vācijas valsts preses šefa vietnieks Helmūts Zindermans (kas tagad ir kāda grāmatu apgāda vadītājs Bavārijā). Viņu pavadīja Rozenberga ministrijas preses nodaļas vadītājs Dr. Steinkopfs. Zindermans Rīgā noturēja 2 priekšlasījumus, vienu preses un informācijas darbiniekiem — vāciešiem un latviešiem, kam sekoja plašas kopējas vakariņas un otru vadošajiem vācu civīlās pārvaldes ierēdņiem Rīgā, uz kuŗu bija ielūgti arī daži latviešu iestāžu vadītāji. Pilnajā Lielās Ģildes zālē Zindermans runāja par gaidāmo invāziju rietumu frontē. Abos priekšlasījumos viņš nepateica gandrīz nekā ievērības cienīga. Vienīgi tikai uzsvēra, ka invāzijas mēģinājums neapšaubāmi būšot, jo sabiedrotie vairs nevarot gaidīt. Zindermans bija izslavēts par labu runātāju un rakstītāju. Tāpēc ar lielu uzmanību un respektu viņā klausījās visi vadošie vācu civīlās pārvaldes vīri un militārie pārstāvji.

Bet ne jau šo nenozīmīgo priekšlasījumu dēļ Zindermans bija braucis uz Rīgu. Viņš bija braucis tieši no Hitlera mītnes ar automobīli un pēc dažu dienu pavadīšanas Rīgā ar automobīli atkal aizbrauca uz Berlīni. Lai arī Zindermans bija augsts partijas vīrs, tomēr tik daudz benzīna vāciešiem vairs nebija, lai priekšlasījuma dēļ to varētu tērēt vairāk nekā 1000 km.braucienā. Pēc otrā priekšlasījuma Zindermanim par godu Ģildē bija rīkotas maza apmēra vakariņas kādām 20 personām. Tajās piedalījās valsts komisāra

un ģenerālkomisāra vietnieki, galveno daļu vadītāji un austrumzemes virspavēlnieka pārstāvis. No latviešiem šais vakariņās bija ieaicināti Dankers, Prīmanis un es. Mani galda biedri bija austrumzemes bruņoto spēku pavēlnieka politiskās nodaļas vadītājs majors Dr. Vālens un agrākā Ukrainas valsts komisāra, Austrumprūsijas gauleitera preses šefs, kas tagad ar savu komisāriātu atradās kautkur Grodņā un uz Rīgu bija izsaukts speciāli, lai piedalītos kādā konferencē.

Šis Ukrainas valsts komisāra preses šefs piederēja pie tā saukto runīgo prūšu šķiras. Agrāk viņš bija bijis kādas avīzes galvenais redaktors. Tagad viņš bija Kocha uzticības vīrs. Sarunā viņš atklāja, ka Rīgā ir notikusi kāda svarīga 2 dienu konference, uz kuŗu bijuši izsaukti arī vācu civīlās pārvaldes pārstāvji no Igaunijas un Baltkrievijas, un ka Zindermans uz šo konferenci ir braucis ar diezgan svarīgām direktīvām no Hitlera galvenās mītnes. — Lūk, tas bija galvenais iemesls, kamdēļ Zindermans bija ieradies Rigā un kamdēļ ar tādu šķietāmu respektablitāti visi vācu vadošie vīri Rīgā klausījās viņa tukši frāžainajā priekšlasījumā.

Bet pie Zindermaņa viesošanās galvenā punkta, pie svarīgajām apspriedēm, no latviešiem neviens nebija pieaicināts. Rīgas vācieši latviešiem par šīm apspriedēm nekā neteica un pat izsargājās par tām runāt. Pie Kocha preses šefa pļāpības, ko vēl paveicināja Rīgas šņabis, šo to par apspriedēm izdevās uzzināt, bet valsts komisāra politiskās nodaļas vadītājs Trampedachs sāka jau neuzkrītoši uz mūsu sarunu ausīties un tāpēc tā bija jāievirza daudz

saviesīgākās sliedēs. Bez tam bija arī diezgan interesanti ļaut attīstīties konversācijai starp maniem kaimiņiem un tajā paklausīties, jo tā sāka pieskārties politiski militārām tēmām.

Majors Vālens pārmeta preses šefam Kocha nepareizo politiku pret ukraiņiem, kas novedusi pie lielas un nepārredzamas katastrofas. Preses šefs šo politiku mēģināja kautkā taisnot un aizrādīja, cik daudz materiālu un cilvēku spēka Ukraina devusi vācu bruņošanās rūpniecībai un arī diezgan daudz pārtikas vielu. Un pie tam līdz pat Dņeprai tagad Ukraina esot izvākta tukša un krieviem nekas neesot atstāts. — „Jā, bet jūsu metodes bija tādas, ka tagad mums ir jākož vai mēle nost", ar neapslēptu un diezgan lielu niknumu noteica majors Vālens. Šis asais teikums manu kaimiņu sarunu uz brīdi pārtrauca.

To es izmantoju un, gribēdams sarunas pavedienu atkal turpināt, jautāju preses šefam, vai viņi paspējuši visu Ukrainu evakuēt? — „Līdz Dņeprai, jā," viņš atbildēja, „un ko mēs izvest nepaspējām, to saspridzinājām, lai krievi to nevarētu izmantot." — „Bet, kā bija ar cilvēkiem", es jautāju, „vai arī tos jūs varējāt visus evakuēt un vai tie labprātāk nesabēga mežos, nekā ļāvās sevi evakuēties?" Izslapstījušies un izbēguši esot ļoti maz, bet lielākā daļa bijuši priecīgi, ka krieviem tuvojoties, tie evakuēti. „Bet kālab evakuācija neturpinājās arī pāri Dņeprai, jo jūs minējāt par evakuāciju tikai līdz Dņeprai?" es ievaicājos. — „Atklāti sakot," sacīja mans sarunu biedrs, „pāri Dņeprai mēs neko vairs nepaspējām izvest, jo mēs

domājām un bijām pārliecināti, ka pie Dņepras izdosies frontes kustību apturēt."

Vispārējais stāvoklis bija tāds, ka būtu bijis ļoti svarīgi tuvāk uzzināt, kādas direktīves Zindermans no Hitlera mītnes bija atvedis uz Rīgu un kā šie stāvoklis pārrunāts un novērtēts. Bet no kā to uzzināt, kauču arī netiešā veidā?

Es apsvēru visus vadošos vācu darbiniekus Rīgā, kas šai apspriedē būtu varējuši piedalīties un ar kuŗiem man bija puslīdz labas personīgas attiecības un tāpēc bija jāizgudro kāds sarunas iemesls, tie jāuzmeklē un netiešā veidā jāmēģina kaut kas uzzināt. Es apstājos pie trim vīriem: valsts komisāra preses šefa Dr. Cimmermaņa, austrumu zemes propagandas pārvaldes priekšnieka Šīrholca un ģenerālkomisāriāta preses pārvaldes priekšnieka fon Menzenkampfa. Šie cilvēki ieņēma redzamus un atbildīgus amatus, apspriedēs viņi bija piedalījušies, bet viņi nebija tik slīpēti, lai no viņiem sarunās netiešī un neuzkrītoši nevarētu kaut ko uzzināt. Es viņus visus pēc kārtas uzmeklēju. Un kad nu šķietamais apmeklējuma iemesls bija pārrunāts, es ļoti uzmanīgi pieskāros vispārējiem apstākļiem un tam jautājumam, kas mani interesēja. Gandrīz visu triju sarunas partneru atbildes bija puslīdz vienādas.

Pēc tām varēja droši secināt, ka no Hitlera mītnes ir dots norādījums — pirmkārt, līdz maksimālai iespējai kāpināt visus aizstāvēšanās spēkus uz vietām un izmantot visas materiālu rezerves, jo ir tuvu reālizējumam ilgi gaidītais slepenais ierocis, kas dos iespēju Vācijai karu uzvarēt. Par to ar paļāvību un tiešām lielu ticību runāja visi sarunu partneri. Šis

ierocis būšot tāds, kas ienaidniekam ar tā laišanu darbā nesīšot ne daļēju, bet totālu iznīcību. Tā tad šis acīmredzot bija bijis viens no galvenajiem punktiem, ar ko Zindermans no Hitlera mītnes bija gribējis Rīgā pacelt garastāvokli un kāpināt aizsardzības un pretošanās spējas ienaidniekam.

Otrs punkts bija tas, ka turpmākās operācijās iespējama Baltijas telpas atstāšana un tāpēc būtu jādomā, lai jau pie laika un bez pārsteiguma varētu izvākt visas vajadzīgās un vērtīgās materiālu rezerves, jo, kad es jautāju, vai militārie notikumi mūsu zemi nevar skārt ātrāk, iekams jauno ieroci spēs pielietot, divi no sarunu partneriem atbildēja, ka tas varot būt iespējams. Bet uz vispārējo notikumu gaitu tas vairs nekādu iespaidu atstāt nevarēšot. Un pie tam viens no viņiem šo pašu domu izteica tādiem vārdiem, ka varot jau būt, ka uz kādu laiku ienaidnieka tanku kolonas pārbraukā Latvijas zemi, bet augstākā vadība jau zināšot, ko viņa dara un kā viņa reaģēs arī uz šādu varbūtību.

Ar to bija pateikts vairāk, nekā vajadzēja un skaidrāk, nekā es vēlējos uzzināt. Šīrholes bez tam vēl ieminējās, ka pastāvot kāds nodoms, kura realizēšanā latviešu pašpārvalde varēšot būt piepalīdzīga. No Baltijas telpas, kas piedzīvojusi veselu gadu boļševiku okupāciju, esot nodomāts uz ārzemēm sūtīt lektorus, kas apgaismotu tās necilvēcības briesmas, kas no austrumiem lauzas uz Eiropu. Šis nodoms esot jau pārrunāts, bet vēl tikai jāsaskaņojot dažu Berlīnes iestāžu viedokļi un tāpēc pašpārvalde jau tagad varot sākt apsvērt, kādi lektori būtu piemērotāki sūtīšanai uz ārzemēm. Būtu

vēlams, ka šie lektori nāktu no angloliliistiski noskaņotām aprindām un būtu tādi, kas ārzemēs jau pazīstami.

Es atcerējos, ka šis pats Širholcs bija tas, kas man līdzīgā veidā kādreiz ieminējās par Dundagas lietu, jau veselu mēnesi iepriekš, pirms pašpārvaldei to lika priekšā.

Ja viņš tagad runāja par kādu citu nodomu, par ko vēl jāsaskaņo Berlīnes iestāžu viedokļi, tad aiz tā, acīmredzot, slēpās kāds vācu politikas manevrs, ar ko viņi gribēja mēģināt kaut ko darīt. Šis jautājums, tā tad šķietami bija bijis trešais pārrunu priekšmets Zindermaņa apspriedēm Rīgā. Bet tas tad bija vēl tikai sākuma periodā. Savās konsekvencēs šī plāna īstā jēga atklājās kādus pāris mēnešus vēlāk, kad tas bija jau izkristalizējies un augstākā vācu vadība to bija nodomājusi laist darbā savu mērķu sekmēšanai.

7. DIVAS VĀCU MINISTRIJAS MEKLĒ RĪGĀ LEKTORUS ĀRZEMĒM

Šai lektoru lietā galveno interesi izrādīja Vācijas ārlietu ministrija. Daži vācu ārlietu ministrijas ierēdņi, kas bija ieradušies Rīgā vai arī tikai Rīgai cauri braucot, bija uzmeklējuši vairākus bijušos Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbiniekus un likuši viņiem priekšā braukt uz ārzemēm, galvenokārt uz neitrālām valstīm un nolasīt tur referātus par lielinieku gadu Latvijā un par boļševiku politiski saimnieciskām metodēm un viņu teroru. Kādi 2 vai 3 šo priekšlikumu bija pieņēmuši, bet viss vairums atteikušies, motivējot, ka tas ir politisks jautājums un nav atsevišķu personu, bet visas latviešu tautas lieta un ka kompetentā iestāde šo jautājumu izkārtot ir latviešu pašpārvalde. Tāpēc nekādu lektoru sarakstu no Berlīnes Rīgā iebraukušajiem vācu ārlietu ministrijas ierēdņiem nebija izdevies sastādīt.

Tad kādā sarīkojumā man pienāca klāt Vācijas sūtnis Rīgā Dr. Vindekers un sāka runāt par to pašu lietu. Vai es nevarētu viņam ieteikt kādus lektorus, kas varētu braukt uz ārzemēm? Ar dažiem latviešu darbiniekiem par to jau esot runāts un viņš izteica izbrīnu, kamdēļ tie esot atteikušies. Lielinieki taču esot latviešu ienaidnieki, kas mūs apdraudot visvairāk un par viņu ļaunumu runāt nozīmējot kalpot savas tautas interesēm.

Es viņam atbildēju, ka dažus lektorus dabūt bez šaubām varētu, bet ja vairāki ir atteikušies, tad,

acīmredzot, tamdēļ, ka šai ziņā latviešiem ir slikti piedzīvojumi. Ir svarīgi, ar kādiem noteikumiem viņi var uz ārzemēm braukt un savus priekšlasījumus noturēt. Pirmais un galvenais noteikums ir, lai lektors savu priekšlasījumu var sastādīt pats pilnīgi brīvi un lai viņa referātu nekoriģētu. Latviešiem turpretim ir tāds piedzīvojums, ka 1941. gada rudenī ģenerālkomisāriāts bija uzaicinājis pašpārvaldi sastādīt lektoru sarakstus, kas varētu runāt tautas sapulcēs un kad šim aicinājumam bija sekojuši vairāki pazīstami un iecienīti profesori, piem. Celms, Jurevičs, Bērziņš un pazīstami sabiedriski darbinieki, tad viņus saaicināja ģenerālkomisāriātā kopā un izdeva jau vācu valodā uzrakstītu gatavu propagandas runu, kas viņiem tikai jānolasa vai jānorunā, nemaz neprasot, vai viņi tās saturam var piekrist vai nē un vai tas latviešu tautai ir piemērots vai nē.

Vindekers atrunājās, ka tā tas nemaz neesot domāts un pats par sevi saprotams, ka lektori varēšot runāt pilnīgi brīvi, bet viņš pieņemot, ka viņi to nedarīšot tādā veidā, kas kaitē vācu interesēm. Bez tam ir svarīgs vēl kāds cits apstāklis, es iebildu, lai lektoriem viņu priekšlasījumus neliek ierunāt radio platēs un kad tās noraida, tad teksts ir izcenzēts, t.i. izstrīpots. Vindekers piebilda, ka arī tādas lietas, nebūšot. Tad es viņam ieteicu griezties pie Dankera un runāt ar viņu, tad šī lieta pieņems oficiālāku raksturu un vairākus lektorus, es domāju, dabūt varēs.

Pēc pāris dienām Vindekers apmeklēja Dankeru un pēdējais bija priekšlikumam piekritis. Lietu pārrunāja arī ģenerāldirektoru padome un atzina to

par vēlamu. Departamentu lūdza lektorus apzināt un sarakstu sastādīt. Tajā bija, starp citu, jāuzrāda kādas svešvalodas lektors prot un uz kādām zemēm vēlētos braukt. Es uzdevu preses nodaļas vadītājam Zariņam aprunāties ar vērā ņemamām personām un attiecīgo sarakstu sastādīt. Priekšlikumam piekrita apm. kādas 12 personas. Cik atceros tie bija ūniversitātes rektors un izglītības ģenerāldirektors Prīmanis, prof. Jurevičs, prof. Vītols, bij. ārlietu ministrs Sēja, bij. ārlietu ministrijas nodaļas vadītājs Māsēns, Ķuzes fabrikas direktors Veidemanis, Dr. Sanders u.c. Arī mans vārds sarakstā figurēja. Saraksta beigās bija piezīmēts, ka lektori priekšlasījumus ārzemēs ir ar mieru nolasīt ar to noteikumu, ka viņi tos var sastādīt brīvi un no ārpuses tos tekstuāli nepapildina. Šo sarakstu tad iesniedza Vācijas sūtnim Rīgā Dr. Vindekeram.

Bet nevarēja būt pagājis daudz ilgāks laiks par nedēļu, kad sarakstā uzņemto Sēju apcietināja. Izrādījās, ka tai laikā, kad ar Sēju veda sarunas un viņš bija devis piekrišanu braukt uz Zviedriju, Rīgā bija bijusi kāda zviedriete, kas Sēju pazinusi un viņš to par savu nodomu informējis. Zviedriete solījusies parūpēties, lai Zviedrijā Sējam ātrāk izgādā iebraukšanas vīzu. Zviedrijā atgriezusies, viņa to bija darījusi un Zviedrijas vīzu Sējam piesūtīja uz Rīgu. Bet tā nebija gājusi parasto ceļu caur vācu iestādēm, kā tas būtu bijis ar pārējiem lektoriem. Tas vāciešiem bija licies aizdomīgi. Sēju apcietināja. Iespējams, ka tas notika arī vēl kādu citu apstākļu sakarībā.

Pie ģen. Dankera ieradās Sējas piederīgie un

dibināti aizrādīja, ka pašpārvalde ir aicinājusi Sēju kā lektoru uz ārzemēm, viņš ir devis savu piekrišanu un gatavojies braukt un vāciešu viņu par to ir apcietinājuši. Pašpārvalde bija neveiklā stāvoklī, bet viss demaršs pie vācu iestādēm, lai Sēju atbrīvotu, palika bez panākumiem. Vai Sējam bija arī kāds sakars ar slepeno latviešu centr. padomi un dažu tās personu apcietināšanu, es nemāku teikt.

Nedaudz vēlāk, kad es kādreiz biju darīšanās pie Dresslera, viņš paņēma kādu rakstu un sacīja, ka ostministrija vēloties, lai iesniedz lektoru sarakstu, kas var braukt uz ārzemēm un runāt par boļševismu. Vai nevarot viņam šādus lektorus ieteikt? Atbildēju, ka jau pāris nedēļas atpakaļ sūtnis Vindekers ir bijis pie Dankera, šādu sarakstu prasījis un tāds viņam ir iesniegts. Dresslers piesarka un pārskaitās tā, itkā būtu dabūjis pļauku. — „Ko, Vindekeram ir iesniegts lektoru saraksts?" Dresslers prasīja piespiesti valdīdamies. — „Jā", atteicu. Bet pašpārvalde ar to esot pārkāpusi savas pilnvaras, gandrīz vai kliedza Dresslers. Viņai esot jāsastrādājas un savā darbībā jāpakārtojas tikai ostministrijai un ģenerālkomisāriātam, bet ne citam. Un ja kāds pašpārvaldei varot kādu rakstu prasīt, tad tikai caur ģenerālkomisāriātu un caur to arī pašpārvalde varot tikai atbildēt. Atbildēju, ka vācu iestāžu savstarpējā kompetence man nav labi zināma un īsti skaidra. Kas turpretim attiecas uz pašpārvaldes kompetenci, tad, domāju, ka ģen. Dankers, kas ir pašpārvaldes vadītājs jau no tās pirmās dienas, to pārzin labāk, nekā es. Tāpēc pašpārvaldes kompetenču jautājumu, ja tie būtu pārkāpti vai neskaidri, vajadzētu

pārrunāt un noskaidrot ar Dankeru pašu.

Uz to Dresslers vairs nekā neatbildēja un atgriezās atkal pie lektoru lietas, jautādams, vai nevarētu arī viņam ostministrijas vajadzībām kādu lektoru sarakstu sastādīt, vai tādus vismaz ieteikt. Es norādīju uz Sējas gadījumu un piebildu, ka pēc tā nav vairs iespējams to izdarīt, jo neviens lektors nedos savu piekrišanu un es gandrīz šaubos, vai tie, kas savu piekrišanu ir jau devuši, ja tagad ar viņiem konkrēti runātu par braukšanu, no tās neatteiktos? Vismaz es ar eventuāliem jauniem lektoriem vai Vindekera sarakstā minētiem, vairs neuzņemos runāt. Nu tad Dresslers runāšot pats ar tiem, viņš teica, un jautāja man, vai es būtu ar mieru uz ārzemēm braukt? Atbildēju, ka esmu devis piekrišanu jau Vindekeram un tāpēc neatsakos arī tagad.

Tad Dresslers lūdza, vai es neatminot arī pārējos Vindekera sarakstā minētos lektorus. Es dažus vārdus atcerējos un tos Dressleram nosaucu. Viņš tos pierakstīja. Tad Dresslers izņēma no kāda aktu vāka kādu sarakstu un jautāja, vai tad piem. Roja, Raitums un Rullis neesot devuši savu piekrišanu, bet tikai Dr. Sanders? Sacīju, ka tie pašpārvaldes sarakstā nemaz nebija paredzēti un ar viņiem par braukšanu nav runāts. Uz manu atbildi Dresslers piezīmēja, ka tie visi taču esot latviešu patrioti un noteikti pretboļševistiski noskaņoti. Cik Dressleram pretim sēdot sarakstā varēju redzēt, tad tur bez minētajiem vēl izlasīju prof. Bankina un direktora Veidemaņa vārdus. Kas šo sarakstu bija sastādījis, es nezinu.

Arodsavienības vadītāju Roju, viņa palīgu un

„Līdumnieku" priekšnieku Raitumu, kuŗu darbības kompetence ar pašpārvaldi maz saskārās un kas nebija tai pakļauti, latviešu jaunatnes vadītāju Rulli, ko amatā iecēla bez pašpārvaldes piekrišanas un tāpēc sākumā tikai kā pienākumu pagaidu izpildītāju, un sporta organizāciju vadītāju Plūmi hitlerieši vietā un nevietā vienmēr stādīja kā paraugus pareizas politiskās nostājas ziņā. Nereti latviešiem no vairākām vācu pusēm nācās dzirdēt, ka vienīgie, kuŗu darbība ejot pareizā virzienā un kam esot pareiza politiska nostāja, esot minētie darbinieki. Bet latviešu sabiedrībai par viņiem bija savs spriedums, resp. aizspriedums, kas cirkulēja anekdotos un komiskā salīdzinājumā par 4 R, vai latviešu četru ratu riteņiem, ar ko pa Rīgu braucot hitleriskā politika. Šie 4 R cēlās no 4 uzvārdu pirmajiem burtiem: Roja, Raitums, Rullis, Ratenieks, kas sarakstīja un Berlīnē kādās 8 valodās izdeva brošūru „Ko jaunā Eiropa dod mazajām tautām?".

Gatavojoties un runājot par kautkādām eventuālām pārmaiņām latviešu politiski-sabiedriskā dzīvē, visi minētie bija pastāvīgi kandidāti vadītājiem amatiem latviešu sadzīvē.

No paredzētiem latviešu lektoriem nevienu tomēr uz ārzemēm neaicināja un neaizsūtīja. Vai nu Vācijas valdību atbaidīja tie noteikumi, kādus reizē ar lektoru sarakstu iesniedza Vācijas sūtnim Rīgā un tā ieskatīja, ka tāpēc šos lektorus nevarēs izmantot savu mērķu propagandai, vai arī citi notikumi bija aizsteigušies šim plānojumam priekšā.

8. LATVIEŠU TAUTAS NEAIZSŪTĪTĀ VĒSTULE SOMU TAUTAI

Notikumi, kas liecināja, ka hitlerieši Baltijas telpu, pēc tās pilnīgas izmantošanas un patvarīgas piesaistīšanas savai cīņai, gatavojās atstāt savam liktenim un reizē ar to atstāt neiedomājamam postam šīs telpas iedzīvotājus, spieda domāt, kā latviešu jautājumam piesaistīt citu valstu uzmanību un varbūt ārzemēs iegūt mūsu traģiskajam stāvoklim zināmas simpatijas un atbalstu. Tikai atrast veidu, ceļu un līdzekļus, kā to izdarīt, bija grūti, nerunājot nemaz, eventuālas izdošanās gadījumā, par kaut kādiem panākumiem. Īstenībā šī doma atvasinājās no divu vācu ministriju lektoru meklēšanas projekta, tikai ar atgriezenisku nozīmi, ievērojot latviešu tautas intereses, bet ne hitleriešu politiskos mērķus.

Pirmais šo jautājumu, gan jau agrāk, tīri nejauši kādā sarunā ierosināja ģen. Dankers. Iepriekšējā novembrī vācieši prasīja, lai Dankers teiktu kādu ārzemēm domātu radiorunu angļu valodā. Dankers angļu valodu neprata, bet runa būtu platē jāierunā tulkotā veidā. Tad bija vēl lielas cerības uz autonomiju. Un šādu latviešu cerību nacionālpolitiskā garā šī runa bija uzrakstīta. Vācieši, protams, runu nelaida cauri, Dankers viņas grozīšanai nepiekrita un tās ierunāšana radioplatē izpalika. Kad Dankers to dabūja zināt, viņš man teica, vai es nevarētu mēģināt šo runu, vienalga kādā veidā nogādāt uz ārzemēm, uz Zviedriju vai citurieni lai to publicētu turienes prese kā latviešu

pašpārvaldes īstās nostājas apliecinājumu. Es Dankeram toreiz aizrādīju, ka izdarīt to būs ļoti grūti, bet, ja tas arī reālizētos, vai viņš ir apsvēris, kādas sekas tad Latvijā varētu skārt viņu kā pašpārvaldes vadītāju, ar kuŗa vārdu šī runa ārzemēs parādītos atklātībā? Cita lieta būtu, ja kāds, kam ar šo lietu sakars, uz ārzemēm varētu aizbēgt pats un tad uz viņu še palikušie varētu novelt visu vainu.

Tādi apstākļi, kad šajā virzienā varēja mēģināt sākt kautko darīt, radās 1944. g. pavasarī, paraleli iepriekš aprakstītiem notikumiem. Šis mēģinājums varēja iet caur Somiju un sākotnēji arī puslīdz legālā veidā. Bija zināms, ka Zviedrijā ir vairākkārt mēģināts ievadīt somu-krievu miera sarunas. Šo apstākli nu varēja ņemt par ieganstu. Tāpēc radās doma uzrakstīt vēstules veidā plašāku latviešu tautas simpatiju apliecinājumu somu tautai. Šai vēstulē izteikt cieņas un pietātes apliecinājumu somu varonīgajai cīņai 1939./40. gadā, kad tā drošsirdīgi stājās pretim daudzkārt stiprākam ienaidniekam, kas Somijai uzbruka, lai apdraudētu tās neatkarību un brīvību, tāpat arī aprādīt tās sekas, kādas bija pārējās Baltijas valstīs, kas ar to pašu lielo kaimiņu noslēdza savstarpējas palīdzības paktus. Notikumi bija rādījuši, ka Somijas nostāja, ķeroties pie ieročiem, ir bijusi pareizāka. Tālāk šai vēstījumā būtu latviešu tautas stāvokļa raksturojums kā zem lielinieku okupācijas, tā tagadējās cīņas laikā. Šo vēstuli parakstītu visi ievērojamākie latviešu kultūras un zinātnes darbinieki, no kuŗiem liela daļa bija bijusi Somijā un kuŗiem tur bija draugi un pazīstami un arī tādi, kas Somijā bija pazīstami vārda pēc u.t.t.

Šīs vēstules nolūks bija: 1) mēģināt darīt iespaidu uz Somiju, lai viņa ar Krieviju nenoslēdz separātu mieru, jo tādā gadījumā viss krievu ziemeļu frontes karaspēks ar neapturāmu spēku jo drīz veltos pret un arī pāri Baltijas telpai; 2) mēģināt sasaistīt Baltijas valstu likteni ar Somijas likteni, jo principiāli mēs atradamies ar Somiju analoģiskā stāvoklī. Somija kopā ar Vāciju karoja pret Krieviju un mēs kopā ar Vāciju karojām pret Krieviju. Somijā bija vācu karaspēks un mūsu zemē bija vācu karaspēks. Faktiski mums gan apstākļi bija daudz sliktāki, jo Somija bija vēl neatkarīga valsts. Bet Baltijas valstis vācu karaspēks bija pilnīgi okupējis un tām savas neatkarības, kaucu tikai nomināli, vairs nebija. Ja tomēr varētu panākt mūsu likteņa sasaistīšanu ar Somijas likteni, tad mums bija drusku cerības uz mūsu jautājuma puslīdz labvēlīgu nokārtojumu, jo Somija, kaut gan karoja ar Krieviju, tomēr baudīja simpatijas Amerikā un Anglijā, un arī Krievijas kādreizējo Baltijas valstu aneksiju Amerika nebija atzinusi. (Bet no Zviedrijas ārlietu ministra Undena runas parlamentā 1945. g. decembrī, sakarā ar 157 baltiešu izdošanas lietu Krievijai, mēs zinām, ka Anglijas ministru prezidents Cerčils toreiz ir ieteicis Somijai nesasaistīt savu likteni ar pārējām Baltijas valstīm.) Ar šo vēstuli latviešu tautas apstākļiem un liktenim caur Somiju būtu pievērsta arī citu valstu preses un tautu uzmanība.

Lai latviešu tautas vēstulē izteiktās domas nebūtu tikai platonisks simpatiju apliecinājums vien, tad reizē ar vēstuli somu tautai kā mazs gandarījums par viņas cīņām un atbalsts kara posta piemeklētiem

būtu nodots 1 milj. vācu vai 25 milj. somu marku.

Par šo vēstules plānu es piekritīgās vācu iestādēs sāku runāt jau aprīļa mēnesī, viņas vajadzībai akcentēdams visādos variantos tikai 1. punktā minētos iemeslus. Ģenerālkomisāra palīgs Sims šo plānu atzina par labu, bet sacīja, ka ar viņa reālizēšanu esot vēl jāpagaidot. Es sapratu, ka vāciešiem ir ziņas un aizdomas, ka somi ar Krieviju separāto mieru var arī noslēgt. Kad pienāca ziņas, ka miera sarunas ir izjukušas, es sāku par jautājumu atkal runāt. Šoreiz gan vairs ne ar Simu, bet ar ģenerālkomisāriāta pārvaldes šefu Bartenu, jo ģenerālkomisārs pats un abi viņa palīgi nebija Rīgā un Bartens izpildīja ģenerālkomisāra vietu. Es Bartenam atkal uzsvēru tikai 1. punktā minētos argumentus, aizrādīdams, ka tagad būtu īstais laiks vēstuli nosūtīt un tajā ar sevišķu gandarījumu uzsvērt to, ka somi tomēr labāk ir izvēlējušies cīņu, nekā kauna pilnu mieru.

Šāda vēstule reizē ar 1 milj. markām varbūt aizkavētu atkal visai drīzi sākties jaunām pārrunām par mieru. Bartenam šī ideja bija jauna, viņam tā patika un viņš deva piekrišanu tās reālizēšanai. Lai viņam, cik drīz vien iespējams, iesniedzot vēstules tekstu, viņš to tūdaļ pārsūtīšot uz Berlīni, informēšot arī ģenerālkomisāru un viņš cerot, ka lieta varēšot iet. Grūtāk varbūt būšot dabūt piekrišanu 1 milj. marku pārvešanai. Tāpat vajadzēšot dabūt arī ārlietu ministrijas piekrišanu. Es aizrādīju, ka šis 1 miljons marku ir latviešu pašpārvaldes līdzekļi, ko ņemtu no budžeta atlikumiem, kas pārsniedz 20 milj. marku. Tam neesot lielas nozīmes, teica Bartens, bet svarīgākais esot, ka šīs summas nodošana Somijai

esot saistīta ar valūtu. Bet viņš cerot, ka arī šim jautājumam varēšot tikt pāri.

Es tūdaļ par šo plānu — nosūtīt latviešu tautas vēstuli somu tautai — ziņoju Dankeram, aizrādīdams, ka tagad nu ir iespēja mēģināt latviešu jautājumu pārnest ārpus Latvijas robežām. Es viņam sacīju arī, ka man ir bijusi provizoriska saruna ar Bartenu un viņš principā lietai piekritis. Dankeram ideja patika, bet tā kā tā bija principiēla politiska lieta un runa gāja arī par 1 milj. marku pašpārvaldes līdzekļiem, tad viņš lūdza mani nākošā dienā par šo lietu ziņot ģenerāldirektoru padomei, lai tā pieņemtu attiecīgu lēmumu. Ģenerāldirektoru padomē, kuŗas sastāvs, sakretāru ieskaitot, tagad bija tāds, ka nebija vairs daudz jābažijas, ka nevēlamas runātas lietas no turienes varētu nonākt Gestapo ausīs, es izklāstīju paredzamās vēstules saturu un visus nolūkus, ko ar to varētu panākt, un ja pie tam vēl izdotos vēstuli un naudu uz Somiju novest personīgi, varbūt, ka minēto nolūku labā atvērtos vēl sološākas izredzes. Ģenerāldirektoru padome vienbalsīgi nolēma, kā vēstules sūtīšanu, tā arī miljonu marku ziedojumu Somijai. Man bija viss šis pasākums jāsagatavo un jāreālizē.

Pēc 2 dienām no iekšlietu ģenerāldirekcijas kancelejas es saņēmu slepenu rakstu kā izrakstu no ģenerāldirektoru padomes sēdes protokola. Tur bija tā teikts: „Vienbalsīgi piekrīt ģen. Dankera ierosinājumam sūtīt latviešu tautas vēstuli somu tautai un ziedot Somijai 1 miljonu marku. Direktoram Unāmam uzdod izstrādāt vēstules rakstu." Es noteikti atceros, ka šis jautājums bija kā

pirmais padomes dienas kārtībā un Dankers, sēdi ievadot, tikai sacīja: „Tagad Unāma kungs nāks ar kādu ierosinājumu", un tad deva man vārdu. Šo sīkumu es atzīmēju tikai tamdēļ, lai rādītu, cik pareizi kādreiz protokoli atbilst notikumiem. Bet varbūt, ka tā vajadzēja rakstīt un ka tā arī bija labāk vairāku iemeslu dēļ.

Vēstules tekstu es izstāstīju un uzdevu uzrakstīt departamenta referentam Vilim Cedriņam. Tas bija apm. 300 iespiedrindas garš. Viņu tūdaļ pārtulkoja vācu valodā un es to aizsūtīju Bartenam. Vēstuli uz Somiju bija domāts sūtīt somu un vācu valodās, bet grūtības radās ar tulkojumu somu valodā, jo Rīgā nebija atrodams neviens cilvēks, kas labi varētu tekstu pārtulkot somu valodā. Beidzot to uzņēmās pārtulkot gleznotājs Miķelis Rozentāls, Jāņa Rozentāla dēls. Bet arī viņš perfekti nepārvaldīja somu valodu, kaut gan viņa māte nelaikē Ellija Rozentāla kundze bija bijusi somiete, tomēr ģimenē galvenā valoda bija bijusi latviešu valoda. Tāpēc tulkojums somu valodā aizņēma apm. 5 dienas laika. Bet šī lieta nebija arī tik steidzama, iekams nebija no Berlīnes saņemta piekrišana vēstules nosūtīšanai. To gaidot departamenta glezniecības referents Jūlijs Jēgers bija jau iegādājies pergamentu, attiecīgus vākus un sarunājis kaligrafu, kas vēstules tekstu divās valodās pārrakstītu uz pergamenta, tad savāktu parakstus un varētu vēstuli nosūtīt. Nākošā ģenerāldirektoru padomes sēdē vēstules tekstu apstiprināja. Bet piekrišana no Berlīnes nenāca. Pa to laiku bija mājās atbraucis arī ģenerālkomisārs. Viņš ar drusku negribīgu toni sacīja, ka viņam nekas

neesot pretim, ja šādu vēstuli nosūta uz Somiju. Arī ostministrija neesot tam pretim, bet lieta neesot vēl izšķirta ārlietu ministrijā.

9. SARUNA AR VĀCIJAS SŪTNI

Pēc ģenerālkomisāra paskaidrojuma es domāju, ka vēstules lietai varētu varbūt mazliet pašķirt ceļu Vācijas sūtnis Rīgā Dr. Vindekers. Tāpēc ar vēstules vācisko tekstu es aizgāju pie viņa. Vindekers par šo jautājumu nebija informēts. Bet ideja viņam likās pieņemama, kaut gan par somiem vispār un par viņu rīcību pēdējā laikā, kā no izteicieniem varēja nojaust, viņš nebija labās domās. Bet arī Vindekers domāja, ka šāda vēstule, kopā ar naudas ziedojumu, varētu somu nostāju zināmā mērā ietekmēt. Viņš lūdza tam atstāt vēstules tekstu un solīja atbildi dot pēc pāris dienām.

Es piecēlos un gribēju jau atvadīties, bet Vindekers mani aizturēja, jo viņš bija labā omā un gribēja drusku vēl parunāties. Kad kādu brītiņu bija pārrunātas pavisam konvencionālas lietas un viens otru pataustījis, Vindekers pēkšņi diezgan atklāti jautāja: „Kā latvieši skatas uz eventuālo šī kaŗa iznākumu?“ Šāds jautājums man nebija patīkams. Tajā varēja slēpties arī veiklas diplomātiskas lamatas. Tāpēc atbildēju, ka uzskatu, ka šādu lietu man nejautā diplomāts. „Bet pieņemot, ka patlaban pilnīgi privāti sarunājas tikai vīrs ar vīru (Protams, protams“, iebilda smaidīdams starpā Vindekers, „mūsu saruna ir pilnīgi privāta un konfidenciāla“), es varu teikt, ka latvieši neskatas rožaini uz šī kaŗa iznākumu.“ — „Kāpēc?“ jautāja Vindekers. — „Tāpēc,“ iebildu, „ka latvieši saskata vācu austrumpolītikā daudz kļūdu. Rezultāti būtu sāvādāki, ja

agrākajām brīvvalstīm, kuŗas vācieši atbrīvoja no krievu okupācijas, būtu dota neatkarība un tās, kā brīvas nācijas, tad ar interešu saskaņotību būtu sabiedrojušās ar Vāciju kā politiski un saimnieciski, tā arī militāri. Līdzīga politika būtu bijusi vajadzīga arī Ukrainā un citos iekaŗotos Krievijas apgabalos. Tad tas militārais spēks, kas tagad, izrādas, Vācijai austrumos ir pietrūcis, palīgu veidā ar uzviju būtu bijis pie rokas."

Bet latviešiem, tāpat kā pārējām agrākām neatkarīgām Baltijas valstīm, taču tagad esot liela brīvība un arī pašiem sava pārvalde, atteica Vindekers. — „Vai tiešām jūs domājiet," es jautāju, „ka šīs pašpārvaldes var uzskatīt kauču par vismazāko suverenitātes atblāzmojumu? Un tad viņu vadošais personālais sastavs? Tie vīri nav tie labākie. Aizskārto neatkarības jautājumu ignorējot, sūtnis ar pretjautājumu pievērsās tikai pārvalžu personālajam sastāvam. — „Jā, bet kur ir labāki vīri?" Lai dodot labākus, jo viņi taču cenšoties un gribot sastrādāt tikai ar labākajiem latviešiem. Iebildu, ka labāku nav mazums, bet pie tādiem apstākļiem un noteikumiem, kādi patlaban, tie negribēs un strādāt neies, jo patlabanējo politiku tauta visā vairumā akceptēt nevar.

Sūtnis tā savādi nosmīnēja un teica: Viņš par šo politiku atbildību nenesot, viņam neesot Rīgā praktiskās politikas uzdevumu. Viņš esot tikai vērotājs un savas ministrijas pārstāvis. Bet ko lai darot, lai apstākļus uzlabotu? — viņš jautāja tālāk. Viņš esot še Rīgā ilgāku laiku dzīvojis, latviešu tautas dzīvi vērojis, latviešu tautas centieni tam esot sim-

patiski un viņš labprāt, ja varētu, šai ziņā kautko palīdzētu.

Kā atbildi es viņam atstāstīju kādu epizodi no Anglijas vēstures, kas ietverta lugā „Karalienes jaunība". Šī luga savā laikā bija izrādīta Rīgā Nacionālā teātrī un šī epizode ir šāda: Anglijas karalienes Viktorijas jaunības laikā Kanadā izceļas nemieri. Troņa padomes sēdē ir diezgan asas pārrunas kā nemierus likvidēt. Vienošanos nevar panākt. Kaŗa ministrs ieteic sūtīt uz turieni tik un tik divīzijas, lai nemierus apspiestu, bet finansu ministrs jautā, ar ko šīs divīzijas uzturēs, jo jaunu divīziju uzstādīšanai un uzturēšanai valsts kasē līdzekļu nav. Vienīgi tad varot atvilkt kaŗaspēku no citām dominijām un sūtīt uz Kanadu. Pret šo priekšlikumu protestē dominiju ministrs, uzsvērot, ka ne no vienas vietas tur esošo kaŗaspēku aizvākt nevarot, jo tad viņš negarantējot, ka nemieri savukārt neizceļoties tur. Ir diezgan bezcerīga un, kā jau skatuves darbā, drāmatiska situācija. Tad piecelas ministru prezidents Melborns un saka, ka viņam esot priekšlikums kā nemierus Kanadā novērst bez sevišķi lielas galvas lauzīšanas. Nevajagot uzstādīt jaunas divīzijas, jo nodokļu maksātājiem nākšoties grūti viņu uzturēšanu samaksāt, nevajagot atvilkt kaŗaspēku ne no vienas citas vietas un sūtīt uz Kanadu. Visapkārt izbrīnas pilnas un vaicājošas sejas: „Kā, kā tad to izdarīt?" — „Gluži vienkārši," atbild ministru prezidents, „uz Kanadu jāaizsūta tikai viens vienīgs vīrs." — „Kā, vienu vīru uz nemieru zemi?" skan atkal jautājumi. „Jā", nosaka ministru prezidents „uz Kanadu jāaizsūta jauns

ģenerālgubernātors, kas tur sāks jaunu politiku un nekādu nemieru vairs nebūs." Šo priekšlikumu pieņem un rezultāti ir tādi, kādus ir paredzējis ministru prezidents. — Šo epizodi es biju atstāstījis daudziem vadošiem vāciešiem. Starp citu arī ģen. grāfam Pikleram, latviešu leģiona pirmajam komandierim, ģenerālkomisāram u.c. Un tagad atkal sūtnim Vindekeram viņu atstāstījis, es jautāju, vai no šādas angļu politikas nevarētu kautko mācīties arī vācu politika?

Vai es tiešām domājot, jautāja Vindekers, ka tagad tas vēl kautko līdzētu? Atbildē es viņam citēju franču ministru prezidenta Pola Reinō vārdus, ko viņš bija teicis uz jautājumu par stāvokli, kad vācu armijas atradās jau Parīzes priekšā: „Kāmēr slimnieks vēl nav nomiris, aizvien vēl ir cerības uz viņa izveseļošanos."

Tad Vindekeram itkā nokrita viņa diplomāta maska un viņš diezgan ciniski, kā var runāt hitlerieši, sacīja: „Jūs atrodaties līdz kaklam ūdenī un tomēr gribat vēl uzstādīt noteikumus un prasības." Es Vindekeram atbildēju tādā pat garā: — „Jā, mēs atrodamies līdz kaklam ūdenī un varbūt arī noslīksim, bet vai jūs domājiet, ka pēc tam jūs varēsiet noturēties virs līmeņa?" — „Nu, tas ir vēl liels jautājums," atteica Vindekers, „Vācijas robežas no Latvijas atrodas krietnu gabalu un pār Vāciju robežu neviens svešs karavīrs savu kāju nepārspers." — „Labi, ka jums ir tik laba ticība", es iebildu — „un es gribētu, lai laiks jūsu vārdiem piešķir patiesību."

Tad mēs pārgājām uz citu tematu un runājām

atkal ļoti laipni.

Saruna ar Vindekeru bija ilgusi apm. 2 stundas un šeit es atzīmēju tikai tās galvenos vilcienus un svarīgākās domas. Kad es piecēlos, lai atvadītos, Vindekers noteica, ka tik sirsnīgi un vaļsirdīgi, kā ar mani, viņš vēl neesot runājis ne ar vienu latvieti un es piezīmēju, ka mēs jau sākumā norunājām, ka mēs nerunāsim kā ierēdnis ar diplomātu, bet kā vīrs ar vīru.

Izejot uz ielas man pastāvīgi kā ar āmuru galvā sita Vindekera vārdi: „Jūs esat līdz kaklam ūdenī, jūs esat līdz kaklam ūdenī un tomēr gribat uzstādīt vēl prasības!" Jā, to es zināju. Sākot ar Rozenberga viesošanos Rīgā to apliecināja visi notikumi. Un šie Vindekeram atklāti pasprukušie vārdi to tikai lieku reizi apstiprināja. — Līdz kaklam ūdenī!

Trešajā dienā es aizgāju atkal pie Vindekera. Diezgan smaidīgi viņš sacīja: „Jā, tā lieta ar Somijas vēstuli var iet." Es jautāju, vai ar vēstules saturu ir iepazinusies arī viņa ministrija un vai tā ir tādās pašās domās? Viņš atbildēja, ka vēstules tekstu uz Berlīni aizsūtījis neesot, bet esot tikai ar savu ministriju runājis pa telefonu un to par vēstules saturu informējis. Nu lieta likās esam gandrīz jau kārtībā.

Tomēr pilnīgas pārliecības no sūtniecības izejot, par to man vēl nebija, jo ar Vācijas ārlietu ministriju iepriekšējā vasarā man bija jau bijis kāds nepatīkams piedzīvojums, kas liecināja, ka tādi jēdzieni kā solījumu pildīšana atsevišķiem cilvēkiem un tautām un godprātība — hitleriešu ārlietu ministrijas ierēdņiem ir svešs jēdzieni. Šis gadījums ar tā sekām

no politiskā un vēsturiskā viedokļa aprakstīts grāmatā „Laiku Atspulgā" nodaļā — „Kā Hitlera valdība kaŗa laikā izlietoja Latvijas ārpolitikas slepenos dokumentus" (77-79).

Pēc kaŗa sūtnis Vindekers, būdams atkal federālās Vācijas ārlietu ministrijas dienestā, bija vairākiem taujājis pēc manas adreses, bet taujātie nebija zinājuši manu atrašanās vietu. Vēlāk lasīju avīzēs, ka viņš iecelts diplomātiskā pārstāvībā kādā tuvo austrumu valstī. Pēc tam par viņu nekā vairs neesmu dzirdējis.

Tā tad tam, ko bija solījuši vācu ārlietu ministrijas ierēdņi, es arī tagad sevišķi lielu ticamību nepiešķīru.

Tai pašā dienā es piezvanīju ģenerālkomisāriātam un Bartenam apjautājos kā stāv ar vēstules lietu Somijai, vai no Berlīnes vēl nav saņemta piekrišana? Atbilde skanēja, ka nē, jo lieta atrodoties ārlietu ministrijas izlemšanā. Tad es sacīju, ka ārlietu ministrija, cik man ir zināms, lietai piekrīt. Kā es to zinot? jautāja Bartens. Atbildēju, ka nupat esmu runājis ar sūtni Vindekeru un viņš teica, ka lieta ar Somijas vēstuli varēs iet. Nu tad viņš vēl šodien runāšot ar Berlīni pa telefonu un pieprasīšot noteiktu atbildi, teica Bartens.

Bet otrā dienā man pa telefonu piezvanīja Vindekers un sacīja, ka ar Somijas lietu esot iznācis mazs pārpratums. Kad viņš man teicis, ka lieta ar Somijas vēstuli varēšot iet, tad viņš esot domājis tikai vēstuli vienu pašu. Pret to tiešām neesot ne viņam, ne viņa resoram nekādu iebildumu. Bet tur jau esot vēl vesels miljons marku. Par to ne viņš, ne viņa

resors neesot kompetents lemt. Šī miljona lieta esot jāizlemj citiem.

Tā nu bija atkal vecā dziesma. Ostministrijas pārstāvji teica, ka viņi lietai principā piekrītot un arī viņu ministrija piekritīšot, bet ka jāgaida tikai vēl ārlietu ministrijsas lēmums un kad runāja ar ārlietu ministrijas pārstāvjiem, tad tie piekrita, bet atkal tur bija nieka miljons pašpārvaldes marku, par ko bija jālemj citiem u.t.t. u.t.t. Tas nozīmēja, ka lieta ir kritusi cauri. Vairāk tikai zināma humora dēļ es vēl dažas reizes Bartenam apjautājos par Somijas vēstules lietu, bet atbildes aizvien skanēja, ka jautājums Berlīnē vēl aizvien nav izlemts. Tas nozīmēja, ka šis plāns un mēģinājums ar tā palīdzību kautko darīt, bija jānodod pilnīgi aizmirstībai. Mēs bijām ūdenī līdz kaklam!

Bet kad cilvēks ir līdz kaklam ūdenī, viņš ķeras pat pie salmiņa, lai mēģinātu glābties, saka tautas paruna. Un dažādi plāni ar fantastisku raksturu, kas pielīdzināmi domai par ķeršanos pie salmiņa, nu radās pēc neveiksmes ar Somijas vēstuli. Šie plānojumi tika pārrunāti arī ar pašpārvaldes vadītāju ģen. O. Dankeru un lielā tiesā akceptēti. Viena šāda plāna reālizācijai nepieciešamais pašpārvaldes raksts, ko parakstīja O. Dankers, vēl tagad ir manā rīcībā. Bet tā ka šie plāni palika tikai neizdevušos mēģinājumu ietvaros, tad par tiem šai vietā vēl nerunāsim. Paliksim pie reāliem notikumiem Latvijā, izbridīsim dažus dūkstajus, lai pēc 120 Gestapo arestanta dienām nokļūtu Ģētes pilsētā Veimarā.

IV

„LĪDUMNIEKS“

1. „LĪDUMNIEKA" NODIBINĀŠANA

Viens no zīmīgākiem notikumiem Latvijā šais krīzes dienās bija tas, ka hitlerieši nu sāka aktīvi mēģināt un pēdējos trīs mēnešos latviešu atklātības dzīvei arī uzspieda tā saucamo „kvislingismu." Tas bija loģisks un konsekvents turpinājums tai notikumu virknē, kas sekoja kā jaunais politiskais kurss Latvijā pēc Rozenberga otrreizējās viesošanās Rīgā. Par latviešu „kvislingisma" mugurkaulu varētu apzīmēt Gestapo organizēto un vadīto tā saukto „Līdumnieku" kustību, kuŗas vadību hitlerieši 1944. g. augusta sākumā sasaistīja ar latviešu paŝpārvaldi. Tāpēc „Līdumnieka" kustība, kas savu darbību gan uzsāka kādu krietnu pusgadu pirms lielās krīzes perioda latviešu tautas dzīvē, še jāapskata tās organizēšanās un mērķtiesīgās darbības kopsakarībā.

Kad Pērkoņkrusts, kas hitlerieŝu okupācijas sākumā kādus 4 mēnešus neoficiāli darbojās kā vienīgā politiskā organizācija un vienīgā latviešu organizācija vispār, bija savu lomu izspēlējis un hitlerieši tam neatļāva darbību vairs arī neoficiāli turpināt, daži ļaudis, kas stāvēja par cieŝu sadarbību ar hitlerieŝiem, sāka runāt, ka zināma politiska kustība esot nepieciešama arī Latvijā, apm. tāda pat kā nacionālsociālistiskā kustība Vācijā. Šī kustība baudīšot piekritīgo vācu iestāžu un organizāciju uzticību un varēšot Latvijas politiskā dzīvē spēlēt lomu. Tāpēc viņa esot organizējama pēc vācu nacionālsociālistiskās partijas principiem un ar tai līdzīgu ideoloģiju. Par šādas kustības radīšanu bija,

acīmredzot, daudz domājis un runāja A. Freimanis, bet it sevišķi šī lieta nodarbināja pērkoņkrustiešus. Viņi domāja, ka, mainot izkārtni, varēs ar citu nosaukumu savu darbību turpināt. Ka šī lieta piekritīgās vietās ir tikusi pārrunāta un plānota, liecina piem. tas, ka kādreiz, kad Gustavs Celmiņš bija aizbraucis uz Berlīni, A. Freimanis sacīja: „Ko jūs padarīsat Celmiņam. Viņš aizbrauca uz Berlīni, lai no turienes sev atvestu Latvijas „gauleitera" pilnvaras." Bet kā „gauleiters" Gustavs Celmiņš tomēr Rīgā nepārbrauca.

Bet šīs runas un atklātībā iemestu ideju par hitleriešiem draudzīgas vai viņiem tieši pakļautas politiskas kustības radīšanu bija uztvērusi Gestapo un nolēmusi reālizēt, lai mēģinātu no tā izsist politisku kapitālu vācu mērķu un ideoloģijas iedzīvināšanai Latvijā. Kādreiz, kad pie manis bija atnācis mans bijušais darbinieks R., kas tagad strādāja Gestapo, viņš kā lielu noslēpumu zināja pastāstīt, ka tapšanas stadijā esot kāda organizācija, ko domājot izveidot par latviešu politisku kustību. Reimersa ielā notikusi kāda apspriede, kur par šādas organizācijas dibināšanu principā vienojušies un nolēmuši izstrādāt tās politisko programmu un darbības platformu. Jaunā organizācija izdošot arī savu laikrakstu, kuŗa formālais izdevējs būšot Elmārs Saulītis.

Pēc šī stāstījuma es nopratu, ka jaunā organizācija būs pārveidots Pērkoņkrusts, ka viņā darbosies galvenokārt tikai tie pērkoņkrustieši, kas strādāja zināmu iestāžu dienestā un bija šķīrušies, pa daļai tikai oficiāli, pa daļai arī faktiski, no sava

vadītāja Gustava Celmiņa. Šķita, ka viņi jauno organizāciju grib dibināt paši ar savu iniciatīvi un apspriede Reimersa ielā ir sanākusi galvenokārt tamdēļ, lai lietu kopēji pārrunātu un panāktu S.D. labvēlību. Bet kā vēlākie notikumi rādīja, tā tas nebija. Ka par jaunā laikraksta formālo izdevēju bija paredzēts Saulītis, lietai piešķīra jau zināmu nokrāsu.

Saulītis Latvijas laikā kā agronomijas students strādāja Rīgas pilsētas pašvaldības darbinieku slimo kasē par ierēdni. Viņš draudzējās ar kādām manām radiniecēm, un es viņu šad tad satiku savu radinieku mājās. Viņš bija drusku gaisīgs dēkaiņa tips. Kā šķita, bija bijis Pērkoņkrusta dalībnieks. Lielinieku laikā viņš bija iesaistījies vācu dienestā Latvijā. Viņš bija sūtījis uz Vāciju dažādas ziņas un pat ar radio raidītāja palīdzību, un pēc tam, baidīdamies, ka viņu neatklāj, cauri Lietavai pār robežu slepeni iebēdzis Vācijā. Vācu okupācijas pirmajās dienās viņš reizē ar vācu kaŗaspēku kareivja drēbēs ieradās Rīgā un zināmu iestāžu uzdevumā gan kā kaŗavīrs, gan privātās drēbēs bieži braukāja uz ieņemtiem Krievijas apgabaliem. Bet sevišķi daudz viņš nodarbojās ar dažādiem veikaliskiem pasākumiem. Izmantojot savus sakarus, viņš no Krievijas atveda piem. veselu vagonu kapara, ko Rīgā iztirgoja u. tml. Reiz viņš pie maniem radiniekiem bija atnācis kopā ar kādu S. D. virsnieku un stāstīja fantastiskas lietas par dažādiem saimnieciskiem plāniem, ko viņš gribot reālizēt Krievijas okupētos apgabalos. Viņš cerēja pēc kaŗa būt viens no bagātākiem latviešiem.

Pēc apm. gada viņš nometās pilnīgi uz dzīvi Rīgā

un es biju pārsteigts, ka īsi pirms manas iestāšanās departamentā viņam bija piešķirta grāmatu apgādniecības koncesija, jo Saulītis nekad nebija pats nevienu rindu rakstījis, nekad nekādā grāmatrūpniecības nozarē vai izdevniecībā strādājis un par šo arodu viņam nebija saprašanas. Pie tam Saulītim apgādniecība bija piešķirta ar noteikumu galveno vērību izdevniecības programmā piešķirt jaunatnes literātūrai. Kad es kādreiz, pārrunājot izdevniecību jautājumus ar izdevniecību pārvaldes priekšnieku Šteinertu, viņam aizrādīju, ka apgāda koncesijas piešķiršana Saulītim informētās aprindās ir radījusi pārsteigumu, jo viņam nav nekādu aroda zināšanu, tad Šteinerts atbildēja, ka tas tā varbūt esot, bet koncesijas piešķiršanā Saulītim esot bijušas ieinteresētas citas dienesta iestādes. Tā kā grāmatu apgādi starp visiem saimnieciskiem uzņēmumiem tolaik Latvijā deva lielāko peļņu, tad es sapratu, ka apgāda koncesija ir piešķirta Saulītim kā atlīdzība par viņa „speciālo" darbu un kā kompensācija par pakalpojumiem, ko viņš veicis zināmām iestādēm. Un tagad šis Saulītis bija paredzēts par jaunās kustības laikraksta izdevēju.

Likās, ka jaunorganizējamai kustībai piešķirs jūtamu politisku nozīmi latviešu sadzīvē, ka tā spiedīsies iekšā arī pašpārvaldes darbā un to traucēs. Tāpēc būtu jāmēģina šīs kustības rašanos vai nu aizkavēt vai paralizēt. Tā kā viņa šķietami bija dabūjusi Gestapo svētību un atbalstu, tad aizbīdni tai priekšā varēja aizbīdīt tikai ar ģenerālkomisāra palīdzību, ja tas šīs kustības radīšanā nebūtu ieinteresēts tāpat kā Gestapo, vai arī, ja abu šo vācu

iestāžu praktiskās politikas intereses zināmā mērā šo krustotos. Tas būtu tā sakot mēģinājums izdzīt velnu ar belcebulu.

Nebija gan vēl zināms, uz kādiem pamatiem jauno kustību organizēs, bet pēc līdz tam pastāvošiem noteikumiem bija pieņemams, ka departamentam nāksies ar jauno kustību saskarties arī tīri administrātīvi, jo jaunā organizācija varēs darboties tikai pamatojoties uz nesen izdotajiem noteikumiem par biedrībām un apvienībām. Bet visu to reģistrācija un uzraudzība, kas agrāk piekrita tiesu resoram un sabiedrisko lietu ministrijai, tagad bija pakļauta sabiedrisko lietu departamenta biedrību nodaļai.

Lai pataustītu šai lietā ģenerālkomisāriāta domas, es par to sāku runāt ar Dressleru, kas bija labi informēts visās politiskajās lietās, ar ko saskārās ģenerālkomisāriāts. Dressleram par nodomu šādu organizāciju radīt nebija ne jausmas un, kā izrādījās, arī nevienam citam ģenerālkomisāriātā. Es tad lietu attēloju kā Pērkoņkrusta jaunu izdevumu ar Gestapo svētību, kas pīsies pa kājām pašpārvaldei. Dresslers mani lūdza kopā ar viņu tūdaļ nojet pie ģenerālkomisāra vietnieka Sima, lai es arī ar to runātu par gaidāmo jauno organizāciju. Es Simam aizrādīju, ka pēc manas informācijas ir sagaidāma jaunas organizācijas dibināšana, kuŗas mērķos būs politiska darbība, bet aiz šīs organizācijas faktiski slēpsies agrākais Pērkoņkrusts un es, pēc tam, kad departamentam būs iesniegti šīs organizācijas statūti apstiprināšanai, negribētu to darīt. Tāpēc es gribētu jau iepriekš šai jautājumā noskaidrot

ģenerālkomisāriāta viedokli. Sims atbildēja, ka arī ģenerālkomisāriāta viedoklis esot tāds, ka Pērkoņkrusts, ja viņš gribētu savu darbību turpināt ar citas organizācijas nosaukumu, nebūtu atļaujams.

Pēc apm. 2 nedēļām biedrību nodaļas vadītājs man ziņoja, ka esot iesniegti jaunas organizācijas „Līdumnieks" statūti un lūgums tos apstiprināt. Es viņam norādīju, lai pameklē kādu formālu iemeslu, kur nav ievēroti noteikumi un dibinātāju lūgumu noraida. Tas nebija grūti, jo jaunie noteikumi par veco biedrību darbības atjaunošanu un jaunu biedrību apstiprināšanu bija diezgan komplicēti, daudzi no agrākā likuma pantiem un noteikumiem bija atcelti, daži bija palikuši vēl spēkā u.t.t. Pēc noteikumiem jaunas biedrības dibināšanai vai vecas darbības atjaunošanai bija jādabū arī vācu novada komisāra atsauksme. Visas šīs formalitātes varēja vilkties ilgi un bieži arī tās biedrības un organizācijas, kuŗu darbības atjaunošanu mēs tieši vēlējamies veicināt, tik ātri darbību uzsākt nevarēja. Tā kā es „Līdumnieka" lietā jau iepriekš biju ģenerālkomisāriāta viedokli noskaidrojis un tas nebija pozitīvs, tad es cerēju jauno organizāciju vai nu pavisam neapstiprināt, vai arī tās apstiprinājumu novilcināt tik ilgi, ka tā praktiski, notikumiem strauji uz priekšu virzoties, nemaz nevarētu sākt strādāt.

Bet drīzi R. man ziņoja, ka tas apstāklis, ka departamentā atdoti atpakaļ neapstiprināti „Līdumnieka" statūti, Reimersa ielā radījis nemieru un sašutumu. Jaunu iesniegumu ar statūtiem esot uzdots izstrādāt kādam advokātam, lai tas saskan ar visiem noteikumiem par biedrībām un

organizācijām, un lai tajā nebūtu nekādu formālu kļūdu.

Lietai ieejot oficiālās sliedēs, pēc vairākiem apstākļiem varēja noprast, ka agrākajiem pērkoņkrustiešiem ar „Līdumnieku" tiešu sakaru nebūs, bet ka „Līdumnieku" organizē Gestapo latviešu līdzstrādnieki, starp tiem varbūt arī daži pērkoņkrustieši. Es liku sev ienest „Līdumnieka" statūtus un iesniegumu un apskatīju visus statūtu un iesnieguma parakstītāju vārdus. Neviena no pazīstamākiem pērkoņkrustiešiem vai to vadītājiem tur nebija. Pa to laiku arī no provinces pienāca ziņas, kas apstiprināja jaunās organizācijas tiešos sakarus ar Gestapo. Kaut gan „Līdumnieka" statūti nebija vēl apstiprināti, Gestapo aģenti uz laukiem bija sākuši jau vervēt tam biedrus. Doc. Rutmanis piem. zināja stāstīt, ka Vidzemē kādam viņa paziņam, rajona veterinārārstam, no Valmieras piezvanījis Gestapo pārstāvis un pieteicis savu apmeklējumu. Veterinārārsts sagatavojies uz pratināšanu vai nepatīkamu sarunu, bet Gestapo pārstāvis sācis runāt par kādu jaunu organizāciju „Līdumnieks", kas apvienošot visus redzamākos spēkus un aicinājis arī veterinārārstu pieteikties „Līdumniekā" par biedru. Veterinārārsts to nav darījis. Līdzīgas ziņas pienāca arī no citām pusēm. Valodas, kas paklīda par „Līdumnieku" jau pašā sākumā, radīja viņam apšaubāmu slavu un neviens tajā par biedru iestāties negribēja. Tāpēc daži no Gestapo aģentiem, kuŗu uzdevums bija biedrus vervēt, gribēdami rādīt, ka viņi arī tiešām dažus cilvēkus ir savervējuši, bija mēģinājuši to darīt ar

sava amata stāvokļa iespaidojumu, bet bezsekmīgi.

Kādu dienu sekretāre man pieteica divus apmeklētājus no ģenerālkomisāriāta, kas esot civīlās drēbēs un runājot latviski. Nodomāju, ka ģenerālkomisāriātā ir piesaistīti jauni latviešu ierēdņi, jo līdzšinējie man un sekretārei bija pazīstami. Pie manis ienāca divi nepazīstami jauni cilvēki. Viens nosauca savu vārdu Dābols, otrs — Reimanis. Viņus esot pie manis sūtījis ģenerālkomisāra palīgs Sims un viņi nākot jaunās organizācijas „Līdumnieks" lietā, kuŗas iesniegtos statūtus biedrību nodaļa noraidījusi. Tagad statūti un iesniegums esot grozīti pēc biedrību nodaļas norādījumiem, viņi organizācijas dibināšanai esot panākuši principiālu piekrišanu vācu iestādēs un tai piekritis arī ģenerālkomisārs. Atbildēju, ka iesniegumu vēlreiz pārbaudīsim un ja tas atbildīs noteikumiem, tad organizāciju apstiprināsim. Viņi lūdza, lai to darot ātri, jo pirmais noraidījums stipri aizkavējis jaunās biedrības darbības uzsākšanu.

Kad apmeklētāji aizgāja, es piezvanīju Simam un sacīju, ka itkā viņa sūtīti pie manis ir bijuši divi apmeklētāji „Līdumnieka" lietā. Jautāju, vai tas ir patiesība? — „Jā." — „Un kāds ir ģenerālkomisāriāta viedoklis „Līdumnieka" apstiprināšanas lietā?" es jautāju tālāk. — „Pavisam pozitīvs," Sims atteica.

Mani tas sevišķi nepārsteidza, kaut gan mūsu iepriekšējai sarunai ar Simu par šo pašu jautājumu bija savādāki rezultāti. Tas varēja liecināt, ka sākumā es neesmu nācis lietai uz īsti pareizām sliedēm. Otrā dienā es aizgāju pie Sima, lai no viņa

personīgā sarunā kautko uzzinātu tuvāk. Kad jautāju Simam, vai tad tiešām ģenerālkomisāriāts tagad ir tik pozitīvi noskaņots par „Līdumnieku", saņēmu atkal īsu atbildi — „Jā." „Līdumnieka" dibinātāji esot bijuši pie ģenerālkomisāra un pie viņa. Viņi gribot radīt kādu jaunu pozitīvu kustību un sevi iesaistīt pozitīvā politiski-sabiedriskā darbā. Tie esot ļaudis, kas nākot no dažādām aprindām un aiz viņiem „Pērkoņkrusts" vai pērkoņkrustieši neslēpjoties. Lai jauno organizāciju apstiprinot bez vilcināšanās.

Atbildēju, ka tas tik ātri tomēr neies, jo mums statūtu viens eksemplārs jāsūta Rīgas pilsētas novada komisāram un tāpēc statūti jātulko arī vācu valodā un jāsaņem arī no novada komisāra atsauksme, kam jābūt pozitīvai, lai „Līdumnieku" apstiprinātu. Sims aizrādīja, ka tas vairs neesot vajadzīgs, jo novadu komisāri padoti ģenerālkomisāram, un ja ģenerālkomisārs lietai piekrītot, tad no novada komisāra nekādu atsauksmi vairs ievākt nevajagot. Iebildu, ka tādā gadījumā gan vajadzētu no ģenerālkomisāra rakstu, kam jābūt klāt pie lietas. Sims atzīmēja kautko uz papīra un sacīja, ka šādu rakstu mēs saņemšot. Un tiešām, jau tās pašas dienas pēcpusdienā departaments saņēma pašа ģenerālkomisāra parakstītu rakstu, ka „Līdumnieka" statūti apstiprināmi, lai tas var uzsākt darbību. Tā tad aiz „Līdumnieka" bija nostājies arī ģenerālkomisārs un jauno organizāciju mēs bijām spiesti apstiprināt.

Kad „Līdumnieka" dibinātāji iesniedza departamentam jaunās valdes sastāvu, tad par tās

priekšnieku bija ievēlēts Dābols, tas pats, kas pie manis jau bija bijis, pēc profesijas inženieris vai techniķis valsts elektrotechniskā fabrikā; par ģenerālsekretāru — arodsavienības Rīgas novada pārstāvis Alfons Raitums. Valdē bija arī jau pieminētie Saulītis un Reimanis un kāds Madara. Izrādījās, ka tie visi bija zināmas iestādes līdzstrādnieki vai sakarnieki dažādos uzņēmumos un iestādēs. Arī „Līdumnieka" biedru skaits bija tāpat komplektējies. „Līdumnieka" īstais dibinātājs, ideologs un vadītājs bija Gestapo sabiedriski-politiskā referāta vadītājs SD virsleitnants Šlezingers, kas neprata nevienu vārdu latviski. Bet to, ka „Līdumnieks" ir Gestapo organizēta un vadīta organizācija, centās maskēt un uz āru turēt slepenībā. „Līdumniekam" kaut kur Jēkaba ielā bija atsevišķas biroja telpas, kur īstenībā viņa valdes locekļi un biedri sanāca kopā uzdzīvot, bet savas tiešās direktīvas viņi saņēma Reimersa ielā.

„Līdumnieka" uzdevums, kas bija reģistrēts un sācis darbību kā biedrība, bija censties izvērsties par latviešu tautas politisku kustību, kas būtu apm. tāda kā nacionālsociālistiskā kustība Vācijā, bet še gan pakļauta Gestapo vadībai. Laikraksts „Tēvija" par „Līdumnieku" attīstīja diezgan plašu propagandu. Reizi nedēļā „Līdumnieka" priekšnieks, vai ģenerālsekretārs radiofonā nolasīja Reimersa ielā sacerētas vai noteiktas runas par dažādiem sadzīves jautājumiem. Šīs runas katrreiz atreferēja arī „Tēvija". Gandrīz katru svētdienu „Līdumnieku" priekšnieks vai ģenerālsekretārs izbrauca uz laukiem dibināt „Līdumnieka" nodaļas, kur atkal bija turētas

aģitācijas runas un arī tās tika atreferētas „Tēvijā". Propaganda „Līdumniekam" gāja līdzi diezgan skaļa, bet panākumu nebija lielu. Nodaļas tika dibinātas tikai tais pagastos un lielākajos centros, kur bija viens vai vairāki zināmo iestāžu līdzstrādnieki un pāris to savervētu līdzskrējēju. Tie tad nodibināja „Līdumnieka" nodaļu un ar to arī viss apklusa.

Pēc noteikumiem, arī nodaļu dibināšana bija jāpiesaka departamentam. To „Līdumnieks" sākumā darīja, bet vēlāk protestēja, ka tas radot viņam sarežģījumus un ar departamenta biedrību nodaļu viņam iznāca nepatikšanas, kuŗas rīcību pārsūdzēja departamenta direktoram un, kad tā lēmums nebija savādāks, pašpārvaldes vadītājam un vēlāk arī ģenerālkomisāriātam, līdz biedzot „Līdumnieks" savu panāca. „Līdumniekam" arī tiešām nebija ērti rādīt departamentam, ka presē un radiofonā izreklamētā „Līdumnieku" plašā nodaļu dibināšana nebija nekas vairāk kā blefs. Nodaļas sastāvēja parasti no 3-7 cilvēkiem un faktiski nekā nedarīja. No „Tēvijā" un radiofonā daudzinātās „Līdumnieku" kustības neviens nevienu vadošu darbinieku Rīgā nekad nekur nebija redzējis, atskaitot tā ģenerālsekretāru un propagandas nodaļas vadītāju Alfonu Raitumu, ko dēvēja par „Līdumnieka" gramofonu, un tāpēc atklātībā ļaudis nereti zobojās un „izsolīja" pat 1000 RM godalgu tam, kas varētu parādīt kādu dzīvu „līdumnieku".

Totiesu Rīgas ielu stūŗi gandrīz iknedēļas bija aplipināti ar „Līdumnieka" dažādiem propagandas plakātiem. Kādā no šādiem plakātiem vairākos punktos bija uzskaitīta „Līdumnieka" programma,

kur bija atkārtotas nodilušās frāzes par cīņu pret boļševismu, pret žīdiem un pievilkšanas dēļ arī daži nacionāli lozungi. Beidzot kādā punktā bija pateikts, ka tie, kas neiestājas „Līdumniekā" un necīnas par šiem punktiem, ir nostājušies pret latviešu tautu un viņas interesēm. Šis plakāts latviešu sabiedrībā radīja sašutumu. Šais punktos uzskaitītai programmai bija likts virsraksts „Ko grib Līdumnieks?" Un tāpēc uz vairākiem ielu stūriem izlipinātiem plakātiem kā atbilde šim jautājumam parādījās beigās ar roku pierakstīta atbilde: „pa purnu!".

2. KĀDIEM NOLŪKIEM IZDEVA LAIKRAKSTU „LĪDUMS"?

Kādus divus mēnešus pēc tam, kad „Līdumnieks" bija sācis darboties, iznāca šīs kustības veicināšanai domātais un piesolītais laikraksts, kam bija dots līdzīgs nosaukums — „Līdums". Par laikraksta izdevēju parakstījās, kā jau tas sākumā bijis nolemts, Elmārs Saulītis, bet par galveno redaktoru Harijs Maldonis. Otrs redaktors, lai gan laikraksta galvā tas nebija atzīmēts, bija kāds departamenta ierēdnis. Abus šos redaktorus es atradu departamentā priekšā kā ierēdņus. Maldonis bija referents antisemitisma, vēlāk informācijas nodaļā. Latvijas laikā viņš bija bijis armijā virsdienesta instruktors, bet lielinieku laikā kādas mašīnu traktoru stacijas darbinieks vai pat direktors. Vāciešiem Latvijā ienākot, viņš bija kādas dienas bijis arestēts, bet vēlāk kā pērkoņkrustietis piesaistīts formāli departamenta, bet faktiski pie S.D. noorganizētā un strādājošā antisemitisma institūta darba. Tā kā Gestapo neatļāva izdarīt radikālas departamenta darbinieku maiņas, tad Maldonis bija paredzēts starp tiem ierēdņiem, no kuŗiem jāatbrīvojas pakāpeniski, rodoties praktiskajām iespējām. Sastādot jauno budžetu, kad par dažiem procentiem bija jāsamazina ierēdņu skaits, Maldoņa postenis tika strīpots un ar 1. aprīli viņam darbs departamenta informācijas nodaļā bija jāatstāj.

Paredzot kādas maiņas vadošo preses darbinieku sastāvā vai ieceļot jaunus redaktorus,

ģenerālkomisāriāta preses pārvalde parasti pieprasīja arī departamenta atsauksmi. Tādu pieprasīja arī par Maldoni. Departaments aprādīja, ka Maldonis kā žurnālists nav pazīstams. Viņam nav piedzīvojumu un pieredzes preses darbā. Atsauksme tā tad bija negatīva. Arī ģenerālkomisāriāta preses pārvalde piekrita departamenta viedoklim. Tomēr tas neko nelīdzēja. Pēc kāda laika daži departamenta ierēdņi jau zināja stāstīt, ka paša Vācijas preses šefa parakstīta koncesija par „Līduma" izdošanu ar Maldoni kā atbildīgo redaktoru esot jau uz Rīgu atsūtīta un attiecīgām personām izsniegta. Maldonis no pērkoņkrustiešiem bija pārgājis „līdumniekos". No viņa departaments bija šķīries jau pirms „Līduma" iznākšanas.

Otrs „Līduma" redaktors, arī bij. pērkoņkrustietis, bija diezgan apdāvināts literāts. Kā cilvēks nevainojams un bez politiskām ambicijām. Viņš strādāja kā referents preses nodaļā. Kādreiz nodaļas vadītājam H. Zariņam viņš bija atzinies, ka „Pērkoņkrustā" iesaistījies tikai pārpratuma dēļ un tagad viņam ar to vairs neesot nekā kopēja. Uz „Līduma" redakciju viņš gāja tikai novakares stundās, ārpus darba laika. Man viņš sacīja, ka „Līdumā" strādājot tikai materiālu apstākļu dēļ, jo ar referenta algu esot grūti dzīvot un par pāris stundu darba tur viņš nopelnot vairāk kā otru algu.

Kad „Līdums" gatavojās iznākt, tā redaktors ieradās pie manis un lūdza jaunajam laikrakstam kādu rakstu vai veltījumu. Atbildēju, ka man nav laika neko uzrakstīt. Lai tad es ļaujot iespiest kādu izvilkumu no savām runām, ko raksta veidā viņi paši

sataisīšot. Teicu, ka arī tas neies, jo, man nav zināma jaunā laikraksta politiskā seja. Kā var domāt, „Līdums" būs „Līdumnieka" oficiozs, par ko ir jau dzirdēts. Tādā gadījumā es nostātos par vienu kustību. Redaktors dievojās pie visiem svētājiem, ka runas par „Līduma" sakaru ar „līdumniekiem" esot tikai baumas. „Līdumam" ar „Līdumnieku" neesot un nebūšot nekā kopēja. To varēšot redzēt jau no laikraksta pirmā numura.

Un tiešām. Kad „Līduma" pirmais numurs iznāca, tur nevienā rindiņā nebija pieminēts „Līdumnieks". Vēl vairāk, tai pašā dienā redaktors radiofonā nolasīja kādu pārskatu par jauno laikrakstu un tā uzdevumiem un uzsvēra, ka „Līdumam" ar „Līdumnieku" nav nekā kopēja. „Līdums" centās būt apolītisks kultūrāli literārs nedēļas laikraksts. Pirmajā numurā bija dažu oficiālo personu raksti. Kā līdzstrādnieki bija pievilkti arī dažī mazāk pazīstami literāti.

„Līdumu" iespieda 30.000 eksemplāros. Viņš iznāca lielā formātā un bija tolaik lielākais un plašākais laikraksts Latvijā, 8-12 lapaspuses biezs, tā tad patērēja lielu kvantumu papīra. Parasti vācu iestādes skopojās ar papīra atļaujām un tās nedeva arī tur, kur bija liela kulturāla, zinātniska vai praktiska vajadzība un pie tam daudz mazākos apmēros, nekā papīru patērēja „Līdums". Kāds bija „Līduma" mērķis un kādam nolūkam to izdeva, to no laikraksta pirmajiem numuriem nevarēja pateikt. Laikraksts vienā otrā gadījumā atļāvās runāt par nacionāliem jautājumiem ļoti brīvu valodu. Bet šis nacionālisms izpaudās bezmērķtiecīgi un laikraksts

bija bez savas sejas. No „Līdumnieka", kas savu programmu bija publicējis, laikraksts bija norobežojies. Ar to analoģisks viņam bija palicis tikai nosaukums. Bet ja gribēja norobežoties no „Līdumnieku" kustības un viņu programmas, kamdēļ tad nevarēja arī norobežoties no tā paša vārda? Aiz šīs lietas tā tad kautkas slēpās, bet kas?

Reiz es jautāju Raitumam, kāpēc viņa organizācijai domātais laikraksts no tiem ir norobežojies un viņiem sava propaganda jālaiž caur citiem laikrakstiem un jālipina plakāti uz ielu stūriem? Raitums atbildēja, ka tas esot līdzstrādnieku dēļ. Ja „Līdums" būtu saistījies ar „Līdumniekiem", tad izdevēji un redakcija esot domājuši, ka „Līdums" nevarēšot sev dabūt nopietnākus līdzstrādniekus un tāpēc izdevēji esot nolēmuši „Līdumu" izdot kā neatkarīgu laikrakstu. Raitums to sacīja ar tādu forsētu vienaldzību, ka man nepalika šaubu, ka viss tas ir tikai veikls manevrs. Kad jautāju, vai „Līdumniekam" pašam sava oficioza nebūs, viņš atbildēja, ka tas vēl neesot izšķirts.

Lai noskaidrotu, kas slēpjas aiz „Līduma" neatkarības deklarācijas un kādi ir viņa sakari ar „Līdumnieku", es ievācu par šo lietu konfidenciālu informāciju. Izrādījās, ka „Līdums" ir tāpat S.D. radīts izdevums kā „Līdumnieks". „Līdumnieks" valdes loceklis un kasieris (laikam Madara) tai pašā laikā ir arī laikraksta „Līdums" administrators un saimnieciskais vadītājs. „Līdums" uz āru ir nodeklarēts par neatkarīgu laikrakstu, kam ar „Līdumnieku" nav nekādu sakaru tamdēļ, lai tas varētu iegūt zināmu līdzstrādnieku un lasītāju kadru

un saimnieciski nostiprināties un ar to finansēt „Līdumnieka" kustību, kas bija tik nepopulāra, ka viņas uzturēšana prasīja diezgan prāvus līdzekļus. Un tos deva „Līduma" kase. „Līdumnieka" uzturēšanai no „Līduma" kases tas pats kopējais kasieris tā katru nedēļu izmaksāja 3000 RM. Starp rindām tikai uzmanīgs lasītājs „Līdumā" šad tad varēja atrast pa tādai parādībai, kas nāca no „Līdumnieka". Kad laikraksts būtu nodibinājis savu līdzstrādnieku kadru un materiālo bāzi, tas pamazām būtu varējis sākt uzstāties kā „Līdumnieku" oficiozs un 1944. g. rudens pusē tas arī īstenībā notika.

Bet sākumā, lai sakomplektētu redakcijas locekļus un līdzstrādniekus, vajadzēja uzlikt masku. „Līduma" redakcijā centās ievilkt latviešu literātus ar labiem vārdiem. Tā piem. par literārās nodaļas redaktoru bija uzaicināts dzejnieks Vilis Cedriņš, kas strādāja departamenta preses nodaļā kā vecākais referents. Kad Cedriņš nāca pie manis prasīt atļauju un zināmā mērā arī padomu, vai „Līduma" piedāvājumu pieņemt, es, apstākļus zinādams un gribēdams, lai Cedriņš nesablamējas, viņam atbildēju, ka abi šie amati savienojami nav. No departamenta Cedriņš aiziet negribēja, bet es redzēju, ka viņam mazliet smeldza tas, ka es viņam nebiju ļāvis iet par „Līduma" literāro redaktoru. Pamatā tam galvenokārt bija materiālas dabas motīvi. Šo robu es Cedriņam daļēji centos aizpildīt ar to, ka no dažādiem fondiem par speciāliem darbiem es viņam piešķīru iespējamības robežās papildatlīdzību. Bet mani drīz aizsniedza no „Līduma" aprindām nākoša

ziņa, ka es cenšoties aizliegt rakstniekiem līdzdarboties „Līdumā".

Līdzīgs gadījums bija arī ar dzejnieku Jāni Medeni. Viņš kopš Brigaderes prēmijas saņemšanas dzīvoja uz laukiem, saimniekoja savā jaunsaimniecībā un sievas mājās, rakstīja dzejas un kaŗoja pret partizāņiem un dažādiem bandītiem. Vairāk gan tikai ar vārdiem un Rīgā iebraucis, jo tā viņa vulkaniskajam raksturam likās romantiska dēka. Lauku idiliskajā mierā Medenim tomēr bija grūti iesakņoties un viņš tiecās uz Rīgu. Bet Rīgā savukārt nevarēja tik viegli iekārtoties, nebija iespējams dabūt dzīvokli, ar dzejošanu vien nepietika iztikai, bija jāmeklē darbs u.t.t.

Tad „Līduma" ļaudis bija aicinājuši Medeni par „Līduma" literāro redaktoru, piesolot viņam labu algu, dzīvokli, iekārtu, traukus, kurināmo u.t.t. Jāievēro, ka tās ir lietas, ko tolaik vienkāršs ļaudis un pat dzejnieki tik viegli sadabūt nevarēja, bet „Līdumam" viss bija iespējams arī praktiskās dzīves nozarēs. Piedāvājums populārajam dzejniekam bija pietiekoši vilinošs, bet viņš nebija vēl izšķīries to pieņemt, kaut gan zināmu solījumu pa pusei bija devis. Viņš atnāca pie manis prasīt padomu.

Grūti bija Medenim tādu dot, jo es zināju, ka viņš, alkoholu iebaudījis, var sarunāt visādas neiespējamas lietas. Sacīju, lai Medenis piedāvājumu ņem vien ciet. „Kā?," izbrīnējies prasīja Medenis, bet kāpēc tad es neesot piekritis, ka šo darbu pieņemot viņa muižkungs (Tā Medenis sauca Cedriņu). Viņš esot nodomājis, ka aiz „Līduma" katrā ziņā slēpjas kāds āķis un tāpēc nācis pie manis kā vīrs ar vīru

vaļsirdīgi izrunāties. Sacīju, ka āķi dažkārt ir dažādi un vai aiz „Līduma" arī kāds āķis slēpjas, to tiešām zināt nevar. Bet ko es darītu, ja būtu viņa vietā? — prasīja Medenis. Atbildēju, ka es uz „Līdumu" gan nekādā gadījumā neietu. „Redzi, nu tas jau ir tas, ko es no tevis gribēju dabūt zināt," smiedamies noteica Medenis. Tad Medenis sāka žēloties, cik vienmuļa un neciešama dzīve viņam esot uz laukiem un ka materiāli viņam klājoties grūti, un ka šādā stāvoklī viņš uz „Līduma" makšķeres gandrīz esot uzķēries.

Lai Medenim palīdzētu un lai viņš pa laikiem varētu dzīvot Rīgā, es viņu ieskaitīju „Latvju Mēnešraksta" redakcijā kā algotu līdzstrādnieku, kas regulāri saņem algu, bet kuŗam nekādu pienākumu pret redakciju faktiski nebija. Tas Medenim ļoti patika. Mēs norunājām, ka mūsu saruna par visiem šiem jautājumiem paliks tikai mūsu starpā. Bet jau pēc pāris dienām man nācās vairākkārt dzirdēt, ka Medenis iereibumā draugiem stāstījis, cik viņam izdevīgs piedāvājums bijis no „Līduma", bet viņš neesot to pieņēmis, jo „Redzi, Unāms neatļāva." Šie gadījumi manas attiecības ar „Līdumu" un „Līdumniekiem" padarīja vēl saspīlētākas.

3. PROVOKĀCIJA AR KĀRLI SKALBI

Visakrobatiskāko triku līdumieši bija izstrādājuši ar Skalbi. Un pie tam divejādā nozīmē: lai piesaistītu Skalbi „Līdumam" par līdzstrādnieku un lai uz āru rādītu, ka šo laikrakstu vajā vācu cenzūra un administrācija. Ap 1944. g. Lieldienām, iespējams, ka tiešī „Līduma" svētku numuru, kad liela daļa eksemplāru bija jau izpārdoti, atlikušos pēkšņi konfiscēja policija. Tad numuru pārveidoja un tas parādījās atkal tirgū. Tā šis svētku numurs atklātībā figurēja divos izdevumos, jo tie, kam bija konfiscētais numurs, centās nopirkt arī nekonfiscēto, lai salīdzinātu tekstu, kuŗa dēl numurs konfiscēts. Tas bija kāds Skalbes dzejolis, kas konfiscētajā numurā bija, bet nekonfiscētajā vairs nebija un tā vietā ievietots kāds cits rakstiņš. Skalbe, kā viens no popularākajiem dzīvajiem latviešu dzejniekiem, bija pazīstams ar savu nacionālo nostāju, kaut gan ar stiprām tieksmēm uz liberalismu. Man nebija viegli viņu noturēt „Latvju Mēnešraksta" atbildīgā redaktora amatā. Mūžīgais piedauzības akmens, ko Skalbem pārmeta vācu administrācija, bija viņa „Latvju Mēnešraksta" pirmajā numurā ievietotais dzejolis „Pie jūŗas loga", kas cenzūrai neuzmanības dēļ bija izsprucis cauri un bija ar noteikti latviski-anglofilistisku tendenci. Cik pēc atmiņas atceros, tā teksts bija apm. šāds:

Pie jūŗas loga zilā,
Kur viļņi galvas cilā,
Sēd meitene asarās
Un raugās uz vakariem.

Ar krusu un lietu nākdams, ledainais austrumu vējš šai meitenei bija norāvis vaiņagu un iemetis to jūŗā. Un šī meitene raudādama sēd pie jūŗas un raugās uz vakariem, varbūt, ka kādā tālā salā kāds viņas vaiņagu atradīs un „vētru pārspēdams galā, pār viļņiem to pārnesīs".

Nevajadzēja būt sevišķi asprātīgam lasītājam, lai saprastu, ko dzejnieks domājis ar ledaino austruma vēju, ar meiteni un tās vaiņagu un ar kādas tālas vakaru salas iemītniekiem, kas var vaiņagu atrast un, vētru pārspējot, atdot latvju tautai nolaupīto brīvību. Šis dzejolis vācu okupācijas laikā, kas vienīgais tāds bija iespiests, radīja Skalbem lielu popularitāti. Šo apstākli nu „Līdums" gribēja izmantot ar līdzīgu lietu.

„Līdumā" iespiestais Skalbes dzejolis, kuŗa virsrakstu vairs neatceros, par latviešu tautas likteni pārvērtību laikā runāja vēl skaidrāku valodu kā dzejolis „Pie jūŗas loga". Un tiešām, interesi par „Līdumu" Skalbes dzejolis un tā konfiscēšana sabiedrībā bija radījusi. Bet tai pašā laikā daudzi latvieši sarūgtināti noteica, vai tiešām Skalbem vajadzējis smērēties ar „Līdumu" un „līdumniekiem? Izskanēja arī bažas, ka Skalbe šoreiz var piedzīvot daudz lielākas nepatikšanas kā pēc pirmā dzejoļa publicēšanas „Latvju Mēnešrakstā".

Bet Skalbe nepiedzīvoja nekādas nepatikšanas, jo „Līdums" ar viņa dzejoli bija izspēlējis tikai triku. Pie manis atnācis, Skalbe izstāstīja lietas otro pusi, un žēlojās par „Līduma" redakcijas darbinieku zemo morālisko līmeni. Skalbem daudzi jau bija pārmetuši viņa līdzdarbību „Līdumā" un šis gadījums viņam ļoti nepatika. Viņš sacīja, ka pirms svētkiem viņam pa telefonu piezvanījis kāds kungs no „Līduma" redakcijas un lūdzis, lai viņš dodot kādu dzejoli. Skalbe negribējis dot un atbildējis, ka viņam nav nekas uzrakstīts. Tad tas pats zvanītājs lūdzis, lai Skalbe atļauj ievietot kādu jau agrāk iespiestu dzejoli. Arī uz to Skalbe atbildējis noraidoši. Tad zvanītājs jautājis, vai Skalbe nepiekristu tam, ka redakcija kādā rakstā citētu pāris rindas no kāda viņa dzejoļa. Skalbe teicis, ka iespiestie dzejoļi kā lasāmā viela pieder visai latviešu tautai un viņš nevar nekā iebilst, ja kāds autors par kādu jautājumu rakstīdams, citē dažas rindas no viņa iespiestajiem dzejoļiem. Bet kā lielu pārsteigumu pēc šīs sarunas Skalbe redzējis „Līdumā" kādu savu 1920. g. kaŗa laikā sarakstītu dzejoli par latviešu tautas tā laika liktenīgajām cīņām. Šis dzejolis bijis iespiests vairākos izdevumos un, ja pareizi atceros, grāmatā „Daugavas viļņi".

Ar šādiem paņēmieniem „Līdums" gribēja celt savu popularitāti, iekaŗot lasītāju kadrus un iegūt liberāla laikraksta slavu, lai iegūtu līdzekļus, ar ko darboties „Līdumnieku" kustībai.

4. TRAĢIKOMĒDIJA AR „LĪDUMNIEKA" NODAĻĀM UN KĀ S.D. UZ TO REAĢĒJA.

Par „līdumnieku" darbību departamenta biedrību nodaļa diezgan bieži saņēma nepatīkamas ziņas, sevišķi no provinces. Bet kādu dienu biedrību nodaļai bija iesniegts ziņojums par revolūciju pašā „Līdumnieka" vadībā. Šo ziņojumu bija iesniedzis „Līdumnieka" ģenerālsekretārs Raitums. Ievērojot Vācijā pastāvošo vadības principu, viņš esot izdarījis pārmaiņas „Līdumnieka" vadībā, atcēlis no amata priekšnieku Dābolu un pats uzņēmies priekšnieka pienākumus. Dābols bija atstāts tikai par valdes locekli. Tas arī atbilda apm. tām dienesta pakāpēm, kādas dažiem „Līdumnieka" vadītājiem bija zināmā dienestā.

1944. g. rudenī, pēc savu uzdevumu paveikšanas Latvijā un izbraukšanas uz Vāciju, Raitums bija uzvilcis un Vācijā staigāja ar S.D. majora, t.i. S.D. Sturmbanführer'a uniformu un dienesta nozīmēm. Dābols bija dienestā zemāks par Raitumu. Latvijas armijā Raitums bija bijis tikai kaprālis un visas Latvijas Gestapo vadītājs vācietis Dr. Lange bija tikai vienu dienesta pakāpi augstāks par Raitumu. Viņš bija Oberšturmbanführer's. Kāds iekšlietu ģenerāldirekcijas darbinieks, kas Raitumu bija Berlīnē redzējis Gestapo majora uniformā, man izbrīnējies jautāja: „Kādus gan pakalpojumus šis cilvēks ir izdarījis hitleriešiem, ja viņš no kaprāļa ir iecelts par S.D. majoru?"

Par šīm dienesta pakāpēm un ar tām saistītiem uzdevumiem še jāiestarpina kāds mazs attēlojums no O. Freivalda grāmatas „Kurzemes cietoksnis" II. Tur informāciju par šiem uzdevumiem un dienesta pakāpi, acīmredzot, sniedzis A. Raitums pats. Piezīmes šiem „Kurzemes cietoksnī" minētiem faktiem ņemtas no brošūras „Melnā Vara" (42.-45.). 1944. g. augusta vidū daži veikli hitlerieši grib dibināt piefrontē īpašas izlūku grupas, arī tālās izlūkošanas dienestam. Notiek apspriedes starp vācu SS (lasi S.D.) pārstāvjiem un latviešiem. No „Līdumnieku" valdes piedalas Rodums (cik zināms, tāda vārda toreiz „Līdumnieka" valdē nebija. Te iespējams Raituma vārds ar apzinīgu vai neapzinīgu iespieduma kļūdu), Dābols, Silarājs. Šo ļaužu sagatavošana uzdevumam notiek „Līdumnieku" telpās Rīgā, Jēkaba ielā 24 (lasi: S.D. aģentu sapulcēšanās vieta). Tad no Berlīnes, no RSHA (lasi: Reichs Sicherheits Hauptamt — valsts drošības policijas (arī S.D.) galvenā pārvalde) ierodas kāds SS virsnieks, kurš šo grupu, nākošos „meža kaķus", piesaista „Skorcēnija stābam" Vācijā. Par grupas pārvaldes vadītāju izrauga „Līdumnieku" priekšnieku A. Raitumu, kuru Skorcēnijs apstiprina amatā un ar „speciālu pavēli piešķir viņam leģiona majora (?!) dienesta pakāpi." Grupa izdod arī savu laikrakstu latviešu valodā, kas ar vācu piekrišanu asi vēršas pret vāciešiem, lai panāktu iedzīvotāju simpatijas (Kurz. cietoksnis II, 78.-80. lpp.).

Tas notiek tai laikā, kad daļa latviešu leģionāru, ticību zaudējuši, izklīst pa mežiem. Bet liels bija arī to skaits, kas izvairījās no iesaukšanas pavēlēm, un

sliktākā gadījumā tāpat centās patverties mežos. Tos vajadzēja izsekot un iefiltrēt uzraudzības kanālos. Tāpēc vācu drošības policijas Berlīnes galvenā pārvalde dibināja latviešu partizāņu grupu „Meža kaķi", kuŗu varēja izlietot arī citiem nolūkiem. Un vislabākā, jau gatavā organizācija, kas darbojās tās pašas iestādes ierēdņu virsvadībā, tacu bija „Līdumnieks", kuŗa telpās arī notika . sanāksmes un apmācības.

Ļoti dīvaina lieta, lai neteiktu vairāk, ir leģiona majora dienesta pakāpe A. Raitumam, ko ar speciālu pavēli piešķīris Skorcēnijs. Skorcēnijs gan bija kādas „speciālu uzdevumu" grupas vadītājs, bet ar latviešu leģionu viņam nebija nekāda sakara. Latviešu leģions, kaut arī skaitījās ieroču SS vienība, tomēr bija noteikta militāra formācija, kas bija pakļauta noteiktam militāram reglamentam un arī dienesta pakāpes leģionāriem piešķīra reglamenta ietvaros pēc izdienas un nopelniem, bet viens no galvenajiem priekšnoteikumiem bija piederība leģionam. No citām organizācijām leģionā neietilpstošām personām nekādas leģiona virsnieku dienesta pakāpes bez dienēšanas, cik zināms, nevarēja piešķirt un nepiešķīra. Tādu noteiktu atbildi šai jautājumā ir devis arī kāds no leģiona vadītājiem augstākajiem latviešu virsniekiem. Dienesta pakāpes ir piešķirtas tikai tajās grupās, kur attiecīgā persona dienēja, vienalga, vai tā, pēc uzdevuma, valkāja uniformu vai privātu tērpu. Šajās organizācijās nereti „sevišķo grupu" vadītājiem, agrākiem kaprāļiem, bija — majoru „dienesta pakāpes". Vēlāk arī tie visi uzdevās par leģionāriem. Bet kas gan viss nav salikts uz

leģiona birkas, uz to goda un slavas?

Kad biedrību nodaļa saņēma Raituma pieteikumu par viņa izdarītām pārmaiņām „Līdumnieka" vadībā, es devu nodaļai norādījumu „Līdumniekam" atbildēt, ka viņš ir reģistrēts un darbojas pamatojoties uz likumu par biedrībām un publiskām organizācijām, ka pēc šī likuma visas pārmaiņas biedrību vadībā izdarāmas tikai vēlēšanu kārtībā. Atzīt var tikai tādu valdi, kas ievēlēta saskaņā ar noteikumiem. Pēc dažām dienām biedrību nodaļa saņēma protokolu, ka „Līdumniekā" bija noturēta sapulce un izdarītas valdes pārvēlēšanas tieši tādā veidā kā to iepriekš bija izdarījis Raitums. Nu lieta formāli bija atkal kārtībā.

Aiz šīm pārmaiņām „Līdumnieka" vadībā īstenībā slēpās cīņa pašu starpā. Šī cīņa bija tik sīva, ka pēc kādas iedzeršanas „Līdumnieka" mītnē Jēkaba ielā bija notikušas pat asiņainas „diskusijas." Kad „Līdumnieks" bija nodibinājies, viņa priekšgalā un valdē, lai tas neradītu atlātībā aizdomas, salika nepazīstamas personas. Priekšnieks Dābols bija pasīvs un diezgan neuzņēmīgs. Kā aktīvākais izvirzījās sekretārs Raitums, bet īstais kandidāts „Līdumnieka" vadītāja amatam bija domāts kāds cits pazīstams vīrs. Bet to S.D. turēja vēl rezervē turpmākam laikam, kad „Līdumnieka" darbība būs izveidota un attīstījusēs. Viņš arī pats uz šo amatu klusībā gatavojās un sava laika pienākšanu gaidīja. Bet līdz 1944. g. rudens sabrukumam šis laiks nepienāca. Par vadības cīņām „Līdumniekā" zināja stāstīt arī R. Šo cīņu rezultātā tad no priekšnieka amata vajadzēja aiziet Dābolam, lai pagaidam viņa

vietā nāktu Alfons Raitums.

Mana sadursme ar „Līdumnieku", vai pareizāki ar Gestapo „Līdumnieka" dēļ, savu kulminācijupunktu aizsniedza 1944. g. maijā un jūnijā. Arī vācu okupācijas laikā Latvijā sarīkoja prezidenta Ulmaņa ierosināto mātes dienu, kas 1944. gadā notika aprīļa beigās vai maija sākumā. Šai mātes dienā ar priekšlasījumu uz Blīdienu bija izbraucis departamenta biedrību nodaļas vadītājs Freivalds. Atbraucis, viņš kā lielu sensāciju man ziņoja, kādu traģikomisku pārpratumu ar Raitumu Blīdienā, par ko smejoties viss pagasts. Viņam to atstāstījuši vairāki blīdenieši un arī turienes mācītājs Gaudiņš, pie kura viņš pārnakšņojis. Raitums bijis izbraucis uz Blīdienu dibināt „Līdumnieku" nodaļu, kas pastāvējusi no iedzeršanas un braukšanas no vienas mājas uz otru, līdz beidzot nelielais dzērāju bars piebraucis pie biedrības mājas, kur dzeršana turpinājusies. Bet tad izrādījies, ka biedrības ekonoma kundzei nozudis sudrablapsas apmetnis. Radies uztraukums, pieaicināta policija. Sākusēs sudrablapsas apmetņa meklēšana un izdarīta kratīšana. Beidzot nozudušais sudrablapsas apmetnis atradies Raituma automobīlī. No tā secināms, ka laikam arī apmetņa īpasniece ir piedalījusēs auto izbraukumā un apmetnis viņai vāģī nokritis, kas jautrā omulībā nav pamanīts. Apmetni atrodot, uzdzīve biedrības mājā jautri un kopīgi turpinājusēs. Traģikomisku akcentu lietai bija piedevis tikai tas, ka uztraukumā par apmetņa nozušanu pieaicināta policija un izdarīta kratīšana, kā arī tas, ka kādas kustības nodaļas dibināšana notiek tādos apstākļos un ar tādu pavadmūziku. Tā ka tik

nenopietnas lietas ar traģikomiskiem akcentiem par „Līdumnieka" nodaļu darbošanos bija dzirdamas arī no citām vietām provincē, tad es par šīm parādībām, ieskaitot arī Blīdienas notikumu, ziņoju ģen. Dankeram, kuŗš „Līdumnieku" statūtu apstiprināšanu bija līdzparakstījis. Dankers par to netikai sirsnīgi nosmējās, bet izteica arī kādu kodīgu piezīmi.

Kādreiz, kad pie manis bija atnācis zināmais R., es arī viņam pastāstīju, kādas ziņas departamentam traģikomiskā plāksnē ienāk par „Līdumnieka" darbību provincē, minēju arī Blīdienas notikumu un piebildu, ka tas nav saskaņojams ar nopietnas tautas kustības raksturu, ka ar tādiem piemēriem šo kustību tikai kompromitē. Es šai pateikšanai neuzliku sevišķas konfidenciālitātes zīmogu. Man šķita, ka nevarēja būt iebildumu, ja Reimersa iela uzzin, kā viņas organizētā kustība kļūst par zobgalības objektu netikai Rīgā, bet arī provincē. Bet es neiedomājos, ka par to S.D. var atkal sākt ķerties man klāt un ka tie, kas bauda vācu drošības dienesta uzticību, var kļūt netikai traģikomiski, bet izdarīt arī vieglākus vai smagākus pārkāpumus un tomēr viņu rīcībai nebūs jūtamu nepatīkamu seku.

Tā piem. kāds apriņķa priekšnieks bija tiktālu sakompromitējies, ka pašpārvalde gribēja viņu atlaist no amata un nodot tiesai, bet policija bija padota vācu SS un policijas vadītājam, kuŗam pie policijas darbinieku iecelšanām, atcelšanām un pārvietošanām piederēja galvenais vārds. Apriņķu priekšnieki un citi augstākie policijas darbinieki vācu okupācijas laikā bija galvenokārt vācu komisāru un

vācu policijas vadītāju apgādātāji ar dažādām mantām, bet it sevišķi ar pārtikas vielām. Tā arī šinī gadījumā kompromitētais apriņķa priekšnieks bija aizvedis vācu policijas ģenerālim kādu barotu cūku un viņu no amata atcelt nebija iespējams. Viņu aizcēla tikai par policijas priekšnieku uz citu apriņķi.

Es ar šo lietu dabūju iepazīties tamdēļ, ka šis apriņķa priekšnieks bija kādas provinces avīzes izdevējs un viņu nomainot caur departamentu gāja avīzes izdevniecības jautājuma kārtošana. Pēc neilga laika šo pašu apriņķa priekšnieku vajadzēja pārcelt vēl uz kādu citu apriņķi.

Kādus cilvēkus vācieši lika atbildīgos policijas amatos un kādi ļaudis uz šiem amatiem reflektēja, to man nejauši atklāja arī kāds preses ziņojuma izraksta apstiprināšanas gadījums valsts bibliotēkā. Bibliotēkai bieži vajadzēja izsniegt oficiāli apliecinātus izrakstus no dažādiem preses izdevumiem, ko iestādes ņēma vērā. 1941. gada rudenī valsts bibliotēkā ieradās kāds liela auguma vīrietis, kupliem matiem, mongoliskiem vaiga kauliem un lūdza, lai viņam izsniedzot apliecinātu izrakstu no kāda ziņojuma t.s. „saimnieciskā centra" laikrakstā. Šo laikrakstu, kuŗa nosaukumu es tagad vairs neatceros, trīsdesmito gadu sākumā neilgu laiku izdeva Karlsons ar Freimani kā nedēļas avīzi. Izraksta apliecinājuma lūdzējam, kas nosauca savu vārdu: — Veide — es prasīju, kādam nolūkam viņam izraksts ir vajadzīgs? Veide atbildēja: „Mani ir paredzēts iecelt kādā augstākā policijas amatā un šis izraksts man vajadzīgs kā pierādījums manas agrākās nostājas apliecinājumam."

Kad izraksts bija kancelejā izgatavots un man to ienesa parakstīt un apstiprināt, es ziņojumu izlasīju ar lielāku interesi nekā parasti, lai redzētu, kādi ir vajadzīgi pierādījumi cilvēkam, kas grib tikt augstākā policijas amatā. Ziņojumā bija plaši aprakstīts kāds huligānisma gadījums Sarkandaugavā un kā viens no šī gadījuma varoņiem tur bija minēts kāds Veide. Šī ziņojuma saturu, laikraksta nosaukumu un to, kas parakstījies par apstiprinātā izraksta saņemšanu, var pārbaudīt pēc Latvijas valsts bibliotēkas izrakstu apstiprinājumu grāmatas. Tas notika 1941. g. septembŗa vai oktobŗa mēnešos. Pēc kāda laika sakarā ar dažādiem rīkojumiem un notikumiem, avīzēs diezgan bieži tika minēts Rīgas apriņķa priekšnieka Veides vārds. Viņš bija arī iecelts vienā no augstākām latviešu policijas dienesta pakāpēm — par pulkvežleitnantu. Kādus pusotru vai divus gadus vēlāk man šo Rīgas apriņķa priekšnieku nācās redzēt arī personīgi. Viņš bija liela auguma, kupliem matiem, bet sejā tuklāks un vispār krietni korpulentāks par to Veidi, kas lūdza minētā gadījuma apliecinātu izrakstu. Vai abi šie Veides bija viena un tā pati persona, to pēc diezgan liela laika starpības un pēc lūdzēja vienreizējas redzēšanas man grūti pateikt. Tāpat man nav zināms, vai vēl kāds cits Veide ir iecelts kādā policijas amatā, un vai tas, kas lūdza izrakstu, uz policijas amatu tikai kandidēja, vai arī tādu ieguva?

Kādā citā gadījumā ģenerālkomisārs bija gribējis iecelt svarīgā saimnieciski-sabiedriskā postenī personu, kas Latvijas laikā, būdama atbildīgā amatā, bija smagi saimnieciskā ziņā sakompromitējusies un

tāpēc bija spiesta mainīt savu nodarbošanos un amatu. Gestapo pirms iecelšanas bija ievākusi par šo vīru informāciju un kad bija teikts, kas viņam gadījies Latvijas laikos, bija atbildēts: „Tas nekas, kad tikai viņš politiskā ziņā uzticams". Šis teikums uzskatāms par galveno mērauklu, no kā hitlerieši vadījās pie latviešu atklātības darbinieku novērtēšanas.

Tā tas izrādījās arī „Līdumnieka" nodaļu dibināšanas un Blīdienas traģikomikas gadījumā. Dažas dienas pēc tam, kad es biju runājis ar R., pie manis ieradās divi kungi no Reimersa ielas un sacīja, ka viņi interesējoties par to, kas noticis „Līdumnieka" nodaļu dibinot Blīdienā. Abi bija civīlās drēbēs. Galvenā jautātāja vārdu es atceros: Švāns. Viņš bija vācietis un vēlāk es viņu tiku redzējis uz ielas Gestapo apakšvirsnieka uniformā. Es jautāju, kamdēļ viņi interesējas par šo lietu? Švāns atbildēja, ka Raitums strādājot atklātības darbu un tiem, kas to sakompromitējot, vai pārvēršot par izsmieklu, no atklātības darba jāpazūdot. Tad es prasīju, kamdēļ viņi nāk pie manis, jo šīs gadījums noticis Blīdienā. Man par to gan ir ziņojis kāds nodaļas vadītājs, kas bijis Blīdienā un es to esmu ziņojis tālāk savam priekšniekam Dankeram, bet viņi darītu parcizāki, ja brauktu uz Blīdieni un tur lietu noskaidrotu. Jā, bet lieta atklātībā izgājusi no manis, sacīja Švāns. Atbildēju, ka tas tā nav. Esmu tikai ziņojis savam šefam Dankeram un arī tikai tādā sakarībā, ka „Līdumnieka" priekšnieks par departamentu bija Dankeram un ģenerālkomisāram iesniedzis kādu sūdzību, ka departaments prasot no viņiem tādu noteikumu iz-

pildīšanu, kas traucējot to darbību. — „Bet no kā departamenta nodaļas vadītājs dabūjis zināt par notikumu Blīdienā?" prasija Švāns. Sacīju, ka konkrēti to nezinu, bet iespējams, ka viņam ir to stāstījuši vairāki Blīdienas iedzīvotāji un varbūt arī Blīdienas mācītājs, pie kuŗa viņš pārnakšņojis.

Tikko abi Gestapo ierēdņi bija aizgājuši, pie manis bāls un galīgi nobēdajies atskrēja R. Viņš sacīja, ka piedzīvojis ārkārtīgi lielas nepatikšanas un tādas gaidot arī mani. Kad viņš no manis uzzinājis par Raituma traģikomiku Blīdienā, viņš šo ziņu palaidis arī Gestapo aprindās. Tad viņš ņemts ļoti stingri priekšā, lai uzdodot ziņas avotu. Viņš bijis spiests pateikt, ka šāda ziņa cirkulējusi departamentā. Tad viņam prasīts, vai es esot to teicis. Viņš atbildējis, ka nē, es gan lietu zinot, bet ziņu no Blīdienas esot atvedis biedrību nodaļas vadītājs. Tad uzrakstīts kāds raksts, kuŗā apliecināts, ka es esot izplatījis baumas, ka Raitumam bijušas nepatikšanas ar sudrablapsu Blīdienā un dots R., lai viņš šo rakstu paraksta. R. atteicies to darīt, viņam piedraudēts, bet R. palicis pie sava, jo sirdsapziņa viņam neļaujot nepatiesību parakstīt. Es sapratu un zināju, ka R. vēl nav tik tālu Gestapo līdzstrādnieka darbā emancipējies, ka būtu varējis šādu nepatiesību darīt un pret mani jau nu pavisam nē. Ilgāku laiku viņš bija bijis mans ierēdnis bibliotēkā, es viņam vairākkārt biju izpalīdzējis un man nebija šaubu, ka viņš varētu būt pret mani nekorrekts. Tāpēc es viņu arī zināmā mērā izlietoju kā savu pretizlūkošanas aģentu vācu drošības dienestā. Es redzēju, ka viņš ir tiešām nelaimīgs un šis gadījums, kā Gestapo viņu bija

gribējusi izmantot, tam bija ļoti ķēries pie sirds. Tālāk man R. stāstīja, cik lielu uztraukumu šī lieta radījusi Reimersa ielā un „Līdumniekā". Pēc R. atstāstījuma es redzēju, ka Gestapo pratinātājam Švānam biju devis puslīdz pareizas atbildes, bet bija tomēr skaidrs, ka lieta ar to nav izbeigta, ka vēl var sagaidīt pat pārsteigumus.

Es nebiju pilnīgi drošs par biedrību nodaļas vadītāju Freivaldu. Ja Gestapo ņēma arī viņu priekšā, nebija izslēgts, ka viņš tad varēja no lietas nekā vairs nezināt, jo viņš par lietu bija ziņojis man mutiski, kad mēs manā kabinetā bijām divi vien. Ja viņš bija spiests „nekā nezināt," tad es nevarēju nekā pierādīt un mani tiešam varēja iztaisīt par šo „baumu" avotu. Tāpēc šai ziņā man bija jānodrošina aizmugure. Es ieaicināju pie sevis departamenta juriskonsultu zv. adv. pal. Aperānu, viņam lietu izstāstīju un sacīju, ka es viņa klātbūtnē gribu runāt ar biedrību nodaļas vadītāju par Raituma „kļūmi Blīdienā" un pie tam tā, lai ārēji lieta izskatītos tāda, ka es pēc Gestapo pratinājuma gribu kopā ar Freivaldu, kas man šo lietu ir ziņojis, un ar juriskonsultu apspriesties, kādas tam var būt sekas un kā turpmāk rīkoties. Kad ienāca biedrību nodaļas vadītājs, es viņam lietu tā nostādīju, liku visu notikumu izstāstīt juriskonsultam un lūdzu, lai tas tad pasaka savu slēdzienu, kā rīkoties, lai šai lietā izvairītos no nepatikšanām ar Gestapo. Freivalds atkal visu lietu izstāstīja juriskonsulta klātbūtnē un kā vēlāk noskaidrojās, tad viņš būdams Tautas palīdzības darbinieks, to bija ziņojis arī Tautas palīdzības priekšniekam Pavasarim un to pašu

stāstījis arī departamenta preses nodaļas vadītājam Zariņam. Nu man vairs nebija ko bažīties.

Bet otrā dienā pie manis atkal ieradās abi Gestapo ierēdņi un sāka mani atkal iztaujāt. Pie tam vairs ne tik laipnā sarunas veidā kā iepriekšējā reizē, kad viņi nāca itkā taisnības vārdā informēties, bet gan jau sāka runāt policistu pratinātāju tonī. Raitums esot šai lietā ņemts priekšā un izrādoties, ka viņš Blīdienā neesot bijis. Lai es atbildot, kā viņam tur būtu varējušas rasties nepatikšanas? Tāds apgalvojums, kas lietai varēja dot pavisam citu gaitu, mani pārsteidza. Ar valdītu mieru es Gestapo pratinātājiem atbildēju, ka arī tādā gadījumā viņiem vajadzētu izbraukt un apstākļus noskaidrot Blīdienā uz vietas. Švāns uz to atbildēja ar jautājumu, ko lai viņi tur darītu, ja Raitums tur nemaz neesot bijis?

Es gandrīz vairs nezināju ko atbildēt, kad pēkšņi atcerējos, ka pirms apm. 2 nedēļām biju lasījis „Tēvijā" ziņojumu, ka Raitums ir turējis kādu runu Blīdienā un pēc tam tur nodibinājis „Līdumnieku" nodaļu. Tad es saviem pratinātājiem sacīju, ka iespējams, ka varēšu viņiem tūdaļ šai lietā sniegt kādus pierādījumus, tikai lūdzu viņus pāris minūtes uzgaidīt. Es pasaucu sekretāri un liku ienest „Tēvijas" pēdējo nedēļu komplektu. Attiecīgo ziņojumu uzmeklējis, es sacīju: „Jūs minējāt, ka Raitums Blīdienā nemaz nav bijis. Bet šīnī „Tēvijas" numurā, ko jūs, latviski neprazdami, savā iestādē varat likt pārtulkot, ir rakstīts, ka Raitums ir bijis Blīdienā, turējis tur runu un nodibinājis „Līdumnieku" nodaļu. Raituma un Blīdienas vārdu jūs varat paši ar savām acīm izlasīt šai laikraksta ziņojumā".

Laikrakstu apskatījuši un numuru atzīmējuši, pratinātāji atvadoties nu atkal ļoti laipni noteica, ka tādā gadījumā esot gan jābraucot uz Blīdienu.

Kad abi pratinātāji bija aizgājuši, es, gribēdams pataustīt kā uz šo lietu skatas Gestapo vadība, piezvanīju Gestapo informācijas nodaļas vadītājam Cīgleram un izlikdamies aizvainots sacīju ka viņa ierēdņi sāk mani apciemot un pratinat „Līdumnieka" Blīdienas -nodaļas dibināšanas lietā- un es nesaprotu kamdēļ viņi nāk pie manis? Tad Cīglers atbildēja, ka man šai lietā esot tomēr diezgan daudz vainas. Ja tāds ziņojums par Blīdienas lietu man esot nodots, kamdēļ es par to neesot pateicis Raitumam pašam, bet laidis lietu tālāk. Atbildēju, ka es neredzu nekāda iemesla un nevaru saprast, kamdēļ man par to būtu vajadzējis teikt Raitumam pašam un nevis manam priekšniekam ģen. Dankeram, kuŗam esmu par šo lietu ziņojis un nekur citur tālak laidis to neesmu. Bet cik plašas aprindas lietu jau zin, to taču viņi varētu noskaidrot Blīdienā, kur, pēc manas informācijas, notikums ir diezgan plaši zināms. Tad Cīglers pat ar zināmu sašutumu teica, tāpat kā Švāns, ka Raitums Blīdienā nemaz neesot bijis. Es aizrādīju viņam to pašu ko Švānam, ka „Tēvijā" tomēr ir rakstīts, ka Raitums ir bijis Blīdienā. Uz to Cīglers atteica, ka es varot sacīt, ko gribot, bet man esot jāzinot, ka viņi (S.D.) stāvot aiz Raituma un viņu aizstāvēšot par katru cenu. Te jāatceras, ka pēc tam, kad Raitums bija uzvilcis Gestapo uniformu, bija redzams, ka Cīglers kā kapteinis dienestā ir par Raitumu vienu pakāpi zemāks.

„Līdumnieka" Blīdienas nodaļas dibināšana un

tās atskaņas bija kļuvušas zināmas arī ģenerālkomisāriātā. Dresslers man kādu dienu jautāja, kas tur īstenībā esot noticis? Kad es viņam pateicu ko un kā es par šo lietu zinu un ko šai jautājumā dara S.D., viņš īsi atbildēja: „Tam es negribu ticēt". Kā atceramies no „Līdumnieka" reģistrācijas lietas, tad ģenerālkomisāriāts aiz „Līdumnieka" stāvēja tikpat definītīvi un atbalstoši kā S.D. Tas nozīmēja tikai vienu: „Līdumnieku" kustību atbalstīja arī Berlīnē.

Uz Blīdienu lietu skaidrot Gestapo ierēdņi tomēr bija izbraukuši. Bet izbraucēji bija bijuši „majors" Raitums un seržants Švāņš, kas pie tam nevienu vārdu neprata latviski. Vispirms viņi bija aizbraukuši pie mācītāja Gaudiņa, kam ar Gestapo ierēdņiem nebija bijusi patīkama saruna. Pēc tam aizbraukuši uz biedrības namu pie ekonoma un tur norisinājusies šāda aina: Kad Švāns ekonomam sācis prasīt, kas tur par lietu bija ar to lapsu, ekonoms ne vārda neteicis, atstājis abus Gestapo ierēdņus stāvam un aizskrējis projām. Pēc brītiņa viņš nācis atpakaļ, nesis rokā dāmas lapsādu un to rādīdams, teicis: „Redzat, te viņa ir..." Lieta tā tad tomēr izrādījās „nepatiesa", jo tas, ko ekonoms bija iznesis un rādījis, nebija sudrablapsas, bet gan vienkāršas lapsas dāmu plecu apmetnis.

Pēc dažām dienām pie departamenta biedrību nodaļas vadītāja bija ieradies kāds advokāts un uzdodamies par Raituma pilnvarnieku, teicis, ka lapsādas apmetņa lieta Blīdienā esot noskaidrota un izrādījusies par nepareizu un tāpēc Raitums vēloties, lai Freivalds to tādā veidā paziņojot man un, ja viņš

to gadījumā būtu teicis arī kādam citam, lai paziņojot arī tam. Freivalds, kā viņš man to teica, atbildējis, ka tas, ko saka un vēlas Raitums, neko nenozīmē. Ja viņam Blīdienas mācītājs paziņošot, ka viņš tam ir sacījis nepatiesību, tad viņš to tā oficiāli paziņošot arī man kā departamenta direktoram. Bet nākošajā trešdienā, kad radiofonā atkal bija „Līdumnieka" propagandas raidījuma laiks, runāja Raitums un pieskārās arī šai lietai, aizrādot, cik neglītā veidā par aktīviem cīnītājiem ceļot baumas, gan nevienu vārdā nesaucot.

5. „LĪDUMNIEKU" IDEOLOĢIJA PAŠPĀRVALDĒ

Neilgu laiku pēc tam Dresslers man sacīja, ka pašpārvaldē visu laiku esot klibojusi propagandas lieta. Ģenerāldirektori uz tautu nerunājot nemaz, vai arī, ja kādreiz to darot, tad viņu runās neesot īstās stājas un stāvokļa izpratnes. Viņš un citi esot aizvien nopriecājušies par Raituma runām un par to politisko virzienu, kādu viņš paužot. Vai nevarot ņemt Raitumu departamentā kā propagandas nodaļas vadītāju? Viņš cerot, ka viņš ar Raitumu propagandas laukā varēšot labi sastrādāties. Ka vācieši grib no pašpārvaldes hitleriskāku politiku un aktivāku propagandu, tas bija jau no viņu puses vairākkārt uzsvērts.

Bet sākot ar Rozenberga otrreizējo apmeklējumu Rīgā, viņi pielika pūles, lai šādā virzienā ietu pašpārvaldes politika un propaganda, kā to piem. rādīja gadījums ar Dankera runu Kalpaka 25. gada nāves dienas piemiņas svinībās un daudzi citi līdzīgi gadījumi, bet pie pašpārvaldes tagadējā sastāva šīs vācu tieksmes atdūrās uz pretestību. Vienīgie, kas šādā viņu vēlamā virzienā darbojās, bija Roja, Raitums u.c. jau pieminētie vīri. Roja un Raitums teica visu, kā un ko hitlerieši vēlējās, bet viņu runas lielāko tiesu, vismaz nozīmīgākās, tika uzrakstītas Reimersa vai Smilšu ielā un Roja ar Raitumu tās nolasīja. Roja un Raitums bija vienīgie, kas pēc vācu priekšrakstiem, sākot ar 1944. gada pavasari, sāka paust stipri pretangliskos uzskatus. Tā piem. Rojas

30. aprīļa runā, kas ievietota arī „Tēvijā", bija teikts, ka „mēs cīnamies arī pret angļiem un amerikaņiem, kas uzbrūk mūsu zemei un nomet savu bumbu kŗavu uz mūsu pilsētām un iedzīvotājiem". Līdzīgas lietas teica arī Raitums. Bet pašpārvaldes pārstāvji šādas lietas neteica un nebija piedabūjami teikt. Viņi aizvien uzsvēra, ka cīnas tikai pret boļševikiem un tikai austrumu frontē un nekad pret sabiedrotiem.

Nevarēdami piedabūt pašpārvaldi pie tādu pat uzskatu propagandēšanas kā Roja un Raitums un nevarēdami arī tik viegli izdarīt pašpārvaldes personālā sastāva maiņu, hitlerieši nu gribēja pašpārvaldei uzspiest Raitumu un citus „līdumniekus". Tie kā pašpārvaldes ierēdņi tad darītu visu, ko hitlerieši vēlas un reizē ar to viņiem vēlamā virzienā būtu gājusi un propagandēta arī pašpārvaldes politika. To rādīja tas, ka Dresslers man piedāvāja Raitumu. Es viņam jautāju, vai pēc tam, kādu nostāju parādījis „Līdumnieks" un kādu atsaucību tas radis latviešu sabiedrībā, pieminēju arī neveiklības ar „Līdumnieka" nodaļām provincē un Blīdienas traģikomēdiju (par kuŗu Dresslers bija teicis, ka negrib tai ticēt), par to varētu nopietni runāt, neskarot nemaz jautājumu, vai „Līdumnieka" ideoloģija pašpārvaldei būtu pieņemama? Dresslers atbildēja, ka visas šīs lietas esot nepatīkamas un arī nevēlamas, bet tas nevarētu būt par šķērsli Raituma iesaistīšanai pašpārvaldes darbā. Atbildēju, ka es Raitumu savā departamentā darbā nepieņemšu. Bet tā kā man ir stipri sabojāta veselība un es jau vairākkārt esmu izteicis vēlēšanos no departamenta aiziet, tad lai liek Raitumu manā vietā par departamenta direktoru.

Dresslers atbildēja ar katēgorisku uzsvērumu, ka tāda iespēja neesot diskutējama. Raitums neesot tāda personība, lai viņu varētu likt par Kultūras departamenta direktoru. Viņš esot tikai propagandists. Bez tam mana aiziešana saceltu pārrunas un uztraukumu sabiedrībā, kas tagadējos apstākļos neesot vēlams. Ar to mūsu saruna ar Dressleru par Raitumu izbeidzās. Man palika iespaids, ka to, ko viņš sacīja, viņš toreiz tā arī domāja.

Bet tad atnāca 20. jūlijs, kad pēc neveiksmīgā atentāta pret Hitleru, SS un Gestapo ieguva absolūto varu, ne tikai Vācijā, bet arī visos Vācijas okupētos apgabalos un arī Latvijā. Ģenerālkomisārs un daži viņa atbildīgākie ierēdņi, kas sava amata stāvokļa prestiža uzturēšanas dēļ nebija katrreiz akli pakļāvušies Gestapo, bet cenzdamies uzturēt savu politisko iespaidu un varu, dažreiz arī ar Gestapo vienā otrā jautājumā nonākuši pie rivalitātēm, tagad bija spiesti pilnīgi pakļauties SD un Gestapo viedoklim un rīcībai. Un šo savu stāvokli Reimersa iela izmantoja, lai „Līdumnieku" priekšnieku Raitumu ieliktu pašpārvaldē kā atbildīgu ierēdni un iesaistītu pašpārvaldes darbā arī citus „Līdumniekus". 29. jūlijā, dabūjis no visām iestādēm piekritīgās atļaujas, es 30. jūlijā no Rīgas aizbraucu, bet jau nākošā dienā Raitums bija ieradies departamentā, lai sāktu tur strādāt. Viņš nebija gan tur vēl nekādā amatā iecelts, bet jau 2 dienas pirms manas izbraukšanas no Rīgas kļuva zināms, ka Raitumam ir piedāvāta mana vieta. Kad pašpārvalde bija saņēmusi ģenerālkomisāra rakstu, ka Raitums ieceļams par sabiedrisko lietu departamenta

direktoru, Dankers un ģenerāldirektoru padome bija nolēmusi šo priekšlikumu noraidīt un Raitumu neiecelt. Bija sekojis ģenerālkomisāra vietnieka Dr. fon Borkes (Borke bija SS plkv. leitn. un tad faktiskais ģenerālkomisārs, jo ģenerālkomisārs pats bija aizbraucis uz Liepāju), otrs kategorisks pieprasījums Raitumu par departamenta direktoru iecelt. Tad pašpārvaldes ģenerāldirektori, kas militārā stāvokļa dēļ bija faktiski vairs tikai vācu gūstekņi, bija spiesti šo pieprasījumu izpildīt. Bet gan arī tikai tādējādi, ka departamentu sadalīja 2 daļās un Raitumu iecēla par sabiedriskās daļas vadītāju. No šī laika tad nu arī Raitums kā pašpārvaldes departamenta direktors ar saviem jaunajiem „Līdumnieku" palīgiem sāka un kādus 2 mēnešus turpināja īsti „hitlerisku" pašpārvaldes politiku.

6. KĀDA NEPARASTA INTERVIJA

1944. gada jūnijā pie manis ieradās „Tēvijas" un „Daugavas Vanagu" korespondents Berlīnē O. Berlings kopā ar kādu kungu, ko Berlings stādīja priekšā par beļģu žurnālistu. Viņa vārdu un no kāda laikraksta tas bija, es vairs neatceros, bet „Tēvijā" tai laikā, apm. jūnija beigās, kautkādā sakarā, es domāju, viņa vārds kādā ziņojumā bija pieminēts.

Berlingu es pazinu no tiem laikiem, kad viņš strādāja „Brīvā Zemē" kā redaktora Druvas sekretārs. Vēlāk viņš kā „Brīvās Zemes" korespondents aizbrauca uz Berlīni, kur palika arī tad, kad lielinieki okupēja Latviju. Berlīnē Berlingam bija labi sakari, ar vācu iestādēm labas attiecības un vācu okupācijas laikā viņš bija labi atalgots „Tēvijas" pārstāvis. Kā ārzemju žurnālists viņš Berlīnē baudīja zināmas privilēģijas un viņa korespondences bieži bija uzrakstītas tādā garā, ka tās nepatika Rīgas vācu civīlās pārvaldes ierēdņiem un cenzoriem. Bet viņu mēģinājumi šīs Berlinga korespondences ierobežot, palika bez sekmēm. Es ar Berlingu biju ticies Berlīnē, viņš bija bijis kādas reizes pie manis departamentā arī Rīgā un tagad viņam līdzi bija beļģu korespondents Berlīnē.

Berlings sacīja, ka šis kungs vēloties mani intervēt par vairākiem jautājumiem un es ar viņu varot runāt pilnīgi brīvi, jo viņš esot viņam pazīstams, uzticams un Latvijā iebraucis bez Berlīnes centrālo iestāžu sijāšanas, vai pareizāki sakot, bez viņu ziņas.

Abi apmeklētāji sacīja, ka viņi braukuši no Berlīnes automobīlī kopā ar „Tēvijas" redaktoru Kovaļevski, kas bijis dažās Balkānu zemēs noturēt priekšlasījumus par lieliniecku gadu Latvijā un braukuši cauri arī manas dzimtenes Sesavas pagastam (kaut gan tas no šosejas atrodas sāņus kādus 10 km), kur biedrības mājā piedalījušies kādā sarīkojumā.

Beļģu žurnālists man uzstādīja ļoti daudzus jautājumus, kas skaŗ latviešu kultūras, izglītības un sabiedrisko dzīvi. It sevišķi viņš interesējās arī par latviešu un vācu attiecībām, kā latvieši skatas uz savas dzīves attīstības iespējām nākotnē u.t.t. Visas manas atbildes viņš pierakstīja un, ņemot vērā Berlinga rekomandējumu, kas arī sarunas laikā bija klāt, es ar žurnālistu runāju diezgan brīvi. Bet kad viņš uzstādīja kādu pavisam delikātu jautājumu un es, savu parasto uzmanību zaudējis, to gandrīz līdz pusei biju atbildējis, — man bīstamākai atbildes daļai, kas bija jau mēles galā, pēkšņi aizskrēja priekšā kāda cita doma: bet kā šis žurnālists ir varējis iebraukt Rīgā bez vācu iestāžu ziņas? No Vācijas valsts teritorijas okupētajos apgabalos nevarēja iebraukt bez atļaujas, pie robežas kontrolēja caurlaides. Caurlaide bija vajadzīga ne tikai no Vācijas izbraucot, bet arī atpakaļbraucot, kur tāpat bija kontrole. Bet šādu caurlaidi beļģu žurnālists Berlīnē varēja dabūt tikai ar piekritīgo informācijas un preses iestāžu ziņu! Es nepaliku pusvārdā, bet mana doma pusteikumā ņēma citu virzienu, jo līdz galam izteikta atbilde kāda vācu ierēdņa ausīm būtu bijis iemesls, lai man tūdaļ būtu jādodas aiz restēm.

Es nekā sevišķi bīstama pateicis nebiju un līdz galam jau nu nepavisam nē, bet neuzmanībā tomēr bija nepilns pussolis nepareizā virzienā sperts. Pēc tam es visu atkal izlīdzināju un mūsu saruna turpinājās atkal tikpat dzīvi kā iepriekš. Tomēr noskaņojums manām atbildēm tagad bija pavisam cits. Uzmanīgs intervētājs šādu apraušanos pusteikumā un intervējamā noskaņojuma maiņu nevarēja nepamanīt.

Drusku pasirdījies uz sevi, ka paļaudamies uz kāda pazīstama rekomandējumu, intervijā, kur pierakstīja katru manu vārdu, nebiju bijis pietiekoši uzmanīgs, es drīz šo apmeklējumu atkal aizmirsu. Kādu nedēļu vēlāk es saņēmu no ģenerālkomisāriāta ielūgumu uz vakariņām Ģildes namā, kas bija sarīkotas par godu vai nu Rīgā iebraukušiem čechu žurnālistiem, kas skaitījās ģenerālkomisāriāta viesi, vai arī kādam citam līdzīgam gadījumam (īsto iemeslu skaidri vairs neatceros). Bet uz šīm vakariņām ejot, es redzēju, ka netālu no Ģildes nama, M. Kaleju un Zirgu ielas krustojumā, kādus soļus 10 pirms manis Kaleju ielā iegriezās kāds izcils Reimersa ielas vīrs ar vēl vienu kungu. Viņš ar to ļoti sirsnīgi sarunājās un nelielu gabaliņu pirms manis iedami arī viņi abi divi gāja uz Ģildes galveno ieeju. Pie ieejas durvīm Reimersa ielas vīrs no otra kunga atvadījās, jo viņš to bija pavadījis tikai līdz Ģildei un otrs gāja Ģildē iekšā. Viņš gāja uz tām pašām vakariņām, uz kurām es biju ielūgts un tas bija tas pats belģu žurnālists, kas mani pirms nedēļas bija intervējis. Kad es iegāju tai telpā, kur drīz vajadzēja sākties vakariņām, šo beļģi es atkal redzēju savrūp stāvam un ļoti intīmi

sarunājamies ar otru vēl izcilāku Reimersa ielas vīru.

Abus šos gadījumus redzot un atceroties, ko un kā šis beļģu žurnālists man jautāja, mani pārņēma drusku neomulīga sajūta. Šie gadījumi nekā neizsaka un, protams, nekā nepierāda. Bet tos es atkal spilgti atcerējos, kad Stetīnē biju Gestapo rokās un kad tur man lasīja priekšā Rīgas Gestapo telegrammas ar manu „grēku" uzskaitījumiem. Tad aizdomas pastiprinājās, ka beļģu žurnālista apmeklējumam varēja būt arī cits nolūks, nevis, lai iegūtu kādu interviju publicēšanai beļģu laikrakstā.

Šo apstākli savās pārdomās es pamatoju tā: vairākkārt savas rīcības dēļ es biju piedzīvojis nepatīkamus Gestapo tirdinājumus un pratinājumus un meklējis aizstāvību pie ģenerālkomisāra. Vairākos gadījumos ģenerālkomisārs bija arī mani aizstāvējis un Gestapo nevarēja savus nolūkus realizēt. Vairākos gadījumos sadursme starp manu, resp. Pašpārvaldes rīcību un Gestapo bija tik asa, ka tā varēja noiet arī līdz Berlīnei un no turienes nu bija sūtīts kāds speciālcilvēks, lai pavisam nevainīgā veidā manu nostāju pārbaudītu. Bet ja manām aizdomām ir kāds pamats, tad Berlings gan par to ir varējis nekā nezināt. Drīzāk gan var pieņemt, ka arī viņam brauciens uz Rīgu kopā ar šo beļģu žurnālistu bija palīdzējis sagādāt apm. tādas pat nepatikšanas kā man, jo arī Berlingu, pēc viņa atgriešanās atpakaļ uz Berlīni, drīz vien apcietināja. Man nav zināmas Berlinga attiecības ar vācu iestādēm. Bet fakts ir, ka Berlings bija kādus 2 mēnešus apcietināts.

Pēc tam, kad es biju no aresta atbrīvots un atbrīvots bija arī Berlings, es viņu nejauši satiku

Berlīnē „Russischer Hof" viesnīcā. Berlings kā savu arestējuma iemeslu uzdeva kāda labi pazīstama Rīgas S.D. sakarnieka denuncējumu. Berlings ticis Gestapo apmelots par to, ka viņš Rīgā (kur atbrauca kopā ar pieminēto beļģu žurnālistu un „Tēvijas" redaktoru P. Kovaļevski), esot radījis defetistisku noskaņojumu.

Kad 1944. g. rudens pusē Vācijā sāka ierasties latviešu bēgļi, Berlings Berlīnē bija sācis kļūt sevišķi aktīvs arī sabiedriskā laukā. Viņš kopā ar citiem bija izstrādājis noteikumus par latviešu palīdzības organizācijas dibināšanu, viņš sāka organizēt arī latviešu laikraksta izdošanu Berlīnē u.t.t. Tas sevišķi nepatika dažiem Rīgas Reimersa ielas vīriem, kas tagad arī bija ieradušies Berlīnē, lai meklētu tur jaunu darba lauku. Vai tāpēc no viņu viedokļa nebūtu bijis labi, ja Berlings uz kādu laiku būtu ticis no darbības izolēts? Un tiešām Berlingu uz pāris mēnešiem apcietināja.

Kad Berlingu no apcietinājuma atbrīvoja, visi viņa organizētie pasākumi bija sākuši darboties, tikai bez viņa un viņam pašam, ar arestu kompromitētam, tajos vairs vietas nebija.

V

STĀVOKLIS LATVIJĀ PĒC KRIEVU VASARAS OFENSĪVAS SĀKUMA

1. 22. JŪNIJS 1944. GADĀ.

Tas nelielo un mainīgo cīņu posms, kas ar pavasari Latvijas tuvākā aizrobežā bija iestājies pēc krievu ziemas ofensīvas nobeiguma, daudzus ļaudis mūsu zemē iemidzināja. Pat nopietni un inteliģenti cilvēki, ar pretenzijām politiskā laukā, vai nu apstākļu nepārzināšanas un nepareizas novērtēšanas, vai arī citu apsvērumu dēļ, pauda domu, ka krievi mūsu zemē otrreiz vairs neieņāks. Tā ūniversitātes mācības spēkiem u.c. šo domu ar lielu pārliecību vairākās sarunās izteica kāds bij. Latvijas ārlietu ministrs, kas ūniversitātē darbojās par lektoru. Arī prof. Čakste no slepenās latviešu padomes bija saviem kollēgām uzsvēris to pašu, pielaižot gan iespēju, ka Latviju varbūt pat visapkārt ielenks kauju josla, bet ka tas tieši būšot labi. Kāds labums no tā būtu, tas gan nebija ticis pateikts. Un tāpēc, kad krievi bija jau Kurzemē, kur norisa asas cīņas, kāds pazīstams latviešu profesors ar lielu sarkasmu sacīja: „Žēl, ka tagad nav satiekams prof. Čakste un nevar viņam pajautāt, kamdēļ apstākļi nav gājuši viņa pareģotā virzienā un kāds no tam būtu varējis būt labums? Tas, ko viņš daļēji pareģoja visai Latvijai, tagad notiek nelielā Kurzemes stūrītī."

Arī hitlerieši centās pēc šādas pat latviešu iemidzināšanas, jo tas atbilda viņu interesēm. Tikai viņu motivējums bija savādāks — to šķietamais spēks, resp. nespēka maskējums ar kādreizējā spēka atblāvojumu un gaidamais slepenais ierocis.

Bija arī citi apsvērumi, kas vedināja domāt, ka

varbūt krievi nekādu vasaras ofensīvu nesāks, jo viņi ziemas ofensīvā bija iztērējuši ļoti daudz spēku un vāciešus iztriekuši ārā no savas zemes. Vācieši bija palikuši tikai vēl Polijā un Baltijas telpā. Sabiedrotie bija sākuši invāziju Francijā un tur un Itālijā varēja attīstīties izšķirīgās cīņas Vācijas sakāvei. Tāpēc krievi, ja to spēki vēl nebija galā, savus atlikušos spēkus varbūt taupīs kā rezervi tam brīdim, kad būs jāpavelk zem ši kaŗa norēķinu strīpa. Tā tas varēja būt no krievu viedokļa raugoties. Šo domu vēl vairāk pastiprināja apstāklis, ka krievi vasaras ofensīvu pret Vāciju nebija sākuši vienlaicīgi ar sabiedroto ofensīvas uzsākumu rietumos. Bet šai domai tomēr bija vēl viens brīdinājums: 22. jūnijs. Krievijā visa dzīve ir uzbūvēta uz speciālu propagandu un arī kaŗš. 22. jūnijā 1941. gadā Vācija bija sākusi kaŗu pret Krieviju un tāpēc nebija izslēgts, ka krievi savu vasaras ofensīvu atliks līdz šai dienai, lai trešajā kaŗa sākuma dienā sāktu pēdējo un izšķirīgo ofensīvu pret Vāciju. Ja arī šī diena būtu pagājusi mierīgi, tad varēja pieņemt, ka augšējais apsvērums pamatots.

Bet krievi savu vasaras ofensīvu 22. jūnijā sāka ar tādu sparu un straujumu, kas apžilbināja un pārsteidza pasauli. Viņi nežēloja cilvēku masas, kā viņiem netrūka, un par to līdz cīņu noslēgumam ieguva tik milzīgas materiālu rezerves un politiskas pozicijas, kas atsvēra dzīvā spēka zaudējumus.

22. jūnijs Rīgā pagāja mierīgi. Šo dienu vācieši visai Baltijas telpai bija izsludinājuši par atbrīvošanas dienu un tāpēc arī Rīgā notika parastās oficiālās svinības, bet nekādu ziņu līdz 23. jūnija

rītam par lielofensīves sākšanos austrumu frontē nebija.

23. jūnijā kā Zāļu dienā es izbraucu uz Piebalgu, lai pavadītu Jāņus pie departamenta referenta glezno-tāja Jūlija Jēgera. Netālu no Ērgļu centra kādā lazdu mežiņā mēs braucienu apturējām, lai mazliet iebrokastotu. Bija skaists brīnišķīgs vasaras rīts, lai gan brīžiem smidzināja lietus. Bet meža klusumā mūs satrauca kautkāds dīvains ducinājums austrumu pusē. Sākumā tas šķita itkā pērkoņa negaisa grāvieni, bet tik rēgulāri nevarēja graut pērkons. Mēs bijām Latvijas vidienā, robeža bija kādu 120 km tālu, fronte vēl tālāk un frontes troksnis tas nevarēja būt, bet mums bija līdz arī kāds latviešu kaŗa pārvaldes virsnieks un tas grāvienos uzmanīgi klausījies sacīja, ka tā ir smago bateriju kanonāde. Tā tad lielofenšīva bija iesākusies un tās cīņu troksnis jau pārsalca pašu Latvijas vidienu.

Piebalgā mēs apstājamies vispirms doktorātā un tur cīņu troksnis bija vēl skaļāks, vēl baigāks. Pēc pusdienām laipnā namamāte mūs aizvadīja uz tuvējo Vecpiebalgas draudzes kapsētu, kuŗa pirmreizējā apmeklējumā atstāja tiešām neizdzēšamu iespaidu ar to latviešu kultūras tradiciju svētuma piemiņu, ko viņas smiltis auklē savā klēpī, jo nav otras kapsētas Latvijas laukos, kuŗā būtu pēdējā miera vieta tik daudziem latviešu tautas atmodas laikmeta vadītājiem vīriem un nacionālās rakstniecības celmlaužiem. No Vecpiebalgas kapu kalniņa pāri visai latviešu kultūras vēsturei paceļas dedzīgā Kronvalda, brāļu Kaudzīšu, Ratmindera un Pilsātnieka tēli. Bet vēl patālās frontes cīņu trokšņa ieskanēšana šai latviešu

kultūras svētnīcā liecināja par liela un drausmīga negaisa tuvošanos visai latviešu zemei. Un visa šī jaukā Latvijas novada ezerainos nokalnus Jāņu dienās vērojot, sirds sažņaudzās bezgalīgās sāpēs par to likteni, kas kā neaizturams devītais vilnis skalojās pret bezgalīgā skaistumā svētīto Latvijas zemi.

Jau nedaudzās dienās pēc savas vasaras lielofensīvas sākuma, kuŗas galvenais mērķis gan bija vērsts pret Varšavu un Kaŗalaučiem, krievi arī ziemeļflankā bija pārnākuši jau Latvijas robežu. Vācu vienības paniski bēga, sakautas un smagus zaudējumus bija cietušas abas latviešu divīzijas, kuŗas no frontes bija jāatvelk un abu to paliekas kopā sapludinot, vairs neiznāca pilna viena divīzija. Drīzi krita arī Viļņa, Kauņa, Šauļi un kaŗa troksnis sāka atskanēt Latvijas dienvidu pierobežā. Latgales pierobežas pilsētas viena pēc otras krita ienaidnieka rokās, tad arī Rēzekne, Daugavpils un krievi bija jau Vidzemes malienā un Augšzemgalē. Arī iedzīvotāji lielāko tiesu bija pārsteigti un krituši krievu rokās. Izbēgt no šiem novadiem bija paspējuši tikai nedaudzi un arī tad tikai bez jebkādām mantām. Tās bija hitleriešu rīcības sekas.

2. LATVIEŠU EVAKUĀCIJAS PLĀNI

Krievu iebrukuma iespējas Latvijā bija pārrunātas jau pavasarī un pašpārvalde, vairāk gan pēc savas iniciātīvas, bija izstrādājusi evakuācijas plānus, bet tie visi bija palikuši vācu civīlā pārvaldē guļam bez tālāka virzījuma.

Pirmais ierosinājums par evakuāciju gan nāca no ģenerālkomisāriāta, bet tā bija domāta tikai kā daļēja iestāžu evakuācija no lielākām pilsētām un sevišķi no Rīgas, sakarā ar iespējamiem gaisa uzbrukumiem. Tās iemesls, ja pareizi atceros, bija 6. aprīļa lielais uzlidojums Rēzeknei. Sakarā ar to bija dots norādījums izstrādāt slepenus plānus par galveno iestāžu izvietošanu uz mazākiem centriem un pie tam ar tādu aprēķi nu, ja lielākos centrus sasit, lai iestādes var turpināt darbu mazākos centros. Tai pašā gadījumā, gan neoficiāli, bija runāts arī par iespējamu evakuāciju frontei tuvojoties. Latviešiem bija dots virziens Jūrmala-Ķemeri-Tukums, bet vāciešiem Jelgava-Meitene-Auce-Dobele. Kādā latviešu iestāžu vadītāju apspriedē es ieteicu panākt piekritīgās vācu iestādēs arī latviešiem šo pašu evakuācijas virzienu un no Jelgavas vismaz Dobeles virzienā. Kaut gan visi apspriedes dalībnieki tam piekrita, tomēr tie pārstāvji, kas kārtoja lietas vācu iestādēs (es neatceros vairs, kas tie bija, iespējams, ka iekšlietu ģenerāldirektora pirmais palīgs Pommers un pašvaldības departamenta direktors Zankevics), šai ziņā nebija varējuši nekā panākt.

Plānos tomēr bija jāparedz Ķemeru-Tukuma vir-

ziens. Tāpat, jau sākot ar Jūrmalu, bija lielā slepenībā jāizrauga provizoriskas pagaidu mītnes latviešu iestāžu novietošanai. Tad pat arī latviešu pašpārvaldes speciāla komisija Pommera un Zankevica vadībā izstrādāja slepenu un sīku Latgales evakuācijas plānu, ko iesniedza ģenerālkomisāram un tas ar piekrišanu to pieņēma, solīdamies vēl viņu apspriest ar militārām iestādēm un tad akceptēt, lai vajadzības gadījumā to varētu reālizēt. Bet kad šī vajadzība pienāca, viss sajuka un nekas netika darīts. Iedzīvotāju izvākšanai nebija nekāda transporta, arī ar to novietošanu radās grūtības jau pie pārrunām vien, jo Zemgalē piem. vācieši bija ļoti daudz iepludinājuši no Krievijas ziemeļu apgabaliem spaidu kārtā izvestos krievus. Pašpārvaldei nebija arī nekādas varas, lai kautko darītu, vai pat izrīkotu. Pret pārmetumiem ģenerālkomisārs taisnojās, ka iedzīvotāju evakuācija kaŗa darbības tieši skārtajos apgabalos esot militāro iestāžu lieta un pat vācu civīlā pārvalde tajā nedrīkstot iejaukties. Varbūt, ka tas tā arī zināmā mērā bija, bet militāristi Latvijā šai ziņā nedarīja nekā un organizēti jau nu pavisam nē. Dažās vietās, frontei tuvojoties, vācu kaŗaspēks bija pavēlējis iedzīvotājiem izvākties 2-3 stundu laikā, bet citās vietās nebija par tiem licies ne zinis un nebija pat informējis par ienaidnieka tuvošanos. Bet bija arī gadījumi, kad tur, kur vācu kaŗaspēks bija pavēlējis iedzīvotājiem izvākties, uz ceļa to pajūgiem ar revolveri pretim bija skrējis iecirkņa vācu zemkopības vadītājs un pavēlējis braukt atpakaļ apkopt laukus un novākt ražu, jo viņš esot saņēmis tādu pavēli. Ar vārdu sakot, krievu vilnim veļoties,

visā Latgalē, Augšzemē un Vidzemes nomalē arī evakuācijas ziņā valdīja tāds pat chaoss, kāds vācu karaspēka rindās.

3. CIVĪLO VĀCIEŠU UN MANTU EVAKUĀCIJA NO RĪGAS

No mūsu zemes austrumu novadiem baisi chaotiskais stāvoklis pārsviedās arī uz Rīgu un šo to vēl pastiprināja tas, ka vācieši sāka visu savu civīlo iedzīvotāju, sieviešu, bērnu un mantu evakuāciju. Nacionālsociālistu partija Rīgā bija devusi rīkojumu 3 dienu laikā no Rīgas un pārējiem Latvijas novadiem izvākt visas vācu sievietes un bērnus, tāpat arī visu viņu mantu. Arī no vācu civīlās pārvaldes iestādēm aizsūtīja projām daudz ierēdņu. Palika tikai nedaudzi svarīgākās un atbildīgākās vietās un arī tiem bija uz Vāciju jāaizsūta visa sava manta, kas Latvijā bija krietni vien piecaugusi, un jāpatur pie sevis tikai vairs neliela rokas bagāža. Tas radīja Rīgā tik dzīvu kustību, kāda Latvijā kādreiz ir bijusi Jurģu laikā. Visi iespējamie satiksmes līdzekļi, automobīļi, važoņi, rokas ratiņi un ekspreši ar čemodaniem, saiņiem un kastēm apkrauti kustējās pa Rīgu nepārtrauktās straumēs staciju un ostas virzienā. Tas radīja panisku noskaņojumu. Latviešiem, kam nebija nekādas iespējas evakuēties un nebija uz kurieni braukt, visu to redzot, garastāvoklis slīdēja aizvien zemāk.

Latviešu pašpārvaldes iestādēm sakarā ar šo kustību nekādi norādījumi vai paskaidrojumi netika doti. Kad jautāja, atbildēja, ka tas esot nepārdomāts partijas rīkojums. Virspavēlniecība militārā stāvokļa dēl to nemaz neesot prasījusi, gluži otrādi. Tā atrodot stāvokli par drošu un tāpēc laikam atcelšot

arī partijas rīkojumu par evakuāciju. Bet kāmēr tas neesot darīts, tas arī negribot esot jāpilda. Latviešiem neesot ko uztraukties, stāvoklis esot drošs. Ģenerālis Dankers vairākkārt bija apjautājies ģenerālkomisāram arī par latviešu, vismaz sieviešu un bērnu evakuācijas iespējām, bet viņam bija atbildēts tas pats, vai arī, ka jautājumu pārrunāšot un kārtošot. Lai beidzot tiktu no šiem uzbāzīgajiem jautājumiem vaļā, ģenerālim Dankeram bija likts priekšā, lai viņš nozīmē sakarnieku evakuācijas lietās, kas tad varētu ar ģenerālkomisariātu uzturēt pastāvīgu kontaktu un tikko būšot vajadzība un kautkas konkrēts, tad viņam to ziņošot un jautājumu varēšot kārtot. Par šādu sakarnieku iecēla bij. Latvijas sūtniecības darbinieku Berlīnē Alksni, bet viņam nebija nekas cits ko darīt, kā tikai aiziet uz ģenerālkomisariātu, saņemt tādu pat atbildi kā iepriekšējās, un vērot kā no turienes pastāvīgi transportē mantas un dokumentus uz Vāciju.

Lai šai satraukuma stāvoklī, kāds bija pārņēmis latviešu atklātību, kāda autentiska persona kautko varētu paskaidrot, „Tēvijas" redaktors lūdza no Latvijas ģenerālkomisāra interviju. Uz jautājumu par latviešu stāvokli sakarā ar pēdējiem notikumiem, ģenerālkomisārs Dr. Drekslers atbildēja: „Vācija neatstās savam liktenim un bez palīdzības nevienu cilvēku un nevienu tautu, kas ar to ir gājuši kopējus cīņas ceļus." Šos „Tēvijas" pirmajā lapas pusē iespiestos vārdus ģenerālkomisārs bija teicis kā Vācijas valsts pārstāvis. Bet faktiskie apstākļi bija pretrunā ar šo deklarāciju.

Kad bija izvākti visi liekie vācu civīliedzīvotāji un

to manta, sākās pastiprināta citu Latvijas materiālo vērtību un mantu evakuācija. Veda laukā visu iespējamo un ne vairs pusapslēpti un neuzkrītoši kā pavasarī, bet jau pilnīgi atklāti. Reiz Dzirnavu un Valdemāra ielu stūrī, vērojot kādu smago auto karāvani, kas dažādu mantu saiņus veda uz staciju, mani pēkšņi kāds no sāniem uzrunāja. Tas bija Jānis Greste, populārais skolotājs un Rūdolfa Blaumaņa ilggadīgais draugs. Mēs ar Gresti bijām labi pazīstami jau vairāk kā 20 gadus. Viņš nebija hitleriešu draugs. Viņš bija liberālists un līdz lielinieku laikam simpatizēja krieviem. Bet lielinieku laikā apcietināja viņa vienīgo dēlu un tas gāja bojā. Vāciešiem ienākot, viņš staigāja pa visām čekas un izmeklēšanas iestādēm un cietumiem, meklēdams kautkādas sava dēla pēdas. Tad viņš bija iepazinies visos sīkumos ar tām metodēm un to sistēmu, kas slēpās aiz čekas un viņš ar tādu entuziasmu kā savās jaunības dienās, bija sācis vākt dokumentus un materiālus, kas varētu kautko liecināt par lielinieku briesmu darbiem, lai dibinātu mūzeju un rādītu šos materiālus pasaulei. Divus vezumus šādu savāktu materiālu un dokumentu vācieši viņam bija noņēmuši, daļu Greste nodeva latviešu iestādēm, bet savu darbu viņš turpināja. Es atceros, ka reiz šis liberālists un humānists, par čeku runājot, man bija teicis: „Man visu mūžu ir derdzusies varas darbība pret cilvēkiem, bet ja tagad manās rokās nokļūtu kāds čekists, es nezinu, vai es sevi vairs savaldītu. Dēla arestējuma dēļ, Greste bija palicis par boļševiku, sevišķi čekas, ienaidnieku un tagad, norādīdams uz aizbraucošo smagi piekrauto auto

kolonu, viņš teica: „Vai tu redzi kā hitlerieši iztīra mūsu zemi?" Itkā izlikdamies, ka negribētu tam ticēt, es iebildu, ka varbūt šīs mantas pārved tepat Rīgā no vienas vietas uz otru. Tad Greste ar sašutumu sacīja: „Brālīt, kur tad tu dzīvo, ka neredzi, kas visapkārt notiek, ka neredzi, ko hitlerieši dara? Un tad ir vēl ļaudis, kas gribētu viņiem braukt līdz un nezin ko iesākt, kad liekas, ka līdzi tikt nevarēs. — „Bet tie, kas nāk?" es ievaicājos. — „Jā, virsū mums nāk inkvizītori, bet es ļauju labāk inkvizītoram saraustīt sevi gabalos savā paša zemē, nekā lūgt tos, lai viņi ņem mani sev līdz", noteica Jānis Greste. Tā runāja latvietis, kam bija īsta vīra nelokams raksturs un šais viņa ar asumu un sarkasmu teiktajos vārdos bija raksturots arī latviešu stāvoklis vispāri. Un tajos bija daudz patiesības.

4. HITLERIEŠI IZVĀC LATVIEŠU KULTŪRAS VĒRTĪBAS

Izvešanas akcija no saimnieciskām vērtībām pārsviedās arī uz latviešu kultūras vērtībām un dokumentiem. Vispirms tā skāra Latvijas valsts archīva materiālus. Archīvā bija sapakoti kastēs un jau aizvesti uz Vāciju apm. 2 vagoni dokumentu, vēl citi stāvēja Rīgas stacijā un gaidīja uz aiztransportēšanas iespējām. Šī darba vadība un uzraudzība bija uzticēta nevis kādam valsts archīva darbiniekam latvietim, bet gan kādam agrākam Rīgas antikvariāta īpašniekam ar latvisku vārdu, kas 1939. gadā bija repatriējies uz Vāciju, tagad skaitījās par vācieti un darbojās pie Rozenberga stāba Rīgā.

Pēc tam mani, kā valsts bibliotēkas direktoru izsauca pie sevis Dr. Dilfers uz valsts komisāriātu un sacīja, ka kara apstākļi un gaisa uzbrukumu briesmas apdraudot kultūras vērtības, tās esot jāpasargā no eventuēlas bojā ejas un tāpēc tās būtu aiztransportējamas uz pilnīgi drošām vietām Vācijā. Lai tāpēc es dodot rīkojumu sasaiņot vērtīgākos valsts bibliotēkas krājumus, kuŗus varētu aiztransportēt projām. Kā departamenta direktors lai es parūpējoties, ka varētu aiztransportēt arī Purvīša gleznas u.c. mākslas vērtības. Tad Dilfera runāšanu pārtrauca telefona zvans, es dzirdēju, ka arī pa telefonu viņš runāja par kultūras vērtību evakuāciju, un tad beidzot teica: „Pie manis patlaban ir direktors Unāms un es ar viņu šo jautājumu pārrunāju." Pēc telefona sarunas Dr. Dilfers sacīja,

ka viņam no drošības dienesta esot zvanījis virsleitnants tāds un tāds, kuŗa vārdu es nebiju dzirdējis un arī vairs neatceros. Tas kultūras vērtību evakuācijas jautājumu kārtojot Gestapo uzdevumā. Es Dr. Dilferam atbildēju, ka valsts bibliotēka jau ziemā saņēma rakstisku rīkojumu izvest svarīgākās vērtības no Rīgas uz Remtes pili. Drukas darbus gan sasaiņoja, bet aizvest tos nevarēja, jo nedabūja apsolīto transportu. Tāpēc ļoti daudzas vērtības ir noglabātas bumbu un ugunsdrošās patvertnēs un tām kaŗa vilnis pāri veļoties, nekā nevarēs izdarīt. Kas turpretim attiecas uz valsts bibliotēkas izvešanu uz Vāciju, tad tā ir tik svarīga un principiāla lieta, ka es tur dot rīkojumu nevaru. Par šo jautājumu varētu lemt tikai pašpārvalde, tāpēc, lai Dr. Dilfers runā ar izglītības ģenerāldirektoru prof. Prīmani.

Tad es vēl piebildu, ka manuprāt, runājot par kultūras vērtību evakuāciju, nevarētu nerunāt arī par kultūras darbinieku evakuāciju, kas pie šīm vērtībām ir strādājuši un strādā. Tāpēc evakuācija eventuēli varētu būt tikai kopīga, kā kultūras vērtību, tā kultūras darbinieku, un viņi paši arī evakuējamās vērtības pavadītu, novietotu un pārraudzītu. „Protams, protams, to vajadzētu darīt," ar mazlietēju nepatiku sarunas tonī teica Dilfers. Viņš solīja par šo jautājumu runāt ar pieminēto Gestapo virsleitnantu un tad arī ar izglītības ģenerāldirektoru, kuŗam valsts bibliotēka bija pakļauta, lai pašpārvalde pieņemtu attiecīgu lēmumu un dotu direktīvas. Bet līdz manai izbraukšanai no Rīgas šai lietā nekāda lēmuma un rīkojuma nebija.

5. EVAKUĒJAMO LATVIEŠU KULTŪRAS DARBINIEKU SLEPENIE SARAKSTI

Hitleriešu nodomos nebija no Rīgas evakuēt tikai vāciešus un nevienu latvieti. Arī par dažu izmeklētu latviešu kultūras darbinieku evakuēšanu vāciešiem jūlijā bija savs plāns un lēmums. Daži nejauši gadījumi deva iespēju ar šo plānu drusku iepazīties. Kāds konservatorijas mācības spēks, kas darbojās arī Rīgas operā, bija vēlējies šai laikā, cik atceros starp 10. un 13. jūliju, dabūt atļauju sev un ģimenei izbraukšanai uz Vāciju. Gestapo viņu bija noraidījusi uz valsts komisāriātu pie Ċeiles, lai dabūjot no tā atsauksmi. Ċeile savukārt šim operas dziedātājam bija pateicis, ka operas mākslinieku, baleta un solistu izvešanas jautājumu kārtošot kopīgi. Viņš šajās dienās kopā ar operas direktoru sastādīšot attiecīgu sarakstu, kuŗā arī reflektants ar visu ģimeni būšot uzņemts. Par šādu plānu, izrādas, zināja arī izglītības ģenerāldirekcijas vispārējā departamenta direktors, kuŗš pats bija dziedātājs un bez tam arī mūzikas skolas direktors. Arī viņam bija pateikts, ka ja viņš gribot, tad kā dziedātājs varot iekļūt evakuējamo latviešu mākslinieku sarakstā.

Pēc tam pie manis ieradās operas direktors Poruks un ziņoja, ka viņu izaicinājis pie sevis valsts komisāriāta referents Ċeile un sacījis to pašu: esot lēmums izvest no Rīgas visus izcilākos operas solistus, baletu un to ģimenes locekļus. Ċeile lūdzis, lai Poruks aizejot pie viņa ar attiecīgo mākslinieku

personālijām. Tad varētu evakuējamo mākslinieku sarakstu sastādīt, pie tam šis saraksts vēlams tāds, lai visa opera nezaudē savu mākslinieciško vienību. Direktors Poruks teica, ka šāds Ċeiles aicinājums viņu esot ļoti pārsteidzis un viņš negribot to pildīt bez manas ziņas. Viņš jautāja, kāds esot pašpārvaldes viedoklis un kādu es viņam varot dot norādījumu? Atbildēju, ka pašpārvaldē par šo lietu nemaz nav runāts, arī man lieta ir svešа. Viņš bija izbrīnējies, ka no valsts komisāriāta neviens vārds nebija sacīts man kā Mākslas departamenta direktoram. Es Porukam ieteicu Ċeiles aicinājumam paklausīt un kopā ar viņu evakuējamo operas mākslinieku sarakstu sastādīt cik plašī vien iespējams, neizslēdzot arī tehnisko personālu, jo varbūt šī ir vienīgā iespēja kā frontes joslai ap Rīgu vēl ciešāk savelkoties, glābt latviešu operas mākslinieku. Piebildu gan, ka šis solis tomēr jāuzskata tikai kā sagatavošanās un ka viņa izpildīšanai būtu vajadzīgs pašpārvaldes lēmums. Poruks sacīja, ka viņš pie Ċeiles esot aicināts jau rīt plkst. 9 un, ja es to zinot un iebildumus neceļot, tad viņš kopā ar inspektoru un darbinieku personālijām pie Ċeiles aiziešot.

No valsts komisāriāta līdz otrai dienai es šai lietā nekādu informāciju nesaņēmu. Tāpēc es nodomāju sagādāt Ċeilem mazu pārsteigumu un reizē ar to mēģināt par šo vācu nodomu kautko tuvāk noskaidrot. Otrā dienā īsi pēc plkst. 9, kad es zināju direktoru Poruku un inspektoru Lielmani esam pie Ċeiles, arī es tur ierados pilnīgi nejauši. Poruks bija mazliet pārsteigts, bet Ċeile, samērā godīgs saksis,

kuŗu es labi pazinu un kas mani bija kādreiz laipni un viesmīlīgi uzņēmis Drezdenē, mazliet piesarka. Es Ċeilem sacīju, ka man bija kādas darīšanas pie Šīrholca, kas bija viņa tiešais priekšnieks, bet neatradis to kabinetā, ienācu pie viņa parunāties. Tas esot ļoti labi, ka es ienācis, jo viņi patlaban esot pie lietas, kas mani interesēšot un kur es varēšot dot savu padomu. Viņš jau vakar esot man par to zvanījis, bet nevarējis sazvanīt. Un nu Ċeile itkā atvainodamies sāka stāstīt to, ko es galvenos vilcienos jau zināju.

Pēc rīkojuma no Berlīnes, evakuēt varot tikai mākslinieku, lai paglābtu augstvērtīgo Rīgas operas sastāvu no boļševisma, bet viņi mēģināšot un Ċeile cerot, ka tas izdošoties, sarakstā ieskaitīt arī kvalificēto operas tehnisko personālu un līdz varēšot braukt arī operas direktors kā transporta vadītājs. Patlaban gan notiekot sarunas ar Berlīni un pastāvot nodoms, ka turpmāk evakuāciju izdarīs daudz plašākos apmēros. Tomēr uz sarakstiem un personālijām rādīdams, Ċeile teica: viņš esot pārliecināts, ka viss šis darbs esot veltīgs un nekāda aizbraukšana no Rīgas un Latvijas nemaz nebūšot vajadzīga. Ar to, ko Ċeile paskaidroja, man pietika. Es zināju jau pietiekoši daudz.

Tad es iegāju vēl pie otra valsts komisāra referenta Dr. Lenca, no kuŗa arī cerēju sarunā šo to uzzināt par evakuāciju. Lencs bija referents literātūras politikas jautājumos un galvenās cenzūras komisijas loceklis. Viņš bija teicējs arī bibliotēku lietās. Tamdēļ sarunu ievadot, es viņam sacīju, ka daudzi valsts bibliotēkas darbinieki, lieliniekiem

tuvojoties, izteikuši vēlēšanos evakuēties uz Vāciju. Es lūdzu viņa informāciju, vai tā būtu iespējama un kā to praktiski izkārtot? Iebildu, ka esmu bijis arī pie Čeiles, kuŗš patlaban kopā ar operas direktoru sastāda evakuējamo operas mākslinieku sarakstu, un vispārējais stāvoklis ir tāds, ka ir labi saprotama arī bibliotēkas darbinieku vēlēšanās evakuēties. Tāpēc būtu vēlams tiem šai ziņā palīdzēt. Lencs atteica, ka kultūras darbinieku evakuācijas jautājums patlaban esot dienas kārtībā un to steidzami izkārtojot. Tikai Dieva dēļ nevajagot par šo jautājumu atklāti runāt, jo evakuācijas iespējas esot un būšot ļoti mazas. Valsts komisārs esot gan mēģinājis Berlīnē panākt plašāku evakuāciju, bet viņš, Dr. Lencs, neceŗot, ka tas varēšot tā notikt. Es taču arī pats apstākļus labi pārredzot un sapratīšot, ka daudz vairāk par pāris tūkstošu latviešu evakuācija tagadējos apstākļos laikam gan nebūšot iespējama.

Tāpēc arī notiekot ļoti rūpīga šo evakuēšanai paredzamo latviešu sarakstu sastādīšana, lai tiešām laukā varētu izkļūt tie, kam pie boļševikiem draudētu iznīcināšana. Vakar valsts komisāriātā bijusi sēde, kuŗā spriests tieši par šādiem kultūras darbiniekiem un zinātniekiem. Kad es iejautājos, no kādām kultūras darbinieku grupām evakuējamie ir domāti un mēģināju uzzināt arī kādus vārdus, Lencs atbildēja, ka attiecīgos sarakstus patlaban sastādot un pārbaudot. Tie esot tik plaši, ka vārdus viņš neatceroties. Evakuēt esot domāts visus ievērojamākos zinātnes un mākslas darbiniekus. Bet kas tādi ir nacionālsociālistiskās ideoloģijas ietekmē esošo valsts un ģenerālkomisāriāta ierēdņu acīs, tas jau sen bija

skaidrs.

Kad es atkal ieminējos par valsts bibliotēkas darbiniekiem, Lencs aizrādīja, ka pie viņa jau bijusi B. jaunkundze, kuŗas izbraukšanai uz Vāciju piekrišana esot dota. Bet kas attiecoties uz citiem, tad viņš tiešām nezinot, vai tiem pašiem būtu vērts braukt, bet par to vajadzēšot padomāt. Te jāatgādina, ka Dr. Lencs okupācijas pirmā gada rudenī no Rozenberga stāba kādus pāris mēnešus bija nostrādājis valsts bibliotēkā un visus valsts bibliotēkas darbiniekus labi pazina. B. jaunkundze strādāja latviešu nodaļā, bija ļoti laba darbiniece, viņai bija personīgas saistības ar kādu vācu kaŗavīru, bet par nodomu izbraukt uz Vāciju ne direktoram, ne pārējiem darbiniekiem viņa nekā nebija sacījusi. Tagad es to uzzināju tikai no Lenca. Un ja viņš par pārējiem bibliotēkas darbiniekiem teica, ka par tiem vajadzēšot padomāt, tad skaidrā un atklātā valodā runājot, tas nozīmēja, ka tiem nav ko cerēt, kaut gan Dr. Dilfers iepriekš bija izteicies mazliet savādāk. Tomēr viņa izteicieni bija teikti diplomātiski un ar acīmredzamu nepatiku.

Tai pašā dienā ap pusdienas laiku man piezvanīja ģenerālkomisāra referents kultūras un mākslas lietās Nāters un sacīja, ka viņam vajagot ar mani runāt. Viņš jautāja, vai viņš varot atnākt pie manis, vai arī, ja man esot iešana uz pilsētu, es varot pieiet pie viņa? Lieta esot svarīga un arī diezgan steidzama. Man bija darīšanas valsts bibliotēkā, kas atradās netālu no ģenerālkomisāriāta, un es apsolījos pieiet pie Nātera. Kad pie viņa aizgāju, Nāters paņēma kādu papīru, uz kuŗa ar tinti un arī ar zīmuli bija

sarakstīti dažādu latviešu kultūras darbinieku vārdi un teica, ka viņam esot liels lūgums pie manis. Departamentā esot saraksti un ziņas par ievērojamākiem kultūras darbiniekiem. Vai es nevarētu viņam ar dažām ziņām izpalīdzēt? Es jautāju, kas tās ir par ziņām un kas par cilvēkiem. Nāters man sāka dažus vārdus no saraksta nolasīt un sacīja, ka par šiem darbiniekiem esot vajadzīgi dzimšanas dati, cik katram ģimenes locekļu, un arī to dzimšanas dati.

Tā tad dati bija tādi paši, kādus Poruks ar Ceili kopējā sarakstā sastādīja par operas personālu. Tas nozīmēja, ka Nāteram bija jāsastāda saraksts par tiem literātūras un mākslas darbiniekiem, kādus hitlerieši bez operas mākslinieciem un zinātniekiem vēl bija nolēmuši no Latvijas evakuēt. Tā kā šādi saraksti bija jāiesniedz Gestapo apstiprināšanai, tad par ikkatru personu, protams, bija vajadzīgi arī dzimšanas dati. Atbildēju Nāteram, ka departamentā ir gan ziņas par pašiem kultūras darbiniekiem un to adreses, bet dzimšanas datu nebūs par visiem un par ģimenes locekļiem gan nav nekādu datu.

Tā kā mani interesēja 2 apstākļi, kādus cilvēkus pēc šī saraksta hitlerieši nolēmuši no Latvijas evakuēt un vai starp tiem būs arī mans vārds, tad sacīju Nāteram, lai viņš iedod man sarakstu un es departamentā uzdošu vajadzīgos datus savākt. Nāters gandrīz izmisis paskaidroja, ka departamenta ierēdņiem gan šo darbu es nevarēšot uzticēt, jo tad to dabūšot zināt citi. Īstenībā viņš neesot drīkstējis runāt arī ar mani, bet nezinājis cita ceļa, kā

vajadzīgos datus dabūt. Tad es Nāteram ieteicu, lai viņš griežas pats tieši pie tām personām, par kuŗām ziņas viņam ir vajadzīgas. Arī tas neesot iespējams, atbildēja Nāters, jo daži nemaz neesot Rīgā un kamēr ar visiem stātos sakarā, paietu ilgs laiks, bet ziņām viņa rokās esot jābūtot vēlākais rīt.

Es gribēju dabūt visu sarakstu savās rokās un teicu, ka visā pilnībā ziņas savākt gan būs ļoti grūti, bet vairumu ziņu varbūt dabūt varētu. Un tad jautāju Nāteram, kādā nolūkā šāds kultūras darbinieku saraksts ar šādām ziņām tiek sastādīts? Nāters nesamanīja ko teikt, t.i. acīmredzot, nedrīkstēja atbildēt. Bet tad es iemīnējos, ka, ja es gribu pielikt pūles, lai kautko sameklētu, tad man tomēr ir jāzin nolūks, kālab es to daru. Ļoti nelaimīgs rādīdamies, Nāters vispirms lūdza, lai es lietu paturot pilnīgā slepenībā, jo pretējā gadījumā viņš iekļūšot lielās nepatikšanās un tad apstiprināja to, ko es jau domāju, resp. pasacīja, ka šos latviešus esot nodomāts eventuālas Rīgas atstāšanas gadījumā evakuēt uz Vāciju.

Pa to laiku, kamēr mēs runājām, Nāteram pa telefonu piezvanīja valsts komisāriāta izdevniecību pārvaldes priekšnieks Šteinerts un nosauca vēl grāmatu izdevēja Alfrēda Udra vārdu, ko Nāters pierakstīja uz sava papīra. Tad Nāters man nolasīja visus vārdus, kas uz viņa papīra atradās un es tos uz kādas lapiņas pierakstīju. So vārdu nebija daudz, apm. kādas 25 personas, bez ģimenes locekļiem. No gleznotājiem bija prof. V. Purvītis, Bogdanovs-Beļskis, L. Liberts, E. Šveics un Jūlijs Jēgers; no mūziķiem: prof. Vītols un Alfrēds Ozoliņš; no

grāmatu izdevējiem: Mālīša, Kadiļa, Ķiploka, Udŗa un O. Pelles vārdi. No rakstniekiem bija: Zenta Mauriņa, Konstantins Raudīve, Ilona Leimane, Alfrēds Ceichners un Jānis Dāvis. Bez tam sarakstā kā literāti figurēja vēl Ludvigs Bērziņš un Teodors Celms. Šos 19 vārdus es atceros pilnīgi skaidri un noteikti, pārējos 5-6 es lāgā neatceros. Mana vārda sarakstā nebija. Es jautāju Nāteram, vai šis saraksts ir galīgi noslēgts un vai to eventuāli nevarētu drusku papildināt?

Jā, katrā ziņā to varētu darīt, atteica Nāters. Un tad es viņam minēju apm. kādus 10 kultūras darbinieku vārdus, kuŗus Nāters pierakstīja uz sava un es uz sava papīrīša, bet man palika iespaids, ka saraksts tomēr ir noslēgts un ka Nāters to dara pa daļai informācijas dēļ, pa daļai, lai izrādītu maniem ieskatiem zināmu pretimnācību. Es nosaucu arī departamenta teātŗu nodaļas vadītāja Brēmaņa vārdu, kuŗam biju nodomājis uzdot vajadzīgos datus savākt, jo teātŗu nodaļā kultūras darbinieku saraksti, ar adresēm un eventuēliem citiem datiem tieši bija, tāpēc, ka šī nodaļa bija tā, kas kultūras darbiniekus ielūdza uz dažādiem svinīgiem sarīkojumeim un sanāksmēm. Nāters Brēmaņa vārdam piekrita, piebilzdams, ka to varot ierakstīt, jo viņš esot repatriējies uz Vāciju un bijis vācu armijā.

Nāters beidzot piekrita tam, ka Brēmanim varētu uzdot minēto sarakstu konfidenciāli sastādīt un kā pašam sarakstā ievestam uzlikt klusēšanas pienākumu. Tad es iejautājos Nāteram, bet kā būtu personīgi ar mani, vai es netiktu uzskatīts par tādu, kuŗam arī vajadzētu dot iespēju izbraukt un no

lieliniekiem izglābties? — „Jā, pats par sevi saprotams," teica Nāters un ar lielu izbrīnu sāka meklēt savā sarakstā, kur gan esot palicis mans vārds, tam tur esot vajadzējis būt. Un tad viņš, itkā atvainodamies, ar zīmuli uz savas lapiņas uzrakstīja manu vārdu un teica, lai arī par mani un maniem ģimenes locekļiem sarakstā būtu vajadzīgie dati.

Uz departamentu aizgājis, es sarakstu iedevu Brēmanim un tam uzdevu līdz otram rītam visus datus konfidenciāli savākt. Otrā rītā Brēmanim bija vajadzīgie dati, gan ar dažiem iztrūkumiem, savākti un es tos iesniedzu Nāteram. Kādus no zinātniskajiem darbiniekiem un ūniversitātes mācības spēkiem hitlerieši bija jūlijā (!) nodomājuši evakuēt, man nav zināms. Tomēr jāpieņem, ka to sarakstam vajadzēja būt diezgan plašam, jo zinātniskos darbiniekus, tāpat kā izpildošos māksliniekus, Vācijā varēja labi izmantot techniskam darbam.

Iespēja ieskatīties aiz šīs lietas plīvura un konstatējums, kāds šais latviešu tautas liktenīgajās dienās ir hitleriešu nodoms iepretim latviešu kultūras un literātūras radošajiem spēkiem, ko viņi atzīst par vērtējamiem un domā glābt un ko atstāt savam liktenim, mani satrieca. No latviešu literātūras darba darītājiem, no tiem, kas uzturēja dzīvu tautas garu, kas to varēja raut uz priekšu un pārsviest pāri uz nākamiem atdzimšanas laikiem, — izredzētie aizsniegt dzīvības krastu bija tikai Zenta Mauriņa, Ilona Leimane un Konstantins Raudīve, un bez tam vēl Alfrēds Ceichners un vecais antialkohola un antizemitisma propagandists Jānis Dāvis. Bet Kārlis Skalbe, Kārlis Zariņš, Elza Stērste u.d.c., un visi

vidējās un jaunās paaudzes apdāvinātie un daudzsološie rakstnieki un dzejnieki bija iesviesti dzelmē kā peldētāji pret bezcerības krastu. Pēc tam vairākas dienas es staigāju kā salauzīts un sadauzīts. Brīžiem es jutos kā kāda neglīta nodarījuma līdzzinātājs un mani pārņēma bezcerīga sajūta.

Jūlija sākumā un vidū diendienā pie manis nāca kultūras, mākslas, rakstniecības un zinātnes darbinieki, apjautājās par stāvokli, lūdza padomus, lūdza atbalstu izbraukšanai no Latvijas. Viņi domāja, ka es daudz ko zinu, daudz ko varu, bet to, ko es zināju, es nedrīkstēju teikt un varēt es varēju pavisam maz. Vai es varēju ļaudīm teikt, ka stāvoklis ir bezcerīgs, ka izvest hitlerieši ir nolēmuši tikai drumslas, un arī ne tās labākās, ka visiem tiem, spēcīgiem, varošiem un sološiem, kas latviešu vārdu un tautas slavu varētu augstu celt, ir izredzes peldēt pretim tikai tumsas krastam? Kam vien bija iespējams, es jau sākot ar pavasari biju palīdzējis, gan no Kultūras fonda naudu dodams, gan oficiālus gan fiktīvus komandējumus izrakstīdams, lai tikai cilvēki var tikt projām un aizirties tālāk no iznīcības krasta.

Bet šādu kultūras cilvēku skaits nebija lielāks par dažiem desmitiem. Visam vairumam, un pie tam labākajiem, draudēja cits liktens, un kad tie ienāca pie manis, vai es varēju to viņiem teikt? Parasti cilvēks grib dzirdēt labu, kaucu tas būtu apmānījums, bet kā varēja melot? Bezgala grūti bija šiem cilvēkiem acīs skatīties un neteikt patiesību un tikai aplinkus vārdiem likt saprast stāvokļa traģismu. Man neiziet no prāta dažas drāmatiskas sarunas.

Kad fronte nebija vairs tālu no Pļaviņām, no turienes Rīgā iebrauca un pie manis atnāca rakstnieka Kārļa Strāla kundze. Kārlis Strāls pats gulēja slimības gultā, turpat Pļaviņās dzīvoja arī Aleksandrs Strāls, Emīlija Prusas, Augusts Mežsēts un visi tie bija izmisumā par tuvojošos negaisu. Strāla kundze, asaras nevaldīdama, prasīja: „Vai tiešām vairs nav glābiņa? Vai tiešām latviešu tautai draud bezcerīgs apspiestības laiks? Pļaviņās dzīvoja 5 kultūras darbinieki, kuŗi visi meklēja glābiņu, gribēja izbēgt no negaisa, tikt prom. Visi man labi pazīstami, sirsnīgi cilvēki un es nevarēju nekā palīdzēt. Es nevarēju arī nekā nomierinoša un sološa teikt.

Kādu citu reizi atnāca rakstnieks Lejas-Krūmiņš. Viņš gribēja tikt prom. „Ne sevis dēļ," viņš bēdīgs teica, „bet man ir 3 mazi bērni un es nevaru, nevaru pielaist domu, ka tie varētu palikt tajos drausmīgajos apstākļos, kas tuvojas." Tas pats bija ar Osvaldu Glāznieku. Un tā tas turpinājās dien dienā. Bet vai kāds no maniem toreizējiem apmeklētājiem, kas aizgāja bez palīdzības un atbalsta, arī pat apmierinājumu neieguvuši, varēja iedomāties un saprast to, kas notika manā sirdī?

6. KĀDIEM LATVIEŠIEM JŪLIJĀ ATĻĀVA IZBRAUKT UZ VĀCIJU

Līdz 28. jūlijam, kad krievu rokās krita Jelgava, apm. kāds 1000 latviešu bija paspējis izbraukt no Latvijas uz Vāciju. No kultūras darbiniekiem pēc plānotājiem sarakstiem gan neviens, bet atsevišķi, komandējumos un itkā ar zināmiem uzdevumiem bija tikuši vairāki desmiti. Pārējie bija techniski spēki, kas strādāja vācu uzņēmumos, ko vācieši aizsūtīja vai nu kopā ar visiem uzņēmumiem, vai arī atsevišķi uz Vāciju, kā nepieciešamus speciālistus. Bez tam varēja tikt arī tādi, kas ar hitleriešiem bija tuvās attiecībās, tiem izdarījuši dažādus pakalpojumus un ko hitlerieši centās pirmos glābt. Un visbeidzot aizbrauca arī bagātnieki un spekulanti un tie, kam ar vadošiem hitleriešiem bija bijuši kopēji veikali. Normāli caurlaides, gan ar sevišķi lielām grūtībām, vēl varēja dabūt līdz kādam 10. vai 12. jūlijam, bet pēc tam caurlaides vairs neizsniedza. Tomēr par naudu bija iegūstams viss un, protams, arī caurlaides. To cena līdz kādam 20. jūlijam bija 6000 un tad 10.000 RM, bet pēc tam līdz augusta vidum vīriešiem caurlaides maksāja 30.000 RM un sievietēm 6000 RM. Protams, tas nebija oficiāli, bet caurlaides par šādām cenām bija iespējams dabūt caur dažādiem aģentiem un caur tā saukto privāto biržu.

Nekādi oficiāli rīkojumi par izbraukšanas ierobežošanu publicēti nebija, bet faktiski tādi pastāvēja. Un šos faktiski pastāvējušos noteikumus

valsts komisārs publicēja „Deutsche Zeitung im Ostland" tikai 12. augusta numurā. Pēc šiem noteikumiem, Latviju atstājot un Vācijā iebraucot, ikvienam latvietim bija vajadzīga rakstiska caurlaide. No latviešiem šīs caurlaides varēja izdot tikai: „a) vīriešiem, kas vecāki par 1896. g. dzimušiem, b) speciālistiem, kas nozīmēti svarīgam kaŗa darbam Vācijā, c) personām, kuŗu iecelošana Vācijā vajadzīga citu svarīgu iemeslu dēļ." Caurlaižu izdošanai bija pilnvarotas dažas vācu civīlās pārvaldes personas saziņā ar SD un policijas vadību. Tiem, kam bija rakstiska izbraukšanas atļauja no kādas militāras iestādes, nevajadzēja vairs caurlaides no civīlās pārvaldes ierēdņiem. Šais noteikumos nekas nebija sacīts par sievietēm, kuŗām tā tad caurlaides būtu varēts izsniegt bez ierobežojumiem. Bet faktiski tas tā nebija un jūlijā arī latviešu sievietēm parasti caurlaides uz Vāciju bija gandrīz neiespējami dabūt, atskaitot tās augšā pieminētās ļaužu grupas, kas pie hitleriešiem bija sevišķi priviliģētas.

Jūlija beigās, īsi pirms Jelgavas krišanas krievu rokās, uz Vāciju izbrauca 2 latviešu leģiona ģenerālinspektora stāba virsnieku ģimenes, stāba priekšnieka plkv. Silgaiļa kundze ar piederīgiem un plkv. leitn. Karlsona kundze ar piederīgiem. Latviešu sabiedrībā par to dzirdēja vienu otru pārmetumu, ka šie virsnieki ir centušies pirmie nogādāt savas ģimenes drošībā. Es nedomāju, ka šis pārmetums būtu bijis vietā, bet tas izskanēja gan tikai tamdēļ, ka citiem savām ģimenēm nebija iespējams izbraukšanas caurlaides dabūt. Jāatzīmē gan, ka abi šie virsnieki ar ģimenēm bija repatriējušies uz Vāciju

jau 1941. gadā. Kā caurlaidi savai ģimenei dabūja plkv. leitn. Karlsons, kuŗš bija sakarnieks starp Bangerska un Jekelna stabiem, es nemāku teikt, bet plkv. Silgailis caurlaidi savai ģimenei bija dabūjis tikai ar lielām grūtībām. Bet pret vēl daudz lielākām grūtībām to pašu ceļu ejot atdūrās mēģinājums dabūt caurlaidi manai sievai.

Man pašam caurlaide jau bija, kas bija dabūta agrāk un citā sakarībā. Tā kā es ziemā biju smagi un vairākkārt slimojis, tad ārstēšanās nolūkos es gribēju doties uz kādu sanatoriju un par tādu izvēlējos Gleichenbergas kūrvietu Austrijā, gandrīz pie pašām Dienvidslavijas un Italijas robežām. Šim apstāklim pamatā bija arī kāda blakus doma. Viens no ārstiem, kas mani bija ārstējis, Dr. Kārlis Kārkliņš man izrakstīja slimības apliecību, ko es aizsūtīju uz Gleichenbergu un no turienes kūrpārvaldes saņēmu atpakaļ ar apstiprinājumu, ka man ir piešķirtas ārstēšanās un uzturēšanās tiesība Gleichenbergā. Manai braukšanai tā tad bija 2 oficiāli motīvi: uzturēšanās Gleichenbergā — ar dokumentiem pierādāma ārstēšanās vajadzība, bet pa ceļam un citur arī dienesta komandējums, kādam nolūkam ģen. Dankers man izdeva apliecību, ka dienesta darīšanās pašpārvalde mani no 20. jūlija līdz 25. augustam komandē uz Vāciju — Berlīni, Vīni un Grācu. Caurlaidi iebraukšanai Vācijā un braukšanai cauri Čechoslovakijai izdeva Rīgas pilsētas novada komisārs, Gestapo pozitīvas atsauksmes gadījumā.

Kaŗa laikā es Vācijā biju bijis 2 reizes un abas reizes caurlaide man bija izsniegta 2-3 dienu laikā, pie tam iepriekšējā reizē es šo jautājumu nebiju kār-

tojis pats, bet gan departamenta administrātīvās nodaļas vadītājs. Arī tagad, jūnija beigās, viņš ar maniem dokumentiem aizgāja dabūt caurlaidi, bet tā nebija izsniegta. Bija pieprasīts, lai iesniedzot dokumentus par manas braukšanas iemesliem un komandējuma apliecību. Es aizsūtīju ārsta zīmi un Dankera komandējuma apliecību, bet caurlaidi atkal neizsniedza. Tad es piezvanīju Gestapo informācijas nodaļas vadītājam Cīgleram un jautāju, kamdēļ viņa iestāde neatļauj man izsniegt caurlaidi braukšanai uz Vāciju. Cīglers atbildēja, ka tādi tagad esot noteikumi un man neesot par to, ko uztraukties. Es ieminējos, kamdēļ šos noteikumus nepielieto arī tiem, kas ir braukuši uz Vāciju ar manis izdotām komandējumu apliecībām. Cīglers atteica, ka viņam neesot ziņu, ka kautkas tamlīdzīgs būtu noticis.

Tad es devos pie ģenerālkomisāra, aizrādīju viņam uz šiem apstākļiem un piezīmēju, ka šāda Gestapo rīcība pret mani padara manu palikšanu departamentā neiespējamu, jo ja caurlaides uz Vāciju izsniedz visiem, kas brauc ar manām komandējumu apliecībām, bet man pašam neizsniedz, tad tas nozīmē, ka es esmu tā kompromitēts, ka esmu zaudējis katru uzticību un kompromitēts arī departamenta tehnisko ierēdņu acīs, kas manu caurlaides lietu kārtoja un 2 reiz saņēma noraidošu atbildi. Ģenerālkomisārs apsolījās par šo lietu runāt, lai es caurlaidi dabūtu. Un tikai pēc tam man arī tiešām caurlaidi izsniedza. Tā bija derīga no 1. jūlija uz nenoteiktu laiku (Caurlaides fotokopija brošūrā „Melnā Vara" 21-23 lpp.).

Mēģinājumu dabūt caurlaidi manai sievai sāka 5.

jūlijā. Vispirms uz Rīgas novada komisāriāta caurlaižu vietu aizgāja mana sieva, bet 2 viņas gājieni bija veltīgi. Viņai pat neizsniedza anketas, ar ko caurlaidi pieprasīt.

Tad es aizgāju uz ģenerālkomisāriātu un lūdzu Dresslera, vai es nevarētu dabūt ģenerālkomisāriāta atbalstu, lai manai sievai izsniedz caurlaidi, ka viņa vajadzības gadījumā varētu iebraukt Vācijā. To varot dabūt, bet kamdēļ es gribot savu sievu sūtīt uz Vāciju, jautāja Dresslers. Stāvoklis esot pavisam drošs un ja viņš varētu, viņš savu sievu vestu uz šejieni. Atbildēju, ka es negribu apšaubīt viņa uzskatu pareizību, bet caurlaidi savai sievai es tomēr vēlētos dabūt un gluži vienkārši jau tamdēļ, ka novada komisāriātā mana sieva pati ir 2 reizes noraidīta. Dresslers atteica, ka par caurlaides izsniegšanu manai sievai nevarot būt šaubu.

Tad jautāju, kur un kā es varētu saņemt vajadzīgos papīrus? Viņš atteica, lai otru dienu piezvanot tā sekretārei, viņa jautājumu būšot noskaidrojusi un pateikšot, kur un kad man griezties. Otru dienu piezvanīju un sekretāre man paskaidroja, ka ģenerālkomisāriāta caurlaižu lietas kārtojot Verhāns, lai es griežoties pie viņa.

Aizgāju, bet ar Verhānu atkārtojās tāda pat saruna kā ar Dressleru. Beidzot viņš pateica, ka par šo jautājumu patlaban notiekot sarunas un izstrādājot noteikumus. Lai es apjautājoties pēc 2 dienām, tad viss būšot skaidrs. Kāmēr es ar Verhānu runāju, ienāca kāda komisāriāta darbiniece ar prāvu dokumentu žūksni sarkanos ādas vākos un jautāja Verhānam, vai arī dedzināt? Uzmetis ierēdnei un

man nepatīkamu skatu, Verhāns teica: „Nē!" Kas to esot pavēlējis? „Šefs", atteica ierēdne. „Tad jūs esat kautko pārpratusi," sacīja Verhāns un ierēdne izgāja. Bet tikko viņa bija izgājusi, Verhāns atvainojās, piecēlās un izsteidzās ierēdnei pakaļ kancelejā. Kad viņš ienāca, es atvadījos un aizgāju. Bet es biju nepārprotami novērojis, ka ģenerālkomisāriātā jau sāk sadedzināt aktus un dokumentus.

Pēc 2 dienām es piezvanīju atkal Verhānam un apjautājos par caurlaidi manai sievai. Viņš atbildēja, ka jautājums vēl neesot skaidrs.

Tad es gāju atkal pie Dresslera, viņam visas gaitas izstāstīju un sacīju, ka neskatoties uz solījumu, caurlaides iegūšānā sievai man nav bijis panākumu. Uz to Dresslers man atbildēja: „Ko jūs par velti uztraucaties, es jums pilnīgi konfidenciāli varu pasacīt, ka par jums un jūsu sievu ir domāts un vajadzīgā brīdī jūs ar sievu saņemsiet ne tikai caurlaidi, bet rūpēsies arī par jūsu aizvešanu." Man nebija šaubu, ka tie ir salti meli. Tā bija hitleriešu metode, kas vēlāk pierādījās netikai ar manas sievas caurlaidi, bet vēl daudz spilgtākā veidā ar Tautas palīdzības vēlāko priekšnieku Šildi.

30. jūlijā, 2 stundas pirms Tukuma krišanas krievu rokās, Tautas palīdzības priekšniekam Pavasarim ar automašīnām kādā kolonnā braucot, bija izdevies caur Tukumu nokļūt Liepājā, bet tālāk tikt viņš nevarēja, jo viņam nebija caurlaides un arī Liepājā viņam to neizdevās dabūt. Tautas palīdzības priekšnieku, kad viņš atgriezās Rīgā, no amata atcēla un par Tautas palīdzības priekšnieku iecēla Šildi, kuŗam valsts komisāriāta nodaļas vadītājs Bar-

tens bija devis norādījumu sastādīt nelielu līdzstrādnieku kadru un ar to palikt Rīgā līdz pašam pēdējam laikam. Par viņu izvešanu no Rīgas noteikti gādāšot. Šāds solījums bija saprotams. Vēlāk Bartens licis Šildem iesniegt visu to Tautas palīdzības darbinieku sarakstu, kas līdz pēdējam brīdim paliks Rīgā, lai tiem visiem varētu izgatavot speciālus dokumentus un parūpēties par viņu aiztransportēšanu. Dažas dienas pēc tam, kad Šilde sarakstu iesniedzis, Bartens viņam rādījis kādus papīrus ar šo darbinieku vārdiem un prasījis, vai vārdi pareizi uzrakstīti, acīmredzot, lai Šilde tiešām iegūtu pārliecību, ka Bartena solījums tiks pildīts. To Bartens pats arī vairākkārt pēc tam uzsvēris.

Īsi pirms Rīgas krišanas Bartens Šildem vēl teicis: „Nu, strādājiet vien dūšīgi, kad būs no Rīgas jābrauc prom, tad brauksim visi reizē." Bet tieši otrā dienā pēc šī apgalvojuma, Šilde gājis uz valsts komisāriātu ar Bartenu kārtot lietas, un redzējis, ka komisāriāta ēka ir jau gandrīz pilnīgi tukša, vēl tikai tiek nestas laukā dažas materiālu kastes un iekravātas automobīļos. Šilde saticis gan vēl Bartena stāva šveicaru, un kad jautājis tam pēc Bartena, šveicars atbildējis, ka viņa te neesot. Šilde prasījis, kad viņš būšot satiekams, šveicars atbildējis, ka Bartens pirms stundas esot jau aizbraucis pavisam prom. Un arī viņi kā pēdējie drīz aizbraukšot. Uz jautājumu, vai Bartens nav atstājis Šildem kādus dokumentus vai arī tādi varbūt ir aizsūtīti uz Tautas palīdzību, šveicars atbildējis, ka nekas neesot atstāts, nedz aizsūtīts. Tā tad Tautas palīdzības priekšnieks Šilde ar visiem saviem darbiniekiem, pretēji atbildīga vācu

civīlās pārvaldes ierēdņa solījumam, bija atstāti uz ledus savam liktenim. Labi, ka Tautas palīdzības rīcībā ir bijusi kāda smagā automašīna. Ar to visiem darbiniekiem vēl pēdējā brīdī bijis iespējams izbraukt uz Liepāju. Tas ir Šildes paša stāstījums 1944. gada beigās, kad viņš bija ieradies Stetinē, kur es tad biju atbrīvots no apcietinājuma un internēts.

Līdzīgu gadījumu bija piedzīvojis, kā viņš pats atstāstīja, arī armijas veikala, vēlākā universālveikala, Brīvības ielas nodaļas vadītājs kapt. Mūzis. Tā tad tā nebija nejaušība, bet gan sistēma. Un tā es arī uztvēru to, ko man sacīja Dresslers manas sievas caurlaides lietā.

Tai pašā dienā, kad es biju runājis ar Dressleru, man gadījās satikt plkv. Silgaili. Viņš teica, ka nupat esot nokārtojis visas formalitātes un tuvākās dienās viņa sieva izbraukšot uz Vāciju. Sacīju viņam, ka arī es esmu pūlējies dabūt caurlaidi savai sievai, bet veltīgi. Kādā veidā tad es caurlaidi esot meklējis? jautāja Silgailis. Atstāstīju viņam visus gājienus. Jā, viņš esot darījis to pašu un arī bez sekmēm. Ģenerālkomisāriātā viņam bijušas burtiski tādas pat sarunas kā man un ar tādiem pat rezultātiem. Tad viņš aizgājis personīgi pie Rīgas novada komisāra Vitroka un 2 dienu laikā caurlaidi dabūjis. Ar dabūto caurlaidi viņš tad aizgājis uz ģenerālkomisāriātu un parādījis, ka viņam tāda ir jau rokā, pretēji viņu negribēšanai vai nespējai to izdot. Tur attiecīgie kungi tad jutušies mazliet neveikli un ar lielu laipnību izsnieguši prasīto naudas izvešanas atļauju. Silgailis ieteica arī man iet tieši pie Vitroka.

Aizgāju pie Vitroka un kad ieminējos par caurlaidi, viņš atbildēja, ka jautājums par caurlaides izsniegšanu manai sievai stāvot arpus diskusijām. Sacīju, ka parasto ceļu ejot caur caurlaižu izsniegšanas vietu, man nav izdevies to iegūt. Tad Vitroks pasauca savu sekretāri, lika viņai atnest caurlaides pieprasīšanas anketu un tajā nodalījumā, kur ir atzīme: „Caurlaidi izsniegt vai neizsniegt", uzrakstīja „izsniegt" un parakstīja. — „Tā nu jums caurlaides lieta ir kārtībā, ierakstiet tikai šeit vajadzīgos datus un rītā jūs kancelejā caurlaidi varēsiet saņemt", paskaidroja Vitroks.

Anketai bija vajadzīgs vēl sievas paraksts un pie tās arī sievas pase. Tāpēc es pārgāju vēl mājās un apm. pēc stundas izpildīto anketu ar visiem dokumentiem iesniedzu Vitroka sekretārei. Tomēr otrā dienā caurlaides vēl nebija. Pēc 2 dienām arī vēl nē. Trešajā dienā man paskaidroja, ka lai mana sieva saņemtu caurlaidi, esot vajadzīgs kādas vācu iestādes rakstisks apliecinājums, ka es esot vāciski noskaņots. Lai tāpēc es aiznesot šādu rakstu no kādas no tām vācu iestādēm, ar kurām man nācies sastrādāties. Kur lai šādu rakstu ņem? Uz ģenerālkomisāriātu es negribēju vairs iet un šaubījos, vai tur man šādu rakstu izdos.

Aizgāju uz valsts komisāriātu, kur man bija pazīstami daži nodaļu vadītāji. Tie kā vienā mutē atbildēja, ka vienīgi kompetents šādu rakstu izdot man esot ģenerālkomisārs. Neko darīt. Nogāju atkal pie Dresslera. Es necerēju vairs uz pozitīvu iznākumu, bet es to darīju tikai tamdēļ, ka man aizvien patika katru iesāktu lietu novest līdz galam, vienalga līdz

kādam: pozitīvam vai negatīvam, ar grūtībām vai bez grūtībām. Un šī lieta mani vairs interesēja tikai kā sports un zināmā mērā arī kā politisku apstākļu norises vērojums. Dressleram es tagad lietu attēloju tā, ka ar Vitroku man ir bijusi kāda dienesta saruna, ka tajā es viņam ieminējos par caurlaidi manai sievai, viņš man tādu apsolīja un anketu pat parakstīja, bet ka vēl ir vajadzīgs tikai rakstisks apliecinājums no kādas vācu iestādes, ka es esmu vāciski noskaņots. Dresslers brīdi sēdēja nekā neatbildējis. Tad viņš pasauca stenografisti un tai nodiktēja, ka es esmu tik un tik ilgu laiku Latvijas pašpārvaldes departamenta direktors, ka mana sieva vēlas izbraukt uz Vāciju un ģenerālkomisārs tamdēļ atbalsta lūgumu izsniegt manai sievai caurlaidi. Kad stenografiste bija izgājusi, es Dressleram aizrādīju, ka ir vajadzīgs tāds rakstisks apliecinājums, ka es esmu vāciski noskaņots un vai viņš nebūtu ar mieru apliecībā ierakstīt arī šādu teikumu? Dresslers atbildēja, ka tā esot pašsaprotama lieta un to sevišķi apliecināt nevajagot. Pēc 5 minūtēm apliecību ienesa, Dresslers to parakstīja un es viņu nonesu uz Vitroka kanceleju. Nu lieta esot kārtībā, man atteica. Nākošā dienā caurlaide būšot izrakstīta un parakstīta.

Bet tās nebija atkal un dienu vēlāk vēl nebija. Tad es pa telefonu piezvanīju Vitrokam un sacīju, ka caurlaidi savai sievai neesmu vēl dabūjis. Bet viņš taču esot parakstījis rīkojumu, lai to izsniedzot, teica Vitroks. Sāku stāstīt viņam par šķēršļiem, kādi tur bijuši, bet viņš mani pārtrauca, teikdams: „Nu tad lieta ir aizķērusies drošības dienestā. Es nedomāju,

ka drošības dienestam pret jums būtu varējuši būt kādi iebildumi. Ja tas tā ir, tad gan es nekā nevaru palīdzēt", pateica Vitroks. Es domājos nu lietu esam galīgi caurkritušu, bet sportista gars man neļāva vēl aprimt.

Es zvanīju drošības dienesta caurlaižu vadītājam, norādīju viņam uz Vitroka parakstu un ģenerālkomisāra rakstu un jautāju, kamdēļ ir aizturēta manas sievas caurlaide? Atbildēja, ka viņiem lieta esot labi zināma, bet nekā nevarot darīt, jo esot jādabūjot piekrišana no SS augstākā vadītāja Latvijā un Ziemeļkrievijā Jekelna. Tas bija 17. vai 18. jūlijā. Un tad jau bija aiz muguras 15. jūlijs, t.i. tā svarīgā sēde, kas norisinājās 15. jūlijā Saeimas namā pie Himlera vietnieka Jekelna, kurā es biju klāt un par ko runāsim nākošā nodaļā.

Un pamatojoties uz Jekelna deklarējumu, kas uzņēmās personīgi garantēt evakuāciju vai drošību latviešu atklātības darbinieku ģimenes locekļiem, es savas sievas caurlaides lietā nu prasījos pēc sarunas ar Jekelnu. Adjutants mani noraidīja pie stāba priekšnieka. Tas, lietu uzklausījis, savukārt pie kāda pulkveža Volfa vai Vulfa Austrumzemes Gestapo stābā, pie kuŗa lietai vajagot būt un kas to izkārtošot. Šis pulkvedis par manas sievas caurlaides lietu nekā nezināja. Viņš jautāja, vai mana sieva neesot eventuēli uzņemta tajā sarakstā, ko Dankers iesniedzis par vairākām atbildīgām pašpārvaldes personām? Pielaizdams varbūtību, ka manas sievas lieta var būt tai klāt, es sacīju, ka tas ir iespējams. Tad pulkvedis izņēma kādu sarakstu un mēs abi kopā to skatījamies un arī visus pieliktos dokumentus, bet

manas sievas lietas tur nebija.

Es tikai redzēju, ka Dankers ir iesniedzis lūgumrakstu pēc caurlaides 27 personām: sev, saviem ģimenes locekļiem, dažiem ģenerāldirektoriem, bij. ģenerāldirektoram Skujevicam ar dažiem piederīgiem, bij. valsts prezidentam un pašpārvaldes tieslietu ģenerāldirektoram A. Kviesim ar piederīgiem un dažām citām personām. Man uzkrita, ka ģenerāldirektora Prīmaņa vārda šai sarakstā nebija.

Nevarot manas sievas caurlaides lietu atrast, pulkvedis teica, ka tā droši vien būšot Reimersa ielā, no kurienes viņš solījās to izprasīt. Pēc pāris dienam es viņam piezvanīju. Lieta nebija vēl saņemta. Nākošā dienā es zvanīju atkal, lietas vēl nebija. Tad es zvanīju atkal drošības dienesta caurlaižu vadītājam un tas pasacīja, ka Latvijas Gestapo vadītājs Dr. Lange esot beidzot caurlaides pieprasījuma anketu parakstījis un šodien to nosūtīšot uz Austrumzemes Gestapo stābu zināmajam pulkvedim.

Un tikai 28. jūlijā ap plkst. 10 rītā, kad Jelgava jau bija krievu rokās, man izdeva piekrišanas rakstu caurlaides saņemšanai. Nu ar to manai sievai vēl bija jāiet uz Rīgas novada komisāriāta caurlaižu vietu, kas tagad atradās Ceļtransā un kur todien dūca no apmeklētājiem kā bišu stropā. Tur tai pašā dienā pēc apm. 5 stundām caurlaide bija izrakstīta, parakstīta un to, izņēmuma veidā, šoreiz parādot laipnību, man izsniedza ārpus kārtas un rindas.

Šī caurlaides lieta, kas bija iesākta 5. jūlijā, bija ilgusi veselas 23 dienas. Tā bija prasījusi

neskaitamus gājienus, sarunas, telefona zvanījumus un es caurlaidi nebūtu dabūjis, ja es būtu atlaidies pēc 5., 7. vai 12. noraidījuma un nebūtu parādījis neatlaidību un gatavību iet līdz pašam galam, vienalga ar kādiem rezultātiem. Šis manas sievas caurlaides gadījums, kas daļēji izrietēja no manām attiecībām ar vācu iestādēm, bet it sevišķi ar Gestapo, ir raksturīgs, bet nav vienīgais tāds. Līdzīgu gadījumu bija piedzīvojis bij. izglītības ģenerāldirektors Celms, kas strādāja universitātē un mazliet vēlāk bija meklējis caurlaidi sev un savai ģimenei. Viņam bija prasīts ieteikums no kādas vācu iestādes, ar ko tam nācies sadarboties. Viņš ir vienīgi varējis griezties ģenerālkomisāriāta kultūras politikas nodaļā pie Adolfija, ar kuŗu kā ģenerāldirektoram tam nācās sadarboties, bet Adolfijs Celmu noraidījis un pateicis, ka viņš tam nekā nevar palīdzēt. Celms caurlaidi nevarēja dabūt un izbraukt no Latvijas viņam nebija iespējams. Tad viņš pierakstījās par strādnieku kādā fabrikā, kur viņam bija pazīstams vadītājs un kuŗas darbiniekus evakuēja uz Vāciju, un bij. izglītības ģenerāldirektors Jānis Celms ar ģimeni uz Vāciju izbrauca kā fabrikas strādnieks Jānis Celms.

Jūlijā par evakuēšanos uz Vāciju domāja un pēc tās centās diezgan plašas aprindas, arī pašpārvaldes ierēdņi. Tikai kādas šai ziņā ir iespējas, kādi hitleriešu ieskati un nodomi, to evakuēties gribētāji nezināja. Vairākkārt atbildīgi ierēdņi, redzot kā evakuē civīlos vāciešus un viņu mantas un ka uz Vāciju izbrauc arī daži latvieši, lūdza Dankeru, lai viņš rūpējas, ka varētu uz Vāciju izbraukt arī tie lat-

vieši, kas vēlas, lai izglābtos no boļševisma. It sevišķi par šo lietu runāja pašvaldību departamenta direktors Zankevics, uzsverot, ka varētu sastādīt izbraucēju sarakstus un tad varbūt arī dabūt vācu iestāžu piekrišanu to evakuācijai. Dankers zināja lietas stāvokli, viņš zināja apstākļus, bet to, protams, nevarēja ierēdņiem teikt, nevarēja laupīt ļaudīm cerības un illūzijas, jo varbūt, ka apstākļi iegrozījās savādāk. Bet prasības pēc evakuēšanās iespējām bija tik neatlaidīgas, ka Dankers bija spiests uzdot Zankevicam sasaukt departamenta direktoru un pašpārvaldes atsevišķo iestāžu pārstāvju apspriedi, lai plašāki noskaidrotu, cik liela ir latviešu vēlēšanās evakuēties.

Šāda apspriede iekšlietu ģenerāldirekcijā sanāca apm. starp 11. un 13. jūliju. Arī es uz viņu aizgāju. Dankers pats neieradās. Cik atceros, sēdē piedalījās pašvaldību dep. direktors Zankevics, policijas departamenta direktors un aizsargu priekšnieks plkv. leitn. Dzenītis, sporta organizāciju vadītājs Plūme un vēl citi, apm. kādas 12 personas. Griba evakuēties bija vispārīga. Ar piekrišanu uzņēma Zankevica domu, ka visā Latvijā, pagastos un pilsētās, vietējām pašvaldībām vajadzētu sastādīt sarakstus par tiem, kas vēlas izbraukt uz Vāciju un tos iesniegt vācu iestādēm. Pret šo domu protestēja vienīgi policijas dep. dir. un aizsargu priekšnieks plkv. leitn. Dzenītis, uzsverot, ka viņš šādu rīkojumu nevar dot un nedos, jo tas radīs paniku un robežu apgabalos dezorganizēs policijas un aizsargu darbību, jo ar kādu sajūtu šie ļaudis lai pilda savu pienākumu, ja visi citi jau reģistrējas un organizējas aizbraukšanai?

Doma bija diezgan dibināta. Tikai to nevarēja atklāti un pareizi motivēt, pie kam plkv. leitn. Dzenītis īstos motīvus varbūt arī nemaz skaidri nezināja. Īstie motīvi bija tie, ka patlaban un tuvākā nākotnē plašākām aprindām no Latvijas nav iespējams izbraukt un pagaidām hitleriešu plānos tas nemaz arī neietilpst. Šķietamo izbraucēju sarakstu sastādīšana visā Latvijā varētu radīt tikai paniku, un tas būtu arī lieks darbs. Bet galvenais, ka pie tik plašas sarakstu sastādīšanas akcijas, kas skāra visas pagastu un pilsētu pašvaldības Latvijā, saraksti ļoti viegli vai nu visi, vai daļēji, varēja nokļūt lielinieku rokās un tad tie, kas prom nebūtu tikuši, šo platonisko sarakstu dēļ varēja piedzīvot lielas nepatikšanas.

Vēlēšanās evakuēties tomēr bija lielāka, nekā tie apsvērumi un iebildumi, ko izteica plkv. Dzenītis un tāpēc nolēma šādus sarakstus sastādīt. Vadību šai lietā uzņēmās pašvaldību departaments. Dankers arī šim lēmumam piekrita un izbraucēju sarakstus lauku un pilsētu pašvaldības sāka sastādīt. Bet, protams, šis darbs bija veltīgs. Pēc šiem sarakstiem no Latvijas neviens neizbrauca.

Kad septembŗa beigās un oktobrī hitleriešī savus ieskatus un plānus mainīja un latviešus pat spieda izbraukt uz Vāciju, tad evakuācijas kārtībai bija pavisam cits raksturs. Bet jūlijā Dankers piekrita priekšlikumam sastādīt evakuācijas sarakstus tikai tamdēļ, lai tos, kam bija vēlēšanās izbraukt, psīcholoģiski mazliet nomierinātu un itkā rādītu, ka arī par viņiem rūpējas un tiem nevajadzēs krist lielinieku rokās. Bet toreiz tā bija fikcija. Ar šiem

sarakstiem evakuācijas labā nekā nepanāca. Evakuācijas jautājumus kārtoja tikai vāciešu pēc tām direktīvām, kādas viņi saņēma no Berlīnes. Un līdz augusta beigām un septembŗa sākumam hitlerieŝu plāni un noteikumi bija tādi, ka tikai retiem latviešiem atļāva iebraukt Vācijā. Desmitiem tūkstoŝu bēgļu gan ar pajūgiem un mantām, gan pilnīgi bez tām šai laikā nīka Kurzemes mežos pie Lietuvas un Vācijas robežām, kur tos nelaida pāri. Bēgļiem tajā laikā pat nebija tālāk atļauts braukt kā līdz Ventai. Tāpat tas bija arī ar evakuēŝanos no Vidzemes, par kuŗu nepastāvēja nekāds evakuācijas plāns un arī pašpārvaldes sīki izstrādātais Latgales evakuācijas plāns pilnīgi sabruka.

Līdz 28. jūlijam izbraukt no Vidzemes uz Vāciju nebija iespējams, jo izņemot retus gadījumus, nevienu pāri robežai nelaida, bet pēc 28. un 30. jūlija, kad lielinieku rokās krita Jelgava un Tukums, nevienam Vidzemes puses iedzīvotājam, kas brauca ar savu iniciātīvi, nebija iespējams nekur tikt. Bet no frontes tieši apdraudētājām joslām ļaudis brauca un gāja projām un varēja evakuēties paši ar savu iniciātīvi. Latviešu iestāžu uzdevums bija šo pašiniciātīvi atbalstīt un veicināt, bet ko tās varēja iesākt pret okupācijas varas nodomiem?

7. HIMLERA VIETNIEKS JEKELNS: „IEROČI LATVIEŠU ROKĀS IR NOZIEGUMS"

Ja latviešus neevakuēja un pat atsevišķiem tautas locekļiem izbraukt neatļāva, tad atlika tikai divi ceļi: flegmatiska bojā eja vai — cīņa līdz bojā ejai, un tā tad slavas pilna bojā eja. Mēs bijām apmēram tādā pat stāvoklī kā franču karaflote, kad tai bez tvaika zem enkura stāvot pie Marseļas kādā naktī uzbruka vācu spēki un to iznīcināja. Aizbraukt šie karaļa kuģi nevarēja, manevrēt, tā tad cīnīties, arī nē, un tāpēc dažu karakuģu pavēlnieki deva pavēli uzvilkt karogus un tiem salutējot kopā ar apkalpi ar saviem kuģiem gāja dzelmē. Arī mums bija jāiet dzelmē un to mēs varējām darīt ar pasīvu noskatīšanos, vai arī ar cīņu un karogu salūtu, ar cīņu pret mūsu tautas ienaidniekiem. Bet šai cīņai vajadzēja vispirms organizēties un sagatavoties, kauču arī neilgā laikā, bet tomēr sagatavoties un mobilizēt tautas totālo cīņas gatavību. (Dažādi plāni šīs cīņas organizēšanai pastāvēja. Kādam šāda plāna organizēšanas mēģinājumam bija pat Dankera akcepts. Bet tālāk par mēģinājumu tolaik netika un tāpēc arī par neizdevībām nav vārdi jātērē.) To nevarēja sākumā darīt bez vāciešu ziņas un pret viņu gribu, jo tad šis pasākums būtu cietis neveiksmi jau pirmajā stadijā. Mēs varējām cerēt no vāciešiem dabūt ieročus un arī materiālu rezerves un tad, ja viss noorganizēts un sagatavots, ja vajadzīgs cīnīties. Šāda doma bija diezgan plaši izplatīta un tas liecināja, ka attiecīgos

apstākļos tai varēja būt auglība.

Bet 15. jūlijs un turpmākie notikumi rādīja, ka tik ilgi, kāmēr vācu okupācijas vara ir mūsu zemē un tā vēl balstas uz savu bruņoto spēku, par latviešu patstāvīgu organizēšanos pat bojā ejas cīņai nav ko domāt.

14. jūlija pavakarē man uz dzīvokli piezvanīja leģiona stāba plkv. leitn. Karlsons un sacīja, ka otras dienas rītā pie Jekelna notiekot kāda apspriede, uz kuru arī es tiekot aicināts. Himlera vietnieks Latvijā un Ziemeļu Krievijā, kam bija padoti visi SS un policijas spēki un arī latviešu leģions, šādas plašākas apspriedes ar latviešiem nebija noturējis. Viņš gan bija aicinājis uz pārrunām Bangerski, Dankeru, bet tas arī bija viss. Es šādās apspriedēs ar tā saucamiem „Ostlandes" pirmajiem, Jekelnu vai Lozi, nekad nebiju piedalījies. Šī bija pirmā reize, kad mani uz tādu aicināja.

Jautāju Karlsonam, par ko tur runās? Viņš sacīja, ka apspriedes saturu nezinot, bet, cik esot nojaužams, tur izlemšot latviešu tautai svarīgus jautājumus. Tad jautāju, vai apspriedē varēs nākt ar kādiem principiāliem priekšlikumiem un vai tur varēs brīvi runāt? Karlsons, kā sakarnieks starp Bangerska un Jekelna stābiem, atbildēja, ka Jekelnam patīkot brīva un droša valoda un ka varēšot ierosināt arī vairākus labus un pozitīvus priekšlikumus.

Es iedomājos, ka hitlerieši nu beidzot varbūt būs nākuši pie prāta un šī apspriede, saskaņā ar direktīvām no Berlīnes, dos gan galīgi nokavēto, bet pēdējo iespēju latviešiem pašiem sava pēdējā likteņa

lēmējiem un piepildītājiem būt. Šāda iedoma mani mazliet satrauca un es tonakt negulēju, bet visās variācijās un sīki izgudroju latviešu organizēšanos pēdējai cīņai, ko labi motivētu un konkrētu priekšlikumu veidā celt priekšā šai apspriedē, lai dabūtu vācu sankciju, jo es biju iedomājies, ka šai apspriedē var būt runa aptuveni tikai par šādiem jautājumiem un tāpēc ir nepieciešami uz to aiziet jau šādā veidā sagatavotam. To vakaru es mazliet par šo ideju ieminējos saviem mājiniekiem un paziņām, kas bija atnākuši ciemā. Ideja atrada piekrišanu un atsaucību.

Ar lielu sasprindzinātību es otrā rītā gāju uz Saeimas namu, kur atradās Jekelna stābs. Tur ieradās arī Dankers, ģen. Bangerskis ar sava stāba priekšnieku plkv. leitn. Silgaili kā tulku un plkv. leitn. Karlsonu, aizsargu priekšnieks plkv. Dzenītis un darba departamenta direktors Reinhards. Iespējams, ka apspriedē piedalījās arī lauksaimniecības ģenerāldirektors Andersons, bet šai ziņā es par savu atmiņu nevaru galvot. No latviešiem apspriedē neviens vairāk neieradās. No vāciešiem ieradās ģenerālkomisārs Drekslers un austrumu policijas ģenerālis Jedike. Kad visi bija saaicināti apspriežu telpā un ieņēmuši vietas pie gara galda, kura vienā galā nosēdās policijas ģen. Jedike un otrā Himlera vietnieks Jekelns, pēdējais piecēlās un sacīja:

„Latviešu tautai un šai zemei šī diena ir liktenīga. Stāvoklis frontē ir kļuvis ļoti nopietns un ja mēs notikumiem nestāsīmies radikāli pretim, tad šīs zemes un latviešu tautas liktenis ir apzīmogots, bet „fīrers", kas Baltijas telpu atbrīvoja no boļševikiem,

negrib pieļaut, lai pār šo zemi veltos vēlreiz boļševiku ordas. Tāpēc viņš mani ir sevišķi pilnvarojis šīs telpas un tautu aizsargāšanas un glābšanas darbam. Ar šo dienu mēs sāksim šo zemi nocietināt un mobilizēsim visus spēkus, lai viņa kļūtu par neieņemamu cietoksni. Ar „fīrera" rīkojumu jau šodien tiek nocietināta Austrumprūsija, kur diendienā pie ierakumu un nocietinājumu celšanas darbiem strādā 80.000 cilvēku."

„Ar „fīrera" rīkojumu neieņemams nocietinājumu valnis ir jāapjož arī visai šai zemei no Narvas līdz Palangai, — tā, ja ienaidnieks arī okupētu visu Lietuvu, viņš ne šeit, ne Vācijā ielauzties nevarētu. Tāpēc jau tuvākās dienās simtiem tūkstošu cilvēku ir jādodas uz šīs zemes dienvidiem, austrumiem un vakariem nocietinājumu rakšanas darbos. Es esmu pilnvarots spert visus soļus, ko es atzīstu par vajadzīgu šīs zemes aizsardzībai un man ir pakļautas visas iestādes un visi spēki. Es ceru, ka jūs šo stāvokli sapratīsiet un savas tautas dzīvības interesēs mani visiem iespējamiem līdzekļiem atbalstīsiet. No šīs dienas neviens, kas ir spējīgs nest ieročus vai lāpstas, vienalga vācietis vai latvietis, bez sevišķa uzdevuma vairs nevar atstāt šo zemi."

„Es zinu, ka jūs visi latvieši, kas esat šeit un arī citur, pārdzīvojat lielas dvēseles mokas par savu ģimeņu, sievu un bērnu drošību un likteni. Bet šīs bažas ir nepamatotas un nedibinātas, jo ienaidnieks šai zemē nekad neienāks. Es stāvokli uzskatu par tik drošu, ka mana pašа ģimene pilnīgā mierā un drošībā dzīvo šeit."

„Un tāpēc es no šī brīža arī uzņemos personīgu

garantiju par visām jūsu ģimenēm un, ja būs vajadzīgs, es arī personīgi būšu atbildīgs par to, ka viņas pie laika evakuēs, it sevišķi leģionāru un kaŗavīru ģimenes. Bet es ticu, ka tas nebūs vajadzīgs, jo mēs šo zemi nostiprināsim tā, ka ienaidnieks ielauzties te nevarēs. „Fīrers" tā ir nolēmis."

Ar to Jekelns savu runu, īstenībā gan paziņojumu, nobeidza, un tad vēl piebilda: „Es lūdzu ģen. Dankera kungu un ģen. Bangerska kungu šai lietā izteikties un dot man padomu („Mich zu beraten"). Izteikties Jekelns aicināja tā tad tikai divus: Dankeri un Bangerski. Dankers vispirms izteica Jekelnam latviešu tautas vārdā pateicību, ka šai briesmu brīdī ir nolemts Latviju ar nocietinājumu rakšanas darbiem aizsargāt. Latviešu tauta to esot gaidījusi un ar prieku šādu rīcību apsveikšot. Tas bija viss.

Tad Bangerskis, kas runāja latviski un kuŗa runu vāciski tulkoja Silgailis, pievērsās nocietinājumu rakšanas darbu techniskai pusei, darba rīkiem, strādnieku nogādāšanai uz darba vietām u. tml. Viņš aizrādīja, ka kājām aiziešana uz pierobežu apgabaliem tagad karstā laikā būšot ļoti apgrūtinoša un pilsētniekiem patērēšot tik daudz spēka, ka viņiem to trūkšot pie nocietinājumu darbiem. Inspekcijās braucot, viņš esot redzējis pa ceļam daudzas drusku bojātas un atstātas smagās automašīnas, kuŗas varētu savākt, ja vajadzīgs izlabot, un tās tad šiem nolūkiem lietot.

Tad arī Jekelns piesolīja, ka viņš no savā rīcībā esošām mašīnām varēšot dot kādas 30 racēju transportam, bet vairumam gan uz darbu būšot jānoiet

kājām. Par apmetnēm un uzturu būšot jāgādājot vietējiem zemniekiem, tāpat arī par lāpstām un darba rīkiem, jo Rīgā tik daudz lāpstu dabūt nevarēšot. Pēc tam Jekelns sacīja, ka viņam esot vajadzīgs kāds sakarnieks, kas uzturētu kontaktu personīgi starp viņu, pašpārvaldi un leģiona ģenerālinspektoru. Viņš lūdza tādu nozīmēt. Tika nosaukts plkv. leitn. Karlsona vārds, ko Jekelns akceptēja.

Jekelns tad sacīja, ka esot vajadzīgs arī kāds cilvēks, kas organizētu un vadītu visu darba roku izsūtīšanu nocietinājumu darbos saskaņā ar viņa norādījumiem un faktiskām vajadzībām. Iestājās mazliet neveikls klusums, neviens nekā nesacīja. Es baiļojos par to cilvēku, kam uzliks šo nepatīkamo pienākumu — sūtīt desmitiem tūkstošus latviešus nepatīkamā grāvīšu rakšanas darbā, kuriem īstenībā nebija nekādas nozīmes un kuros dezorganizētās vācu armijas piederīgie, kā to daži piemēri bija rādījuši, iegāja iekšā kādās speciālās vajadzībās. Neveiklais klusēšanas brīdis vēl turpinājās, bet tad viņu pārtrauca darba departamenta direktors Reinhards, kurš piecēlies, sacīja: „Šī lieta īstenībā piekrīt man kā darba departamenta direktoram (dazu bin ich eigentlich zustandig als Direktor des Arbeitsdepartements)". Nu arī šī nepatīkamā lieta bija nokārtota un Jekelns sacīja, ka tas esot viss. Bet varbūt kādam esot arī vēl kāds cits jautājums?

Dankers ieminējās par aizsargu organizāciju, kuras darbība nupat kā esot atļauta un tā radot lielāku drošību zemē. Bet frontei tuvojoties, nedrošība varot atkal pieaugt un tāpēc aizsargiem

būtu vajadzīgs vairāk ieroču, jo tagad to esot ļoti maz. Bangerskis savukārt piezīmēja, ka latviešiem ļoti maz izdodot atļaujas ieroču turēšanai un pat tādiem, par kuŗu uzticamību nevarot būt ne vismazāko šaubu. Viņš minēja plkv. Grīnbergu, kas Jelgavā bija izdevniecības „Zemgale" vadītājs un baudīja komisāra Mēdema sevišķu uzticību. Bet viņa lūgums pēc ieroču atļaujas esot noraidīts.

Tad piecēlās Jekelns, ieminējās kautko par daudziem dezertieriem, kas dzīvojot pa mežiem un sacīja, ka ieroču jautājums nebūt neesot tik vienkāršs un roku pacēlis ar sevišķu uzsvērumu viņš noteica: *„Ieroči latviešu rokās ir noziegums!"*. Bet tad, itkā pats pārsteigts par šo vārdu asumu un atklāti izteikto būtību, šo teikumu mīkstināja ar šādu piebildumu: „Tad, ja viņi netiek izlietoti cīņām frontē".

— Ieroči latviešu rokās ir noziegums... Bet visiem latviešiem, kas še bija klāt, Dankeru un Bangerski ieskaitot, bija ieroču lietošanas atļaujas, viņu rokās bija ieroči, bet frontē viņi nebija un tur savas pistoles darbā nelaida. Pēc šāda Jekelna teikuma visiem īstenībā būtu bijis jāpieceļas, jānoliek savas pistoles vai ieroču atļaujas uz galda un jāaiziet, bet nekas nenotika. Jekelns, apstādamies pie plkv. Grīnberga gadījuma, sacīja, ka ieroču atļauju izsniegšanā varbūt kādam esot nodarīta pārestība, bet tas varot gadīties, tomēr turpmāk centīšoties šādus gadījumus vairāk noskaidrot, lai uzticamām personām lūgumus pēc ieroču atļaujām nenoraidītu.

Pēc tam Bangerskis sāka aizstāvēt tos, kas nebija ieradušies uz iesaukšanām un ko Jekelns bija

apzīmējis par dezertieriem. Bangerskis lūdza dot viņiem vēlreiz iespēju bez soda atgriezties un stāties cīnītāju rindās. Jekelns, kautgan ar zināmiem iebildumiem, to apsolīja. Ar to apspriede bija beigusies un Himlera vietnieks Jekelns visiem pateicās par pareizo stāvokļa izpratni un viņa atbalstīšanu.

Noskumis un satriekts es gāju no šīs „svarīgās" apspriedes projām. Ar cik lielām cerībām es biju gājis uz Saeimas namu, ar tikpat sabrukušiem ideāliem es gāju no viņa projām. To, ko es biju domājis un kas idejiski karajās gaisā kā nogatavojies ābols un ko vajadzēja tikai roku pastiepjot noplūkt, pie tā izteikšanas es nemaz nebiju ticis, jo izteikties uzaicināja tikai Dankeru un Bangerski un pēc tā, ko bija paziņojis Jekelns kā „fīrera" rīkojumu un gatavu lēmumu un ko bija teicis Dankers un Bangerskis, kautko citu ierosināt arī vairs nemaz nevarēja. Ja vācu politika iepretim latviešiem bija mainījusies, tad arī priekškaram taisoties krist, tikai uz slikto pusi. Latviešiem bija jābūt nenozīmīgiem grāvīšu racējiem hitleriešiem. Ieroči latviešu rokās bija noziegums.

8. KĀ MINISTRS EINBERGS PRASĪJA LATVIJAI ARMIJU UN KĀ VIŅU SAMALA SS DZIRNAVĀS

Dažas dienas pēc tam pie ģen. Dankera ieradās latviešu namsaimnieku, rūpnieku, tirgotāju un sabiedrisko organizāciju delegācija un izteica viņam plašu latviešu aprindu vārdā lūgumu, lai pašpārvalde dara visu iespējamo, ka varētu mobilizēt un apbruņot iespējami lielākas tautas masas un tā, briesmām tuvojoties, mēs varētu vismaz vēl dažus mēnešus cīnīties un dzīvot, iekams ienaidnieks mūs galīgi pārvar, jo cita ceļa un citu iespēju vairs nav.

Dankers, gan labi zinādams, kāds ir hitleriešu viedoklis šai lietā, un ka tie, ar Jekelna vārdiem runājot, ieročus latviešu rokās uzskata par noziegumu, tomēr apsolīja, ka par šādu ierosinājumu viņš ziņos attiecīgām vācu iestādēm un rezultātus viņiem paziņos. Pēc tam tie paši delegācijas locekļi gan personīgi, gan pa telefonu apjautājās iekšlietu ģenerāldirekcijā par rezultātiem un par stāvokli. Arī daudzas citas personas un sabiedrībā pazīstami atklātības darbinieki nāca pie Dankera ar līdzīgiem ierosinājumiem un prasībām.

Dankeram nebija ko atbildēt un bija grūti kautko paskaidrot. Stāvoklis bija tāds, kas prasīja noteiktu rīcību un izdarību. Bet nebija, kas rīkojas, vai kas kautko vismaz grib darīt. Arī nekāda rīcība krietnas nedēļas laikā nebija jūtama pēc apspriedes pie Jekelna tai virzienā, kādā viņš bija solījis rīkoties, jo Hitlera viņam dotās pilnvaras negribēja lāgā atzīt,

resp. tām bez iebilduma pakļauties citas Hitlera pilnvarotas personas šai telpā, piem. valsts komisārs un ziemeļaustrumu aizsardzības komisārs Loze un austrumu zemes bruņoto spēku pavēlnieks. Starp viņiem bija sācies kompetenču strīds, kas Jekelna plāna reālizējumu stipri pagausināja.

Ģenerālis Dankers, apstākļu gaitā juzdams savu nespēcību un nevarību un nespēdams apmierināt viņu apmeklējušo delegātu lūgumus pēc noteiktas rīcības, sasauca plašāku apspriedi, lai tā jautājumu pārrunātu un ar to mazliet nomierinātu sabiedrības prātus.

Šī apspriede sanāca iekšlietu ģenerāldirekcijas sēžu zālē, viņā piedalījās visas pašpārvaldes vadošās personas, iestāžu priekšnieki un redzamākie sabiedrības un kultūras darbinieki, arī universitātes mācības spēki, kopsummā vairāk nekā 100 personas. Cik stāvoklis bija nopietns un cik liela interese bija pret šo apspriedi, liecina tas, ka viņā valdīja diezgan sasprindzināts un gaidošs noskaņojums un ka uz to bija ieradušies pat 2 lielinieku gada valdības locekļi, no kuŗiem viens gan vēlāk palika Latvijā, bet otrs izbrauca uz Vāciju.

Apspriedi ievadīja ģen. Dankers un sniedza pārskatu par vispārējo stāvokli. Bet šai nopietnajā brīdī viņa paskaidrojumi bija nenoteikti un nekā neizteica. Man Dankera palika žēl. Pēc tam runāja leģiona ģenerālinspektors Bangerskis. Viņš ziņoja par apstākļiem frontē, par lielajiem latviešu divīziju zaudējumiem, ka tās tagad abas ir atvilktas no frontes un ka abu to paliekas kopā sapludinot, neiznāks pat vairs pilna divīzija. Tās bija lietas, kas apstākļu

zinātājiem vairs nebija jaunas. Svarīgākais, ko Bangerskis pateica, bija tas, ka kara vīrus mēs vēl diezgan daudz varētu iesaukt, lai mūsu zemi kaut cik aizsargātu, bet gandrīz nemaz vairs neesot apbruņojuma. Arī tiem pašiem iesauktajiem leģionāriem jau apbruņojuma trūkstot un jaunus ieročus hitlerieši gandrīz vairs nemaz nedodot.

Pēc tam vārdu lūdza Bernhards Einbergs, bij. satiksmes ministrs un Kalpaka bataljona biedrības priekšnieks. Viņš aprādīja, ka mūsu stāvoklis ir pielīdzināms pulkstenim dažas minūtes pirms 12. Šai stāvoklī latviešu tautas aizsardzības un pretošanās griba ir vislielākā. Tāpēc mums ir jāorganizē pašiem savi bruņotie spēki, ko augstākos komandējošos posteņos nevadītu citas tautas pārstāvji, bet gan mūsu pašu komandieŗi. Mums ir vajadzīga sava armija ar saviem komandieŗiem un savu virspavēlniecību. Tāpēc jāiesniedzot vāciešiem lūgums atļaut mūsu armiju organizēt. Bernhardu Einbergu atbalstīja ar tādiem pat motīviem Rīgas pilsētas vecākais un kalpakietis P. Dreimanis. Kamēr Einbergs ar Dreimani runāja un arī pēc tam kādi 2 pēdējās rindās sēdošie kungi cēla protestu, ka šī apspriede neesot kompetenta runāt par Latvijas armijas organizēšanu un tādu tagadējos apstākļos nevarot prasīt no vāciešiem. Es šos iebildumu cēlējus nepazinu. Kāds no apspriedes dalībniekiem minēja lauksaimniecības prof. A. Leppika vārdu, bet vai tas tiešām bija kāds no minētajiem kungiem, kas cēla iebildumus, es nemāku teikt. Ka prasības pēc Latvijas armijas un pēc latviešu komandieŗiem visā latviešu leģionā ir vācu iestādēm iesniegtas jau sen,

sākot ar leģiona dibināšanas laiku dažādos motivējumos, un ka hitlerieši tās ir noraidījuši jau tad, kad arī paši savās interesās viņi pret latviešu centieniem šķitās esam labvēlīgāki noskaņoti, bet ka tagad hitleriešu politika iepretim latviešiem ir ņēmusi pavisam citu virzienu un vēl nesen Jekelns ir pasacījis, ka ieroči latviešu rokās ir noziegums, to zināja Dankers ļoti labi un to zināja arī Bangerskis. Bet šai apspriedē viņi par to nebilda ne vārda.

Dankers tikai ieteica, lai apspriede izbīda dažas personas kā pārstāvjus, kuŗi tad Jekelnam varētu iesniegt lūgumu atļaut dibināt Latvijas armiju. Ja atmiņa neviļ, iespējams, ka Dankers pat sacīja, ka viņš ar šiem pārstāvjiem kopā došoties pie Jekelna. Šādus pārstāvjus arī tiešām izbīdīja, bet skaidrs bija, ka viss tas paliks bez jebkādiem rezultātiem.

Rezultātus, gan tikai traģiskus, sakarā ar prasību par armijas dibināšanu, pieredzēja vienīgi pats Einbergs. Uz Einbergu hitlerieši neskatījās labi, lai gan tie viņu turēja kādas lielas fabrikas direktora amatā. Einberga uzstāšanās iepriekš minētā apspriedē ir, acīmredzot, bijis pagrieziens hitleriešu nostājā pret viņu. Gribēdams no vajāšanām izvairīties, viņš bija iestājies leģionā un darbojās ģenerālinspektora stābā. Bet tad Jekelns prasījis Bangerskim, lai viņš tam piekomandē kādu sakaru virsnieku, kas labi prot valodas, un izteicis tieši vēlēšanos redzēt šai amatā Einbergu. Einbergs uz Jekelna stābu kā sakaru virsnieks nosūtīts un trešā dienā pēc tam apcietināts. To nezinu pēc personīgās pieredzes, bet vēlāk kādā sarunā šo versiju par Einberga apcietināšanu neapstrīdēja arī R. Bangerskis. Tomēr

savos memuāros (Mana mūža atmiņas III, 149-161) viņš Einberga apcietināšanas lietu attēlo savādāk. Kādā dienā 1944. g. otrā pusē pie viņa ieradusēs Einberga kundze un lūgusi padomu vīra lietā, jo viņu meklējot Gestapo apcietināšanai, bet Einbergs slapstoties. Cik var noprast, tad E. kundze lūgusi, lai viņas vīru uzņem leģionā, ar ko viņu pasargātu no apcietināšanas. B. raksta: „Biju tajās domās, ka iestāšanās leģionā vien nepasargās Einbergu no apcietināšanas". Tāpēc B. ieteicis, lai E. dodas uz Kurzemi.

Pēc kādām nedēļām Einberga kundze atkal ieradusēs pie Bangerska un teikusi, ka vīrs vēl vienmēr slapstoties. Viņa lūgusi atkal Einbergu uzņemt leģionā. Tad Bangerskis piekritis E. uzņemšanai leģiona ģenerālinspektora stābā, aizrādot, lai viņš ir piesardzīgs arī dienestā.

Kā valodu pratējs un labs organizātors E. norīkots izlūkošanas dienestā ar darba vietu kautkur Tinužu rajonā. Tā gan ir pilnīgi jauna un arī maz-ticama versija, ka pie leģiona ģenerālinspektora stāba būtu pastāvējis kāds izlūkošanas dienests. Tādi uzdevumi neietilpa ģenerālinspektora pienākumos un tam trūka arī pašā galvenā pamata — operatīvās dispozicijas pienākuma. Šāds izlūkošanas dienests varbūt gan varēja pastāvēt pie Jekelna stāba, jo viņš bija visas Baltijas un Krievijas austrumu apgabalu SS pavēlnieks. Pie šī dienesta varbūt varēja tikt norīkots arī Einbergs. Bangerskis tālāk saka, ka Einbergs savā dienesta vietā uzturējies maz, bet vairāk gan savā Rīgas dzīvoklī, kur viņš arī apcietināts. Memuāros Bangerskis nemin par Einberga sakaru virsnieka

pienākumiem, tāpēc, personīgai pieredzei trūkstot, nevar teikt, ka tā būtu definītīva patiesība. Bangerskis, pēc Einberga kundzes lūguma, griezies pie Jekelna, lai Einbergu no apcietinājuma atbrīvo, bet tas neesot darīts.

Memuāros Bangerskis ir pārspiedis divus rakstus, ar kuŗiem viņš lūdzis Ostlandes vācu drošības dienestu un Latvijas vācu drošības dienestu Einbergu atbrīvot. No pirmā raksta uzzinam, ka Einbergs apcietināts 11.9.1944. Otrā rakstā (25.9.44.) teikts, ka ja Einbergu kaut kādu iemeslu dēļ atbrīvot nevar, lai viņu drošības dēļ pārved uz Vāciju. Tas bija izdarīts. Einbergs bija aizvests uz Vāciju un ieslodzīts Štuthofas koncentrācijas nometnē. Šai pašā nometnē ir bijis ieslodzīts arī prof. Konstantins Čakste, sūtnis L. Sēja, Bruno Kalniņš u.c. latvieši. Vairums no tiem tur gājuši bojā, vismaz nekas par viņiem vairs nav zināms. Vācijas sabrukumam un krieviem tuvojoties, daļa no koncentrācijas nometnes iedzīvotājiem evakuēta, lai viņus ar kādu liellaivu nogremdētu jūŗā. Šai grupā ir bijis arī Bruno Kalniņš un vēl kādi latvieši. Dēkainā veidā šai grupai izdevies no nogremdējuma izglābties. Bet Bernhards Einbergs koncentrācijas nometnē ir gājis bojā. Par Latvijas armijas prasīšanu viņu samala SS un SD dzirnavās.

9. PĒDĒJĀ SARUNA AR KĀRLI SKALBI

Šajās pirmsnegaisa dienās mani dziļi iespaidoja kāda saruna ar Kārli Skalbi, kas man vēlāk nekad nav izgājusi no prāta. Tā bija pēdējā saruna ar dzejnieku. Tā nebija ikdienišķa saruna, tā nebija saruna ar ikdienas cilvēku. Kādā vēlā novakarē, no dzīvokļa iznācis, es devos uz Strēlnieku dārzu pastaigāties. Pa Andreja Pumpura ielu man pretim nāca Skalbe. Viņš bija drūms, nobēdājies, itkā lielu smagumu sevī nezdams. Uz Allunāna ielas stūŗa mēs apstājamies un pirmais jautājums, ko Skalbe sāpīgā balsī teica, bija: „Sakiet, kas būs ar latviešu tautu?" Es viņu īsi informēju par stāvokli un jaunākiem notikumiem, bet Skalbe atteica: „Tas tomēr neglābs latviešu tautu!" Un es redzēju, ka Skalbe nedomā par to, kā glābt savu kailo dzīvību, kas viņam varbūt būtu saudzēta kā pie lieliniekiem, tā eventuāli otrā pusē un droši arī kautkur citur. Skalbe ar bezgalīgi dziļām sirdssāpēm tomēr domāja ne par sevi, bet par to, ko varētu darīt, lai latviešu tauta neietu bojā. „Sarkanais vilnis latviešu tautu samals un šoreiz, laikam, galīgi," teica Skalbe, „glābiņa mums nav un nebūs arī pie vāciešiem". Kad es ieminējos par apspriedi iekšlietu ģenerāldirekcijā un par plašu aprindu vēlēšanos radīt tautā lielu pretošanās kustību un gribu, lai beigas tik ātri nepienāktu un lai pa to laiku varbūt rastos kāda paglābšanās iespēja, Skalbe rezignēti noteica, ka arī tas nav glābiņš, bet tikai bojā eja, kauču arī slavas laukos.

bet toties vēl sāpīgāka. Tad es Skalbem ieminējos, ka ir daži ļaudis, kas ir domājuši par kontakta uzņemšanu ar sabiedrotajiem, cerībā tā varbūt mēģināt kaut drusku ietekmēt gaidāmos notikumus latviešiem labvēlīgākā virzienā. Es piebildu, ka tā gan ir tikai izdoma, reālizēt to gandrīz nav iespējams un pie tam var šaubīties, ka tas varētu dot kādus pozitīvus rezultātus. Bet Skalbes acis, to klausoties, sāka spīdēt, viņa seja smaidīt un manu roku satvēris, viņš dedzīgi jautāja: „Vai jūs zinat tos ļaudis, kas tā domā?" Es izvairīdamies atbildēju, ka apmēram zinu — „Nu, tad sakat, lai viņi to dara, lai nevilcinas nevienu stundu, ja jūs varat, tad iespaidojat un palīdzat. Tas varbūt ir vienīgais ceļš kā var glābt latviešu tautu, kauču arī tikai daļu no viņas. Nav maz gadījumu, kad liktenīgos brīžos fantastiskas lietas var pārvērsties reālitātē."

Es neesmu redzējis nevienu cilvēku, kas par tautas dzīvi domātu vairāk kā par savējo, kas tautas dzīvošanu stādītu augstāk par savu dzīvību. Bet to šai vakarā izteica Kārļa Skalbes katrs nervs un sirds pukstējiens. Tas atspulgojās viņa sejā un to pauda visa viņa personība. Taisni pēc gada, 1945. g. jūlijā, Visbadenē mani aizsniedza ziņa, ka Kārlis Skalbe kā emigrants Zviedrijā miris. Kaŗš bija beidzies, brīvās Latvijas vairs nebija, atsevišķās latviešu emigrantu grupas atradās uz bojā ejas ceļa. Cerību nebija gandrīz nekādu. Un tad es sapratu, ka Kārlis Skalbe pieder tiem ļaudīm, kas ne kā dzejnieks, ne kā cilvēks, nav varējis dzīvot bez dzimtenes, bez savas valsts un tautas.

10. 28. JŪLIJS UN IZBRAUKŠANA NO RĪGAS

15. jūlija apspriede pie Jekelna un tās rezultāti radīja manī galīgu lūzumu. Arī pēc sekojošās apspriedes iekšlietu ģenerāldirekcijā bija skaidrs, ka par kaut kādu latviešu pašu organizēšanos cīņai nav ko domāt, arī par plašāku evakuāciju nē. Tuvojās drāmas pēdējais cēliens. Tas lika vēlreiz apsvērt un pārbaudīt pašsa stāvokli.

Divus gadus es biju cīnījies, kā domāju, par latviešu nacionālo lietu, par latviešu kultūru. Šis tas bija sasniegts un padarīts. Bet bija iegūti arī sīvi, vareni un nāvīgi pretinieki. Vispirms vācu politiskā policija un visu varenais drošības dienests ar tā latviešu aktīvistu organizāciju dalībnieku sakarniekiem. Un beidzot sadarbības attiecības ar ģenerālkomisāriātu arī bija aizlūzušas. Nacionālpolitiskas dabas iemesli tam bija vairāki un tie ir dažās iepriekšējās nodaļās minēti. Es biju agrāk vairākkārt apsvēris domu par atkāpšanos no amata un atgriešanos bibliotēkā. Bet, cik varēja vērot, tā nebija izeja no kļūmīgā stāvokļa. Ir ļaudis un iestādes, kas nekā neaizmirst un nekā nepiedod. Pie tādiem piederēja arī vācu drošības dienests. Ja es būtu atgriezies atpakaļ bibliotēkā, nebija garantiju, ka mani klusu un neuzkrītoši nepievāc. Arī bij. ģenerāldirektora J. Celma izbraukšanas atļaujas liegšana, kad tas vairs nebija amatā, bija tam raksturīgs piemērs, pie tam Celmam viņa amata laikā nebija tik saspīlētas attiecības ar S.D. kā man,

atskaitot vienīgi gadījumu, kad viņš bija iedrošinājies atcelt no amata kādu sevišķu S.D. uzticības vīru. Kā redzēsim turpmāk, arī mana vajāšana vēl Vācijā, rīkojums apcietināt un prasība soda izpildīšanai sūtīt uz Latviju atpakaļ, bija liecība tam, kādā situācijā es īstenībā biju atradies jau Latvijā. Jūnijā un jūlijā es vēl domāju, ka vismaz pagaidām mani var glābt mana amata eksponētais stāvoklis; ka tad mana pievākšana radīs pārrunas un uztraukumu sabiedrībā, kas hitleriešiem nebūtu bijis patīkami. Tāpēc es ieskatīju par labāku līdz kādam izdevīgam brīdim palikt vēl departamenta vadītāja amatā un nogaidīt apstākļus, kad bez sevišķa riska noiet no skatuves.

No vienas puses varbūt varēja cerēt kaut kur klusu nozust sabrukuma dienās. Bet tās, kaut neatlaidīgi tuvojās, vēl nelikās esam durvju priekšā. Tāpēc es gribēju izlietot otru iespēju un, kaut vai uz laiku, izkļūt no Rīgas S.D. darbības aploka: braukt uz Gleichenbergas sanatoriju pie Italijas robežām un izlietot man piešķirto ārstēšanās laiku, lai pēc tam redzētu, ko darīt tālāk, un varbūt, ja iespējams, mēģināt atgriezties arī pie kāda agrāk domāta fantastiska plāna. Caurlaide man bija, tā nevarēja noilgt un arī pašpārvaldes vadītāja Dankera komandējuma apliecība bija (Apliecības fotokopija „Melnajā Varā" 25. lpp.). Izbraukt es biju domājis jau jūlija pēdējās dienās, bet to aizkavēja daži aktuāli notikumi Rīgā un mēģinājums dabūt caurlaidi manai sievai (kas līdz 28. jūlijam vēl nebija izsniegta), lai arī viņa vajadzības gadījumā varētu izbraukt uz Vāciju.

Bet negaidītie un neparedzētie 28. jūlija notikumi visam tam pārvilka svītru. Tas notikumus Latvijā ievirzīja pavisam citās sliedēs.

28. jūlija rītā ap plk. 4.30 ieskanējās mana dzīvokļa telefona zvans. Kad piegāju pie aparāta, atsaucās kāds mana departamenta nodaļas vadītājs, kas iestādē bija dežūrējis. Viņš ziņoja, ka naktī Jelgavā ielauzušies krievu tanki. Es negribēju tam ticēt. Tad viņš sacīja, ka esot ieradies kāds aizsargs, kas ar motociklu izbēdzis no Jelgavas un tas notikumu apliecinot. Iespējams tas bija, jo pēc 20. jūlija notikumiem, kas bija atstājuši demoralizējošu iespaidu uz vācu armiju, vācu karavīri bija pazaudējuši gribu karot. Viņi visur tikai atkāpās un atkāpās un vēlējās drīzākas kara beigas. Bet Jelgavas ieņemšana nozīmēja, ka Rīga nu ir nogriezta, pa dzelzceļu aizbraukt nav vairs iespējams un nav arī zināms kā šai pašā dienā var attīstīties militārie notikumi. Varbūt, ka krievu tanki parādās pie Rīgas un arī tās krišana krievu rokās nav izslēgta, jo Jelgavas ieņemšana no dienvidus puses, lai atgrieztu vāciešiem atkāpšanās iespēju, bija liels militārs pārsteigums tolaik Baltijas frontē.

Pēc ziņas saņemšanas par krievu iebrukšanu Jelgavā, es tūdaļ pa telefonu izcēlu no gultas ģen. O. Dankeru un pateicu viņam to. Dankers sākumā šaubījās, vai tas varētu būt tiesa, bet tad palika ļoti bažīgs. Tad es zvanīju ģenerālkomisāriāta Dresslera. Arī to izcēlu no gultas. Tas ļoti uztraucās un teicās tūdaļ stāvokli pārbaudīt stābā un man atzvanīt. Pēc 20 minūtēm viņš piezvanīja un teica, ka tā esot patiesība. Nu jāskatoties, lai nekristu

krievu rokās. Dresslers bija sacēlis kājās arī visu ģenerālkomisariātu. Dresslera m par viņa teicienu, ka tagad jārūpējas, lai nekristu krievu rokās, jautāju, vai tas nozīmē, ka jābrauc prom? Viņš teica: jā. Kad jautāju — kādā virzienā, viņš atbildēja: uz Pērnavu. Iemināju, ka man nav iespējams aizbraukt, jo automobīlim nav benzīna un šoferi pirms 3 dienām biju aizlaidis uz Jelgavu ģimenes darīšanās, viņš nav atgriezies, un, acīmredzot, būs kritis krievu rokās. Tad Dresslers teica, ka viņa nodaļai esot vairāki satiksmes līdzekļi un viņš mani un sievu paņemšot līdz, lai tikai es aizejot uz ģenerālkomisariātu un lai ar to pastāvīgi uzturot telefonisku kontaktu.

Pats ģenerālkomisārs, kas tad dzīvoja Lielupes Jūrmalā, jaunā Benjamiņa skaistajā vasarnīcā, pēc tam, kad Dresslers viņu bija informējis par Jelgavas krišanu, tūdaļ bija paņēmis līdzi savu pirmo vietnieku un politiskās daļas vadītāju — Simu ar adjutantu Grossmani un no paša rīta ar auto caur Tukumu aizbraucis uz Liepāju. Rīgā savā darba vietā viņš vairs neieradās, bet par savu aizstājēju telefoniski bija norīkojis savu otro palīgu un galvenās saimnieciskās daļas vadītāju Dr. fon Borki.

Priekšpusdienā iekšlietu ģenerāldirekcijas izsūtītie izlūki noskaidroja, ka pēc krievu ielaušanās Jelgavā, vācieši no Jelgavas Rīgas virzienā paniski bēg. Rīgai cauri Vidzemes virzienā gandrīz nepārtraukti gāja pārguruši kājnieki, jātnieki, braucēji, automobīlisti. Daudzi jāja uz vezumnieku zirgiem ar visiem iejūgiem, kas bija atmetināti tikai nost no ratiem. Jelgavas virzienā bija gan izsūtītas kādas speciālas kaŗaspēka un SS vienības, kas lai mēģinātu

ienaidnieku aizturēt, bet vai viņiem tas izdosies, to neviens nezināja un pamatoti par to šaubījās. Pie Rīgas tās aizstāvēšanai nebija gandrīz nekādu karaspēka vienību, bet tankus un citas smago ieroču vienības neredzēja nemaz. Likās, ka arī vācu karaa vadība ir pazaudējusi galvu.

Bet Jelgavu ieņemot, arī krieviem ir bijis ļoti maz spēku un nekāda tālāka operācija tūdaļ, laikam, nav bijusi paredzēta. Ja krieviem 28. jūlijā būtu bijis kāds lieks motorizēts pulks vai pat bataljons un dažas tanku kolonnas un viņi tos būtu raidījuši Rīgas virzienā, Rīgas krišana krievu rokās bija neizbēgama. Un tad vēlākais Kurzemes cietoksnis būtu kļuvis par Vidzemes un Igaunijas cietoksni.

Stāvoklis Rīgā bija panisks. Privāto un militāro ļaužu straumes gan kājām, gan dažādos satiksmes līdzekļos plūda te Jūrmalas virzienā, te no jūrmalas uz Rīgu, bet visvairāk gan pa Vidzemes šoseju laukā no Rīgas. Mērķu nekādu šiem cilvēkiem nebija un nevarēja būt, bet viņus dzina panika un izbailes bija to sejās. Satiksmes līdzekļi nebija pieejami, stacijās nebija iespējams iekļūt. Tad kļuva zināms, ka vienīgi Rīgas pilsētas komisariāts ir dabūjis kādu speciālu vilcienu un ar to evakuē uz Pērnavu 800 savus darbiniekus, galvenokārt vāciešus un arī dažus latviešus ar ģimenēm. Tā bija vienīgā oficiālā evakuācija 28. jūlijā Rīgā. Bet latviešiem nebija kur evakuēties un nebija kur braukt.

Es piezvanīju uz ģenerālkomisariātu, Dresslers nebija aizsniedzams, Verhāns sacīja, lai mēģinot tikt no Rīgas caur Tukumu uz Liepāju, bet Dresslers bija teicis, ka būs jābrauc uz Pērnavu. Aizbraucis uz

ģenerālkomisāriātu, redzēju, ka tur stāvēja ļaudis nelielos bariņos ar čemodaniem rokās un gaidīja uz satiksmes līdzekļiem. Iegāju pie Dresslera, sekretāre mani pieteica, bet iznākot pasacīja, ka Dresslers mani, diemžēl, nevarot pieņemt. Bet lai es nebažījoties, jo es un mana sieva šodien saņemšot izbraukšanas papīrus. Par vešanu vairs nebija runa. Jautāju, kad es papīrus saņemšu, atbildēja, ka vēlākais līdz 2.

Pusdivos es aizgāju un līdz 2 nogaidīju, bet nekādus papīrus nesaņēmu. Tur bija ļaudis, kas kā pēdējie lielā automobīlī vēl aizbrauca. No atbildīgākiem darbiniekiem neviens vairs nebija ne redzams, ne sastopams. Tāds pat noskaņojums valdīja arī iekšlietu ģenerāldirekcijā un pārējās pašpārvaldes iestādēs. — Kam bija kāds satiksmes līdzekļis, tie, nedomājot par dokumentiem un atļaujām, drāzās caur Jūrmalu un Tukumu uz Kurzemi.

Plkst. 10 iekšlietu ģenerāldirekcijas sekretāriāta vadītājs atnesa no Gestapo tās 27 caurlaides, kuŗas, kā iepriekš pieminēts, bija pieprasījis ģen. Dankers. No finansu kases Dankers speciālām vajadzībām lika sev izmaksāt 50.000 RM. Pēcpusdienā es uzzināju, ka Dankers ir licis sagatavot savu lielo gāzģeneŗātora automašīnu braucienam uz Kurzemi. Tajā bija vietas apm. 8 personām. Plkst. 3 man bija izdevies no novada komisāriāta dabūt sievas caurlaidi un es jautāju Dankeram, vai viņš uz Kurzemi braucot, nevarētu paņemt līdz arī mani un sievu? Dankers atbildēja, ka viņš to labprāt būtu darījis, bet tagad viņš pats vairs nebraukšot, jo valsts komisārs Loze

viņu esot izsaucis pie sevis un teicis, ka tam jāpaliekot Rīgā. Viņu vajadzības gadījumā pēdējā brīdī izvedīšot no Rīgas ar lidmašīnu. Tāpēc viņš uz Kurzemi sūtīšot tikai savu lielo mašīnu ar šoferi, lai tas nogādā uz Liepāju, izbraukšanai uz Vāciju, viņa ģimeni. Ja es gribot, es varot braukt līdz un tad no Liepājas mēģināt tikt tālāk. Pēcpusdienā Dankers atbrauca uz manu dzīvokli atvadīties un lielā aploksnē atveda arī visus viņa ģimenes locekļiem nepieciešamos dokumentus. Lai ceļā manam un mašīnas braucienam būtu kāds dokumentārisks pamatojums, Dankers bija licis izrakstīt un man atveda apliecību, ka es svarīgā uzdevumā tieku sūtīts uz Liepāju. Bet ap plkst. 5, kad es ar Dankera mašīnu devos ceļā, nevienu privātu satiksmes līdzekli vairs nelaida pāri Daugavas tiltiem uz Kurzemes pusi. Tur nelīdzēja nekāds papīris, nekāds komandējums.

No Daugavmalas vajadzēja griezties atpakaļ. Izrādījās, ka citi tomēr bija bijuši mazliet asprātīgāki un mašīnas ar mantām pāri Daugavas tiltiem bija iedevuši pārbraukt kādiem vācu karavīriem, bet paši pāri tiltiem pārgājuši kājām, jo kājnieku satiksme pār Daugavas tiltiem vēl nebija slēgta. Daži tā savus automobīļus un mantas bija pazaudējuši, bet citi tomēr aizbraukuši. Apm. līdzīgā veidā ir bijis jātiek pāri arī Lielupes tiltam pie Bulduriem.

Novakarē Rīgas pilsētas ielas iegrima gandrīz stindzinošā mierā, atskaitot Brīvības ielu, pa kuru ļaudis somām mugurā, kājām, ar velosipēdiem un pat ar bērnu ratiņiem devās laukā Vidzemes virzienā. Citur ļaudis redzēja pakojam mugursomas un

saiņus, lai sagatavotos kuŗu katru brīdi darīt to pašu. Ap saulrietu pastaigājoties, es biju iegriezies Daugavmalā. Tā bija klusa kā izmirusi, tikai dažas vācu mašīnas steigā pārskrēja tiltiem un iedrāzās pilsētā. Netālu no pils krastmalā stāvēja kāds prāvs vācu preču tvaikonis. No diviem automobiļiem tajā krāva iekšā dažādas mantas. Uz tvaikoņa klajā bija redzami kādi 15-20 cilvēki, daži vīrieši, vairumā sievietes. Piebrauca vēl kāda smagā mašīna ar mantām. No viņas izkāpa Rīgas filmas darbinieks Tumils, kuŗš ar savu ģimeni ar šo kuģi izbrauca uz Vāciju. Rīgas filma bija manam departamentam pakļauts uzņēmums un Tumila izbraukšanai es biju devis piekrišanu. Es iedomājos, ka arī es varbūt varētu ar šo kuģi aizbraukt, jo visi papīri man un manai sievai bija kārtībā.

Uzkāpu uz tvaikoņa, iegāju pie kapteiņa, parādīju tam savus papīrus un jautāju, kad kuģis aizies un vai būtu iespējams ar to aizbraukt. Kapteinis atbildēja, ka kuģis iziešot naktī un vietas uz viņa esot vēl diezgan, tikai man vajagot aiziet pie ostas kapteiņa un dabūt kuģa karti, bez kuŗas viņš nedrīkstot pasažierus uzņemt. Ostas kapteinis atradās tā saucamā Forburgā pie Viestura dārza. Aizgāju un neskatoties uz vēlo laiku, man izdevās iekļūt ostas kapteiņa kancelejā. Viņa pašā tur gan vairs nebija, bet bija vairāki ierēdņi. Kāds armijas kapteinis, man ieejot jautāja, ko es vēloties? Parādīju savu caurlaidi un komandējuma apliecību un sacīju, ka ostā patlaban stāvs tāds un tāds kuģis, un es vēlētos kuģa karti, lai varu ar to izbraukt uz Vāciju. „Šis kuģis ir pārpildīts un uz tā nav vairs nevienas

brīvas vietas," kapteinis atbildēja. Es iebildu, ka esmu uz šī kuģa bijis, runājis ar kapteini un tas ir solījis mani aizvest, tikai sūtījis uz šejieni pēc kuģa kartes.

Tad kapteinis paņēma manu caurlaidi, iegāja otrā istabā un šķirstīja kādu sarakstu, paskatījās manā caurlaidē un tad atkal sarakstā. Vai viņš tur ko meklēja un arī atrada, vai arī tikai kautko tamlīdzīgu demonstrēja, to es nezinu, bet iznācis un caurlaidi man atdodams, viņš sacīja: „Jūs ar šo kuģi braukt nevarat!" — „Kamdēļ?" es jautāju. „Tamdēļ, ka satiksme ir slēgta", un pagrieza man muguru. Un man tā kā uzaust atmiņā, kautgan pilnīgi skaidri to vairs neatceros, ka muguru pagriezdams viņš vēl būtu piebildis vārdus: „priekš jums!". Ar šo kuģi varēja aizbraukt kādi 2000 cilvēku, bet patiesībā aizbrauca tikai kādi 20.

Mājās pārnācis, piezvanīju prof. Prīmanim. Pārrunājām dienas notikumus. Prīmanim pat nebija vēl caurlaides. Viņš bija manāmi sarūgtināts, ka Dankers bija izprasījis un dabūjis caurlaides sev un citiem, bet Prīmanim tādu prasījis nebija un arī Prīmanis par caurlaidi sev nebija parūpējies. Es atstāstīju viņam savu piedzīvojumu ostmalā un pie ostas kapteiņa. Prīmanis man teica, ka viena iespēja ar kuģi aizbraukt rīt laikam būšot un viņš esot nolēmis to izmantot.: Viņš ņemšot līdzi arī dažus izglītības ģenerāldirekcijas ierēdņus. Šis kuģis itkā iešot uz Liepāju vai Karalaučiem, bet varbūt arī tālāk.

Ja arī es gribot izmantot šo kuģi, tad man rīt no rīta jārunājot ar Borki. Arī viņam šo iespēju pateicis

Borke, kad viņš dienā tam piezvanījis un atgādinājis, lai neaizmirstot, ka viņš vēl esot Rīgā un ka viņam neesot pat vēl caurlaides. Borke atbildējis, ka Prīmanim iespēju aizbraukt viņš varbūt varēšot dot ar kādu kuģi, kas vedīšot ģenerālkomisāriāta ierēdņus un dokumentus. Šis kuģis izbraukšot jau otrā dienā, t.i. sestdien 29. jūlijā ap plkst. 12. Prīmanis arī zināja stāstīt, ka novada komisāriāta un ģenerālkomisāriāta ierēdņi visi jau esot izbraukuši. Citi ar vilcieniem uz Tērbatu, citi ar automobiļiem uz Kurzemi. Palikuši tikai pašī atbildīgākie ierēdņi, kuŗu aizvešanai būšot speciāli satiksmes līdzekļi.

Otrā rītā es piezvanīju Dr. Borkem un izteicu vēlēšanoas aizbraukt ar to pašu kuģi, ar kuŗu brauks Prīmanis. Borke tam piekrita un sacīja, lai es tikai piezvanot ģenerālkomisāriāta administrācijas vadītājam Hamanim, lai tas izgatavojot man kuģa braukšanas dokumentus. Pulkstens 10-tos gan sanākšot ģenerālkomisāriāta atbildīgo darbinieku apspriede, kuŗa izbraucēju sarakstu vēl apstiprināšot. Bet tā kā viņš manai aizbraukšanai piekrītot, tad mani tas vairs neskāršot. Kuģis atiešot plkst. 12 un viņš man novēlot laimīgu ceļu. Bažīdamies, ka ģenerālkomisāriātā apspriedē pret manu izbraukšanu var celties iebildumi, es vēl piezvanīju Dressleram un pasacīju, ka esmu nodomājis aizbraukt ar ģenerālkomisāriāta kuģi un ka Dr. Borke manai aizbraukšanai ir jau piekritis. Dresslers atbildēja, ka tas neesot bijis vajadzīgs. Stāvoklis tagad esot noskaidrojies un ar aizbraukšanu neesot ko steigties. Arī viņš pats nemaz nedomājot vēl braukt, bet ja jau es gribot un ja arī Borke esot

piekritis, lai es braucot.

Tad Dresslers jautāja, ko es darīšot ar Kultūras fonda līdzekļiem, vai nebūtu labi, ja es tos ņemtu līdz. Atbildēju, ka taču braucu kā privāta atsevišķa persona un apm. pus miljona marku ņemšana līdz var būt nedroša kā man, tā šai naudai. Nauda ir bankās drošībā un ja tās evakuēs, tad aizvedīs arī Kultūras fonda līdzekļus. Kultūras fonda līdzekļus es nevarēju ņemt līdzi gluži vienkārši jau tamdēļ, ka manu aizbraukšanu vadīja sevišķi jau pieminētie motīvi. Bet ja arī man tādi nebūtu bijuši un es Dresslera ieteikumam būtu paklausījis, tad vēlāk, kad mani arestēja, pie visas milzīgo nepatikšanu virknes, man būtu pievienojušās pavisam nepārvaramas grūtības par pusmiljona man nepiederošas naudas paņemšanu līdz. Uz kuģa Prīmanis man zināja stāstīt, ka pret manu izbraukšanu ļoti enerģiski esot uzstājies Adolfijs.

Bet Adolfijs bija tikai referents. Atļauju izbraukt man bija devis ģenerālkomisāra vietnieks Dr. fon Borke.

Pulksten 12 es ierados ģenerālkomisāriātā un tur Hamanis man izsniedza apliecību, kas deva tiesību man kopā ar sievu braukt ar ģenerālkomisāra rīcībā esošo tvaikoni „Pionieri (Apliecības fotokopija „Melnajā Varā" 34. lpp.) Kad izbraukšanas formalitātes bija nokārtotas, saziņā ar ģen. Dankeru par departamenta direktora vietas izpildītāju tika nozīmēts administratīvās nodaļas vadītājs Ozoliņš un savu lēmumu aizbraukt es paziņoju arī galvenajiem nodaļu vadītājiem.

„Pioniera" izbraukšana no Rīgas ostas bija

atlikta uz plkst. 3 tai pašā dienā. „Pionieris" tai dienā no Rīgas ostas tomēr neizgāja. Viņa izbraukšana bija atlikta uz nākošo dienu plkst. 3. Bija ļaudis, kas bīdamies, ka kuģis neiziet naktī, negāja pat vairs uz māju, bet palika turpat uz kuģa klāja sagaidīt kuģa izbraukšanu. Svētdien Rīgā bija ziņas, ka krievu priekšpulki naktī ir bijuši jau 12 klm no Slokas un citi spēki dodas Tukuma virzienā, kuŗa krišanu sagaidīja ikbrīdi un izrādījās, ka jau plkst. 10 svētdienas rītā Tukums ir kritis krievu rokās. No Slokas uz Rīgu bija atvāktas dažas latviešu leģiona rezerves vienības un pie Āgenskalna izvērstas frontē Rīgas aizsardzībai.

„Pionieris" Rīgas ostā pacēla enkuru svētdien, 30. jūlijā plkst. 6 vakarā un devās uz jūŗu. Uz viņa bija vairākas dokumentu kastes un mantu saiņi un kādi 80 pasažieri, lai gan vietas tur bija, kauču gan uz klāja, kādām 500 personām. Pa ceļam kuģa kapteinis vēl skaidri nezināja kuģa mērķi, vai tie būs Kaŗalauči, Danciga vai Liepāja. Viņš domāja, ka braukšana gan laikam būšot tieši uz Kaŗalaučiem, bet tad bija saņemts radiotelegrafisks rīkojums iebraukt Liepājas reidā.

Cik kritisks Jelgavas-Tukuma krišanas dienās ir bijis militārais stāvoklis Latvijā un cik apdraudēta Rīga un kā apstākļus toreiz ir vērtējis vācu izlūkošanas dienests, tam bez saviem tiešajiem vērojumiem, es ieguvu vēl lieku apstiprinājumu savā Štetines internējuma laikā. Štetinē uz dažām dienām arestēja Rīgas latviešu policijas leitnantu Bērziņu. Viņš pēc iebraukšanas Vācijā bija ietērpies privātās drēbēs un braucis uz dažādām vietām meklēt savu

nozudušo ģimeni. Braukšanai virs 100 klm tolaik vajadzēja atļaujas un tās ne katrreiz bija viegli dabūt. Tāpēc ar dažādiem paņēmieniem bieži brauca bez atļaujām un tā bija darījis arī leitnants B. Štetinē, nevarēdams dabūt biļeti tālākbraucienam, viņš biļešu kasierei bija iedevis 100 RM dzeramnaudu un Latvijas sudraba 5 ls gabalu. Biļeti viņš bija dabūjis, bet šo rīcību bija kāds novērojis un leitnantam B. sekots vilcienā. Viņš apcietināts un kratot tā koferi, atrastas 2 pistoles un vācu policijas virsnieka formas apģērbs. Ļoti bīstami pierādījumi, kas lietu sarežģīja vēl vairāk tamdēļ, ka B. ļoti vāji prata vācu valodu. Bet dažu dienu laikā Štetines Gestapo lieta noskaidrojās un Bērziņu no aresta atbrīvoja. B. kādas dienas vēl uzkavējās Štetinē, gaidot no latviešu policijas vienības Dancigā kādus papīrus. Mēs vairākkārt satikāmies un apstākļus pārrunājām. B. man liecināja, ka pēc tam, kad Jelgava bija kritusi krievu rokās, ģenerālkomisāriāta agrākais politiskās nodaļas vadītājs Dr. Kaps viņam un vēl dažiem citiem teicis, ka Rīga vēlākais 3 dienu laikā kritīs krievu rokās un ja grib izglābties, tad ir tūdaļ jādodas projam. Un Dr. Kaps, kas braucis kādā auto kolonnā caur Tukumu uz Kaļalaučiem, leitnantu B., Rīgas apriņķa priekšnieka palīgu, Rozenbergu un dažus citus paņēmis līdz.

Dr. Kaps, kas 2 gadus bija Latvijas ģenerālkomisāriāta politiskās nodaļas vadītājs, pēc iesaukšanas armijā bija vācu izlūkošanas dienesta Vidzemes un Latgales novada vadītājs. Kā agrākais Liepājas vācietis, viņš perfekti pārvaldīja latviešu un krievu valodu. Ir pieņemams, ka minētie latviešu

policijas darbinieki bija arī vai nu oficiāli vai privāti līdzstrādnieki Kapa dienesta vietai, jo nekādas citas attiecības viņam ar šiem cilvēkiem nevarēja būt, un tāpēc Dr. Kaps kritiskā brīdī viņus bija paņēmis sev līdz uz savas nākošās dienesta vietas sēdekli Kaŗalaučos. Šis apstāklis liecina, kā vācu izlūkošanas dienests tolaik vērtēja Rīgas un Vidzemes stāvokli. Bet kad stāvoklis uzlabojās un Rīga vēl kādu laiku turējās, šiem policijas darbiniekiem bija radušās nepatikšanas ar agrākajām dienesta vietām, jo nekādas aizbraukšanas atļaujas, ne komandējumu viņiem nav bijis. Viņu policijas darba vietas nezināja, kur tie palikuši. Tos meklēja rokā un viņiem vajadzēja atgriezties Rīgā atpakaļ. Leitnants B. formāli bija dabūjis rājienu, bet turpināja strādāt savā agrākā darbā, turpretim Rīgas apriņķa priekšnieka palīgs R. bija nosūtīts uz pirmajām kaujas līnijām Vidzemē un tur pavadījis līdz frontes pārgājienam uz Kurzemi.

VI

PĒDĒJAIS CĒLIENS

1. LIEPĀJĀ

Liepājas ostā „Pionieris" iebrauca otrdien, 1. augusta agrā rītā, tikko gaismai austot. Bet mantas no kuģa nenoņēma un nevienu pasažieri no tā nenolaida līdz vēlai pusdienai, jo nebija vēl izšķirts jautājums, vai kuģis brauks ar visu kravu tālāk, vai nē. Kuģa transporta vadītājs, kāds valstskomisāriāta ierēdnis, jau no paša rīta devās uz pilsētu pie ģenerālkomisāra mēģināt šo jautājumu noskaidrot. Bet jautājums skaidrojās ļoti ilgi. Pa to laiku uz kuģa atnāca divi jūras virsnieki un visus vīriešus no kuģa sadzina krastmalā un nostādīja rindā. Pēc tam nosauca zināmus gada gājumus, kuŗos dzimušiem bija jāpāriet otrā rindā. Bet tādu nebija un visus sadzina atpakaļ uz kuģa.

Ar kādu liepājnieku, kas bija ostmalā, mēs ar prof. Prīmani izsaucām uz ostmalu Liepājas pilsētas latviešu galvu Blau'u, kas bija Prīmaņa korporācijas loceklis un studiju laikā bijis viņa asistents. Tas bija nelaiķa dzejnieka Pēteŗa Blaua dēls un tā Pēteŗa Blaua brālis, kas Latvijas laikā strādāja aizsargu stābā un „Jaunākās Ziņās", bet, lieliniekiem ienākot, kļuva par sabiedrisko lietu ministru, vēlāk par augstākās padomes locekli un prezidija sekretāru. Otrs brālis, vāciešiem ienākot, kā pērkoņkrustiešiem tuvu stāvošs, bija kļuvis par Liepājas pilsētas galvu.

Mums ar Prīmani bija vēlēšanās no pilsētas galvas uzzināt kautko tuvāk par stāvokli Liepājā, jo paši no kuga nokļūt nevarējām. Blaus atnāca un daudz runāja, bet no viņa stāstījuma nekādu pār-

skatāmu ainu iegūt nevarēja. Viņš runāja diezgan gaisīgi, te par aizbraucējiem, te par dezertieriem, te par drošu stāvokli, tad atkal par gaidāmu strādnieku sacelšanos, jo Liepāja esot kreisa un gaidot komūnistus un tiem pilsoniskajiem ierēdņiem, kas Liepājā esot, jākazarmējoties kādā neieņemamā ēkā, lai varētu atvairīt sacēlušos strādnieku uzbrukumus u. tml. Te atkal viņš stāstīja par kādu slepenu kuģi, kas stāvot gatavībā un ar kuŗu būšot iespējams aizbraukt uz Zviedriju vai Dāniju.

Ap pusdienas laiku no pilsētas atgriezās kuģa transporta vadītājs un paziņoja, ka kuģa kravu izkraušot Liepājas ostā un kuģis došoties atpakaļ uz Rīgu pēc citas kravas, bet pasažieriem esot jāizkāpjot un jārūpējoties un jādomā pašiem par tālāk tikšanu vai nu ar vilcienu vai citu kādu tvaikoni. Dažas minūtes pēc tam uz kuģa ieradās ģenerālkomisāra vietnieks Sims un adjutants Grosmanis un Prīmani uzmeklējis, sacīja, ka tas ļoti labi, ka viņš atbraucis, un lai pēcpusdienā Prīmanis atnākot uz novada komisāriātu pie ģenerālkomisāra. Sims sacīja man, lai arī es nākot Prīmanim līdz pie ģenerālkomisāra. Mēs nokāpām no kuģa un aizvācamies uz Tautas palīdzības caurbraucēju mītni, kas pagaidām mums deva patvērumu.

Pulksten 4 mums ar Prīmani bija jāierodas pie ģenerālkomisāra. Pēc tā toņa, kādā runāja Sims un viņa izteicieniem, likās skaidrs, ka ģenerālkomisārs grib Prīmani un mani Liepājā kādā speciālā nolūkā aizturēt. Man šķita, ka viņš to grib darīt tamdēļ, lai maskētu savu bēgšanu no Rīgas. Rīgu, kā 28. jūlijā pēc pirmās panikas varēja sagaidīt, krievi ieņēmuši

nebija. Bet totiesu bija kritis Tukums, krievi bija izlauzušies līdz jūŗas krastam un Latvijas territoriju sagriezuši divi daļās. Darbi Rīgā vēl turpinājās un ģenerālkomisārs atpakaļ tikt vairs nevarēja, kaut gan no viņa paniskās aizbēgšanas bija pagājušas jau 5 dienas. Uz Vāciju bez rīkojuma ģenerālkomisārs braukt arī nevarēja. Šai ziņā viņš jau vienreiz bija piedzīvojis nepatikšanas. Pēc Šauļu krišanas, viņš automobīlī bija gribējis aizvest savu ģimeni uz Vāciju un to pats arī personīgi pavadīt, bet Lietavā pie Skodas viņš bija aizturēts, ģimenei pavēlēts iesēsties vilcienā un ģenerālkomisārs pats atsūtīts uz Rīgu atpakaļ. Par to viņam bija izteikts rājiens. Tagad viņš, acīmredzot, gribēja Liepājā organizēt vai aktīvizēt kādu pārvaldes darbu, lai kautkā attaisnotos savas priekšniecības acīs. Un tāpēc nu viņam bija vajadzīgs Prīmanis un arī es. Protams, ģenerālkomisārs būtu varējis uz Rīgu aizbraukt atpakaļ ar „Pionieri", bet tvaikoņu satiksme gāja cauri stipri apdraudētām joslām un iespējamiem jūŗas cīņu rajoniem. Un bez tam, cik varēja vērot, stāvokli Rīgā uzskatīja par daudz nedrošāku kā Liepājā.

Uz novada komisāriātu ejot, es ieminējos Prīmanim, ka ģenerālkomisārs droši vien centīsies mūs atrunāt tālāk braukt, bet mums tomēr nevajadzētu tam piekrist. Prīmanis bija ar to vienis prātis. Bet novada komisāriātā ģenerālkomisāra nemaz nebija. Viņš tur vispār arī nekad neuzturējās, bet dzīvoja novada komisāra privātajā dzīvokli juŗmalas rajonā. Komisāriātā mūs sagaidīja tikai Sims un, kā jau bija paredzams, sacīja, ka tagad vajadzēšot kādu laiku palikt Liepājā un strādāt še.

Prīmanis nekā neatbildēja, jo viņa rīcība arī īstenībā nebija pietiekoši brīva, viņam nebija caurlaides. Bet es iebildu Simam, ka, pēc mana ieskata, šeit mēs nekā darīt vairs nevaram un tāpēc lai neliek šķēršļus mūsu aizbraukšanai. Sims atteica, ka, ja mēs tā domājot, viņš nevarot šo jautājumu izšķirt un mums esot pašiem jāiet pie ģenerālkomisāra. Lai mēs plkst. 6 ierodoties Vītolu ielā, kur uzturējās ģenerālkomisārs.

Aizgājām. Mūs ieveda kādā istabā, kur tūdaļ ienāca ģenerālkomisārs ar savu palīgu. Generālkomisārs vispirms apjautājās Prīmanim par pārējiem ģenerāldirektoriem, vai tie nav braukuši. Prīmanis atteica, ka esot bijis domāts, ka braukšot vēl tieslietu ģenerāldirektors Zvejnieks un finansu ģenerāldirektors Miezis, bet tiem ģimenes nav bijušas Rīgā un viņi palikuši. Tad ģenerālkomisārs sacīja, ka Liepājā esot ieradies arī Tautas palīdzības priekšnieks Pavasars un vairāki zemkopības resora augstāki ierēdņi. Un pret Prīmani pagriezies, viņš itkā pašu par sevi saprotamu lietu noteica: „Tagad nu arī jums še būs jāpaliek un jāuzņemas pašpārvaldes vadības darbs." Viņš neprasīja, vai Prīmanis tam piekrīt vai nē, un Prīmanis arī nekā neatbildēja. „Kurzemē jūs varēsat izpildīt pirmā ģenerāldirektora vietu un to mēs tūlīt arī tā apliecināsim ar rakstu," un ģenerālkomisārs kopā ar Simu izgāja no istabas. Mēs ar Prīmani palikām atkal vieni.

Pēc brīža ģenerālkomisārs ar Simu ienāca un viņam bija rokā uz ģenerālkomisāra dienesta blankas, ko tas, acīmredzot, bija paņēmis līdz, uzrakstīta apliecība, ka prof. Prīmanim uzdots

organizēt pašpārvaldes darbu Kurzemē un ka viņš še var izpildīt pirmā ģenerāldirektora funkcijas. Rakstu saņēmis, Prīmanis pateicās, bet iebilda: „Ja nu mēs še paliekam, bet militārie apstākļi sarežģījas un rodas kritisks stāvoklis, kā tad lai aizkļūst prom?" Uz to ģenerālkomisārs, pret Prīmani pagriezies, sacīja: „Nu, profesora kungs, par to daudz nebēdajiet. Ja tāds stāvoklis arī pienāks un es braukšu prom, es jūs savā automobīlī paņemšu līdz." Prīmanis vairs nekā neatbildēja un ģenerālkomisārs turpināja: „Bet tagad jūs sastādiet pavisam mazu darbinieku stābu, tāpat kā es, Unāma kungs jums palīdzēs, pilsētas valde jums ierādīs telpas un tad strādājiet. Tikai uz āru jūsu darbībai, tāpat kā manai, nav sevišķi daudz jāparādās." Šis pēdējais teikums arī īstenībā izteica visu lietas būtību.

Kurzemē visa vara un rīcība atradās novada komisāra un militāro komandantu rokās. Ģenerālkomisāram pašam Liepājā nebija ko darīt, pēc viņa tur nebija nekādas vajadzības un viņš ar savu palīgu un adjutantu puspaslepus uzturējās novada komisāra dzīvoklī. Viņa palīgs un adjutants bija tā mazais darbinieku stābs. Tāpat uz āru aktīvu un atklātu darbību nevajadzēja attīstīt prof. Prīmanim un arī radīt tikai mazu līdzstrādnieku stābu, lai nemaisītos pa kājām novada komisāram un militāriem komandantiem. Pašpārvaldes darba organizēšana Kurzemē ar ģenerāldirektoru priekšgalā tā tad varēja būt tikai zināms segums ģenerālkomisāra pusbēguļošanas stāvoklim un iepretim latviešiem tam varēja būt tikai deklarātīvi morāliska nozīme.

Šis apmeklējums pie ģenerālkomisāra nu nozīmēja, ka Liepājā bija vēl dažas dienas jāpaliek, vai gribēja vai nē, vismaz kamēr stāvoklis noskaidrojas un rodas aizbraukšanas iespēja. Ģenerālkomisārs sacīja, lai pie viņa atnākot arī otrās dienas pēcpusdienā ap plkst. 5, jo viņš pirms tam katru dienu ejot pie Latvijas jūras komandanta, kas Liepājā bija augstākā militārā persona, uz stāvokļa apspriedēm un pēc tam viņam esot skaidrāks pārskats par notikumiem.

Ģenerāļa Dankera ģimene ar Liepājas novada komisāra gādību pa to laiku no viņu muižas jau bija aizvesta uz Vāciju. Viņa ģimenes dokumentu aploksni es ar „Pionieri" aizsūtīju uz Rīgu O. Dankeram atpakaļ.

Novakarē pilsētā satiekot liepājniekus, bija iespējams iegūt mazu pārskatu par stāvokli Liepājā. Krievu iebrukums Jelgavā un Tukumā bija radījis pilnīgu paniku arī Liepājā. Kas vien bija varējis, bija braucis prom. Līdz pirmdienai bija izsniegtas braukšanas atļaujas visiem braukt gribētājiem, kā sievietēm, tā vīriešiem. Bet vienīgi aizbraukšanas iespēju daudz nebija bijis, jo Liepājas ostā šim nolūkam nebija bijis pietiekoši kuģu. Daudzi tāpēc bija devušies ar dažādiem satiksmes līdzekļiem, un pat kājām uz robežas pusi, bet pār robežu žandarmi nebija laiduši pāri pat tos, kam bija Liepājas novada komisāra izdotas caurlaides. Daži bija mēģinājuši vēlreiz un pāri robežai tikuši, citi atgriezušies Liepājā un tad aizbraukuši ar kuģiem. Bet ar otrdienu sākot, vīriešiem izbraukšanas caurlaides vairs neizsniedza, atskaitot retus izņēmumus — ierēdņu

draudzības vai veikaliskos gadījumos. Caurlaides izbraukšanai gan izsniedza sievietēm un bērniem.

Diezgan daudz Liepājā bija saradušies arī bēgļi no Rīgas, Bauskas, bet it sevišķi no Jelgavas un Tukuma. Tie cerēja Liepājā dabūt kaut kādus dokumentus un tikt tālāk. Zemgales pagastu bēgļu straumes savos pajūgos ar daudz mantām bija devušās tieši robežas virzienā. Bet robežai pāri netiekot, griezušies atpakaļ un nometušies Rucavas, Nīcas un Bārtas pagastos.

Otrā dienā ar Prīmani ieradamies pilsētas valdes namā, kuŗam nu bija jābūt par pašpārvaldes Kurzemes grupas sēdekli. Tur nāca bēglis pēc bēgļa, ierēdņi pēc ierēdņa ar lūgumu pēc palīdzības, ar vēlēšanos tikt prom. Ieradās arī Tautas palīdzības priekšnieks un vesela virkne lauksaimniecības ģenerāldirekcijas ierēdņu. Tur bija zemkopības departamenta direktors Grāvis, lopkopības nodaļas vadītājs Plaudis, agronoms Belizars Radziņš u.c. Viņi vairākās automašīnās ar mantām bija cauri Tukumam jau sestdien iebraukuši Liepājā, ar nolūku tikt tālāk, jo viņu ģimenes locekļi jau bija uz Vāciju izbraukuši. Bet tālāk viņi netika, jo caurlaides nevienam nebija. Šai grupai bija lauksaimniecības ģenerāldirektora formāls komandējums uz Kurzemi un tai bija bijis arī uzdevums paņemt lauksaimniecības ģenerāldirektora ģimeni, kas dzīvoja viņa mājās netālu no Liepājas un izvest uz Vāciju. Bet lauksaimniecības ģenerāldirektora kundze bez vīra nebija gribējusi braukt un palikusi vēl mājās. Departamenta direktoram Grāvim līdz bija speciāls ģenerāldirektora raksts, ka viņš nozīmēts par

lauksaimniecības ģenerāldirektora vietnieku Kurzemē. Visās sarunās, tad nu arī, līdzās ziņām par frontes stāvokli, galvenokārt skāra tikai caurlaižu iegūšanas iespējas.

Un kad tai pašā pēcpusdienā kopā ar Prīmani. Pavasaru un lauksaimniecības ģenerāldirekcijas pārstāvjiem ieradamies pie ģenerālkomisāra, tad bez citiem jautājumiem arī tam visi galvenokārt runāja tikai par caurlaidēm. Tās saņemot jau nenozīmējot, ka to īpašnieki tūdaļ aizbraukšot, bet gan būšot lielāka drošības sajūta. Ģenerālkomisārs pret šo spiedienu beidzot piekāpās un sacīja, ka runāšot ar Latvijas jūras komandantu, jo pats viņš caurlaides izdot nedrīkstot. Ja komandants piekritīšot, caurlaides izrakstīšot, bet viņš tās priekš visiem nodošot prof. Prīmanim, lai viņš caurlaides glabājot pie sevis un īpašniekiem izsniedzot tikai viskritiskākā gadījumā. Tas nu radīja mazu nomierināšanos, jo visiem bija cerības, ka ģenerālkomisārs savu solījumu turēs.

Bet neskatoties uz sevišķo stingrību, viens otrs tomēr caurlaides dabūja un aizbrauca. Daži darīja arī pavisam vienkāršī: sarunājās ar kuģa kapteini, to piekukuļoja un ģimeni uz kuģa pavadot, no tā vairs neatgriezās un aizbrauca ar to kopā uz Vāciju. Ģimenes loceklu: sieviešu un bērnu izbraukšanu uz Vāciju hitlerieši lielā mērā pat propagandēja. Bet sievas ar bērniem bez vīriem negribēja braukt un ostmalā norisinājās traģiski skati. Bija gadījumi, kad vīrs pavadīja ģimeni līdz kuģim, bet tad sieva ar bērniem nonāca no kuģa un atteicās braukt.

Pret tiem vīriešiem, kam legāli vai nelegāli bija izdevies no Liepājas izbraukt uz Vāciju, vērsās naids

un zaimošana, jo ļaudīm bija tāda sajūta, itkā visi būtu ieslēgti nāvnieku kamerā, no kuŗas izglābjas tikai tie, kas paspēj aizbraukt. Bet tas, kas aizbrauc, ir izdarījis itkā pārkāpumu pret palicējiem un uz to rēķina. Šai laikā visos cilvēkos bija izmanāma tikai viena vēlēšanās: iegūt caurlaidi un tikt prom, laukā no šķietamās nāvnieku kameras, vienalga vai to izteica klaji, vai nē, vai kautko organizēja un darīja vai nē, bet šī vēlēšanās spiedās visam cauri. Un kad sastādīja sarakstu iesniegšanai ģenerālkomisāram, kuŗiem atbildīgajiem darbiniekiem no Rīgas un Liepājas izgatavojamas caurlaides izsniegšanai Prīmanim, tad gandrīz ikviens itkā gaŗamejot neuzkrītoši apjautājās, vai tikai viņš sarakstā ir ierakstīts? Kad pāris dienu laikā caurlaides vēl nebija Prīmanim izsniegtas, tad ne retais mani atkārtoti tika lūdzis parūpēties, lai tikai caurlaides ātrāki dabūtu.

Kādu dienu, nenogaidot caurlaižu saņemšanu, uz Vāciju pēkšņi bija aizbraucis zemkopības departamenta direktors Grāvis. Viņš bija uzņēmis kontaktu ar vācu dzelzceļniekiem un kā dzelzceļnieks aizbraucis. Savas lauksaimniecības ģenerāldirektora vietnieka pilnvaras viņš uz tā paša raksta bija cedējis agronomam Bruno Plaudem. Ģenerālkomisārs šo faktu pieņēma vienkārši zināšanai un nekā nesacīja. Arī Plaudem gribējās tikt uz Vāciju, bet viņam arī tikpat ļoti patika uzstāties kā lauksaimniecības ģenerāldirektora vietniekam un viņš attīstīja ļoti aktīvu darbību, vismaz vārdos. Bet kādu dienu viņš atnāca pie manis un sarūgtinājumā teica: viņš esot visu laiku bijis vāciešiem draudzīgi noskaņots, ar

lielām grūtībām viņam izdevies uz Vāciju aizsūtīt savu sievu, bet vai tāpēc viņam tagad šeit esot jāpaliek sprostā? Lai es braucot uz Berlīni pie ārlietu ministra Ribentropa un viņam izstāstot visu un kā zelta fazāni še ar mums rīkojoties, varbūt, ka tas lietu grozīšot. Bet otru dienu viņš atkal runāja par braukšanu uz Zviedriju. Viņam jau esot bijusi izdevība no kādas Kurzemes jūrmalas vietas aizbraukt un viņš to arī būtu darījis, ja viņa sieva nebūtu Kaļalaučos. Viņš esot tikai sūtnim Salnajam aizsūtījis kādu ziņojumu.

Kad Prīmanis no ģenerālkomisāra visas caurlaides pēc iesniegtā saraksta bija saņēmis un to īpašniekiem pasacījis, viņam nācās grūti atvairīt visu personu dažādi motivētos lūgumus, lai šīs caurlaides pret goda vārdu nodod viņu pašu rokās. Bet Prīmanis palika uzticīgs ģenerālkomisāram dotam solījumam un nevienu caurlaidi no savām rokām neizlaida. Tad no vairākām pusēm sāka šturmēt mani, piedāvājot dažādus satiksmes līdzekļus, gan automobīļus, gan zirgus aizbraukšanai, lai tikai es mēģinātu Prīmani pierunāt caurlaides izsniegt. Citi lūdza caurlaides nodot viņiem tikai uz laiku, lai varētu iegūt naudas izvešanas atļauju virs 500 RM normas, jo šādas atļaujas deva tikai tiem, kam bija jau izsniegtas caurlaides.

Apm. 4. augustā Liepājā no Ventspils puses ieradās bij. finansu ģenerāldirektors Skujevics. Viņš bija padzirdējis, ka Liepājā atrodoties ģenerālkomisārs un bija braucis, lai sev un vairākiem paziņām no ģenerālkomisāra iegūtu caurlaides izbraukšanai no Latvijas. Ventspilī

caurlaides nebija varēts dabūt. Skujevics lūdza, lai Kurzemes ģenerāldirekcija apliecina, ka tie, kuŗiem viņš atbraucis caurlaides meklēt, apm. kādas 12 personas, ir godīgi cilvēki un lai no savas puses lūdz ģenerālkomisāru viņiem caurlaides izsniegt. Es zināju, ka Skujevicam un dažiem viņa piederīgiem caurlaides ir izgatavotas un Rīgā izsniegtas Dankeram, bet viņš bija izbēdzis no savām mājām Zemgalē un šīs caurlaides nebija varējis saņemt. Es uzrakstīju ģenerālkomisāram tādu rakstu, kādu Skujevics vēlējās, bet Prīmanis to negribēja parakstīt. Viņš parakstīja tikai tādu tekstu, kuŗā bija apliecināts, ka visas piemin ētās personas ir godīgi cilvēki, bet nevis, ka tiem lūdz izsniegt caurlaides. Ar šo rakstu Skujevics aizgāja pie ģenerālkomisāra, bet caurlaides nesaņēma un aizbrauca atpakaļ.

Prīmanis gan atbalstīja dažu profesoru lūgumus pēc caurlaidēm, bet arī tiem neveicās labāk. Ar lielām grūtībām, durvju durvis virinot, caurlaidi gan izdevās saņemt prof. Jurevičam, bet uz viņa caurlaides bija speciāli uzrakstīta klauzula, ka Jurevič a izbraukšanai ir piekritis Latvijas jūŗas komandants, jo oficiāli caurlaides neizsniedza nevienam, kas bija zem 60 gadiem un varēja būt derīgi kaŗa dienestam. Pierādot nederīgumu kaŗa dienestam, aplinkus ceļā caurlaides dabūt varēja. Tiem, kas gāja citus ceļus, izbraukšanas jautājumu izdevās vieglāk nokārtot. Tā prof. Fricis Gulbis izbrauca uz Vāciju ar kādas vācu kaŗa iestādes palīdzību, iestājoties šīs iestādes dienestā. Uz Vāciju no Liepājas ap 6. augustu izbrauca arī grāmatu izdevējs Jānis Kadilis ar ģimeni, kas bija gan tikai apm.

40 gadus vecs, bet tomēr izbraukšanas atļaujas bija dabūjis. Tāpat izbraukšanas atļauju kādu dienu pēkšņi bija dabūjuši agronoms Belizars Radziņš un architekts Krauze no Tukuma. Abi arī bija 40 gados. Krauze bija labi pazīstams ar ģenerālkomisāru un viņa adjutantu, bet tie vairākkārt viņa lūgumu pēc caurlaides bija noraidījuši. Kā Radziņš un Krauze ieguva caurlaides, es nemāku teikt. Tāpat apm. četrdesmit gadu vecumā uz Vāciju izbrauca Aizputes apriņķa vecākais, kam bija piešķirts 2 nedēļu slimības atvaļinājums. Šai laikā viņš bija ieguvis caurlaidi, un aizbrauca. Arī daudzi citi vēl jaunāki cilvēki aizbrauca. Neveicās vienīgi Plaudem ar Pavasaru.

Totiesu ar Pavasara piepalīdzību braukšanas atļauju izdevās dabūt Aleksandram Kacenam, itkā Tautas palīdzības pārstāvim, kas arī vēl nebija 60 gadus vecs, lai organizētu Tautas palīdzības darbu Vācijā. Kacens Jelgavā bija bijis Tautas bankas vadītājs un viņam, lieliniekiem Jelgavā iebrūkot, bija izdevies paglābt daļu no šīs bankas līdzekļiem. Un kādu summu no tiem viņš ziedoja Tautas palīdzībai. Šī nauda bija japārved uz Vāciju. Uz Vācijas bankām Pavasars bija pārsūtījis arī prāvākas summas Tautas palīdzības un Kaŗavīru palīdzības līdzekļus. Kacena izbraukšana no Liepājas gan mazliet aizkavējās, jo viņš organizēja izvešanai prāvākus mantu krājumus latviešu atbalstīšanai Vācijā: drēbes, cukuru, citus pārtikas līdzekļus u. tml. un gribēja sagatavot izvešanai arī Liepājas Tautas palīdzības slimnīcu. Vācijā nokļuvušam, Kacenam bija palaimējies iekļūt vadošā vietā „ostministrijas

latviešu leitstellē" Berlīnē. Tādās pat vietās tur darbojās Kadilis, Belizars Radziņš un statistiskās pārvaldes direktors Jurevics, kas uz Berlīni bija izbraucis jau jūlija beigās.

2. PRET KRIEVU TANKIEM ... BAUMAS

Liepāja bija Kurzemes un Lietuvas frontes stāvokļa barometrs. Stipru spiedienu krievi attīstīja Tilzītes un Klaipēdas virzienā. Kurzemes piekrastes virzienā nekāda lielā spiediena nebija, bet ja tāds būtu bijis, nekas nebūtu varējis to aizturēt. Kurzemē nebija tikpat kā nekādu spēku. Šur tur bija pa pāris rotām, bet arī krieviem šeit bija tikai mechanizētās izlūku vienības. Galvenais spēks, kas tām stāvēja pretim, bija latviešu policijas un aizsargu vienības. Aizsargi bija galvenokārt apbruņojušies paši, vai nu no dažādām paslēptuvēm izvilkuši ieročus, vai arī ieguvuši tos citādā veidā. Vācu policijas aizsargiem izdoto ieroču skaits bija 2-10 šautenes uz pagastu, un arī ne visos pagastos. Šie vājie latviešu spēki tad arī nu bija tie, kas lielinieku izlūku vienības aizturēja, te padzina atpakaļ, te bija spiesti atkāpties stiprāku spēku priekšā. Bet pamazām un sistēmatiski tomēr frontes kustība izrādīja tendenci Kurzemes piekrastes virzienā. Par frontes stāvokli Liepājā latviešiem bija puslīdz laba informācija, jo ar policijas un aizsargu vienībām frontes pirmajās līnijās bija pastāvīgs izlūku sakars, tāpat arī telefona sakars ar tuvāko frontes aizmuguri.

Par cik nedrošu stāvokli uzskatīja paši vācieši, liecina tas, ka viņu iestādes Liepājā atradās pastāvīgā trauksmes stāvoklī, Liepājas ostā bieži piestāja vairāki kuģi, tos piekrāva un tie izgāja. Uz dažiem no šiem kuģiem bija latviešu jūrnieki un pat latviešu jūras virsnieki. Sarunā ar tiem varēja uzzināt, ka

kuģi tiek turēti trauksmes stāvokli. Lai cik ilgu laiku aizņemtu kuģu iekraušana, kuģiem bija jabūt pastāvīgi zem tvaika. Tā piem. tvaikoņa „Cambrone" otrais stūrmanis latvietis Lasmanis zināja konfidenciāli teikt, ka uz viņa kuģa trauksme ir bieži mainījusies no I līdz III stāvoklim. Tad dažiem komandas locekļiem ir bijis atļauts uz kādām stundām izkāpt krastā, tad atkal visiem ir bijis jabūt izbraukšanas gatavībā kaut arī kuģis bijis tikai puspiekrauts.

No atklātības šo stāvokli slēpa. Pat vēl vairāk. Oficiālas personas ar baumu palīdzību centās radīt optimistisku noskaņojumu un gluži saprotamā nolūkā, lai drusku nomierinātu iedzīvotāju paniku. Tā bieži dzirdēja, ka rietumu Kurzemes mežī esot pilni ar vācu smago tanku divīzijām, kas tikai gaidot lai krievi pienākot tuvāk un tad tos iznīcinās. Bet tie kas no turienes atbrauca, zināja stāstīt, ka šie mežī ir gan pilni ar Kurzemes un Zemgales bēgļiem, bet tur nav redzēts neviens vācu karavīrs. Dažreiz atkal stāstīja, ka vairākas divīzijas ar smagiem ieročiem devušās krieviem pretim, bet kad iztaujāja attiecīgo rajonu iedzīvotājus, izrādījās, ka neviens nekur nebija redzējis nevienu vācu karaspēka kolonu un Liepājai cauri neviena karaspēka vienība nebija gājusi, nedz šeit krastā izsēdināta. Tad stāstīja, ka vairākas vācu divīzijas esot izsēdinātas krastā Ventspilī un izgājušas uz fronti, bet tie, kas atbrauca no Ventspils, nebija redzējuši nevienu bruņu mašīnu, bet Ventspilī gan esot runāts, ka kautkas tamlīdzīgs notiekot Liepājā.

Ap kādu 6. augustu ģenerālkomisārs pats sacīja,

ka vācu spēki esot devušies pret Tukumu un to atbrīvojuši, ar Rīgu un Vidzemes daļu esot nodibināta atkal satiksme, tikai civīlistiem tā vēl neesot pieejama. Bet latviešu policijas izlūku vienības zināja, ka ir gan bijis neliels mēģinājums Tukumu atbrīvot, bet tas cietis neveiksmi. Generālkomisārs tā tad nebija zinājis vai sacījis patiesību. Kā vēlāk pēc virspavēlniecības ziņojumiem noskaidrojās, tad Tukumu vāciešiem ir izdevies atgūt tikai 18. augustā.

Bet tad kādas no Liepājas netālu esošas stacijas priekšnieks atstāstīja pavisam sensacionālu gadījumu: pie viņa ieradies vācu virsnieks SS formā un sacījis, ka ļaudīm, kas stacijā apgrozoties, viņam esot jāsakot, ka gandrīz katru nakti frontes virzienā gar staciju pa dzelzceļu tiekot pārsūtīts daudz karaspēka. Kad viņš aizbildinājies, kā lai runā to, kas nav, jo viņš karaspēku redzējis nav, tad SS virsnieks viņam piedraudējis, ka nepaklausīšanas gadījumā viņam var iznākt darīšana ar kara laika likumiem. Tā tad šādas baumas bija inspirētas un nāca no oficiālas puses un pie tam tādas nepalaida tikai Liepājā un Kurzemes novados vien.

Tas pats bija novērojams jau ar „Pionieri" braucot no Rīgas. Mums garam Rīgas virzienā Kurzemes piekrastē rēgulāri brauca kuģi. Ar neapbruņotu aci nebija saskatāms, kas uz kuģu klāja atrodas. Kāds vācu civīlās pārvaldes augstāks ierēdnis, kas arī brauca no Rīgas prom, kuŗam bija tālskats, katrreiz uz šiem garam braucošiem kuģiem paskatījies teica: „Tie visi ir pilni ar karaspēku, kas iet uz Rīgu un Vidzemi." Bet kādreiz, kad viņš tāpat

bija pateicis, es dabūju no kāda vācu jūŗas apakšvirsnieka binokli, ar ko kuģa klājs bija skaidri saredzams. Tas bija tukšs kā noslaucīts. Skaistā un ļoti siltā vasaras dienā taču kaŗaspēks nebūtu iespundēts kuģa iekštelpās un klājs atstāts tukšs. Un ja arī tas tā būtu bijis, tad to, kas atrodas kuģa iekštelpās, pat ar binokli nebūtu varēts saredzēt. Šie kuģi gan gāja uz Rīgu un Igaunijas ostām, lai no turienes evakuētu vāciešus un mantas. Bet vāciešī stāstīja, ka kuģi ved uz Rīgu un Vidzemi kaŗaspēku. Ja uz frontī ienaidniekam pretim kaŗaspēka un tanku vietā sūta baumas, tad tas tikai liecina, cik kritisks īstenībā bija stāvoklis.

3. „LATVIEŠU AIZSARDZĪBAS SPĒKU PAVĒLNIEKS"

Ka kritiskā brīdī latvieši var paļauties tikai paši uz saviem spēkiem, to rādīja arī notikumi Kurzemes frontē un Liepājā. Tā kurzemnieki izjuta stāvokli un tos vadīja vēlēšanās organizēties, bruņoties, aizsargāties. Tikai nebija kopējas vadības, nebija diezcik labas saskaņas un galvenais pie kopējas vadības nevarēja tikt pāri hitleriešu ēnai. Liepājā jau bija noorganizējušies un turpināja veidoties aizsargi, bet arī tur bija vecā vaina. Pilsētas aizsargu grupa negribēja pakļauties apriņķa policijai u.t.t. Nebija arī nekādu sakaru ar citu apriņķu policijas un aizsargu vienībām, bet par visu vairāk trūka — ieroču. Kādā apspriedē pie ģenerālkomisāra tika aizrādīts uz aizsargu lielo lomu krievu tuvošanās gadījumā un lūgta viņa gādība pēc ieročiem un pēc kopējas aizsargu un policijas vienību vadības. Ģenerālkomisārs beidzot piekrita, ka varētu iecelt vienu personu, kas būtu pakļauta pirmā ģenerāldirektora vietniekam Kurzemē un skaitītos policijas departamenta direktora vietnieks. Tas tad varētu rīkot policijas un aizsargu vienības arī citos apriņķos.

Tas nu bija solis uz priekšu. Vēl tikai bija jāizrauga attiecīgs kandidāts, kāds gan nevienam nebija padomā. Kopā ar Prīmani un Pavasaru, izejot no ģenerālkomisāra mītnes, no nama kāpnēm mēs redzējām, ka pie nama ir piebraucis automobīlis, kuŗā sēd un uz kautko gaida bij. Latvijas armijas virsnieks X. B. Pavasars, uz X norādīdams, sacīja: „Lūk,

kur būtu vīrs, ko vajadzētu likt domātajā amatā par aizsardzības spēku pavēlnieku Liepājā un tuvākā apkārtnē". Mēs palikām turpat uz kāpnēm šo jautājumu mazliet pārrunāt.

X bija dēkainis un avantūrists. Latvijas armijā viņš bija ticis līdz kapteiņa dienesta pakāpei. Bet kaut kādu lielāku vai sīkāku lietu dēļ viņam no armijas vajadzēja aiziet. Tad viņš nodarbojās ar dažādiem saimnieciskiem pasākumiem un ar kādām dēkām kļuva atkal populārs. Tagad viņš kalpoja vai nu vācu armijā, vai policijas vienībās. Viņa vārdu es neminu tamdēļ, ka, kā vēlāk noskaidrojās, kara gados viņš bija ieguvis diezgan nelabvēlīgu slavu. Tas toreiz atklātībai bija maz vai nemaz zināms. Vismaz mēs ar Prīmani par to Liepājā nekā nezinājām. Vēlāk emigrācijā X piedzīvoja traģisku galu. Izrādījās, ka viņa nokļušana caur fronti Liepājā toreiz arī bija bijusi vesela dēka.

Prīmanis X nepazina nemaz, arī es viņu pazinu tikai no izskata un biju dzirdējis viņa dēku stāstus. Bet Pavasars teica, ka tagad esot tāds stāvoklis, kad līdzēt nevarot, ne akadēmiski kabineta cilvēki, ne kārtīgi administrācijas ierēdņi, bet gan tikai dēkaiņi un avantūristi, kam netrūkstot drosmes, kas no nekā nebaidoties un kas varot aizraut arī citus. Un šai ziņā X esot piemērots. Prīmanis tomēr baidījās ar X kā ar dēkaini riskēt. Es ieminējos, ka dažs kas runā par labu Pavasara izteiktajam viedoklim. Visi trīs piegājām pie X aprunāties. X tūdaļ sāka atstāstīt savu frontes pāriešanas dēku. Viņš teica, ka daudz varētu darīt ienaidnieka atvairīšanai, ja tikai būtu kāds, kas ko kopēju organizē, bet šeit, tāpat kā Rīgā,

neviens nekā šai virzienā nedarot. Viņš pats, pēc ierašanās Liepājā, pieteicies vācu policijas priekšniekam un esot pie tā tagad sakaru virsnieks. Policijas priekšnieks pats patlaban iegājis pie ģenerālkomisāra aprunāties un viņš automobīlī gaidot tā iznākšanu. Prīmanim iepatikās X stāstījums un drosme un viņš teica, ka patlaban tiek kautkas darīts latviešu aizsardzības spēku organizēšanai un ka ir nodoms arī viņu šim darbam piesaistīt. Lai viņš otrā rītā atnākot uz pilsētas valdes namu šo lietu pārrunāt un nokārtot.

X tūdaļ attīstīja ļoti fantastiskus plānus, jo viņā bija pamodusēs lielā dēkaiņa uzņēmība. Viņš runāja par visas Kurzemes sacelšanu kājās, par apbrunošanu un par ieroču iegūšanu, lai lielinieki tālāk vairs netiktu. Tikai, viņš sacīja, galvenais, ka no šī darba tālu jāturot vācieši, lai tie nejaucoties pa kājām un netraucējot. Ja tie ieročus nedošot, latviešu puikas tos iegūšot paši... Šis X teiciens, kā redzēju, Prīmanim nemaz nepatika un ejot projām vēlāk viņš vēl bažīdamies jautāja, vai tikai lieta ar X būšot laba?

Otrā rītā, kad X ieradās, Prīmanis viņam jautāja, vai viņš būtu ar mieru uzņemties policijas departamenta direktora vietnieka pienākumus Kurzemē, pārzināt arī aizsargus un organizēt un kopot visus latviešu aizsardzības spēkus lielinieku atvairīšanas cīņām? X tam piekrita un tad viņam izgatavoja un iedeva iecelšanas rakstu. Nodoms X iecelt bija pa telefonu paziņots arī ģenerālkomisāram un dabūta viņa piekrišana.

Bet tikko šis fakts kļuva zināms, sacēlās diezgan

liela brēka. Daži priecājās, bet oficiālās latviešu policijas personas vispirms sāka raukt degunus un tad izrādīt savu nepatiku. Liepājā bija ieradušies arī dažu citu apriņķu priekšnieki un vairums vadošo policijas personu sacīja, ka viņiem būšot grūti X rīkojumiem paklausīt un citi varbūt pavisam to nedarīšot. Kad jautāja, kādi ir iebildumi pret X, tad neko noteiktu atbildēt nezināja, vai arī īsto iemeslu negribēja teikt. Runāja tikai aplinkus, ka viņam esot slikta slava, viņš esot avantūrists, bet itkā spēcīgākais arguments bija tas, ka X esot kādreiz nodarbojies ar spirta kontrbandu. Redzot, ka opozicija nākošajos apakšvadoņos pret X bija pārāk liela, viņš bija jāupurē. Dažādas kritizējošas valodas par X bez konkrētiem pamatojumiem bija jau aizgājušas arī līdz ģenerālkomisāram un nākošā apspriedē viņš jautāja: „Sakiet, kas tur īstenībā ir ar to X?". Prīmanis viņam atbildēja, ka X atbrīvos no amata, kurā viņš ir iecelts un lika ģenerālkomisāram priekšā citu kandidātu.

Lai tomēr domātai aizsardzības organizācijai piesaistītu katru, arī X, un lai viņu nesarūgtinātu un neievirzītu pasivitātē, viņu gan nolēma atbrīvot no latviešu aizsardzības spēku organizētāja un pavēlnieka amata Kurzemē, bet iecelt viņu pie šī paša amata par sevišķu uzdevumu virsnieku, lai tas uz vietām organizētu un kopotu latviešu aizsardzības spēkus.

Opozicija pret X bija aizsniegusi arī viņu pašu un viņš, pirms jaunā lēmuma uzzināšanas, atnāca uz pilsētas valdi noskaidrot apstākļus un sacīja: „Jūs gribējat, lai es kautko daru. Es jau sāku strādāt, bet

jūs tie pārvaldes kungi te atļaujat, lai man pa kājām mētā visādus sprunguļus. Tādā gadījumā es labāk eju projām". Piedāvāto sevišķu uzdevumu virsnieka amatu X sākumā gan negribīgi pieņēma, bet vēlāk no tā atteicās, jo jaunais viņa pēcnācējs, Kuldīgas apriņķa priekšnieks plkv. leitn. Vēveris, ar X nevarēja samierināties. Plkv. leitn. Vēveris kādu laiku bija bijis frontē un tad iecelts par apriņķa priekšnieku. Vācu valodu viņš lāgā neprata, visur ņēma līdz tulku un vācu ieskati un viedoklis viņam bija galvenie. Kautkādus patstāvīgākus ceļus, vai nu pret vācu ieskatiem, vai paralēli to gribai, Vēveris iet nevarēja. No Kuldīgas uz Liepāju viņš bija sevišķi priecīgs pārnākt tamdēļ, ka tā bija ostas pilsēta.

4. AIZSARGU IEROČI

Kādā apspriedē pie ģenerālkomisāra, uz kuŗām tagad ar savu tulku nāca arī plkv. leitn. Vēveris un kādas pāris reizes piedalījās arī Tukuma apriņķa vecākais Banga, kuŗu iecēla par pašvaldību departamenta direktora vietnieku Kurzemē, ierosināja atkal jautājumu par ieroču vajadzību aizsargiem, kas Zemgales un dažos Kurzemes pagastos tagad palīdz atvairīt ienaidnieku, bet kuŗiem trūkst apbruņojuma. Ģenerālkomisārs vispirms atrunājās ar dažādiem nesvarīgiem iemesliem, bet tad pateica, ka ieroču vajadzība patiesībā tik liela nemaz neesot. Izrādoties, ka uz laukiem tomēr esot bijis diezgan daudz noslēptu ieroču. Tagad aizsargu rokās to esot daudz vairāk, nekā aizsargiem izdots un atļauts. Latviešu pārstāvji aizrādīja, ka tie ieroči, ko tagad lieto, nav bijuši noslēpti, bet gan tagadējā cīņu laikā iegūti no ienaidnieka, to pārsteidzot, atbruņojot vai tml. Latviešu policijas un aizsargu vienību cīņa pret ienaidnieku būtu vēl sekmīgāka, ja ieroču būtu vairāk un ja varētu apbruņot visus reģistrējušos aizsargus. Tad ģenerālkomisārs aizsargu ieroču lietai likās piekrītam un sacīja, ka viņš runāšot ar Latvijas jūŗas komandantu un cerot, ka ieročus tiešām vēl varēšot dabūt. Tikai lai plkv. leitn. Vēveris sastādot un iesniedzot viņam sarakstu, cik un kādi ieroči vajadzīgi. Tāpat sarakstā esot noteikti jāatzīmē, cik un kādi ieroči jau ir aizsargu rīcībā Kurzemē.

Kādā tālākā sarunā, kad atkal pieminēja aizsargus, ģenerālkomisārs diezgan definitīvi uzsvēra, ka aiz-

sargu uzdevums īstenībā neesot cīņas frontē. Viņiem vajagot būt tikai piepalīdzīgiem policijai kārtības un miera uzturēšanai frontes aizmugurē. Ja tur valdīšot kārtība un miers, tad frontes joslā karavīri ar savu darbu tikšot diezgan viegli galā. Bet daudzos Zemgales un Kurzemes pagastos, kur ienaidnieks bija ielauzies un lauzās vēl tālāk, nebija neviena vācu karavīra, kas tos varētu aizturēt. Tur, kā bija zināms, latviešu policija un aizsargi bija vienīgie, kas ienaidniekam stājās pretim un to aizturēja. Ja nu ģenerālkomisārs akcentēja latviešu aizsargu uzdevumu tikai kā miera uzturēšanu frontes aizmugurē, tad bija skaidrs, ka vācieši nevēlējās, lai latviešu aizsargi kļūtu par kādu bruņotu spēku. Un tāpēc prasība sastādīt sarakstu, cik un kādi ierocī jau atrodas latviešu aizsargu rokās, maskējot šo prasību ar viļinājumu, lai būtu arī saraksts par to, cik ierocu vēl ir vajadzīgs, bija izteikta tikai tamdēļ, lai tos ierocus, kas latviešu rokās jau bija, kas bija agrāk noslēpti un noglabāti un tagad no paslēptuvēm izvilkti vai no ienaidnieka iegūti, kādā izdevīgā gadījumā latviešiem atņemtu. Tā es lietu sapratu un tāpēc no apspriedes izejot, es Vēvera tulkam un adjutantam, kādam jaunam leitnantam, ar diezgan apķērīgu galvu un skaidru latvisku domāšanu, aizrādīju, lai Dieva dēļ nemēģina sastādīt sarakstu par to, cik un kādi ierocī jau ir latviešu rokās. Šis leitnants vadīja visu Vēvera lietvedību un arī viņš bija lietu uztvēris tāpat kā es. Šāda saraksta nesastādīšanu un neiesniegšanu es ieteicu motivēt ar to, ka īsā laikā nemaz nav iespējams visus ierocus apzināt un reģistrēt, ko varētu izdarīt tikai pēc ilgāka

laika, bet ieročų vajadzība tagad ir tik liela, ka uz jau esošo ieročų apzināšanu nevar gaidīt. Tādā veidā jautājums arī tika izkārtots.

Kāda bija hitleriešu nostāja pret to, ka latvieši paši organizējās aizsardzības cīņai pret iebrūkušo ienaidnieku tajās vietās, kur nebija nekādu vācu spēku, to ļoti labi raksturo, iepriekšējo papildinot, arī vēl šāds gadījums: pēc Tukuma krišanas, Tukuma apriņķa policija, kopā ar aizsargiem bija vienīgais spēks, kas aizkavēja krievu tālāku virzīšanos uz Kurzemes rietumu pagastiem, bet viņiem bija maz ieročų un trūka kaujas munīcijas. Tukuma apriņķa priekšnieks plkv. Zeltiņš, atstādams savas vienības cīņas saskarē ar ienaidnieku pie apriņķa robežām, atskrēja ar automašīnu uz Liepāju lūgt palīdzību. Ne armijas palīdzību, jo no vācu bruņotiem spēkiem viņš nekur nekā nebija redzējis, bet gan ieročų un munīcijas palīdzību.

Viņš vispirms ziņoja par stāvokli ģenerālkomisāram, tad Prīmanim un pēc tam ar ģenerālkomisāra piekrišanu devās uz komandantūru lūgt ieročus. Latvijas jūras komandantam Liepājā tad jau bija piekomandēts kāds armijas ģenerālis, kuŗa uzdevums, Kurzemei kļūstot par cīņas lauku, bija koordinēt sauszemes aizsardzības lietas Kurzemē un tas, uzklausījis Tukuma apriņķa priekšnieka Zeltiņa ziņojumu par stāvokli un cik tālu ir jau ienaidnieks, pēc viņa lūguma izsniegt ieročus, bija licis uzrakstīt un izsniegt plkv. Zeltiņam rakstu, ka viņa uzdevums ir braukt atpakaļ uz savu apriņķi un rūpēties, lai tur kārtīgi novāc ražu, nevis meklēt ieročus ar ko atvairīt ienaidnieku. Plkv. Zeltiņš

sarūgtinājumā komandantūrā bija pateicis, ka viņš nav nekāds kolchoza direktors, kam jārūpējas par ražas novākšanu no ienaidnieka jau ieņemtā territorijā, bet viņš ir policijas un aizsargu komandieris, kuŗa uzdevums ir aizsargāt savu apriņķi, ja tajā ir iebrucis ienaidnieks. Es šo rakstu tiku redzējis. Tas bija rakstīts uz Latvijas jūŗas komandanta blankas ar zīmogu un kādu nesalasāmu parakstu. Plkv. Zeltiņš negribēja bez ieročiem un municijas atpakaļ braukt, viņš vēl izmēģinājās dažādus ceļus, lai dabūtu kauču tikai drusku municiju, bet tad viņu sāka meklēt rokā Gestapo, lai arestētu kā dezertieri. No arestēšanas viņu izglāba tikai ģenerālkomisāra iestāšanās, jo ģenerālkomisārs Tukuma apriņķī pie Valguma ezera sev par lauku mītni bija noņēmis kādu latviešu saimniecību un apriņķa priekšnieku Zeltiņu viņš bija labi ieredzējis. Sarūgtināts un nekā nepanācis, Zeltiņš ar tukšām rokām aizbrauca uz savām apriņķa robežām atpakaļ.

5. EVAKUĀCIJAS PLĀNS — ATVILKNĒ, PROPAGANDA UZ GALDA

Kad Zemgales un Kurzemes austrumu pagastu bēgļu straumes bija ārkārtīgi pieblīvējušas dienvidu vakaru stūri un tālāk par robežu netika, kādā novakarē, no šī rajona Liepājā atbraucis, Plaude uztraukti stāstīja, ka tur gatavojoties katastrofa, ja šo ļaužu labā nebūšot iespējams nekā darīt. Es ieteicu pakalkulēt aptuvenus datus par šo bēgļu skaitu, jo viņš tur personīgi ir bijis un visu redzējis, un tad caur ģenerālkomisāru varēs iesniegt Vācijas iestādēm plānu par Latvijas apdraudēto lauku iedzīvotāju evakuāciju uz Vāciju. Motivēt to varētu tādejādi, ka tie bēgļi, kas jau ir pie robežas, atpakaļ vairs netiek.

Otrā rītā Belizars Radziņš atnesa attiecīgu uzmetumu ar provizoriskiem datiem un no tā tika steidzīgi izveidots jauns evakuācijas plāns, kurā bija runa tikai par ienaidnieka ieņemto novadu zemniekiem un laukstrādniekiem, kuri brauca ar saviem zirgiem un pajūgiem, veda līdzi lopus un darba rīkus un kuŗus varēja izvietot pa Vācijas zemkopības apgabaliem un tūdaļ izlietot raža novākšanas darbā. Bija paredzēts, ka šīs bēgļu straumes vadītu pāri robežai un tālāk sadalītu un uzraudzītu pašu latviešu pārstāvji un šādā nolūkā Vācijā tiktu ierīkotas arī attiecīgas bēgļu pārstāvniecības. Šo plānu es iedevu parakstīt prof. Prīmanim un viņu tūlīt aizsūtīja ģenerālkomisāram.

Bet kad otrā dienā apspriedē pie

ģenerālkomisāra viņš par to nekā neteica, es sarunu novirzīju uz šo evakuācijas plānu. Un ģenerālkomisārs pavisam nevērīgi ieminējās, — jā, viņš esot saņēmis mūsu iesniegumu bēgļu lietā, bet pēc viņa domām Kurzemes dienvidu rietumu stūrī sablīvējušās bēgļu masas būtu jāpavirza mazliet atpakaļ un tās bēgļu straumes, kas vēl nākot, esot dots rīkojums aizturēt un izkliedēt viņpus Ventas. Iesniegto plānu paņēmis, ģenerālkomisārs to pavisam nevērīgi iemeta kādā atvilktnē. Viņš tā tad, acīmredzot, zināja savas priekšniecības ieskatus Berlīnē un plānu tālāk nevirzīja un par to Berlīni nemaz neinformēja. Ja vācieši nelaida pāri robežai zemniekus, kas brauca ar saviem zirgiem un lopiem, vezdami līdzi diezgan daudz pārtikas un labi prata lauksaimniecības darbus, bet Vācijā visās nozarēs un it sevišķi lauksaimniecībā bija liels darba roku trūkums, tad neapšaubāmi šai ziņā viņus vadīja kādi citi apsvērumi.

Evakuācijas jautājumu ģenerālkomisārs atvairīja. Bēgļu stāvoklim viņš aizvien centās paiet ļoti viegli gaŗām, itkā par to nemaz nebūtu vērts runāt. Bet par visu vairāk viņu interesēja propaganda, ko viņš bieži sarunās uzsvēra un atgādināja. Likās, ka tas viņam ir svarīgakais no visiem jautājumiem. Un īstenībā pašpārvaldes tā sauktai Kurzemes grupai ar Prīmani priekšgalā tā tad bija jāpastāv tikai no propagandas un propagandai. Šo propagandu ģenerālkomisārs prasīja nepārprotami un definitīvi. Vispirms no Prīmaņa un jau tūdaļ otrajā dienā pēc ierašanās Liepājā. Esot jāsniedz kāda deklarācija vai runa, kas ļaudīm iedvestu drošību un paļāvību.

„Draudzīgās pārrunās" tika dotas direktīvas šī deklarējuma pamattēzei un tās bija apm. tādas: Katrs lai paliek savā darbā un pilda savus pienākumus, par ģimenes locekļiem, sievietēm un bērniem rūpēsies vācieši, nogādājot tos drošībā uz Vāciju. Bet vīri paliek strādāt savas zemes aizsardzībai un tur, kur ielaužas ienaidnieks, tā aizmugurē sāk nesaudzīgu partizāņu karu (Tas nozīmē: ar rungām pret tankiem!, jo ieročus vācieši latviešu rokās negribēja dot). Šāda runa bija jātur Prīmanim un tā kā viņš nebija nekāds rakstītājs, tad tā bija jāuzraksta man. Otrā dienā runu cenzēja pats ģenerālkomisārs. Tekstu vācu valodā mutiski tulkoja viņa adjutants Grosmanis, kurš pēc tam, kad tekstuāli bija izdarītas mazas korektīves, uz rakstāmmašīnas turpat uzrakstīja runas vācisko formulējumu, ko sūtīja uz Berlīni, un pēc tā tad bija jāizgatavo galīgais runas latviskais teksts. Bet šīs deklarācijas izplatīšanas iespējas tomēr nebija vieglas, jo tad, kad krievi nebija nemaz vēl Dobelē, hitlerieši panikas pārņemti, bija pilnīgi sapostījuši visas lielās radio raidītāja ierīces Kuldīgā, ar ko varēja apkalpot visu Kurzemi. Tāpēc steigā tika ierīkots provizorisks raidītājs Liepājā, kura raidspējas gan daudz tālāk nesniedzās par Liepājas apkārtni. Šī raidītāja pirmajā atklāšanas dienā tad nu prof. Prīmanis nolasīja pašpārvaldes Kurzemes grupas t.s. deklarāciju, kuru iespieda arī Liepājas laikraksts „Kurzemes Vārds" ar virsrakstu „Tēvu zeme prasa".

Bet pēc tam ģenerālkomisārs tūdaļ sāka prasīt, lai arī es sakot kādu plašāku runu radiofonā. Bet

man toreizējā situācijā bija pilnīgi neiespējami kautko tamlīdzīgu darīt. Es nekad neesmu varējis runāt un teikt to, ko es nedomāju. Ko es esmu kādreiz rakstījis atklātībā vai teicis, es esmu aizvien apsvēris un teicis tikai ar pārliecību. Tāpēc katru uzrakstīto un svarīgākos gadījumos izteikto vārdu es ne tikai atzīstu, bet ar pilnu krūti varu aizstāvēt arī šodien. Bet ko es varēju teikt tagad? Viss tas, par ko es kādreiz domāju un kam ticēju, bija sabrucis un šķīda kopā. Latviešu tauta gāja pretim drausmīgam liktenim. Evakuēt vācieši latviešus neatļāva. Organizēties un slavas pilnā cīņā mirt uz savas zemes arī nē. To, ko un kā gribēja hitlerieši, es nekad nebiju teicis un vēl jo mazāk es to varēju darīt tagad, kad es tikai meklēju kādu iespēju, lai tiktu prom un varbūt mēģinātu reālizēt kādu citu ideju. Tāpēc es ģenerālkomisāram aizrādīju, ka nupat taču ir runājis Prīmanis un visu vajadzīgo pateicis. Man nav nekā jauna ko teikt. Būtu labāk, ja tagad runātu liepājnieki paši. Un tad arī tiešām vajadzēja pie mikrofona stāties liepājniekiem. Vispirms pilsētas galvam, kas daudz turējās pie Prīmaņa deklarācijas un otrā dienā arodu savienības vadītājam. Bet pēc divām dienām ģenerālkomisārs pieķērās atkal man un diezgan katēgoriski norādīja, lai taču kautko runājot. Es nebiju vēl paspējis aizbraukt un man nebija iespējams no runāšanas pienākuma izvairīties.

Runu es uzrakstīju saskaņā ar savu noskaņojumu un iekšējo pārliecību. Tā bija pesimistiskos toņos ieturēta. Pamatdoma: lielie pasaules notikumi, kas radušies neatkarīgi no mazās brīvību un patstāvību mīlošās latviešu tautas nostājas un gribas, ir vēlušies

pāri mūsu zemei un vispirms nolaupījuši mums dārgāko, kas mums ir bijis — mūsu neatkarību un brīvību un pēc tam ierāvuši mūs cīņā. Mēs esam cīnījušies par savas tautas svētākiem ideāliem. Lielākas un svētākas cīņas nav bijis nevienai tautai un mēs esam cerējuši, ka šī cīņa atdos mums mūsu ideālu piepildījumu. Bet kauju un iznīcības troksnis veļas atkal par mūsu zemi un neviens nevar palikt vienaldzīgs, domājot par tām dvēselēm, kas krīt ienaidnieka rokās. Un tad bija akcentēts, ka mēs nezinām, vai Augstais Dievs ar šiem notikumiem grib latviešu tautai tikai uzlikt lielo pārbaudījumu, vai arī tam ir ar latviešu tautu kautkas cits padomā. Bet cilvēcīgā patiesības izjūta un pasaules veselais saprāts nevar pielaist domu, ka kādas tautas cīņa par savu brīvību un vienkārši arī par savu eksistenci varētu būt bijusi veltīga.

Es iekārtoju tā, ka runa bija cenzējama tad, kad ģenerālkomisārs nebija aizsniedzams, jo tad man būtu varējusi iznākt ar viņu nesaprašanās. Runu cenzēja novada komisāra kultūras un propagandas lietu referents Dr. Ekards, kuŗš manā klātbūtnē, citus pienākumus kārtodams, pasauca tulku un lika tam runas latvisko tekstu nolasīt vāciski. Viņš varēja tam maz vērības piegriezt un tekstu akceptēja.

Pēc tam, kad runa bija radiofonā nolasīta, tās tekstu ar virsrakstu „Latviešu tauta liktenīgās dienās" iespieda „Kurzemes Vārds" pirmajā lapas pusē. Tas bija apm. 7 vai 8. augustā 1944. gadā. Man nav vairs pie rokas ne šīs runas teksta, ne arī „Kurzemes Vārda" numura, kur tā iespiesta, tāpēc es tās pamatdomu atstāstīju pēc atmiņas, jo, kad es, iz-

braucot no Latvijas, biju Vācijā arestēts un vēlāk no aresta atbrīvots, man nācās dzirdēt, ka mana aizbraukšana esot sacēlusi Liepājā un arī pārējā Latvijā lielas pārrunas un šī runa man pierakstīta kā peļama lieta. Ne tamdēļ, ka viņa sacīta, bet tās satura dēļ, kas nesaskanējis ar manu paša rīcību. Es esot teicis: „Katrs lai paliek savā vietā", bet pats otrā dienā aizbraucis. Es esot teicis: „Ar paceltiem karogiem mēs iesim ienaidniekam pretim", bet pats tūdaļ devies uz kuģi. Es esot runājis par dzimtenes mīlestību un citējis dzejnieka vārdus: „Kas tevi karsti nemīļo, nav vērts, ka tevi apdzīvo," bet pats tūdaļ šo dzimteni pametis kaunam un viņas liktenim.

Ja es būtu tā runājis un tā rīkojies, tad tā būtu peļama lieta. Bet patiesībā no šādiem teicieniem neviens manā runā nav atrodams un nekad nav bijis un vispār es šādus man pierakstītus vārdus nekad un nekur neesmu sacījis. Vārdus „Katrs lai paliek savā vietā" ir sacījis kāds cits un pavisam citos apstākļos. Teiciens par dzimteni „Kas tevi karsti nemīļo, nav vērts, ka tevi apdzīvo" ir pārāk sentimentāls, un manā stilā nav tādus vārdus lietot. Puspatiesības gan ir par paceltiem karogiem. Kādā uzrunā, kas īsi ir atreferēta arī „Tēvijā", ko es sacīju Rīgas operas darbiniekiem pirms 15. jūlija, kad vēl varēja domāt par cīņas iespēju un kad Himlera vietnieks nebija pateicis, ka ieroči latviešu rokās ir noziegums, runādams par latviešu tautas stāvokli es teicu, ka, ja tas nenoskaidrosies un nepavērsīsies uz labo pusi, uz tautas ilgu piepildījumu, bet mums būs lemts iet pretim baiguma pilnām dienām, tad ar izslietām galvām, ar paceltiem karogiem un „Dievs, svētī Lat-

viju" dziedot, mēs iesim *savam liktenim pretim*. — Tā tad daudz agrāk un kādā internā vienas iestādes darbinieku sanāksmē es biju gan runājis par iešanu ar paceltiem karogiem liktenim pretim, bet nevis par iešanu ienaidniekam pretim ar paceltiem karogiem. Un pēc tam tūdaļ es arī nebiju devies uz kuģi, kas notika tikai apm. mēnesi vēlāk. Ka manās runās ielika tādus vārdus un citēja tādus izteicienus, ko es nekad nebiju lietojis, tad to, acīmredzot, darīja diezgan labi informēti ļaudis, vai arī tiem to vajadzēja darīt kādā speciālā nolūkā. Bet stāstīt un palaist to varēja tikai tādiem cilvēkiem, kas manas runas nebija ne dzirdējuši, nedz arī paši laikrakstos lasījuši. Nekritiski cilvēki ļaunas vai pikantas lietas par citiem pieņem diezgan viegli un ja tādā veidā baumojumi dažādos variantos par mani kolportējās tālāk, tad gan var runāt par tā saucāmo priekšā teikto domāšanu, kas, jāpieņem, mērķtiecīgi ir izgājis no viena centra. Par zināmu nolūcību šai lietā varētu varbūt liecināt arī tas, kā ar šīm baumām bija saskāries bij. Nacionālā teātŗa direktors Jūlijs Roze. Kāds no cilvēkiem, kas šai lietā neapšaubāmi bija bijis pietiekošī labi un pareizi informēts, pieminētās baumas Rozem stāstījis kā patiesu jaunumu. Kaut gan es Rozi savā laikā biju atcēlis no teātŗa direktora amata un viņam pret mani varēja būt saprotams cilvēcisks sarūgtinājums, Roze tomēr baumu pareizību apšaubījis un sacījis, ka „tas nemaz nesaskan ar Unāma raksturu." Tad stāstītājs atteicis: „Tā jau arī patiesībā ir tikai anekdote, bet viņa labi velk."

6. ZVIEDRIJAS BRAUCĒJI

Tajās nedaudzajās dienās, ko es biju spiests pavadīt Liepājā, kad nevarēju tūdaļ projam tikt, es interesējos un papētīju arī nokļūšanas iespēju Zviedrijā. Bet augusta pirmajās 10 dienās tādu nebija. Visiem agrākiem pasākumiem Gestapo bija pārvilkusi pāri svītru. Varēja būt runa par braukšanu no Pāvilostas rajona vai no dažiem zvejnieku ciemiem Palangas virzienā. Bet Pāvilostā vācu policija laivas apsargāja un turienes zvejnieki bija ar mieru paņemt līdz tikai tad, ja viņi paši brauks pāri un paliks Zviedrijā. Bet kad viņi izbrauks, un vai vispār domā braukt, neviens nezināja pateikt. Tas nozīmēja braukt uz Pāvilostu un gaidīt, kad kāds no zvejniekiem domā laisties pāri jūŗai uz Zviedriju. Bez tam Pāvilostā bija bijuši un braukšanas iespējas pētījuši arī dažī redzamu Rīgas Gestapo aģentu tuvi radinieki. Jādomā gan, lai ne tur ko izspiegotu, bet gan, lai noskaidrotu un nodrošinātu sev pārbraukšanas iespējas. Dažī Nīcas zvejnieki gan bija ar mieru pārvešanu uzņemties, bet par to prasīja tik lielu samaksu skaidrā zeltā, ka to nebija kur ņemt. Pilnīgi par velti mani piesolījās uz Zviedriju aizvest agrākais Liepājas zvejniecības kooperatīva direktors Strazds, kuŗam pašam bija laba zvejas laiva un pietiekoši daudz degvielu, bet viņa laiva atradās iekšējā ostā un viņš nevarēja dabūt tai atļauju izbraukšanai jūŗā.

Bet tad kādu dienu, kad es kautko pārrunāju ar Prīmani un tur klāt bija arī Pavasars, ienāca kāds

kungs un stādījās priekšā par motorburenieka „Laimgaita" īpašnieku un kapteini Feldmani. Viņš sacīja, ka ar savu motorburenieku vēl nesen bijis nodarbināts pie planku vešanas no Pāvilostas uz Liepāju, bet krīzes dienām sākoties, viņš savu kuģi itkā remonta nolūkos novietojis ostā un viņam tagad esot plāns savākt uz sava kuģa iespējami daudz latviešu inteliģences, vietas tur esot 300-400 cilvēkiem un tad doties uz Zviedriju. Jau pa ceļam sastādīt kādu memorandumu, ko nosūtīt sabiedrotiem nolūkā glābt latviešu tautu no iznīcināšanas. Viņa kuģim degvielu netrūkstot, tās esot apgādājis apriņķa priekšnieks un pilsētas prefekts, kuŗi arī gribot braukt līdz. Uz kuģa jau atrodoties vairāki pasažieri un to mantas. Aizvest viņš esot paredzējis visu Liepājas inteliģenci. Viņam neesot nekādu spekulatīvu nolūku. Vēl esot vairākas vietas brīvas un viņš cerot, ka arī mēs brauksim līdzi. Kuģim vēl tikai trūkstot izbraukšanas atļaujas no ostas un tāpēc viņš lūdza, lai pašpārvalde mēģinot dabūt kuģi savā rīcībā, vai lai izgādājot tam izbraukšanas atļauju no ostas.

Feldmanis atstāja ideāla cilvēka iespaidu. Vēlāk es ar viņu tuvāk iepazinos. Viņš bija dievtuŗu draudzes loceklis un viens no tiem retajiem cilvēkiem, kas tajā laikā domāja par latviešu inteliģences glābšanu un par palīdzēšanu tautai. Šim nolūkam viņš bez jebkādiem ienākumiem nodeva savu kuģi, kurpretim citi šai laikā ar līdzīgām lietām iedzīvojās prāvos kapitālos. Prīmanis Feldmaņa ideju uzņēma skeptiski, Pavasars pret to bija atsaucīgs un tūdaļ pierakstīja Feldmaņa adresi, bet viņam nepatika

braukt uz Zviedriju, jo viņa kundze un Tautas palīdzības līdzekļi bija Vācijā. Par kuģa pārņemšanu pašpārvaldes rīcībā, vai par atļaujas izgādāšanu izbraukšanai nevarēja runāt. Feldmanis bija šai lietā iesaistījis par daudz cilvēku un kur daudzi kautko zin, tur nekas nevar iznākt. Viņš arī par daudz akli uzticējās cilvēkiem un drīz vien par šo kuģi un tā gaidāmo braucienu jau runāja puse Liepājas. Beigas bija tādas, kādas varēja paredzēt. Gestapo kuģi apķīlāja un tie, kam uz viņa bija mantas vai kas uz tā atradās paši, piedzīvoja nepatikšanas un pašu Feldmani laikam gan arestēja.

Nokļūt uz Zviedriju nevarēja, izbraukšanas apstākļi uz Vāciju, resp. noteikumi par izbraukšanu sāka kļūt aizvien stingrāki. Tāpēc es laikam 7. vai 8. augustā aizgāju pie ģenerālkomisāra, aprādīju viņam savu smago slimošanu iepriekšējā ziemā, sagrauto veselību un ka man ir piešķirta ārstēšanās iespēja Gleichenbergas kūrvietā. Ģenerālis Dankers man ir piešķīris atvaļinājumu un komandējumu uz Vāciju, kas vēl ir spēkā. Es lūdzu, lai ģenerālkomisārs neliek šķēršļus manai izbraukšanai uz Vāciju. Ģenerālkomisārs atbildēja, ka viņš manu stāvokli labi saprotot un manai izbraukšanai piekristu, bet tas neatkarājoties no viņa, bet gan no Latvijas jūras komandanta. Visi, kas esot jaunāki par 60 gadiem un uz kuriem varētu attiekties iesaukšana vai norīkošana aizsardzības darbos, nevarot bez komandanta atļaujas izbraukt. Iesaukšana mani vairs nevarēja skārt, jo nerunājot par toreizējo veselības stāvokli, jau 1929. gadā kaŗaklausības komisija, pēc pārbaudes Rīgas kaŗa slimnīcā, mani bija atbrīvojusi

no kaŗadienesta. Es biju Rīgā aizmirsis savu kaŗaklausības apliecību, bet šāda teksta zīmogs bija iespiests arī manā pasē, gan tikai latviešu valodā. Tāpēc bija svarīgi šo iespiedumu pasē pārtulkot un kā izrakstu apliecināt vācu valodā. Tam būtu bijusi nozīme vai nu izbraukšanas gadījumā vai arī, ja kāds vācu virsnieks iedomātos uz ielas aizturēt un paņemt līdz kautkādos darbos, kāds piemērs bija uz kuģa, kad mēs iebraucām Liepājā un kādi gadījumi arī bija bijuši Liepājā. Aizgāju uz latviešu kaŗa pārvaldi kā uz piekritīgu iestādi kaŗaklausības lietās, uzrādīju savā pasē iespiesto apliecinājumu ar zīmogiem un parakstiem un lūdzu man to kā oficiālu izrakstu apliecināt vācu valodā. Kaŗa pārvaldes priekšnieks plkv. leitn. Bērziņš, mans bijušais grāmatvedis Kultūras fondā, jau gribēja dot rīkojumu izrakstu izdarīt un apliecināt, bet tad starpā metās Skrēbers, iekšlietu ģenerāldirekcijas agrākais sekretariāta vadītājs. Tagad viņš bija Bērziņa adjutants, tulks un kancelejas pārvaldnieks vienā personā.

Skrēbers sacīja, ka šādu apliecību Kaŗa pārvalde neesot kompetenta no pases izrakstīt. Aizrādīju, ka pēc manām domām viņa tieši ir kompetenta to darīt, jo tas attiecas uz kaŗa klausību. Pirms pāris dienām Skrēbers ar savu parakstu un varbūt, ka pat bez Bērziņa ziņas, bija izdevis ne tikai kādu apliecinātu izrakstu, bet apliecību mana departamenta ierēdnim Igaļam, ka viņš ir kaŗa dienestam nederīgs (kaut gan vēlāk, pretēji, Skrēbera apliecībai, viņu kaŗa dienestā iesauca). Tieši šis apstāklis mani ierosināja iet uz kaŗa pārvaldi, lai tā apliecina manas pases izrakstu. Bet tagad Skrēbers sacīja, ka Kaŗa pārvalde nav

kompetenta izrakstu kaŗaklausības lietās apliecināt un tam beidzot piekrita arī mans bijušais grāmatvedis, kuŗš smaidīdams un gribēdams radīt humoru, bet ar dziļu rūgtumu balsī sacīja: „Kungi jau no mums nu tagad grib apliecības un aizbrauc, bet mums šeit, ūdeņu un ienaidnieka aplenktiem, ir jāpaliek un beidzot būs jāiet noslīcināties vai pakārties, jo mums nedod pat ieročus. Es esmu kaŗa pārvaldes priekšnieks un vienīgais man izdotais ierocis ir zīmulis un ja tu negribi krist lielinieku rokās, tad vienīgais līdzeklis atliek labi glumi ieziepēt striķi."

Es par savas pases izraksta lietu tad arī vairs nerunāju. Tikai tai dienā, kad es no Liepājas braucu prom, Skrēberam kaŗa pārvaldē laikam nebija nekāda darba, jo viņš no plkst. 7 rītā līdz plkst. 1, kad kuģis pacēla enkuru, nostāvēja ostmalā un žēli noskatījās uz aizbraukt sagatavojušos kuģi un visos pasažieros, kas tajā iekāpa.

Par izturēšanos Kaŗa pārvaldē es ieminējos Prīmanim un viņš rokas nocilādams sacīja: „Jā, tā tas pie mums latviešiem ir." Bet viņš varot dot man citu labu padomu, tikai lai nevienam nesakot, ka tas nācis no viņa. Lai es rīkojoties tāpat kā tagad darot visi pārējie, lai aizejot pie notāra un tā apliecinātu manu pases izrakstu piekritīgas iestādes ievērošot tāpat kā Kaŗa pārvaldes apliecinājumu. Tā es darīju un prof. Prīmanim bija taisnība.

7. PIE JŪŖAS KOMANDANTA

Visvairāk daudzinātā amatpersona Liepājā bija Latvijas jūŗas komandants. Viņu pieminēja vācieši un latvieši. Viņš izšķīra un kārtoja izbraukšanas lietas, viņam prasīja ieročus, viņš kārtoja militāros jautājumus, pie viņa uz apspriedēm un pēc informācijas gāja ģenerālkomisārs. Viņš bija augstākā militārā dienesta persona Kurzemē. Jūŗas komandanta tiešais uzdevums bija pārzināt visas Latvijas ostas un jūŗas satiksmes ceļus, kā arī rūpēties par to drošību. Viņa rokās tā tad saplūda svarīgi militārie un informācijas avoti. Liepājnieki par šo jūŗas komandantu, kādu admirāli, kuŗa vārds man ir aizmirsies, zināja stāstīt, ka viņš personīgi esot diezgan simpātisks un latviešiem labvēlīgi noskaņots.

Tāds iespaids radās arī man par viņu, kad es ar to iepazinos Kalpaka 25 gadu nāves dienas piemiņas svinībās Airītēs. Tur šis admirālis uzņēma pat ar humoru kādu mazu pārpratumu, kas itkā varēja skārt viņa pašu un vācu bruņoto spēku prestīžu un par ko kāds cits, mazliet iedomīgāks vācietis, būtu sacēlis skandālu ar nepatīkamām sekām. Bez rīdziniekiem uz svinībām Airītēs bija ieradušies arī vadošo Liepājas latviešu un vācu iestāžu pārstāvji. Starp citu novada komisārs, un bija pieteikts, ka viņš noliks vainagu Latvijas ģenerālkomisāra vārdā un Liepājas pilsētas galva man pieteica, ka vainagu esot atvedis un nolikšot arī Liepājas jūŗas komandants. Izkārtojot runātāju un vainagu nolicēju kārtību, es kā pirmo paredzēju pašpārvaldes vadītāju Dankeru,

pēc tam latviešu leģiona ģenerālinspektoru, tad Kurzemes novada komisāru kā Latvijas ģenerālkomisāra pārstāvi un pēc tam minēto admirāli kā Liepājas komandantūras vaiņaga nolicēju u.t.t. Pie Kalpaka mūzeja tādā kārtībā tad arī sagrupējās vaiņagu nesēji un kopā ar viesiem devās uz Kalpaka pieminekli. Bet kad admirālim kā ceturtajam pienāca kārta runāt, viņš vaiņagu nenolika no Liepājas jūras komandantūras, bet runāja kā vācu bruņoto spēku virspavēlniecības pārstāvis un vaiņagu nolika visu Vācijas bruņoto spēku un „fīrera" vārdā. Pēc protokola tas nu pavisam nebija. Ja Dankeram kā oficiālajam latviešu tautas pārstāvim latviešu nacionālā varoņa piemiņas svinībās vajadzēja runāt un vaiņagu nolikt pirmajam, tad pēc viņa tūdaļ bija jādod vārds Vācijas bruņoto spēku pārstāvim un tikai tad leģiona ģenerālinspektoram vai Latvijas ģenerālkomisāra pārstāvim.

Bet šo neveiklību, kas bija radusēs aiz pārpratuma — tamdēļ, ka Liepājas pilsētas galva, stāvokli nezinādams vai neizprazdams, bija admirāļa uzdevumu nepareizi pieteicis, admirālis pats nelikās nemaz manam un neizrādīja nekādu apvainotību, kas pie vāciešiem bija reta parādība. Vēlāk pie brokasta galda mūzejā sēdot, es admirālim uz pārpratumu aizrādīdams, par šo neveiklību atvainojos. Bet viņš tikai smiedamies noteica: „Ach, das war ja nur ein kleiner Schönheitsfehler," un tūdaļ pārgāja uz citu sarunas tematu, sīki interesēdamies par Latvijas brīvības cīņām 1919. gadā, par kuŗām viņš izsacījās atzinīgi un ar simpatijām.

Šo sarunu atcerēdamies, es iedomājos Latvijas

jūŗas komandantu Liepājā tagad apmeklēt. Man bija 2 nolūki: es gribēju mēģināt vēl kautko noskaidrot par evakuāciju, vai tiešām šai ziņā nebūtu kas grozījies, varbūt būtu cerības uz plašākām iespējām un ja nē, vai viņš varbūt dotu piekrišanu man izbraukt no Liepājas? Bet galvenais, es domāju sarunā kautko uzzināt par vispārējo stāvokli, par ko ziņas Liepājā bija trūcīgas. Arī komandants atcerējās mūsu iepazīšanos un sarunu Airītēs.

Sarunu sākot, aprādīju, ka esmu atnācis pie viņa laikā, kas latviešu tautai ir drūms un drāmatisks, jo ienaidnieks jau ielauzies plašos mūsu zemes novados un ka tapēc visiem tiem, kas no ienaidnieka okupētiem apgabaliem izbēguši, zaudējuši visu savu mantu un nereti pat ģimenes locekļus, ir saprotama vēlēšanās izbraukt uz Vāciju, lai tādējādi varbūt paglābtu savu kailo dzīvību. Komandants uzmanīgi klausījās un nekā neiebilda. Es jautāju, vai nebūtu iespējams paplašināt un vairāk veicināt šo bēgļu evakuācijas iespējas? Komandants atbildēja, ka pa jūŗas satiksmes ceļu, kas esot viņa zināšanā, pagaidām lielākas praktiskas iespējas neesot, jo patlabanējie apstākļi pieejamo kuģu tonnāžu prasot citiem, ne mazāk svarīgiem uzdevumiem. Bet vēl jau esot iespējams arī zemes ceļš, ko varot lietot sievietes ar bērniem un eventuālai iesaukšanai nepakļautie vīrieši. Aizrādīju, ka pie robežas un tās virzienā sablīvējušās prāvas bēgļu masas, bet netiek robežai bez atļaujām pāri un atļaujas ne novada, nedz ģenerālkomisārs neizsniedz. Tā nu neesot viņa, bet Berlīnes civīlo iestāžu kompetence, kuŗu uzdevumā rīkojoties vietējā civīlā pārvalde, teica komandants

un piebilda, ka tomēr arī visas iespējas aizbraukt pa jūras ceļu neesot izmantotas, jo šajās dienās daži kara transporta kuģi aizbraukuši uz Vāciju. Tajos bijis zināms skaits vietu paredzēts civīliem bēgļiem, par ko paziņots vietējai civīlai pārvaldei, bet visas civīlo bēgļu vietas nebijušas aizņemtas.

Aizrādīju, ka tas notiek tamdēļ, kā izbraukšanas atļaujas izsniedz ļoti ierobežoti un galvenokārt tikai sievietēm un bērniem, bet uz svešu zemi un svešos apstākļos braukt un šķirties, varbūt pat uz visiem laikiem, no saviem vīriem, bērniem vai tēviem, kas pie tam nav armijā, nedz kaŗam svarīgos uzņēmumos, nav nebūt viegli un tāpēc daudzas ģimenes cenšas palikt kopā, vienalga, lai arī kāds liktenis būtu sagaidāms. Tāds nu, diemžēl, esot norādījums, iebilda komandants, neizlaist no Latvijas tos, kas varētu būt derīgi armijai. Es atbildēju, ka pirms dažām dienām, vēl Rīgā būdams, esmu runājis ar latviešu leģiona ģenerālinspektoru un tas paskaidroja, ka jaunus latviešu kontingentus leģionā iesaukt tuvākā laikā nav paredzēts, atskaitot dažus jaunākos gada gājumus, par ko ir agrāks lēmums, bet arī to pašu reālizē ar lielu gausību. „Cita lieta būtu," es sacīju, „ja visi šie vīrieši varētu saistīties kādā ārpus leģiona un armijas esošā aizsardzības vienībā, piem. aizsargos un ja tiem būtu iespējams dabūt ieročus un apbruņojumu, tad tie varētu lielā mērā būt piepalīdzīgi ienaidniekā atvairīšanā, kā tas jau tagad daudzās vietās notiek. Un tauta tiešām to tā arī grib." —

Civīliem iedzīvotājiem ieroči viņam šīm nolūkam esot vairākkārt lūgti, bet viņš nekā tamlīdzīga

nedrīkstot izsniegt bez savas militārās priekšniecības pavēles vai norādījuma, atteica komandants. „Bet, ja tautai," es sacīju tālāk, „nav iespējas briesmu brīdī aizstāvēt savu eksistenci un savu dzīvību, vai vismaz daļēji piedalīties šai aizstāvēšanas cīņā un nav arī iespējams no briesmām nekur projām tikt, tad tas rada bezmērķīgu un bezcerīgu noskaņojumu. Šodien latviešu tauta ir kā ceļinieks, kas mežā iegājis un pazaudējis acu gaismu un nezin vairs kur kāju likt, uz kuŗu pusi taustīties, kā no biezokņa izkļūt." —

„Jā, apstākļi ir smagi, ļoti smagi", manus pesimistiskos izteicienus nekorriģēdams, bet tiem itkā piebilsdams, teica komandants un tad turpināja: „Latvijā dzīvodams, es esmu iepazinies ar latviešu tautu un esmu iemācījies tās centienus un sasniegumus augsti vērtēt. Un tagad man viņas likteņa ir tiešam ļoti žēl. Bet runa jau nevar būt tikai par latviešiem un šo skaisto zemi vien. Kaŗš ir ciets un nežēlīgs", sacīja komandants un palika klusu.

Arī man nebija vairs ko jautāt, nedz teikt. Es biju tikai dabūjis pastiprinājumu tām patiesībām, kas kopš laba laika vairs nebija svešas.

Tad augšā celdamies, lai atvadītos, es jautāju, vai viņam būtu iebildumi, ja es gribētu no Liepājas aizbraukt uz Vāciju? „Kā jums ir ar kaŗaklausības lietām?" prasīja komandants. Atbildēju, ka esmu 42 gadus vecs un armijā nekad neesmu dienējis, jo pēc pārbaudes kaŗa slimnīcā, esmu atzīts par kaŗadienestam nederīgu. „Tad jūs varat braukt," sacīja komandants, „tikai žēl, ka šodien un rīt no Liepājas uz Vāciju neizies neviens tvaikonis, bet pēc dažām dienām gan kāds lielāks kuģis vēl ies un ar to

jūs varēsiet aizbraukt." Ieprasījos, vai tas varbūt nozīmē, ka tas varētu būt pēdējais kuģis, ar ko civīlistiem iespējams aizbraukt? „Tas nebūt nav teikts, bet pirmā vietā, protams, stāv militārā transporta intereses", atbildēja komandants un es no viņa atvadījos.

Nākošā dienā kļuva zināms, ka Latvijas jūras komandantu no Liepājas aizsauc. Viņam bija iecelts vietnieks. Tas bija ieradies un stājies jau darbā. Gāja valodas, ka iepriekšējais komandants aizsaukts par simpatizēšanu 20. jūlija sazvērestības dalībniekiem. Pie jaunā komandanta priekšā stādīšanās vizītē es aizgāju kopā ar prof. Prīmani. Tas rādījās būt liels optimists un runāja apm. tādā pašā garā kā ģenerālkomisārs.

8. HITLERIEŠU PLĀNI LATVIJĀ

Nacionālsociālistiskās Vācijas rīcību kaŗa laikā bieži noteica nejaušība vai pārgudrība. Nejaušība ar „pārgudrību" pavadonībā bija tad, ja notikumi pārsteidza, un augstākie ierēdņi vai apakšvadītāji nespēja uz augšu pēc norādījumiem prasīt. Bet pašiem patstāvīgas rīcības tiesības tiem nebija, jo nekur patstāvīga domāšana un rīkošanās tā nav izskausta kā diktatūras valstīs, kur nav arī nekādas vispārējas sabiedrisko interešu un atklāti veidotas vadlīnijas. Visur valda tikai priekšā teiktā domāšana. Bet „pārgudrība" izpaudās tad, ja notikumi pārsteidza pašu vadību un tai nebija laika apstākļus pārdomāt, vai arī tā negribēja no saviem iedomātiem principiem atkāpties un tai nebija drosmes savas kļūmes atzīt.

Bet tas, kas saistījās ar svarīgu mērķu reālizāciju, bija ilgi un labi izplānots. Tāda bija hitleriešu politika austrumos un Baltijas telpā. Tā nebija nepārdomāta vai nejauša. Uz uzvaru cerēdami, nacionālsociālisti bija izplānojuši austrumu telpu pārvērst par vāciešu telpu, kur valda vācu asinis un vācu gars. Īstenībā tas vācu valdībā oficiāli bija jau izlemts 1941. g. 16 jūlijā (sk. 16. jūlija protokolu u.c. rīkojumus pirmajā grāmatā). To pašu man kādreiz, iereibumā savaldīšanos pazaudējis, vaļsirdīgi pateica arī Dresslers — Latvija būšot vācu apgabals (Gau). To pašu apstiprināja kāds cits augstāks nacionālsociālistu partijas vīrs, kas jau 1941. g. rudenī bija nozīmēts par Rostovas apgabala

ģenerālkomisāra palīgu. Viņš tad dzīvoja Rīgā, ar austrumu apstākļiem iepazīdamies un krievu valodu mācīdamies, un gaidīja, kad varēs braukt uz savu jauno darba vietu.

Savus īstos nolūkus un jau sen pieņemtos lēmumus par Baltijas telpu nacionālsociālisti prata labi maskēt. Bet kad hitleriešu noteicējai vadībai bija skaidrs, ka karš vairs nav uzvarams un Baltijas telpa nav noturama, viņai bija laika pietiekoši dažādiem izplānojumiem, kā no šī apstākļa iegūt saviem mērķiem maksimālo labumu. Tas hitleriešiem bija skaidrs jau 1944. g. agrā pavasara mēnešos un arī Rozenbergam, kad viņš otrreiz bija Rīgā. Kad es atceros visu notikumu nepārtraukto iekšējo norisi, ar ko man kopš tā laika nācās saskārties, tos novērot un zināmu secinājumu sakarībā sasaistīt, tie visi to nešaubīgi apliecina. Nacionālsociālistu šī laika plānojumus Latvijā un pārējā Baltijas telpā var iedalīt 3 fazēs jeb 3 atsevišķos savstarpējā sakarībā esošos plānos.

Pirmais plāns: izvākt no Baltijas telpas visas iespējamās materiālās rezerves un ar cīņām šo telpu atstājot, līdz pēdējai iespējai šai cīņā iesaistīt un izmantot arī vietējās tautas, bet pēc tam pamest viņas ienaidnieka varā savam liktenim (frontei ātri uz rietumiem atpakaļ virzoties, plašāka evakuācija arī nebija domājama), un pie tam divos nolūkos: a) ienaidnieka aizmugurē vācu veicinātas un organizētas notiktu sīvas partizāņu cīņas un hitlerieši ar to iegūtu sev zināmu militāru atslogojumu uz baltiešu organizētās nāves cīņas konta; b) bija sagaidāms, ka tāpēc boļševiku izrēķināšanās ar

baltiešu tautu dzīvo spēku būs ļoti liela, tāda, kas saviļņos visu Eiropu. Protams, šādam pat liktenim būtu pakļauta arī Somija. Tad hitlerieši nāktu ar miera piedāvājumu rietumu sabiedrotiem un kā uz biedinošu piemēru norādītu uz Baltijas telpu, ka tāds liktens, kā šo zemju iedzīvotājus, var skārt arī pārējo Eiropu. Sabiedrotie tad varbūt slēgtu mieru, jo par to iestātos arī attiecīgam noskaņojumam sagatavota neitrālo valstu sabiedriskā doma. Vācieši tad varētu pie savām robežām krievu spiedienu apturēt un arī tos piespiest slēgt mieru, vai arī sākt pret tiem jaunu ofensīvi. Šī plāna pirmsākumi vācu ārlietu ministrijā meklējami jau 1943./44. g. ziemā. Šādu miera ofensīvu viņi domāja ievadīt caur Zviedriju un šai nolūkā kā šī plāna pavedienu audējs uz Zviedriju vairākkārt brauca un tur ilgāku laiku uzturējās vācu ārlietu ministrijas ierēdnis Dr. Kleists. Uz Stokholmu braucot, viņš vairākkārt bija arī Rīgā un man kādās vakariņās bija ar viņu saruna, pēc kuŗas varēja nojaust, ka viņa uzdevumi un pavedieni iet šādā virzienā.

Šajā pat virzienā, cik varēja noprast, darbojās arī kāds cits vācu ārlietu ministrijas ierēdnis Šteins, kas līdz kaŗa sākumam bija strādājis vācu vēstniecībā Maskavā un reizē ar grafu Šūlenburgu atstājis Krieviju. Tāpēc arī vācu ārlietu ministrija un ostministrija jau agrā pavasarī Rīgā meklēja un gribēja apzināt lektorus, kas būtu ārzemēs pazīstami un varētu runāt un stāstīt par boļševisma metodēm un briesmu darbiem, tāpēc hitlerieši negribēja evakuēt no Latvijas uz Vāciju iedzīvotājus un izdeva stingru izbraukšanas aizliegumu, atskaitot pāris tūkstošu

cilvēku, ko viņi bija nodomājuši izvest, kas būtu bijis tiem derīgs techniskais spēks un tādus, kas būtu bijuši derīgi kā dzīvs propagandas materiāls viņu domātai miera ofensīvei.

Bet 20. jūlija notikumi — kā politiskā ziņā, tā arī tā demoralizējošā iespaida dēļ, ko tie bija atstājuši uz lielu vācu bruņoto spēku daļu, ņēma iespēju mēģināt šādu miera ofensīvu ievadīt.

Notikumu attīstības gaitā tāpēc no šī plāna pirmās fazes izveidojās otra faze, resp. radās jauns plāns. Ja pirmo plānu acu priekšā turot, virspavēlniecības pārstāvis stāvokli austrumu frontē presei bija novērtējis tā, ka austrumu frontei jāupurējas un jācieš rietumu frontes labā, tad šai fazei izgaistot un vadoties no otrās fazes apsvērumiem, nāca deklarējums un rīkojums austrumu fronti, it sevišķi ziemeļu daļā, aizstāvēt. Pēc otrā (mazliet pārveidota pirmā) plāna, ienaidniekam ieņemot vienu Latvijas novadu pēc otra, centās izvākt sievietes un bērnus, bet vīriešiem bija jāpaliek iekšā, cik vajadzīgs stiprināt fronti ar grāvīšu rakšanu u.tml., bet galvenais, ka bezizejas stāvoklī iedzītiem, tiem ienaidnieka aizmugurē vajadzēja iet mežos un pārvērsties par partizāņiem, ar to vājinot ienaidnieka spēkus un nedrošu padarot viņu aizmuguri (gandrīz burtiska pirmā plāna viena daļa). Daļai no šiem cilvēkiem ģimenes bija izvāktas, bet pašiem cita ceļa nebija kā iet mežā. Tāpēc tik definītīvs bija ģenerālkomisāra norādījums Liepājā, lai pašpārvaldes Kurzemes grupas deklarācijā ieteic visiem ienaidnieka aizmugurē sākt nesaudzīgu partizāņu karu (skat. „Kurzemes Vārdu" 1944. g. 4. vai

5. augustā pirmo lapaspusi). Bet dažas no uz Vāciju izvestām sievietēm un bērniem būtu atkal bijis dzīvs propagandas materiāls par lielinieku briesmu un varas darbību, kas iznīcinājuši šo ļaužu ģimenes galvas, vīrus, tēvus u.t.t. Šai pašā nolūkā hitlerieši atļāva slepeni aizbraukt uz Zviedriju arī dažiem tādiem ļaudīm, kas varēja šos viņu plānus veicināt un arī tur eventuāli noderēt par dzīvu propagandas materiālu pret boļševismu.

No šī plāna atkāpties, vai pārveidot to jaunā trešajā fazē, vāciešus piespieda krievu rīcība ieņemtajos Latvijas apgabalos. Tikko krievi bija ieņēmuši daļu Latgales, Augšzemgales stūri un Malienu, viņi visos pagastos un pilsētās tūdaļ sapulcināja visus vīriešus un kas bija derīgi frontei un jau kādreiz bijuši kaŗavīri, tos tūdaļ apbruņoja un speciālā uzraudzībā sagrupētus sūtīja cīņās pret vāciešiem. Tos, kas armijā nekad nebija kalpojuši, ātri apmācīja un tāpat sūtīja cīņās. Pārējos un specīgākās sievietes iedalīja darba grupās, kas kalpo un palīdz frontei. Tā krievi varēja savus spēkus papildināt uz vietām, bez tālas cilvēku transportēšanas. Tas krievu pozicijas stiprināja, bet vācu jūtami vājināja. Hitleriešu rīcības dēļ, kas atkāpjoties, mūsu zemē visu iespējamo pievāca, visas ierīces spridzināja, demolēja un ēkas bez jebkādas vajadzības nodedzināja, sašutums pret hitleriešiem bija izvērties liels un otrpus frontes palikušo latviešu iesaistīšana cīņā pret vāciešiem tamdēļ arī no krievu viedokļa nebija tik bīstama.

Tāpēc Baltijas frontes komandieris ģen. Šerners, vēlākais feldmaršals, pieprasīja Vācijas valdībai

izvākt no apgabaliem, ko atstāja krieviem, visus civīliedzīvotājus. Vācu valdība šo pieprasījumu ievēroja un sāka konsekventi reālizēt. Hitlerieši vadījās arī vēl no citiem apsvērumiem: uz Vāciju evakuētie simti tūkstoši latviešu automatiski pārvērtās par vācu bruņošanās rūpniecības strādniekiem. Un ģenerālis Bangerskis, 20. februārī Potsdamā nolasot latviešu nacionālās komitejas, vai pēc Himlera rīkojuma radītās latviešu atbrīvošanas komitejas deklarāciju, kuŗā uzsvēra, ka nu „mēs atkal paši varam stāties pie savas valsts un savas tautas dzīves veidošanas darba," par šiem aizvestajiem strādniekiem sacīja: „Darbs ir vienīgā pretvērtība, ko mēs varam sniegt Lielvācijas tautai par mūsu zemes aizsardzību un par to viesmīlību, ko viņa parāda mūsu bēgļiem. Es uzskatu par savu pienākumu brīdināt visus tos, kas izvairās no ražīga darba, iedomājoties, ka viņiem nav nekādu pienākumu pret tiem, kas mums dod patvērumu, nedz pret Latvijas nākotni. Neviens nedrīkst būt liekēdis pie tautas, kas liek cīņā visus savus spēkus un līdzekļus savas un līdz ar to mūsu labākas nākotnes nodrošināšanai no boļševisma briesmām" (Sk. „Latvju Balss" 1945. g. 24. febr. numuru).

Ir tiešām apbrīnojami, ka jau Vācijas pēdējās agonijas brīdī bija ļaudis, kas ar vācu bruņošanās rūpniecības darba veicināšanas ideoloģijas sludināšanu vēl cerēja sākt Latvijas valsts atjaunošanas darbu no mirstošā nacionālsociālisma žēlastības! Šo pašu domu tai pat laikā izteica divos viens otram sekojošos ievadrakstos „Latvju Balsī" agrākais „Pērkoņkrusta" līdzvadītājs un Kaŗavīru

palīdzības priekšnieks Andersons ar virsrakstu „Latvija būs", jo — „vācu vadība to ir apsolījusi". Šādas domas un šāda ideoloģija bija vajadzīga nacionālsociālistu plānojuma trešās fazes izpildījumam, jo tad dzimteni un mantu un lielā vairumā arī piederīgos zaudējušie un gandrīz izmisumā nokļuvušie — 180.000 bēgļi bija cītīgāki strādnieki un vācu iestādēm nebija tik daudz jābažījas, ka tie varētu radīt kādas disonances vai nemierus.

9. PAŠPĀRVALDES IESNIEGUMS ZIEMEĻU FRONTES VIRSPAVĒLNIEKAM 15.8.1944.

Bet nu palūkosimies vēl mazliet atpakaļ uz Rīgu un Vidzemi. Kad kaŗa darbības norisē hitlerieši no saviem Baltijas plāniem sāka iedzīvināt otro fazi, Latvijas pašpārvalde spēra kādu neparastu, bet apstākļu diktētu soli, lai mēģinātu kaut ko darīt kaut vai īslaicīgai stāvokļa saglābšanai Vidzemē un Rīgā — vai arī goda pilnai bojā ejai. Protams, nebija gandrīz nekādu, vai ļoti maz cerību, ka mēģinājums sekmēsies.

Lielā katastrofa tad vairs neatradās Latvijas durvju priekšā, bet tās daļai bija jau pārvēlusēs pāri. Bija kritusi netikai Jelgava un Tukums, no kuŗa krievi bija izlauzušies līdz pat jūŗai, bet bija okupēta arī lielākā daļa Zemgales, daļa Kurzemes, Latgale un daļa Vidzemes. Vāciešiem vairs nebija vienotas, noslēgtas un pārskatāmas ziemeļu frontes. Šīs armijas daļas bija lielā mērā demorālizētas un izkliedētas. Daļa atradās Igaunijā, daļa Vidzemē, daļa vēl Krievijas pierobežā, bet Kurzemes atlikušajā daļā, kā jau atzīmēts, vairs nebija nekāda vācu kaŗaspēka.

Šai laikā Latvijas pašpārvalde ar 5 ģenerāldirektoru parakstiem (tik vien ielenktajā Rīgā tad vēl bija palikuši) iesniedza vācu bruņoto spēku ziemeļu grupas virspavēlniekam (Siguldā) rakstu, kas apstiprina to, kas par apstākļiem Latvijā jau iepriekš teikts pēc personīgās pieredzes. Raksturīgi, ka raksts iesniegts ziemeļu frontes virspavēlniekam tieši. Tas

nesaskanēja ar parasto kārtību un reglamentu. Latvijas pašpārvalde, saskaņā ar okupēto austrumu apgabalu ministrijas 7.3.42. rīkojumu, bija tikai ģenerālkomisāriāta palīgiestāde un sarakstīties varēja tikai ar viņu, vai ar viņa starpniecību iesniegt rakstus tālāk virzīšanai citām piekritīgām vācu iestādēm. Bet ģenerālkomisārs tad vairs nebija Rīgā, viņš bija jau aizbēdzis uz Liepāju, viņa vietu Rīgā gan vēl izpildīja viņa palīgs saimniecības lietās Dr. f. Borke, bet vispār vācu civīlās pārvaldes darbība Rīgā tad jau bija pajukusi, tiešu civīlo sakaru ar Berlīni arī vairs nebija. Jautājumi, par ko raksts iesniegts, attiecās uz kaŗa darbību un tās joslām Latvijas territorijā. Kad agrāk par to runāja ar ģenerālkomisāru, viņš bieži atbildēja, ka šie jautājumi ietilpst ne civīlo, bet militāro iestāžu kompetencē, kur civīlā pārvalde nevar iejaukties. Tāpēc tad arī pašpārvalde, neievērojot parasto kārtību, rakstu par stāvokli Latvijā iesniedza ziemeļu frontes virspavēlniekam, cerībā, ka tas varbūt aizsniegs arī pašu Hitlera stābu.

Šis raksts izsaka šādas patiesības:

1) Latvijas pašpārvalde un tauta uzskata, ka viņai draud pilnīga iznīcināšana;
2) vācu armija atkāpjoties, Latvijā atstāj tikai sadedzinātu zemi; iedzīvotājus izdzen no dzīves vietām, iznīcina un nodedzina zemnieku mājas, paraugsaimniecības un sādžas, bet ugunsdrošas ēkas saspridzina;
3) tikai nedaudziem pilsētniekiem (galvenokārt rīdziniekiem un liepājniekiem) ir dotas cerības pa jūŗas ceļu paglābties Vācijā;

4) latviešu tauta negrib savu vēsturi noslēgt neslaveni, bet tikai ar izmisuma cīņām — līdz pēdējam vīram — bojā iet (sk. salīdzinājumu ar franču flotes bojā eju V, 7). Tāpēc pašpārvalde lūdz šim nolūkam dot latviešu tautai ieročus.

Raksta saturs, kam stāvokļa raksturošanai ir svarīga un principiāla vēsturiska nozīme, tulkojumā ir šāds:

Latvijas pašpārvalde Rīgā, 15. augustā 1944.

Ziemeļu frontes virspavēlnieka kungam.

Bruņoto spēku virspavēlniecības pārstāvis š.g. 13. jūlijā ārzemju presei ir paskaidrojis, ka frontes iztaisnojums vai saīsinājums Baltijas telpā nenotiks un vācu bruņotie spēki Baltiju kā eiropeisku telpu katrā gadījumā aizstāvēs un noturēs. Tālāk vācu armiju virspavēlnieks Baltijas telpā 14. jūlijā š.g. izlaida uzsaukumu latviešu tautai, kurā noteikti uzsvēra, ka vācu bruņotie spēki latviešu tautu pasargās no draudošās iznīcināšanas.

Diemžēl, pēdējie notikumi šiem latviešu tautas ar sajūsmu uzņemtiem paskaidrojumiem ir aizsteigušies garām. Apm. puse Latvijas territorijas ir jau kritusi boļševiku rokās, arī atlikusē telpas daļa ir sašķelta un tiek aizvien vairāk sašaurināta. Bez valstiskas eksistences palikusē latviešu tauta tagad sajūt arī savas tautiskās eksistences apdraudējumu, viņas priekšā stāv iznīcināšana.

Latviešu tautai ir pilnīga izpratne tam, ka spiedīgi apstākļi padara neiespējamu negrozīgu pieturēšanos kādreiz pieņemtiem militāriem

plānojumiem. Viņa samierinājas ar domu, ka tālāku viņas dzimtenes apgabalu atstāšana ienaidniekam, ir tikai pagaidu parādība, un ka pēc galīgas uzvaras no mājām, sādžām un pilsētām izbēgušie agrāk vai vēlāk varēs savās dzīves vietās atgriezties atpakaļ. Bet šo latviešu tautas ticību un paļāvību satricina notikumi, kas liek šaubīties, vai arī vācu aprindām ir tāda pat paļāvība.

Latviešu tauta nevar saprast, kamdēļ latviešu zemnieku mājas, paraugsaimniecības un sādžas tiek nodedzinātas, bet ugunsdrošās ēkas saspridzinātas, ja ir nodoms no ienaidnieka tikai pagaidām atkāpties un atstātos apgabalus vēlāk atkal atgūt atpakaļ? Šādi postījumi, kas varbūt varētu būt pielaisti uz ienaidnieka zemes, nav attaisnojami zemē, ko arī vācu bruņotie spēki uzskata kā „eiropeisku telpu" un „vecu kultūras zemi". Tas rada iespaidu, ka vācu bruņotie spēki viņu atstātos un vēl atstājamos Latvijas apgabalus atstāj uz visiem laikiem.

Lieta tomēr grozas ap daudz ko vairāk, nekā ap dzīves vietu saglabāšanu. Mazas, vecas indogermaniskas izcelsmes tautas eksistence ir pilnīgi apdraudēta. Viņa tiek sadzīta mazā un aizvien mazākā telpā, no kuŗas bads un epidēmijas drīz vairs nebūs novēršami. Tikai nedaudziem pilsētniekiem ir dotas izredzes pa jūŗas ceļu paglābties Vācijā (reichā). Ar sievām un bērniem saspiestajā telpā apkārtklīstošais zemnieks ir atstāts savam liktenim un beidzot pamests boļševiku bandu atriebības kārei. Tāds pat liktenis draud latviešu vīriem iesaukšanas gados, kuŗiem zemes atstāšana aizliegta ar nāves soda piedraudējumu, lai gan atklāti atzīts,

kā par viņu apmācību, ietērpšanu un apbruņošanu nevar būt runa. Ne bez sarūgtinājuma latviešu tauta piedomā pie tā, ar kādu rūpību vācu armija izvāca padomju zemniekus, kad tuvojās sarkanā armija, lai tad viņus novietotu latviešu zemnieku mājās. Tieši šie krievu zemnieki, ja viņi jau priekšlaikus nav nogādāti drošībā uz Vāciju, ir tie, kas tagad gatavojas pārņemt latviešu zemnieku mantojumu, kaut gan pēdējiem viņus vajadzēja apģērbt un uzturēt. Viņi bija liecinieki, kā boļševistiskie karaļa gūstekņi tika ierindoti vācu bruņotajos spēkos un tūkstošiem apbruņoti. Savā neregulārā atkāpšanās kustībā viņi tagad šos ieročus izlieto kā draudu, lai ziedošas zemnieku mājas un pat neaizsargātus bēgļus nesodīti izlaupītu.

Latviešu tauta negrib savu ar pārdzīvojumiem un pārbaudījumiem bagāto vēsturi tik neslaveni noslēgt. Ja viņas zeme būtu jāatstāj ienaidnieka varā, viņa labāk grib ar godu noiet no skatuves, līdz pēdējam vīram cīnoties, visai pasaulei rādīt izmisuma cīņas piemēru — līdzās vācu bruņotajiem spēkiem. Latviešu tauta lūdz dot viņai rokās ieročus viņas pēdējai cīņai.

Ja tas nebūtu izdarams, ne nepamatotas neuzticības, bet ieroču trūkuma dēļ, latviešu tauta lūdz iespēju, līdzās tiem, kuŗu pārvešana uz Vāciju domāta pa jūŗas ceļu, atļaut arī pa zemes ceļu iet līdzi atejošam karaspēkam, ņemot līdzi zemnieku mantu, un tā izceļot līdz labākiem laikiem. No prasības, iesniegt lūgumus pēc atļaujas robežas pāriešanai, vajadzētu atteikties. Šāda prasība nav ievērota pārņemot bēgļus arī no padomju

apgabaliem. Bet priekšnoteikums tam ir tā ienaidnieka kaŗaspēka ķīļa likvidēšana, kas izlauzies līdz jūŗas līcim uz rietumiem no Rīgas.

Tie ir degoši jautājumi, ar kuŗiem diendienā pie latviešu pašpārvaldes nāk neskaitamu latviešu vārdā. Latviešu pašpārvalde lūdz viņai radīt tādus apstākļus, lai viņa varētu latviešu tautai uz šiem jautājumiem atbildēt.

Dankers
pirmais ģenerāldirektors un iekšlietu ģenerāldirektors

Leimanis
technikas un satiksmes ģenerāldirektors un saimniecības ģenerāldirektora v.i.

Zvejnieks
tieslietu ģenerāldirektors

Miezis
finansu ģenerāldirektors

Andersons
lauksaimniecības ģenerāldirektora v.i.

Šis tīri vai izmisīgais latviešu pašpārvaldes raksts palika bez sekām. Ieročus latviešiem rokās nedeva. Jekelna 15.7.44. izteiktā doma, ka ieroči latviešu rokās ir noziegums — tad, ja tos neizlieto cīņām frontē un vācu mērķtiecībā (V, 7), taču nebija un nevarēja būt viņa personīgs ieskats. Tādi ieskati

valdīja hitleriešu augšgalā. Arī atbildi uz šo rakstu pašpārvalde nesaņēma. Bet — hitlerieši no sava otrā Baltijas plāna pārgāja uz trešo plānu un sāka to iedzīvināt.

[illegible]

Tie ir dedzīgi [illegible], ar kuriem [illegible] latviešu pašpārvaldes rūk neskaitāmas [illegible]. Latviešu pašpārvalde lūdz viņai radīt tādus apstākļus, lai viņa varētu latviešu tautai uz šiem jautājumiem atbildēt.

Dankers
pirmais ģenerāldirektors un iekšlietu ģenerāldirektors

[illegible]
tehnikas un satiksmes ģenerāldirektors un saimniecības ģenerāldirektora v. i.

[illegible]
tieslietu ģenerāldirektors

[illegible]
finanšu ģenerāldirektors

[illegible]
[illegible] ģenerāldirektora v. i.

[illegible]

10. AIZBRAUKŠANA NO LIEPĀJAS UN APCIETINĀŠANA

Jānis Jaunsudrabiņš kādam savam romānam ir licis virsrakstu „Neskaties saulē". Lai gan šai romānā ir risinātas psiholoģiskas un ģimenes dzīves problēmas, tomēr virsrakstu autors, kā viņš man kādreiz sacīja, ir licis simbolisku, ar didaktisku secinājumu — „Neskaties saulē, jo tad tev apžilbs acis un tu nevarēsi vairs skaidri redzēt, bet ilgāki saulē skatoties, pavisam zaudēsi redzes spēju." Divus gadus ilgi es biju skatījies notikumiem acīs. Tiem lielajiem un svarīgajiem notikumiem, kas vācu okupācijas laikā saistījās ar latviešu tautas vitālām interesēm, es biju skatījies tieši acīs, vai pārnestā nozīmē runājot, es biju skatījies saulē. Un no šiem notikumiem, ko vairums redzēja tikai ēnojumā vai caur uzspiestām saules brillēm, bet kuŗos es skatījos bez brillēm, es nebiju apžilbis, nebiju kļuvis neredzīgs, bet es biju gan dabūjis vairākus saules dūrienus. Un tie nežēlīgi sūrstēja, sāpēja un smeldza. Smeldza un sāpēja. Jau visu laiku, bet it sevišķi ar 1943. gada rudeni. Nepārtraukti un ar neapturāmu tendenci uz pieaugumu. Un šī nenoklusināmā smeldze spieda domāt un pārdomāt, pasākt un dažreiz arī realizēt, dažreiz izdomāt un tikai mēģināt reālizēt tādas lietas un pasākumus, kas kultūras un mākslas departamenta direktora tiešajos pienākumos nemaz neietilpa. Tāda bija ideja mēģināt kautko darīt, lai Latvijas likteni varētu sasaistīt ar Somijas likteni — ideja par latviešu tautas vēstuli somu

tautai, tāda bija kāda fantastiska ideja par „ķeršanos pie salmiņa", kas palika gaisā karājoties. Un tagad es biju Liepājā, kur ģenerālkomisārs, lai maskētu un neitralizētu savu bēgšanu no Rīgas, bija Prīmani un mani aizturējis. Bet saule šeit spieda vēl karstāk. Notikumi savā atkailojumā bija vēl baigāki. Un saules dūriena sāpe smeldza un sūrstēja. Sūrstēja un smeldza.

Vai man vajadzēja vēl ilgāk palikt un kavēties Liepājā, kur es nekā cita darīt nevarēju kā vienīgi palīdzēt maskēt ģenerālkomisāra izbēgšanu no Rīgas? Un pie tam man katēgoriski spieda darīt un teikt tādas lietas, kas man bija organiski pretīgas, t.i. paust un propagandēt to, par ko es zināju, ka tā ir nepatiesība. Un atkal mani ar neapklusināmu spēku pārņēma kāda ideja par „ķeršanos pie salmiņa". Un ja arī to nevarētu reālizēt, tad aizbraukt vismaz prom, citos apstākļos un svešā pusē un nedzirdēt, neredzēt nekā no tā, kas notiek Latvijā.

Aizbraukt es varēju. Caurlaide man bija, izbraukšanas atļauju no Latvijas territorijas jūras komandants man bija solījis. Bet vai es drīkstēju braukt prom? Vismaz morāliskā nozīmē? Es zināju, kā ļaudis skatas uz tiem un tos vērtē, kas aizbrauc. Ne visai labi. Cilvēka daba nu vienreiz ir tāda, ka normālos apstākļos, atklāti to neizrādot, iekšēji tomēr nopriecājas par katru, kas noiet no skatuves, kas aiziet sāņus vai ievelkas klusībā. Cilvēks domā un klusībā priecājas, ka nu dzīves telpa kļūs mazliet lielāka un sīvā dzīves cīņa pēc maizes, goda un varas mazliet ērtāka. Bet tagad apstākļi bija gluži pretēji. Ļaudis sajutās kā nāves kameras iemītnieki un ik-

viens, kas aizbrauca prom, tiem, kas paši netika, bija itkā slepeni no nāvinieku kameras izlavījies. Tas gāja pretīm dzīvībai, bet palicēji nāvinieku liktenim. Šī tīri bioloģiskā sajūta, kas sakņojas cilvēku rakstura īpašībās un no tām vird uz āru ar milzīgu spēku, man bija pazīstama un zināma. Un tā tolaik noteica palicēju attiecības pret aizbraucējiem kā Rīgā, tā Liepājā. Ka kādam aizbraucējam, bez cilvēciski attaisnojamām interesēm, būtu varējušas būt arī kādas vispārējas intereses un, ka viņš ar savu aizbraukšanu nevienam nenodarīja nekādu ļaunumu, nedz to apstākļus pasliktināja, šāds vesela saprāta apsvērums būtu varējis kautko nozīmēt tikai normālos apstākļos. Bet nāvinieku kameras atmosfairā dominēja citi apstākļi un cita loģika. Es zināju, ka šāds noskaņojums var vērsties arī pret mani, ja es aizbraukšu, jo par aizbraukšanas motīviem es taču nevarēju iet runāt uz tirgus laukuma. Es nevarēju par tiem visā atklātībā runāt pat ar labi pazīstamiem cilvēkiem. Un tomēr es nolēmu aizbraukt.

10. augusta pēcpusdienā es iegāju Liepājas ostas kapteiņa mājā, lai informētos, kad uz Vāciju izbrauks kāds kuģis. Vestibīlā es redzēju izliktu paziņojumu, ka tvaikonis „Cambrone" atstās Liepājas ostu 11. augustā plkst. 13 un tiem, kam ir kuģu kartes, jāierodas pie ostas kapteiņa jau stundu iepriekš. Tad es devos uz Latvijas jūras komandantūru un iegāju pie korvetes kapt. Vēges, kas kārtoja izbraukšanas atļauju lietas, parādīju viņam savus dokumentus un pat neatsaukdamies uz iepriekšējā komandanta solījumu, lūdzu izbraukšanas atļauju uz Vāciju. Manus dokumentus

apskatījis, korvetes kapt. Vēge, ne vārda nerunādams, paņēma manu caurlaidi un ar roku uz tās uzrakstīja: „Kann ausreisen" (var izbraukt), pierakstīja datumu un piespieda Latvijas jūŗas komandanta zīmogu. Pēc tam viņš sacīja: „Rītā no Liepājas izbrauks tvaikonis „Campbrone". Viņš dosies uz Štetini. Vai jūs vēlaties ar to braukt?" Atbildēju: jā. Tad viņš prasīja, cik personām man vajagot kuģa kartes? Atbildēju ka man un sievai. Vienu kuģu kartes formulāru paņēmis, Vēge uzrakstīja: „Unāma kungam ar kundzi" (kuģa kartes fotokopija „Melnajā Varā" 36. lpp.).

Šos dokumentus saņēmis, es devos pie ģenerālkomisāra, lai tam paziņotu, ka Latvijas jūŗas komandants manai izbraukšanai uz Vāciju ir piekritis un tāpēc es esmu nolēmis aizbraukt. Bet pa ceļam, netālu no komandantūras, es satiku ģenerālkomisāriāta preses pārvaldes latviešu preses cenzoru J. Kaulu. Latvijas laikā viņš bija pazīstams kā vāciešiem draudzīgi noskaņots žurnālists un 1939. gadā repatriējās uz Vāciju. Rīgā viņš atgriezās kā Rozenberga austrumu politiskās vadības korpusa loceklis un bija cenzors.

No Rīgas uz Liepāju viņš brauca ar to pašu „Pionieri", ar kuŗu es. Tagad viņš teica, ka ar tvaikoni „Cambrone" rītā aizbraukšot uz Vāciju. Es sacīju, ka arī man ir nodoms aizbraukt. Es gribu vēl tikai iet pie ģenerālkomisāra tam pieteikt savu aizbraukšanu un atvadīties. Kauls patlaban nāca no ģenerālkomisāra un sacīja: „Ko jūs tur vairs darīsiet? Arī viņi visi jau pakojas aizbraukšanai, jo visa vara tagad Latvijā un Liepājā ir pārgājusi Jekelna un SS

rokās. Es tikai nesaprotu," turpināja Kauls, „kamdēļ to no atklātības vēl slēpj?" Ģenerālkomisārs dzīvoja krietni tālu. Man nebija daudz laika un tāpēc krietno gabalu līdz ģenerālkomisāra dzīvoklim es negribēju par velti mērot. Kaulu es pazinu kā nosvērtu cilvēku, kuŗa informācijai varēja ticēt. Bet izrādas, ka apstākļi vai nu tieši tādi nebija, vai arī pēc tam tie bija atkal grozījušies. Civīlā pārvalde Latvijā tomēr vēl nebija galīgi likvidēta. Valsts komisārs Loze gan bija aizsaukts, bet viņa pienākumus bija uzņēmies Kaŗalaučs Kochs. Arī ģenerālkomisārs bija gan sapakājies, bet no Liepājas aizbraucis vēlāk un neaiziešana pie viņa tomēr bija maza kļūda. Varbūt arī nē.

Aizgājis uz Tautas palīdzības mītni, es pasacīju savai sievai, lai sagatavojas aizbraukšanai. Tad es dabūju kādu ormani un aizbraucu pie prof. Prīmaņa, kuŗš no Tautas palīdzības mītnes bija pārcēlies dzīvot pie kāda miertiesneša diezgan tālā pilsētas nomalē, lai no viņa atvadītos un paziņotu savu aizbraukšanu. Prīmanim tas nepatika. „Mēs esam kopā strādājuši, kopā braukuši un kopā turējušies un tagad jūs gribat aizbraukt viens? Tas atstās arī sliktu iespaidu", pārmetoši teica Prīmanis. Atbildēju, ka negribu no sava nodoma atkāpties. „To tagad nosaka apstākļi", sacīja Prīmanis un, viens otram roku spiežot, mēs, atvadījamies. Ka es aizbraukšu jau otru dienu un cikos, to es nesacīju, jo cerēju vēl otras dienas priekšpusdienā aiziet uz pilsētas valdi un ar Prīmani aprunāties. Bet vēlā vakarā es satiku prof. Jureviču, kas arī gribēja braukt prom ar to pašu kuģi un viņš, no ostas pār-

valdes nākdams, zināja stāstīt, ka tvaikoņa „Cambrone" atiešanas laiks esot grozīts un pārcelts uz plkst. 7 no rīta tai pašā 11. augustā. Tādu kuģu atiešanas laiku grozīja bieži, šķiet pretinieku aģentu maldināšanas nolūkos un īstais atiešanas laiks patiesībā nekad nebija zināms. Tāpēc jau nākošā rītā agri, ap plkst. 5 bija jādodas uz ostu, kur sāka pārbaudīt pasažieru dokumentus un iekraut viņu mantas. Ap plkst. 9 jau visi ar velkonīšiem bija izvesti ārējā reidā, kur stāvēja preču tvaikonis „Cambrone". Tāpēc es nevarēju vairs Prīmani satikt un savam bijušam ierēdnim Igalam, kas ar to pašu kuģi palaida savu kundzi, es liku aiziet pie prof. Prīmaņa, pateikt cikos es esmu aizbraucis un nodot tam no manis pēdējos sveicienus.

11. augustā plkst. 13 tvaikonis „Cambrone" attauvojās no krasta un izgāja jūŗā. Svētdien 13. augustā plkst. 11 dienā tas piestāja Stetines ostā. Tūdaļ sākās liela pasažieru un mantu drūzma no kuģa uz krastmalu, kur bija pasažieru dokumentu un mantu kontrolė. Es negribēju šai drūzmā mīcīties un paliku uz klāja nogaidīt, līdz nokāpšana būs mazliet brīvāka. Bet tad kāds pasažieris, uz kuģa pēc mantām uznākdams, sacīja, ka mani apakšā jau gaidot. Speciāli Gestapo ierēdņi bija jau priekšā un nevarēdami pie kontroles uziet dokumentus ar manu vārdu, vairākiem pasažieriem, starp citu arī prof. Jurevičam, bija prasījuši, vai viņš neesot direktors Unāms. Es tūdaļ nogāju no kuģa. Pie manis pienāca divi ierēdņi un prasīja dokumentus. Es parādīju pasi, caurlaidi, kuģa karti, komandējuma apliecību un naudas izvešanas

atļauju. Viņi ilgi tos pētīja. Skatījās kādā telegrammā un pētīja atkal. Tad beidzot sacīja, ka man esot jāejot tiem līdz.

Krastmalā pie kuģa palika mana sieva un 13. augustā plkst. 13 Štetīnē, Augusta ielā 47, smagi noklaudzot, aiz manis aizkrita Gestapo dzelzs durvis.

10. ARESTANTS

Kad pēc 82 dienām es biju no aresta atbrīvots un man bija izsniegti atpakaļ mani dokumenti, bet es vēl biju internēts Štetīnē, no kuŗas nedrīkstēju aizbraukt, „Astorijas" viesnīcas ēdamtelpā es ievēroju kādu grupu tautiešu, kas mani ar lielu izbrīnu aplūkoja un pētīja. Vēlāk šīs grupas dalībnieks, „Turības" darbinieks Krauze, man jautāja, vai es esot Unāms, vai tikai viņam ļoti līdzīgs? Atbildēju, ka tas pats gan. Bet kā tad es esot palicis dzīvs? Rīgā runāts un Virsnieku klubā kartis spēlējot kāds vācu drošības dienestam tuvu stāvošs vīrs viņam noteikti apgalvojis, ka es esot nošauts. — Veimarā 1945. g. martā man uz ielas pārsteigts pienāca klāt bij. administratīvā departamenta nodaļas vadītājs kapt. Liepiņš un pārsteigts sacīja: agrāk viņš neticējis, ka cilvēki varot piecelties no kapa, bet tagad viņš to redzot pats savām acīm. To pašu man Gettingenā pateica bij. Jelgavas apriņķa vecākais E. Ulmanis. Ļoti pārsteigts pēc kaŗa mani Mērbekā dzīvu redzot, bija arī bij. Rīgas pilsētas kultūras daļas vadītājs R. Vītoliņš. Viņš bija turējis mani par nošautu.

Bet pēc amerikaņu ienākšanas Veimarā man to sevišķi vēl pastrīpoja Latvijas saimniecības kameras vācu laika ģenerālsekretārs Holbergs, kuŗš arī bija ārkārtīgi pārsteigts mani dzīvu redzēdams. Holbergs bija Baltijas vācietis, Latvijas laikā kāda saimnieciska uzņēmuma īpašnieks, repatriējies, kā nacionālsociālistu partijas biedrs atgriezies Rīgā un iecelts par saimniecības kameras ģenerālsekretāru.

(Holbergs 1946. g. dzīvoja Hamburgā). Viņš man zināja pastāstīt, ka laikam septembŗa vidū vai septembŗa beigās ģenerālkomisāriātā sanākusi kāda vācu iestāžu atbildīgo vadītāju stāvokļa apspriede un tajā esot starp citu arī runāts, ka iedzīvotājos radot satrauktu noskaņojumu un panisku stāvokli tas, ka projam aizbraucot daži atbildīgi darbinieki kā vācieši, tā latvieši un ka tam varētu darīt galu, ja kādu no šiem aizbraucējiem atvestu Rīgā un atklāti notiesātu. Tad Dresslers vai Verhāns, Holbergs neatcerējās tieši kuŗš, sācis runāt par manu aizbraukšanu un sacījis, ka es gan esot Vācijā apcietināts, bet ar to vien nepietiekot. Mani, par biedinājumu citiem, vajadzētu atvest Rīgā, notiesāt un sodu izpildīt atklāti. Borke sacījis, ka tas nebūtu pareizi, jo viņš esot atļāvis man aizbraukt, bet SD informācijas nodaļas vadītājs Cīglers pasacījis, ka Gestapo pie šī jautājuma par jaunu atgriezīšoties un to nokārtošot.

Vācu drošības dienests Latvijā man bija lēmis nāvi, bet ne jau manas aizbraukšanas dēļ. Uz Vāciju pirms manis un pēc manis bija aizbraukuši vairāki ģenerāldirektori u.c. atbildīgi iestāžu vadītāji, ar atļaujām un bez atļaujām, legāli un nelegāli, bet nevienu no tiem ne apcietināja, ne vajāja, nedz sodīja. Apcietināts, atpakaļ aizvests un vēlāk ieslodzīts bija tikai kādas fabrikas vadītājs, kas pirms nedaudziem mēnešiem bija par tādu kļuvis, kad divus uzņēmumus apvienoja un viņam bija izdevies otro direktoru vācu iestādēs, kas iecelšanu kārtoja, izkonkurēt. Bet arī viņš nebija apcietināts braukšanas dēļ, kaut gan to bija darījis bez dokumentiem un pāri robežai pārkļuvis nelegāli, bet

gan tamdēļ, ka uz dažām nedēļām stāvoklim Rīgā nostabilizējoties, uzņēmums bija vēl turpinājis darboties, bet reizē ar direktora aizbraukšanu bija nozudusi fabrikas automašīna, viena muca benzīna un tukšāka kļuvusi fabrikas kase. Vēlāk kādā emigrācijas laika izdevumā es lasīju, ka šis kungs ticis apcietināts nacionālas nostājas dēļ un viņš bija slavināts kā nacionāls moceklis. Ļoti iespējams, ka tā ir patiesība. Mana nostāja tik nacionāla nebija. Mana rīcība bija bijusi dadzis Gestapo acīs Latvijā un ciets, pavisam ciets rieksts dažām citām hitleriešu iestādēm, no kura bez lielāka konflikta nebija iespējams atbrīvoties. Tāpat to varētu teikt arī par pašpārvaldes rīcību, cik lielā mērā man vienā otrā gadījumā to izdevās ietekmēt. Par sevišķi nacionālu ārējā nozīmē šo rīcību varbūt nevar saukt. Bet cik lielā pretstatā viņa okupētā valstī, ko vāciešu kā ģenerālkomisāriātu bija ietilpinājuši tā saucamajā ostlandē, bija citu nomināli neatkarīgu un patstāvīgu valstu atklātības darbinieku rīcībai, to es dabūju novērot Veimarā, kur 1945. g. no 5. līdz 15. janvārim vācu ārzemju zinātniskais institūts bija sarīkojis ārzemnieku kursus ar tēmātu „Eiropa krustceļos".

Veimarā kā bēgļi uzturējās vairāki latviešu zinātnieki un augstkolu mācības palīgspēki. Tur darbojās vācu docentūras nodaļa kā viņu aprūpētāja un šie zinātnieki tad arī visi bija oficiāli ielūgti šais kursos uz priekšlasījumu cikliem piedalīties. Tā arī es kontrabandas ceļā dažus priekšlasījumus apmeklēju. Kā latviešu oficiālie pārstāvji no Berlīnes uz šiem kursiem bija atsūtīti divi izcili Gestapo sakarnieki un viens SS cilvēks kā latviešu leģiona pārstāvis. Pēdējais

uzstājās arī ar referātu. Šie kursi, kur ar priekšlasījumiem uzstājās vairāki vācu valdības locekļi un okupēto zemju ministri un profesori, bija domāti kā ideoloģiskas vienotības demonstrācija pret boļševismu, bet īstenībā tā bija tikai Vācijas okupēto valstu un tautu vasalības apliecinājums hitlerismam. Tādas bija piem. flāmu nacionālsociālistu vadītāja, holandiešu pārstāvja un itaļu pārstāvja Kopellas runas, tāds bija arī Bulgārijas bij. ministru prezidenta un vēlākā ministra Cankofa priekšlasījums. Bet Rumānijas ministrs Manilesku, savu priekšlasījumu sākdams un nobeigdams ar hitleriskam sveicienam paceltu roku, uz Hitlera bisti klausītāju priekšā un uz Vācijas ērgļa emblēmu virs tā norādot, noslēgumā sacīja: „Šai sanāksmē savas domas mēs esam varējuši izteikt un apliecināt zem Vācijas ērgļa spārniem Hitlera tēla priekšā. Vai tam vien jau nav liela nozīme?" Lielāku pašcieņas trūkumu un vasalības izpaudumu no kādas neatkarīgas valsts ministra gan grūti iedomāties. Kā vienīgie izņēmumi šai sanāksmē, kur klausītāju skaits svārstījās no 200-300, bet referentu un runātāju bija kādi 30 un ko vācu prese un radiofons plaši izreklamēja, bija somu baroniete Munka, kas pēc pamiera ar Krieviju, bija izbraukusi uz Zviedriju un pēc tam uz Vāciju un franču tautas partijas vadītājs Žaks Dorio, kurš gan runāja par ciešu politisku sadarbību un saprašanos ar Vāciju, bet viņa tonis un uzstāšanās veids bija tik pašcieņas pilns, ka viņš runāja un skatījās uz vāciešiem itkā no augšas. Bet viss pārējais tikai liecināja, cik nožēlojami vasaliskā stāvoklī iepretim

nacionālsociālistiskai Vācijai ir nokļuvušas Vācijas okupētās tautas un tās iespaidam pakļautās valstis. Mazajā Latvijas ģenerālkomisāriātā gandrīz pilnīgi beztiesiskā „iedzimto" — latviešu pašpārvalde tik vasaliska nebija. Es personīgi piem. Latvijā nekad neesmu pacēlis roku hitleriskam sveicienam, nedz sasveicinoties sacījis vai vāciešiem atbildējis „Heil Hitler!". Un oficiālās sanāksmēs, kad piecelties latvieši un vācieši, himnas spēlējot vai citā apsveikšanas gadījumā, pacēla rokas hitleriskam sveicienam, tad pirmās rindās dažas rokas necēlās, kaučuku arī tas izskatījās kā demonstrācija. Un tā arī daži ģenerāldirektori pamazam pierada gan reizē ar visiem piecelties, bet rokas hitleriskam sveicienam nepacelt. Roku hitleriskam sveicienam es biju spiests pacelt tikai savā internējuma laikā Stetīnē un tikai pēc tam, kad es kādreiz uz ielas, cepuri paceļot, sveicināju kādu latviešu virsnieka kundzi un pēc tam divi vācieši mani sāka uz ielas atklāti lamāt un piecaicināja policijas kārtībnieku, lai vestu uz iecirkni. Tikai ar lielu izrunāšanos es tad izkļuvu no nepatikšanām. Un pēc tam līdz savai atbrīvošanai no internējuma, es centos cilvēkus vairs neredzēt, lai man tos nevajadzētu sveicināt ar paceltu roku.

Gestapo lēmums par mani tā tad nebija kritis manas aizbraukšanas, bet gan manas rīcības un nostājas dēļ, tikai aizbraukšanu nu varēja izdevīgi izlietot kā ārēju ieganstu. Vācu okupācijas laiku sākumā, kad tieslietu ģenerāldirektors Valdmanis bija nokļuvis domstarpībās ar Gestapo, kādā latviešu un vācu pārstāvju apspriedē, kad ienāca Valdmanis, ģenerālkomisāra palīgs Benners teica: „Lūk, cilvēks,

kuŗu man izdevās izraut no Gestapo nagiem." Bet es varētu sacīt, ka okupācijas laika beigās ģenerālkomisārs ar dažiem saviem atbildīgākiem ierēdņiem bija tie, kas mani iegrūda Gestapo nagos. Ar savu aizbraukšanu hitleriešu rīcībai, viņu propagandai un nodomiem un reizē ar to arī ģenerālkomisāram Liepājā es biju sagādājis nepatikšanas. Un ar to tad arī hitleriešu drošības dienests bija sagaidījis laiku, kad ar mani varētu norēķināties. Bet lai to varētu bez lielāka sabiedriska uztraukuma izdarīt, tad mani, pēc tam, kad biju apcietināts, vajadzēja censties morāliski sakompromitēt arī līdztautiešu acīs. Un pats aizbraukšanas gadījums, kas tiešām bija fakts, bija tam izdevīgs, jo visus aizbraucējus palicēji, kas paši nevarēja projām tikt, jau aprādīto apstākļu dēļ, morāliski nosodīja. Un tāpēc Gestapo ar saviem aģentiem safabricēja visādas baumas par manu aizbraukšanu, ka es esot slepeni aizbēdzis, itkā gājis pavadīt savu sievu uz kuģa, tad slepeni uz tā paslēpies un vēlāk jūŗā atrasts un apcietināts, vai arī uzpircis kuģa kapteini, kas mani slepeni aizvedis, bet pie dokumentu kontroles, kādu man nebijis, es esot atklāts un apcietināts. Tāpat no šī paša centra tais pašos nolūkos bija jāizlaiž priekšā teiktās domāšanas veidā dažādi pilnīgi izdomāti izteicieni no manām runām. Un tiešām zeme tolaik šādai sēklai bija diezgan pateicīga.

No hitleriešu Latvijā man lemtās nāves man bija iespējams izglābties tikai pateicoties Lielā likteņa Lēmēja bezgalīgai žēlastībai, kas apstākļus iekārtoja un notikumus sarežģīja tā, ka ap manu kaklu ap-

mestā cilpa nevarēja galīgi aizžņaugties. Man jāpiemin arī dažu cilvēku labvēlība un piepalīdzība. Vispirms igaunis Aleksandrs Gutmanis. Atbrīvošanas kaŗa laikā viņš bija bijis virsnieks Igaunijas armijā un sakaru virsnieks pie angļu militārās misijas. Viņš vairākkārt bija bijis Latvijā un personīgi pazina vairākus mūsu atklātības darbiniekus. Pēc kaŗa viņš bija policijas priekšnieks Igaunijā, bet kad kaŗa sākumā krievi uzmācās Baltijas valstīm, viņš, lai izvairītos no nokļūšanas lielinieku okupācijā, reizē ar vāciešiem bija izceļojis uz Vāciju, kur novietots policijas darbā un vēlāk iecelts par Gestapo slepenās nodaļas vadītāju Štetinē. Un tad kaptenis Pēteris Zeltiņš, kas bija latviešu strādājošo pārstāvis Štetinē pie „Vācu darba frontes" un labs Aleksandra Gūtmaņa paziņa. Un beidzot man par labu nāca arī tas apstāklis, ka Vācijā, izrādījās, dažs kas bija pērkams un pārdodams. Man nebija daudz līdzekļu, bet mana sieva bija laidusi darbā dažas vērtības un arī to naudas mazumiņu, kas mums bija līdz, un izrādas, arī tas drusku līdzēja.

Kad 13. augustā Štetinē mani apcietināja, tad kā iemeslu man parādīja telegrammu, kas no Liepājas Gestapo bija sūtīta uz Stetini. Tās teksts bija sekojošs: „Departamenta direktors Unāms bez atļaujas un pretēji aizliegumam izbraucis no Latvijas uz Vāciju. Viņš tūdaļ apcietināms un pa etapu caur Klaipēdu nosūtams atpakaļ". Es sapratu un zināju, ko tas nozīmē. Ja mani nosūtīs atpakaļ, no Gestapo rokām Latvijā es dzīvs vairs neizkļūšu. Tā kā mani dokumenti visi bija kārtībā un uz caurlaides vēl izbraukšanas dienas priekšvakarā no jūŗas koman-

danta uzrakstīts, ka man atļauts izbraukt, kas apstiprināts ar zīmogu un parakstu, tad es noteikti pastāvēju, ka šeit ir kāds pārpratums. Vai nu iestādes ir savā starpā kautko sajaukušas, vai arī cits kautkas. Man bija klāt arī pašpārvaldes vadītāja ģen. Dankera komandējums, kas bija spēkā vēl līdz 25. augustam. Pēc ilgākas pratināšanas un tirdīšanas, es beidzot panācu to, ka mani tūdaļ atpakaļ neaizsūtīja, bet paturēja apcietinājumā un uz Latviju aizsūtīja telegrammu, kuŗā bija aprādīts, ka atļaujas iebraukšanai Vācijā man tomēr ir, visi dokumenti pieminēti un apstākļi aprādīti un jautāts, ko lai ar mani dara, vai lai atlaiž brīvībā, vai tomēr lai sūta atpakaļ? Ar to bija panākts jau daudz. Vispirms iegūts laiks un arī tas bija svarīgi. Krievi bija sākuši diezgan lielu spiedienu pret Klaipēdu un nevarēja zināt, kas notiek Kurzemē. Ja vācu iestādes krievu uzbrukuma iespaidā tur pajuka, bija iespējams, ka mani no apcietinājuma Štetīnē atbrīvo. Nebija arī zināms, vai vispār telegramma vairs aizsniegs savu mērķi. Un tādā gadījumā Štetīnes Gestapo mani, varbūt dokumentus ievērojot, atbrīvotu. Atbilde uz šo telegrammu nepienāca ilgi. To saņēma tikai 7. dienā, nākošā sestdienā, 19. augustā. Tās teksts bija pavisam lakonisks: „Unāms sūtāms atpakaļ." Pa to laiku bija iedarbojušies arī dažī jau darbā laisti pretlīdzekļi, bet nekā gan darīt vairs nevarēja. Mana sieva bija lūgusi, lai viņai atļauj braukt man līdz un tas viņai bija apsolīts. Man līdzi bija pistole, kas glabājās pie manas sievas, kuŗa un mantas nebija izkratītas un es nolēmu, ka Liepājā, izkāpjot krastā, sieva man neuzkrītoši iedos pistoli un es vilkšu kon-

sekvences, lai man dzīvam nebūtu jakrīt Latvijas Gestapo rokās.

Bet 19. augustā mani nebija iespējams no Štetīnes uz Klaipēdu aiztransportēt, arī 20. augustā nē, jo tad bija svētdiena un svētdienās Vācijā tad negāja tālās satiksmes vilcieni. Mana aizvešana bija atlikta uz 21. augustu, plkst. 13. Bet pusstundu pirms policijas apsardzībā mani vajadzēja izvest no Štetines, tur bija saņemta no Kaŗalauciem telegramma, kā atbilde uz Štetines Gestapo pieprasījumu, ka vilcienu satiksme ar Latviju vispār un arī ar Liepāju pārtraukta un ka tāpēc pa dzelzceļu mani aiztransportēt nav iespējams. Bet no Štetīnes tuvākās dienās uz Latviju neviena kuģa iziešana nebija paredzēta. Tad 22. augustā vienam no tiem policisitiem, kam mani vajadzēja pavadīt uz Kaŗalauciem un tālāk uz Klaipēdu, iedeva visus manus dokumentus un viņa uzdevums bija mani novest uz Berlīni, uz ostministriju, lai tur dokumentus pārbauda un noskaidro, ko ar mani Vācijā darīt, atbrīvot vai turēt apcietinājumā?

Mani noveda pie šīs ministrijas darba un sociālās politikas nodaļas vadītāja Dr. Kolba, kuŗa uzdevums bija sagādāt iespējami vairāk darba roku arī no austrumiem un kuŗš ar kapt. Zeltiņa starpniecību par manu lietu bija jau informēts un lūgts palīdzēt. Kolbs apskatīja visus dokumentus, kuŗu orīģinālparakstus viņš pazina, iztaujāja mani un nosūtīja austrumu ministra uzdevumā parakstītu telegrammu uz Latviju, ka telegrafiskais rīkojums par manis apcietināšanu tāpēc, ka es esot iebraucis Vācijā bez atļaujas, acīmredzot, dibinoties uz pār-

pratumu, lai ģenerālkomisāriāts paziņojot ostministrijai sīkākus motīvus par manas apcietināšanas iemesliem, vai arī lai atbildot, vai mani varot no aresta atbrīvot. Šīs telegrammas oficiālu norakstu Dr. Kolbs iedeva mani pavadošam policistam priekš Štetīnes Gestapo, tāpat arī rakstu, ka līdz tam laikam, kāmēr no Latvijas pienāk izšķirīgā atbilde, ko no Berlīnes paziņos uz Štetīni, man jāpaliek Štetīnē, policijas rīcībā. Šim rakstam un telegrammas norakstam bija tā priekšrocība, ka Štetinē pret goda vārdu mani tagad izlaida no Gestapo aresta telpām. Visus manus dokumentus paturēja un izdeva pagaidu apliecību, ka man atļauts uzturēties Štetinē viesnicā un divreiz dienā jāpieteicas Gestapo: no rīta un pēcpusdienā. Man bija jāapmetas „Astorijas" viesnīcā, kas atradās blakus Gestapo nodaļas namam un kur liela daļa Gestapo ierēdņu gāja pusdienas ēst. Kaut gan uz sava rēķina, man tomēr tagad bija iespējams ārēji dzīvot vismaz drusku cilvēcīgākos apstākļos, bet kustības brīvības man nebija gandrīz nekādas.

Reizē ar mani viesnīcā apmetās 2 vīrieši, kuŗi mani pastāvīgi vēroja, ēdienu reizēs centās piesēsties blakus un ievilkt sarunās. Ja es izgāju no viesnīcas, lai dotos uz Gestapo centrāli parādities un gribēju gaisa paelpošanai pamest kādu līkumu, aizvien man kadu no viņiem nācās „nejauši" satikt. Citreiz viens izejot piedāvājās par pavadoni, citreiz otrs neuzkrītoši sekoja. Vienreiz es iedomājos iegriezties stacijā, bet tur man pēkšņi pienāca klāt viens no viesnīcas minētiem līdziemītniekiem. Pēc tam, kad pēc 82 dienām man bija izsniegti mani dokumenti

un es varēju jau brīvi kustēties pa visu pilsētu un tās tuvāko apkārtni, abi šie vīrieši no viesnīcas nozuda un darba laikam sākoties, es tiku novērojis viņus ejam uz Gestapo uz darbu. Otrajā dienā pēc tam, kad es biju izlaists no Gestapo aresta telpām, Štetīne piedzīvoja ļoti lielu gaisa uzbrukumu un namu un telpu, kuŗā es biju bijis,sagrāva ar visu, kas tur iekšā atradās.

Par Dr. Kolba telegrammu, ko viņš nosūtīja uz Rīgu, es cerēju, ka tās rezultātā manu sūtīšanu uz Latviju vairs neprasīs un mani Štetinē atbrīvos, bet rezultāti bija savādāki. Atbilde Kolba telegrammai atkal tik ātri nepienāca, bet tad tā bija arī ļoti barga un ar plašu manu grēku reģistri. To bija sūtījis Gestapo vadītājs Latvijā Dr. Lange. Izbraukšanas atļaujas man gan esot, bet tās es esot saņēmis nepiekritīgā vietā un tāpēc uz mani esot attiecināma izbraukšanas noteikumu pārkāpšanas sodamība. Bet beidzot bija sacīts, ka ostministrija lai izšķirot jautājumu, vai es no aresta atbrīvojams. Šīs telegrammas saturs manu stāvokli Štetīnē padarīja atkal daudz grūtāku. Bet ostministrijas lēmums manā lietā nepienāca un nepienāca. Tad, saziņā ar Štetīnes Gestapo, uz Berlīni, uz ostministriju brauca mana sieva, lai jautājumu noskaidrotu. Izrādījās, ka šī telegramma, kuŗas teksts manai sievai bija iedots līdz, uz ostministriju nemaz nebija sūtīta, bet tikai uz Štetīni un uz Gestapo centrāli Berlīnē. Pēc iepazīšanās ar telegrammas saturu, saziņā ar ostministrijas kultūras politikas nodaļas vadītāju, Dr. Kolbs manai sievai bija iedevis rakstu, lai mani no aresta atbrīvo.

Bet kad mana sieva ar šo rakstu atbrauca no Berlīnes uz Štetīni atpakaļ, Štetīnē bija saņemta atkal otra Latvijas Gestapo vadītāja telegramma, kurā starp citu sevišķi bija uzsvērts, ka es ar savu aizbraukšanu esmu izdarījis tādu pārkāpumu, kas pēc noteikumiem sodāms ar nāvi. Bet noteikumi par izbraukšanas aizliegumu, kad mani par šo apstākli pratināja, man bija klāt, jo no latviešu strādājošo pārstāvniecības Štetīnē man bija nesti lasīšanai Latvijas laikraksti un „Deutsche Zeitung im Ostland" 12. augusta numurā šie noteikumi bija publicēti. Šo noteikumu 5. nodalījuma 10. p. bija teikts: „Wer ohne die vorgeschriebene schriftliche Genehmigung das Reichskommissariat Ostland verlässt, wird mit dem Tode bestraft". Bet es varēju uzsvērt un pierādīt, ka šos noteikumus nekādi nevar attiecināt uz mani, jo viņi ir publicēti tikai 12. augustā, ko ar pieminēto vācu avīzi varēja pierādīt, bet es no Latvijas esmu izbraucis jau 11. augustā un izbraukšanas atļauju esmu saņēmis 10. augustā. Un ja arī šos noteikumus gribētu attiecināt uz mani tamdēļ, ka es viņu publicēšanas laikā nebiju ieradies vēl Vācijā, bet atrados uz kuģa, tad arī viņi tomēr mani nevar skārt, jo man bija noteikumu 9. pantā paredzētā atļauja no armijas iestādes. Un šai pantā nav neviens vārds teikts, kam armijas iestāžu vadītāji ir piekritīgi izdot izbraukšanas atļaujas un kam nē.

Es tiešām neredzu cita iemesla, kamdēļ ģenerālkomisāriāts un Gestapo tik konsekventi man bija gribējuši piesaistīt šo noteikumu pārkāpumu, kā vienīgi to, ka šais noteikumos bija paredzēts nāves sods. Tam faktam, ka viņi bija publicēti pēc manas

aizbraukšanas, apzinīgi centās apiet apkārt.

Ka Rīgā apstākļi manā lietā bija apzinīgi un nepatiesi sagrozīti man par ļaunu, liecina arī kāda ģen. Dankera 8. septembŗa vēstule manai sievai, kur viņš starp citu tā raksta: „Biju šodien pie Gen. Kommisāra un pieteicu Jūsu lūgumu par vīra atbrīvošanu. Dabūju atbildi, ka šeit vairs nav iespējams iespaidot lietas gaitu, jo viņa jau nodota nākošai augstākai instancei Berlīnē. Bez tam man tika paziņots, ka viņi ļoti neapmierināti ar Jūsu vīra aizbraukšanu, izmantojot no manis izdoto komandējuma apliecību". Nekāda prasījuma mani atpakaļ sūtīt otrajā Langes telegrammā, ko man pratināšanā lasīja priekšā, nebija. Vienīgi tikai akcentēts man draudošais nāves sods. Un tā nu es atkal paliku itkā gaisā karājoties, gaidot un nezinot kā Berlīnē izlems manu likteni. Bet Berlīnē sakarā ar uzlidojumiem daudzas iestādes bija sabumbotas, viņu darbība stipri paralizēta un no turienes nekāds norādījums nepienāca. Bet apm. oktobŗa sākumā atkal pienāca no Rīgas telegramma, tikai to vairs nebija sūtījis Latvijas Gestapo komandieris Dr. Lange, bet gan visas tā sauktās austrumu zemes Gestapo pavēlnieks ar prasījumu mani tūdaļ nogādāt Latvijā un iepriekš telegrafiski paziņot, kad mani tur aizvedīs. Bet „speciālā diplomatija", kas bija laista darbā, bija pānākusi to, ka Štetīnes Gestapo manā lietā pārvērtās par ļoti birokratisku iestādi. Viņa nostājās uz tāda viedokļa: tas, ko mums prasa Ostlandes Gestapo, nav mums saistošs (maassgebend). Mums ir jāpilda tikai tie norādījumi, kas nāk no mūsu centrāles Berlīnē, kuŗa ir par lietas

stāvokli informēta un tikai tad, ja no turienes, vai caur turieni mums piesūtīs kādu rīkojumu, mēs varēsim šai lietas stāvoklī kautko grozīt. Drīzi pēc tam krita Rīga. Cīņas pārsviedās uz Kurzemi un arī visi tie, kas bija prasījuši manu aizsūtīšanu un sodīšanu Latvijā ar nāvi,no turienes bija izčākstējuši. Latvijā Gestapo un žandarmi bija sākuši cilvēkus tvarstīt un ar varu izvest darbos uz Vāciju, reizē ar to arī mans „noziegums" bija zaudējis savu cēlonību un nozīmi un tāpēc tagad „speciālā diplomatija" panāca to, ka 2. novembrī pēc 82 dienām man izsniedza visus manus dokumentus un mani no aresta atbrīvoja, gan ar noteikumu, ka es nedrīkstu atstāt Štetīni, kur man vēl bija jāpaliek policijas uzraudzībā.

Dokumentus atguvis, es kādas reizes aizbraucu uz Berlīni, lai ar pazīstamu latviešu vai vāciešu atbalstu dabūtu atbrīvojumu manam internējumam Štetinē, jo šai bumbu pussagrautā pilsētā es arī tīri psicholoģiski vairs nevarēju dzīvot. Tāpat bija jādomā par darbu, kas būtu kautcik pa spēkam kā man, tā manai sievai, jo daudzās Vācijas vietās, bet it sevišķi Štetinē bez reģistrēšanās darba pārvaldē un iesaistīšanās darbā neizdeva pārtikas kartiņas. Un Štetinē mums bija sāktas izdot jau ārzemju civīlstrādnieku pārtikas kartiņas, kuŗu norma bija krietni mazāka kā normālpatērētājiem. Bet visur Berlīnē es atdūros kā pret ledainu sienu. Hitleriešiem es biju kļuvis par noziedznieku, kas tikai pārpratuma dēļ kā baigs spoks ir izkļuvis brīvībā. Vāciešiem draudzīgo latviešu acīs, un tādi nu centās būt diezgan daudzi, lai grūtajos apstākļos dabūtu

labākas darba vietas vai tml., es biju kļuvis itkā par „dezertieri"? Pat algu, ko es biju Latvijā nopelnījis, man liedza izmaksāt. Latvijā bija ierēdņiem izmaksāta alga par vairākiem mēnešiem uz priekšu, bet es nebiju algu saņēmis par veselu nostrādātu mēnesi. Bez tam bija latviešu pašpārvaldes lēmums, ka ģenerāldirektoriem un citiem atbildīgājiem ierēdņiem, alga izmaksājama par visu 1944. gadu līdz 31. decembrim. Decembŗa sākumā ģenerāldirektori bija sapulcējušies Berlīnē „Kontinental" viesnīcā un starp citu, pārrunājot arī neizmaksāto algu jautājumus, nolēmuši, ka aprādītā veidā alga būtu jāsaņem arī man, jo ģen. Dankers bija uzsvēris, ka es esmu braucis viņa komandēts un apcietināts ne manas vainas, ne kāda pārkāpuma dēļ. Tomēr pašpārvaldes pašas rīcībā vairs nebija neviena feniņa naudas. Visas summas bija bloķējusi ostministrija. Tāpēc algu jautājumiem bija jāiet caur ostministrijas nodaļu vai tā saukto „latviešu pārvaldi", ko vadīja Tēlens ar Roju. Bet tur pēc man pienākošās algas es velti izlūdzos.

Bet kad Štetinē tā bija pagājušas vēl 48 dienas, es beidzot dabūju atļauju no Štetines aizbraukt pavisam. Es apmetos klusajā un mierīgajā Šillera, Ģētes un Herdera pilsētā — Veimarā.

Šis laiks un šie notikumi, kad galva bija likta svaru kausos, morāliski mani deprimēja un tik lielā mērā sagrauza veselību, ka es vēl ilgi pēc tam nevarēju atkopties, kaut gan ārēji man apstākļi nebija nemaz bijuši tik grūti un es kā arestants baudīju pat zināmas privilēģijas, piem. tiesību būt arestētam viesnīcā. Tomēr šīs 120 dienas ir grūtākais

laikmets visā manā dzīvē. Un es tādas dienas nenovēlētu pat nevienam ienaidniekam. Bet pēc tam es tiku saticis un runājis ar cilvēkiem, kas bija ieslodzīti vācu koncentrācijas nometnēs un tad es redzēju, ka viņiem ir klājies vēl daudz, daudz grūtāki kā man.

Tāda ir bijusi mana dzīves tiesa un daļa latviešu tautai liktenīgā laikmetā.

46.-

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0306080923